

Vardagsliv och boendestöd

- en studie om människor med psykiska
funktionshinder

Gunnel Andersson

Rapport i socialt arbete nr 131 • 2009

Stockholms
universitet

Stockholms universitet
Doktorsavhandling
Institutionen för socialt arbete

© Gunnel Andersson, Stockholm 2009
ISBN 978-91-7155-861-9
ISSN 0281-6288
US-AB Print Center, Stockholm 2009

Abstract

In the wake of deinstitutionalization, people with psychiatric disabilities are, to a great extent, living in the community. In this thesis everyday life of people with psychiatric disabilities, living in independent housing with community-based social support to manage their daily life, is investigated. Special attention is paid to the characteristics and meaning of community-based social support. Through participating observational studies, interviews and time-geographic diaries, data have been gathered about everyday life of seventeen men and women. It is the interpersonal social conditions that have been the main target of the study, addressed as social networks and social support. Everyday life conditions are dependent on social as well as physical and material circumstances. Although the social conditions are emphasized in the study they are not looked upon as isolated dimensions but as part of everyday life circumstances. The everyday life perspective offers an opportunity to reveal the structures within which everyday life takes place. The time-geographic concepts “community-organized projects” and “individual-organized projects” were used to investigate the structures of everyday life, resulting in four substructures. Four types of everyday life and four patterns of networks connected to the different substructures were identified, showing great variations. The characteristics of community-based social support can be summarized as “the doing”, “the talking” and “the being with” in a reciprocal type of relationship. The meaning of support is shortly described as solution of and relieving problems, social companionship, security, protection and control. Community-based social support show similar importance regardless of the type of everyday life when it comes to solution of problems *and* different importance when it comes to aspects of support such as social companionship.

Innehåll

Abstract.....	iii
Förord.....	ix
Del I – Introduktion	11
1. Inledning	13
Bakgrund	13
Att bo – en del av vardagslivet.	16
Boendestöd – fakta och forskning	23
Sociala nätverk och socialt stöd	26
2. Teorier och betraktelsesätt.....	31
Inledning.....	31
Vardagsliv som erfarenhet.....	32
Tidsgeografi.....	37
Sammanfattande kommentar	45
3. Studiens genomförande	47
Inledning.....	47
Förstudien.....	47
Studien tar sin början – urvalsprocessen.....	49
Datainsamlingen	54
Analysen	67
Etiska aspekter.....	73
Förkunskaper och förståelse	76
Studiens tillförlitlighet och giltighet.....	77
Del II – Vardagslivet.....	85
4. De sociala nätverken och vardagslivets organisation.....	87
Inledning.....	87
Nätverkens komposition – sociala nätverk i tid och rum.....	89
Nätverkens storlek, frekvens och komposition.....	93
Sammanfattande kommentar	95
5. Olika vardagsliv – fyra vardagslivstyper och nätverksmönster	97
Inledning.....	97
Vardagslivet – ett ensamprojekt	98

Det verksamhetsdominerade vardagslivet.....	103
Vardagslivet – ett ensamprojekt <i>och</i> ett socialt projekt.....	108
Vardagslivet – ett socialt projekt och ett verksamhetsprojekt.....	115
Sammanfattande kommentar	121
6. Olika aspekter av vardagslivet – sex teman	123
Inledning.....	123
Den nätverksskapande processen	124
Tillgång till socialt stöd.....	130
Grannskapet och dess kontakter.....	139
Verksamheternas betydelse.....	144
Ensamhetens olika ansikten.....	152
Vardagslivets svårigheter och begränsningar	158
Sammanfattning Del II – Vardagsliv.....	171
Del III – Boendestöd	175
Inledning	177
7. Boendestöd i tid och rum.....	183
Platsen och dess innebörder	183
Sammanfattande kommentar	193
Tidens innebörder.....	194
Sammanfattande kommentar	199
8. Hur boendestöd kommuniceras.....	201
Inledning.....	201
Att göra och att prata	201
Det sociala samspelets mönsterbildning	205
Samspel, vardagsverklighet och självbild.....	212
Sammanfattande kommentar	213
9. Vad som kommuniceras.....	215
Inledning.....	215
Lösning och lindring av problem	216
Social samvaro och sociala sammanhang.....	224
Professionsanknutna budskap.....	230
Sammanfattande kommentar	234
10. Relationen	235
Inledning.....	235
Det sociala klimatet.....	237
Boendestöd som konkret respektive abstrakt socialitetsform.....	240
Konkret respektive abstrakt socialitet och socialt stöd.....	242
Sammanfattande kommentar	248

Sammanfattning del III – Boendestöd	249
11. Slutdiskussion	251
Inledning.....	251
Boendestödets betydelse i förhållande till olika vardagslivstyper	251
Boendestöd – ett socialt stöd med potential?	254
Boendestöd och vardagens sammanhang.....	262
Några tankar om vad studien bidragit med.....	263
Framtida forskning	265
Summary.....	267
Background, aim and main questions.....	267
Methods	267
Theoretical framework.....	268
Results and conclusions	269
Referenser.....	273
Bilagor	283

Förord

En god vän har sagt: det är när man är *nästan* klar som det är som bäst. Det är väl där jag är nu och jag är benägen att hålla med. Borta är det ändlösa harvandet, hopplösheten, modlösheten. Ännu är det inte dags för saknaden av det välbekanta avhandlingssällskapet som ju också varit ganska trevligt och till och med haft inslag av lycka.

I detta förord vill jag säga TACK till ett antal personer.

Först och främst ett stort tack till er, män och kvinnor, som medverkat i undersökningen. Tack för alla givande stunder jag fått tillbringa tillsammans med er. Jag vill också rikta ett tack till de boendestödjare som presenterade mig för er och lät mig vara med under sina arbetspass.

Mina hårt prövade och tålmodiga handledare – Anna-Lena Lindquist och Alain Topor – tack! Som två osänkbara livbåtar har ni funnits vid min sida genom åren. För er omtänksamhet, kritik och klokhet, för era invändningar, ert ifrågasättande och ständiga optimism tackar jag er av hela mitt hjärta.

Ett viktigt sammanhang under doktorandtiden har utgjorts av den grupp på socialhögskolan som aldrig fått ett riktigt namn men som samlat personer som sysslat med sociala perspektiv på det psykiska lidandet. Här har jag otaliga gånger kunnat lägga fram halvfärdiga manus och halvfärdiga idéer och fått hjälp att ta mig vidare. Tack Anne Denhov, Ulla-Karin Schön (som även varit mina doktorandkollegor på sluttampen) Katarina Piuva, Marie Askerstam, Lis-Bodil Karlsson, Dag Tidemalm, och även i detta sammanhang, Anna-Lena och Alain.

Ett stort tack också till Marta Szebehely som bidragit med värdefulla synpunkter, dels under hand och dels i avhandlingsarbetets slutskede, vilka haft ett avgörande inflytande över det slutgiltiga manuset. Ett stort tack också till Ylva Weitz som tillsammans med Marta läst och kommenterat delar av avhandlingen.

Jag vill även rikta ett varmt tack till min opponent på slutseminariet, Bibbi Ringsby Jansson, som med analytisk skärpa och värme skärskådade mitt avhandlingsmanus. Dina synpunkter och ändringsförslag har varit till ovärderlig hjälp under arbetets slutfas.

Ett varmt tack också till Lotten Cederholm Riese vid institutionen för socialt arbete för att du på ett så självklart och trevligt sätt *alltid* tagit dig tid och engagerat dig.

Min tidsgeografiska vägledare och inspiratör, Kajsa Ellegård – tack för att du introducerade mig i det tidsgeografiska ”tankelandskapet”, för din uppmuntran och för de återkommande, roliga och inspirerande tidsgeografiska träffarna.

Min tillvaro som exildoktorand har inneburit att jag inte haft min arbetsplats och vardagliga tillvaro på socialhögskolan. Trots detta har jag alltid känt mig hemmastadd bland mina doktorandkollegor. Ni har fått mig att känna att jag hör till – ändå. Jag tänker på er alla men vill särskilt nämna

några som funnits med ”från början” i den utbildning som detta trots allt är: Anna Whitaker, Francesca Östberg, Lisa Skogens, Ninive von Greiff, Pia Tham, Renate Minas, Stefan Wiklund, Åsa Sjöberg-Backlund, Viveca Selander.

Mitt arbetsområde är Hägersten – Liljeholmens stadsdelsförvaltning. Jag vill först och främst rikta ett innerligt tack till min chef, Ingrid Widedäck, som sett till så att mina forskarstudier och mitt avhandlingsskrivande har fått utrymme. Tack för dina omsorger och ditt stöd. Till mina närmaste arbetskamrater – Inger Nilsson, Ann Karlström, Christina Stensiö, Gun Berggren och Sonnia Rojas vill jag också rikta ett varmt tack för engagemang och gemenskap. Ett stort tack även till Tommy Åhman och Birgitta Morin för att ni delat med er av er kunskap och hjälpt mig på olika sätt. Jag vill också tacka Hägersten – Liljeholmens stadsdelsförvaltning och Maria Mannerholm för möjligheten att genomföra den här studien inom ramen för mitt arbete. Tack även till Gösta Bagges stipendiestiftelse för finansiellt stöd.

Jag vill förstås också tacka mina vänner – Tack för att jag har er! Ett specialtack till Anna som delat mina avhandlingsbördor under alla våra promenader längs Mälarens stränder.

Tack kära mamma Kerstin och syster Lena för att ni så många gånger och så många somrar i Möklinta, uppmuntrat och stöttat och givit mig dispens från allt som inte rört avhandlingsskrivandet.

Till sist – ett tack till min storsinta familj – Staffan, Manne och Maja. Tack för att ni stått ut och gjort att livet kommit att handla om så mycket mer än en avhandling.

Hägersten maj 2009

Gunnel Andersson

Del I – Introduktion

1. Inledning

Bakgrund

Inledande presentation

De senaste decennierna har det skett en förändring vad gäller livsvillkor för människor med psykiska funktionshinder. De slutna anstaltens storhetstid är förbi och andra boendeformer och samhällsstöd har utvecklats. En sådan boendeform är en egen bostad med stöd från socialtjänsten, så kallat boendestöd¹. Att ha en egen bostad kan betraktas som den yttersta formen av ett ”avinstitutionaliserat” liv. Hur ter sig då det vardagsliv som framlevs i egen bostad och vilken innebörd har det stöd som socialtjänsten erbjuder? Dessa två frågor ringar in avhandlingens huvudområden: vardagsliv och boendestöd. Trots att många människor med psykiska funktionshinder numera bor och lever ”ute i samhället” och trots att boendestöd finns i så gott som alla kommuner i Sverige (se Blid 2006), finns stora kunskapsluckor om hur vardagslivet ter sig och om socialtjänstens stöd.

Det är de sociala, mellanmännsliga, förhållandena som betonas i avhandlingen, men människors vardagsliv är inte bara betingade av sociala utan även av fysiska och materiella omständigheter. Även om sociala förhållanden är särskilt exponerade i avhandlingen betraktas de inte som isolerade företeelser utan som en del av individens villkor i den omedelbart omgivande världen.

Individens vardagsliv är inte isolerat från den mer övergripande samhällsstrukturen utan återspeglar den snarare. Genom att studera vardagsliv på individnivå synliggörs ett samhälles sociala, ekonomiska och politiska omständigheter. Med hjälp av vardagens perspektiv kan blicken riktas mot de strukturer inom vilka vardagslivet utspelar sig och dess villkor formas. För personer som – för att klara sitt vardagsliv – tar del av socialtjänstens insats

¹ Boendestöd är en form av bistånd enligt socialtjänstlagen (4 kap 1§) och kan beskrivas som en praktisk och social stödsinsats med syfte att ”(...) stärka den enskildes identitet och praktiska förmåga att hantera vardagen, såväl inom som utanför bostaden”. (Stockholms stads riktlinjer 2003). I samband med psykiatireformens genomförande betonades vikten av att kommunerna inrättar boendestötteam för att underlätta för människor med svåra psykiska störningar att bo hemma (SOU 1992:73). Med egen bostad menas en bostad med sedvanliga hyres- eller ägarförhållanden.

boendestöd, innebär det att fundamentala delar av vardagen inkorporeras i och organiseras genom socialpolitiska beslut och verksamheter.

Ett sätt att beskriva olika individers vardagsliv är att söka efter de strukturer som sammanbinder enskilda vardagsliv. Att studera likheter och skillnader mellan olika vardagsliv innebär att "lämna" varje individs unika vardagsverklighet och istället föra analysen på en mer abstrakt nivå. "Ändå griper varje enskild del av vardagsverkligheten in i strukturen och tvärtom." (Ahrne 1981 s 40). Båda perspektiven – struktur och erfarenhet – är närvarande i avhandlingen. Det vill säga de strukturer som tydliggörs genom analys liksom de erfarenheter som är de enskilda personernas konkreta vardagsverklighet.

Sjutton personer med psykiska funktionshinder medverkar i studien, varav samtliga har egen bostad och erhåller boendestöd. Genom observationer, dagböcker och intervjuer – har jag inhämtat kunskap om dessa personers vardagsliv.

Det medicinsk/psykiatriska forskningsfältet är dominerande när det gäller människor med psykiska funktionshinder. Denna avhandling tar sin utgångspunkt i den psykiskt funktionshindrade människan som social varelse.

Syfte och frågeställningar

Att vara psykiskt funktionshindrad, bo i egen bostad och ta del av socialtjänstens insats boendestöd, är faktorer som förenar de personer som medverkar i studien. Syftet med avhandlingen är att förstå hur tillvaron ter sig för människor med psykiska funktionshinder som lever under sådana förhållanden, med särskilt fokus riktat mot den del av vardagslivet som utgörs av boendestöd. De frågeställningar som studien söker besvara är följande:

- Hur är vardagen organiserad för personer med psykiska funktionshinder och hur avspeglar sig detta i deras vardagsliv?
- Hur kan vardagens svårigheter och begränsningar beskrivas och förstås?
- Vad kännetecknar boendestöd och vad är stödjande i boendestödet?
- Vilken betydelse har boendestödet i förhållande till hur vardagen är organiserad?

Det psykiska – några begrepp

Det är inte enkelt att finna en given beteckning för psykiskt lidande och de svårigheter och begränsningar som ofta blir följden för de människor som drabbas. Vokabulären förändras och det som officiellt var gångbart igår gäller inte idag. Som exempel på olika begrepp kan nämnas sinnessjukdom, mentalsjukdom, psykisk sjukdom, psykiska störningar, psykiska handikapp,

psykiska funktionshinder, psykiska funktionsnedsättningar, psykiska problem, psykisk ohälsa.

Det begrepp som legat närmast till hands att använda – *psykiska funktionshinder* – har sedan avhandlingsarbetet påbörjades fått en något förändrad innebörd. Tidigare var funktionsnedsättning och funktionshinder synonyma termer men sedan 2007 rör det sig om två begrepp. Funktionshinder definieras som den ” (...) begränsning som en funktionsnedsättning innebär för en person i relation till omgivningen”. Funktionsnedsättning i sin tur innebär ” (...) nedsättning av fysisk, psykisk eller intellektuell funktionsförmåga.” (Socialstyrelsen 2007). Att funktionshindarsbegreppet numera endast inkluderar begränsningar i relation till omgivningen stämmer väl överens med mitt begreppsval. Funktionshindarsbegreppet har varit passande för att det riktats mot *svårigheterna*, vilket är ett skäl för att ta emot boendestöd. Begreppet har ytterligare en fördel genom att det kan omskrivas till en gruppbeteckning på de individer som medverkar; psykiskt funktionshindrade. Det finns dock en inkonsekvens i avhandlingen. När jag *beskriver* dessa svårigheter använder jag istället en helt annan, ickepsykiatrisk term – *kapacitetsrestriktioner* – bland annat för att den inkluderar flera perspektiv. Kapacitetsrestriktioner återfinns inom den tidsgeografiska begreppsbyggnaden (se vidare kapitel 2). Socialstyrelsens begreppsdefinitioner sammanhänger med WHOS:s klassifikation av funktionstillstånd, funktionshinder och hälsa. Dessa inkluderar visserligen såväl individen som hennes omvärld, både på individ- och samhällsnivå men bortser från sociala, fysiska och materiella restriktioner som är förenade med tid och rum.²

Utöver psykiska funktionshinder används också uttrycket *psykiska problem* – ett uttryck som också betonar svårigheter.

När jag refererar till annan forskning och i mer övergripande resonemang – används istället *psykisk störning* alternativt *psykisk ohälsa*. Termen psykisk störning innefattar alla tillstånd som diagnostiserats som psykiatriska. (SOU 2006:5). Definitionen av psykisk ohälsa är vidare och inkluderar även icke diagnostiserade tillstånd (Folkhälsoinstitutet 2008).

Vidare används också *medverkande* och *intervjupersoner* för att beskriva de personer som deltar i studien och i den del som handlar om boendestöd kallas de även för *boende*.

Ytterligare begrepp kommer att introduceras och förklaras under hand.

² International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF) 2003 (finns i svensk version framtagen av socialstyrelsen). I WHO:s klassifikation har man sökt förena den medicinska och sociala modellen inom området funktionshinder och funktionstillstånd med vad man kallar en ”biopsykosocial” inriktning (Socialstyrelsen 2003 s 23). Kritik har dock riktats mot att WHO:s klassifikationssystem har en medicinsk inriktning och att det inte inkluderar ett socialpsykologiskt perspektiv (Sundgren 2005b).

Avhandlingens innehåll och disposition

Avhandlingen är uppbyggd i tre delar. Del I som benämns ”Introduktion” innehåller, förutom detta bakgrundsavsnitt, en redogörelse för boendefrågan när det gäller psykiskt funktionshindrade. Hur man bor – på en institution eller i en vanlig bostad – utgör en grundläggande förutsättning för det vardagsliv som formas. För att få en bakgrundsbild till den egna bostaden som ”boende- och livsform”, presenteras de boendeformer som existerar och som tidigare existerat för personer med psykiska funktionshinder. Efter detta följer ett avsnitt med några fakta om boendestöd och tidigare forskning.

Avhandlingens inriktning mot vardagslivets sociala förhållanden och en specifik form av socialt stöd – boendestöd – har lett till det breda forskningsfältet social nätverks- och stödforskning. Detta område presenteras härnäst med en forsknings- och begreppsgenomgång samt en redogörelse för begreppens användning i avhandlingen.

Efter inledningskapitlet följer en redogörelse för de teorier och perspektiv som används för att analysera det rika material som inhämtats. Del I avslutas med en presentation av studiens genomförande.

Avhandlingens del II – ”Vardagsliv” – beskriver hur vardagen är organiserad, sociala nätverk och hur vardagen kan te sig för människor med psykiska funktionshinder genom en redogörelse av olika typer av vardagsliv. Därefter presenteras ett antal teman som närmare beskriver olika aspekter av vardagslivet: den nätverksskapande processen, tillgång till socialt stöd, grannskapskontakternas betydelse, verksamheternas betydelse, ensamhet samt vardagens svårigheter och begränsningar.

I del III undersöks en specifik form av socialt stöd – boendestöd – utifrån var och när det äger rum, hur det ”går till”, vad som förmedlas och de involverade parterna (relationen).

Avhandlingen avslutas med en fördjupad diskussion av vissa resultat.

Att bo – en del av vardagslivet.³

Syftet med detta avsnitt är att ge en historisk bakgrund till hur människor med psykiska störningar bodde tidigare, samt att ge en inblick i de olika boendeformer som existerar i nutid.

För de flesta av oss är det inte så svårt att svara på frågan: var bor du? Att som svar ange en adress betyder – för de flesta av oss – att vi talar om var vi bor och att detta samtidigt betyder vårt hem. För människor som drabbats av psykiska störningar kan det vara komplicerat att svara på frågan. En man som jag intervjuade i samband med psykiatrireformen⁴, hade de senaste fem

³ Detta avsnitt är en reviderad version av ett antologikapitel (se Andersson 2005).

⁴ Psykiatrireformen genomfördes 1995 och syftade bland annat till att skapa normaliserade och förbättrade boendeförhållanden för människor med allvarliga psykiska störningar. Den

åren bott på en institution tio mil från sin hemadress. En helg i månaden hade han åkt hem till sin lägenhet i Stockholm och varit på tillfälligt besök i sitt hem, för att sedan återvända till sitt tillfälliga men stadigvarande boende på institutionen.

Om man ser till ordboken betyder *att bo* att befinna sig på en plats för att äta, sova, vila sig och koppla av (Norstedts 1990). Var man bor befästs alldeles särskilt utifrån den plats där man sover, där sängen står. *Hem* betyder stadigvarande bostad. *Boende* innebär att bo på ett visst sätt eller i viss form (ibid). Ett boende är således något mer än att bara bo. Det anger *hur* man bor, som exempelvis kollektivboende eller villaboende. Begreppet "eget boende" används vanligtvis inte när det gäller enskilda individers boendeförhållanden såvida det inte är fråga om en person som definierats som klient eller patient inom någon vårdande organisation. För många klienter och patienter har institutionsboende varit den dominerande boendeformen under långa perioder av deras liv. Det är sannolikt att uttrycket "eget boende" utkristalliserats med den underliggande innebörden att vara något annat än institutionsboende. Begreppet boende har här en än mer extensiv betydelse; det inbegriper också de konsekvenser som följer med ett visst boende. Om själva bostaden anger platsen så inbegriper boende vardagslivet i anslutning till bostaden (Topor & Karebo Larsén 2000). Att inhandla mat, exempelvis, hör inte till boendet på en institution, men är vanligen en förutsättning för ett eget boende.

Innebörden av eget boende i föreliggande text, där "eget" kan innebära såväl ägar- som hyresförhållanden, illustreras av följande citat:

Rätten till egen bostad för psykiskt funktionshindrade handlar om den grundläggande mänskliga rättigheten att skapa sig ett eget hem. (SOU 1991:92 s 82).

Äldre boendeformer

Boendet har genom historien ingått som en väsentlig del av samhällets insatser visavi de människor som definierats som psykiskt sjuka. Första hälften av 1900-talet dominerades av stora anstalter, som fram till 1931 hette sinnessjukhus, därefter mentalsjukhus. Under dessa år skedde en enorm expansion.

innebar att kommunerna fick betalningsansvar för personer som bedömdes vara "medicinskt färdigbehandlade" vilket medförde att kommunerna bland annat behövde utveckla boendeverksamheter för personer som nu inte längre var psykiatris ansvar. I detta sammanhang betonades även vikten av att kommunerna inrättade boendestödteam för att underlätta för människor med svåra psykiska störningar att bo hemma (SOU 1992:73).

Vid seklets början fanns 2000 platser⁵ på sinnessjukhus och 1960 så många som 34 000 (Sjöström 1992; SOU 1992:4).⁶

Under 1920-talet började ytterligare ett alternativ till mentalsjukhusen att ta form. Det var *vårdhemmen* (eller enskilda vårdhem som de kom att heta då de drevs i privat regi eller av sammanslutningar). Vårdhemmen tog emot "lätsköta" patienter och antalet patienter var färre på vårdhemmen jämfört med mentalsjukhusen. De omfattade dock samma slags avskärmande ideologi och drevs med ett långvarigt vård- (och således boende-) perspektiv (Sjöström 1992). Vårdhemmen upphörde dock att heta vårdhem på 1990-talet och de flesta vårdhem blev istället *Hem för vård och boende* (HVB-hem).⁷

Ytterligare en kategori boenden för människor med psykiska störningar utgjordes – och utgörs fortfarande – av *sjukhemmen*. Dessa tillkom under 1940- och -50-talen och hade samma inriktning som vårdhemmen men var ofta större (Socialstyrelsen 1991:23).

Mentalsjukhus, vårdhem och sjukhem var de mest dominerande boendeformerna för människor med psykiska störningar under större delen av 1900-talet. Hård kritik har riktats mot de totala institutionernas förödande inverkan på de människor som levde innanför dess väggar (se exempelvis Goffman 1973). Kritiken har också bidragit till nedläggningarna av de största institutionskomplexen, mentalsjukhusen, som från början av 2000-talet kan sägas ha avskaffats som boendeform. Dock inte institutionen som sådan. Många vårdhem och sjukhem finns kvar, även om de förstnämnda bytt namn.

Äldre boendeformers konsekvenser

Vad är det då som kännetecknar ett institutionsboende? Med den klassiska institutionen – mentalsjukhuset – som måttstock, både vad gäller yttre och

⁵ "Plats" var alltså här en fråga om sängplatser, vilket också ofta innebar den enda "egna" plats som fanns att tillgå.

⁶ Det är värt att notera, att fastän de stora anstalterna varit de dominerande boendeformerna under en stor del av 1900-talet, har det under samma tidsperiod funnits alternativ till denna stordrift. Alternativ som delvis kan ses som en konsekvens av den ständigt påtalade platsbristen. *Kolonialvård* var ett sådant relativt småskaligt alternativ där 30 till 40 patienter bodde i så kallade kolonialvillor utanför anstalterna. Ett annat alternativ – *familjevård* – fanns så tidigt som kring sekelskiftet 1900. Familjevård innebar att patienterna bodde hemma hos familjer och arbetade för sitt uppehälle. Familjevård tillämpades så småningom som ett alternativ vid de flesta mentalsjukhus men kom aldrig att få något omvälvande genomslag. Kolonialvillorna var mindre till storleken jämfört med sjukhusen, men innebar likväl institutionsboende medan familjevården innebar en radikal kursändring (Sjöström 1992). Den psykiskt sjuke, som fortfarande var patient, kom att bo i ett vanligt hem, även om det inte var i sitt eget hem.

⁷ Även familjevårdshem, som i vissa fall blivit reguljär institutionsvård med ett flertal boende och personal, omvandlades till HVB-hem (Socialstyrelsen 2003:6; Andersson 1998). Hem för vård och boende blev således ett samlande begrepp för institutioner i olika format, reglerade av socialtjänstlagen, som kom att omfatta de mest skiftande boendeformer; från större vårdhem till mindre familjehem (Socialstyrelsen 2003:6).

inre förhållanden, är det också möjligt att undersöka andra typer av boendeformer.

Vittnesmålen från mentalsjukhusens salar och korridorer är många. En av de kanske mest kända är Erwin Goffmans bok *Totala institutioner* (1973) som ger en djupgående inblick i mentalsjukhusets totalitära system. En enda avgränsad sfär under en och samma auktoritet ersatte samhällslivets olika livsterritorier: hemmet, arbetet, affären etc. Den totala institutionen skapade ett socialt liv med endast två relationskategorier – patienter och personal – där den sociala ordningen var given. Patienterna var i alla avseenden underordnade institutionens regelsystem genom personalens övervakande funktion. Sociala kontakter utanför anstalten var svåra eller omöjliga att upprätthålla. Kontrollen över individen i denna boendeform var i det närmaste total och trängde in i vardagslivets alla beståndsdelar. Det gällde *vad* som skulle göras, *när* det skulle ske och *hur*. Institutionen reglerade den enskilde individens alla vardagliga handlingar och bestyr utan att ta hänsyn till ”enskilda individers individualitet” (Socialstyrelsen 1998:4 s 73; Sjöström 2000). Inget fysiskt utrymme var fredat och privat för de boende utan kontrollerades genom personalens nycklar. Avskärmningen från det övriga samhällets boendeformer befästes genom den arkitektoniska utformningen av väldiga huskroppar, ofta inbäddade i parkmiljö, avgränsade med stängsel. Institutionsformen som sådan kännetecknades inte bara av sin storlek och avskärmningsfunktion, utan i lika hög grad av de enskilda individernas kollektiva underkastelse i ett totalitärt socialt system.

Även om mindre institutioner, som vårdhem och sjukhem, inte varit lika omtalade och omvittnade som mentalsjukhusen, har de från begynnelsen upprepat de traditionella institutionernas mönster. I en utvärdering av landets sjukhem och vårdhem i slutet av 1980-talet konstateras att många av människorna som bodde där levde helt utan kontakter med människor utanför institutionen. De fick inga besök och hade heller inga att besöka. De boende vid vård- och sjukhemmen kallas i rapporten för ”det glömda folket” (Socialstyrelsen 1991:23 s 14).

I samband med implementeringen av psykiatrireformen i en stadsdel i Stockholm besökte jag några mindre institutioner – vårdhem och familjevårdshem – och kunde konstatera att det fanns stora likheter med Goffmans beskrivning av de totala institutionerna. Det gällde begränsningen till en enda livssfär med i huvudsak två sorters sociala kategorier; patienter och personal. Samt uppenbara svårigheter att upprätthålla kontakten med yttervärlden. Det fanns regelsystem som kraftigt inskränkte självbestämmande i vardagens rutiner och rörelser. Det gällde möjlighet att använda telefon, se färdigt ett TV-program, duscha när man ville, gå vart och när man ville utan att fråga om lov etc. (Andersson 1997).

Nyare boendeformer

Under större delen av 1900-talet har boendet ingått som en mer eller mindre dold faktor i det totala omhändertagandet av människor med psykiska störningar, men mot slutet av seklet blev det en särskild fråga. Vårdideologi blev bostadspolitik och därmed en del av de välfärdspolitiska ambitionerna:

Bostadspolitiken är generell och dess mål omfattar alla medborgare. Särlösningar eller sämre standard för vissa grupper är inte förenligt med dessa strävanden.” (Socialstyrelsen 1987:12 s 7).

I mitten av 1980-talet kom en proposition som förespråkade förbättrade boendeförhållanden för gamla, handikappade och långvarigt sjuka, där det uttalas att en egen bostad bör vara en rättighet för alla människor, även för dem som behöver någon form av vård eller stöd (Proposition 1984/85:142). Till själva bostadsfrågan knöts ideologiska begrepp som frihet, integritet och självständighet, vilka uttryckte den strävan efter normaliserade levnadsförhållanden som präglade boendefrågan. Det självständiga och normaliserade livet befästes genom den egna bostaden, det egna hemmet. En egen bostad kom att bli institutionernas ideologiska och arkitektoniska motsats och det eftersträvansvärda boendeidealet (Öhlander 1996). I regeringens proposition med förslaget till psykiatrireform formulerades boendeideologin på följande sätt:

Också människor med funktionshinder har rätt till en bostad där friheten och integriteten är skyddad och där han kan få sina behov av stöd och service i den dagliga livsföringen tillgodosedda. Detta gäller således även personer med långvariga och allvarliga psykiska störningar. (Proposition 1993/94:218 s 94).

Kommunen fick i samband med psykiatrireformen ett förtydligt ansvar för boendefrågan, vilket bland annat innebar att det blev en kommunal angelägenhet att skapa förutsättningar för ett eget boende med boendestöd i hemmet eller i speciellt ordnade boendeformer (SOU 1991:23; Socialstyrelsen 2003:6). Om begreppen sjukhus, vårdhem och sjukhem tidigare gjort sig gällande beträffande boendeformer för människor med psykiska störningar kommer begreppet *boende* nu att användas för i stort sett alla alternativ till psykiatriska kliniker.

I avhospitaliseringens kölvatten har boendeformer för människor med psykiska störningar växt fram med det egna boendet som grundidé. Det gäller boendeformer med beteckningen *boende med särskild service*, som regleras av socialtjänstlagen (SoL) och lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS). Boende med särskild service, eller *särskilt boende*, som det också kallas, är en samlingsbeteckning för en rad olika boendeformer som sorterar under kommunerna (Socialtjänstlagen SFS 2001:453; Proposi-

tion 1993/94:218). Idén om ett icke institutionaliserat boende ligger bakom dessa bostadskonstruktioner, men i egenskap av organiserade verksamheter är de ändå ofrånkomliga institutioner. Denna nyare boendeform har även kallats "avinstitutionaliseringens institutioner" (Castel 1976 i Socialstyrelsen 1998:4 s 31). Gemensamma utgångspunkter för särskilt boende är en egen bostad (vanligtvis lägenhet) i någon typ av arrangemang, en gemensam lokal och tillgång till personal i varierande omfattning (SOU 1991:92). Benämningarna varierar: gruppboende, stödboende, trapphusboende, korridorboende... i fortsättningen refererade till som boendeverksamheter.

Slutligen finns det ytterligare en boendeform och det är en sedvanlig bostad med ordinära hyres- eller ägarförhållanden men med personalstöd, ofta kallat boendestöd. I en nationell inventering av bland annat boendestöd inom det socialpsykiatriska området konstateras av de flesta kommuner (ca 80%) erbjuder denna insats (Blid 2006).

I början av 2000-talet återfinns således en hel arsenal av boendeformer för människor med psykiska funktionshinder. Det rör sig om allt från delat rum på gamla vårdhem till egen bostad med stöd från socialtjänsten.

Nyare boendeformers konsekvenser

Boendeverksamheternas signum är "eget" boende, det vill säga en "egen" bostad. De är ofta integrerade i vanliga bostadsmiljöer och visar inte några yttre tecken på institutionsliv. Kärnpunkten är ändå vilka levnadsförhållanden de alstrar: Regleras vardagen av avindividualiserade, formaliserade och hårt inrutade strukturer? Kan institutionella mönster härledas i attityder, låsta dörrar, förbud och andra begränsningar och i maktbalansen mellan boende och personal? Eller präglas de av normaliserade levnadsförhållanden, integritet, frihet och självbestämmande?

I en undersökning från Socialstyrelsen (1998:4) av sociala förhållanden i dessa boendeverksamheter som till det yttre liknar en ordinär bostad, framgår att det stöd som ges i boendet ofta har institutionella inslag. Det visade sig exempelvis vanligt att de boende måste underordna sig vissa standardiserade villkor som klockslag för uppstigning och personlig hygien.

Tidemalm (2000) komplicerar, i en uppföljning av en gruppboende, strävan efter ett "avinstitutioniserat" boende. Gruppboendestaden tycks efter hand anta sjukhusbetonade mönster visavi de boende genom låsta kylskåpsdörrar och rutiner och regler som gäller alla. Men, menar Tidemalm, detta behöver nödvändigtvis inte handla om att den slutna institutionen är på väg tillbaka utan om de villkor som gäller för gemensamt boende. Utrymmet för självbestämmande tenderar att bli mer begränsat i en boendeform med gemensamma ytor och aktiviteter jämfört med eget boende.

För att återvända till den man som nämndes inledningsvis, som bodde på en institution och besökte sitt hem emellanåt, flyttade han så småningom till en boendeverksamhet med "egen" lägenhet. Till lägenheten hörde en gemen-

samhetslokal där han kunde träffa sina närmsta grannar (andra personer med psykiska funktionshinder) och personal. Boendestödjarna besökte honom också i lägenheten. Hans liv förändrades radikalt och orden "frihet", "integritet" och "självbestämmande" omsattes (om än inte på ett okomplicerat sätt) i det vardagsliv som tog form under dessa "normaliserade levnadsförhållanden." Även ensamhet blev en del av den nya tillvaron (Andersson 1997; 1998).

Inom ramen för de nya boendeformerna kan det uppstå mer eller mindre institutionslika förhållanden; det kan i mångt och mycket likna att bo i ordinarie bostad med boendestöd eller snarare likna institutionslivets standardiserade villkor (se Tidemalm 2000).

Något som skiljer boendeverksamheter från att bo i en sedvanlig bostad är de formella villkor som kan vara förenade med boendet. Ofta har kommunen förstahandskontrakt vid boendeverksamheterna och den boende andrahandskontrakt, vilket innebär att den enskilde hyresgästen inte rör över hyresförhållandet (Socialstyrelsen 2003:6). Den boende riskerar exempelvis att bli föremål för omstruktureringar inom kommunens boendeverksamheter (Asplund 2008). Ett boendekontrakt kan även innehålla villkor som att ta emot stöd och deponera en extranyckel hos personalen (Tidemalm 1999).

Den här studien uppehåller sig utanför de äldre institutionernas och boendeverksamheternas sfär, i den ordinarie bostaden där den boende har boendestöd. De vardagsliv som utspelar sig inom ramen för denna "boende- och livsform" har inte varit föremål för forskning i någon större utsträckning, såvida man inte ser till själva stödinsatsen, det vill säga boendestödet.

Med den traditionella, slutna, institutionen som måttstock för att tydliggöra några grundläggande skillnader mellan institutionsboende och att bo i en sedvanlig bostad, kan noteras att medan institutionsboendet inbegriper offentlighet är hemmet privat och personligt (Gaunt & Lantz 1996). Medan institutionen planlägger och reglerar det dagliga livet för de människor som bor där, har det egna hemmet förutsättningar att bli vad dess "invånare" gör det till. Detta innebär inte att det egna hemmet utgör en idyll och institutionen dess motsats. Om uttrycket "mitt hem är min borg" i första hand anspelar på det skydd från offentlighetens blickar och den trygghet som hemmet förlämnar, skulle det också kunna anspela på "hemmet som fängelse" med ensamhet och isolering som en fundamental del av levnadsvillkoren.

Stöd i egen bostad är inte förenat med några dikterade villkor (förutom de eventuella tids- och innehållsmässiga restriktioner som kan vara angivna i det formella beslutet). Därmed har den stödsituation som växer fram inom den egna bostadens domäner, *förutsättning* att vara ett stöd på den boendes villkor. I ett hem är den som inte bor där en gäst. Detta betyder inte att stöd i den egna bostaden är oproblematiskt. Stöd i den egna bostaden innebär också ett institutionellt intåg i den privata sfären som den boende svårigen kan frånsäga sig. Även om det rent formellt är möjligt att tacka nej till boendestöd är det i praktiken svårt för (de flesta av) de medverkande i den här stu-

dien att klara sig utan detta stöd. Den psykiskt funktionshindrade står därmed i ett beroendeförhållande till det stöd som socialtjänsten erbjuder. Därmed blir också ett frivilligt boendestöd hemma hos en person en komplex situation (se även Tidemalm 1998). Det är denna situation som avhandlingen bland annat avser att undersöka.

Boendestöd – fakta och forskning

Några fakta om boendestöd⁸

I samband med psykiatrireformen och de ekonomiska incitament som skulle påskynda en utbyggnad inom kommunerna av boendeformer med stöd, uppmärksammades också behov av boendestöd för personer som bor i sedvanliga bostäder. Man ansåg att personer med egen bostad inte fått det stöd som var anpassat efter deras behov och att de hemtjänstinsatser som förekommit inte alltid visat sig vara tillräckliga (SOU 1992:73).

Boendestöd har blivit en vanligt förekommande insats inom socialtjänsten och boendestödteam finns numera i cirka 80 % av Sveriges kommuner (Blid 2006). Antalet personer som har boendestöd i ordinärt boende uppgick år 2008 till cirka 11 000 personer. I Stockholm var motsvarande siffra cirka 1000 personer.⁹ I dessa siffror kan dock även andra ”klientgrupper” som personer med missbruk, dölja sig (Socialstyrelsen 2009).

Den personalgrupp som arbetar med boendestöd kallas allmänt för boendestödjare (Blid 2006). Enligt en kartläggning i Stockholms stad, uppgick antalet boendestödjtjänster till 238, år 2006 (Ingemarson et al 2007). Enligt samma undersökning var mer än hälften utbildade mentalskötare (60%), ungefär en femtedel hade annan vårdutbildning på gymnasienivå. Bland resterande kan nämnas socionomer, beteendevetare och socialpedagoger/fritidspedagoger (ibid).

När det gäller hur boendestödverksamheten organiseras på övergripande nivå visar samman kartläggning i Stockholms stad att över hälften av stadsdelsförvaltningarna (10 av 18) placerar verksamheten inom individ- och familjeomsorgen. Övriga placerar boendestödverksamheten inom handikappomsorgen eller andra avdelningar (Ingemarson et al 2007).

Boendestöd är ett behovsprövat bistånd enligt socialtjänstlagen (4 kap 1§). I övrigt återfinns socialtjänstens åtaganden avseende psykiskt funktionshindrade i socialtjänstlagens femte kapitel, vilket innebär att kommunen skall:

⁸Boendestödbegreppet används i avhandlingen både som beskrivning för det som sker när boendestödjare och den boende träffas och för den formella insats som den boende har fått beviljad från socialtjänsten.

⁹ Den datainsamling som ligger till grund för avhandlingen har genomförts i Stockholm.

- verka för att psykiskt funktionshindrade får möjlighet att delta i samhällets gemenskap och att leva som andra (7 §)
- medverka till att den psykiskt funktionshindrade får meningsfull sysselsättning och får bo på ett sätt som är anpassat efter dennes behov av stöd samt inrätta bostäder med särskild service (7 §)
- göra sig väl förtrogen med psykiskt funktionshindrades levnadsförhållanden och upplysa om socialtjänstens verksamheter samt planera sina insatser för psykiskt funktionshindrade i samverkan med andra (8 §).

När det gäller den officiella avsikten med boendestöd återfinns den på olika samhälleliga nivåer. I den utredning som föregick psykiatrireformen trycker man på rättigheten att ha ett hem och ett stöd som hjälper individen ”att bo” (SOU 1992:73). I de riktlinjer för personer med psykiska funktionshinder som formulerats för Stockholms stad (2003) beskrivs syftet med boendestöd att det skall vara ett mångfacetterat stöd som skall vara identitetsstärkande, öka den praktiska förmågan, skapa ett socialt sammanhang, ge ökad självkänsla och möjliggöra förändring. Detta skall ske med sociala och praktiska stödinsatser. Även om den praktiska sidan av vardagslivet är en grundbult i boendestödet så betonas här även de sociala och emotionella aspekterna.

Forskning om boendestöd

Det personalstöd som förekommer i boendeverksamheter, kan också benämnas boendestöd och personalen som arbetar där, boendestödjare (det kan också vara samma personalgrupp som alternerar mellan boendeverksamheter och personer i sedvanliga bostäder, se Andersson 1997; Tidemalm 1999). De undersökningar som finns beträffande boendestöd (i huvudsak FoU-rapporter och liknande) omfattar också boendestöd inom boendeverksamheter (Andersson 1998; Tidemalm 1999; Gough & Bennisäter 2001; Rask 2007).

Boendestöd i sin helhet men särskilt som stöd i ett ordinärt boende, måste sägas vara ett underutforskat område med tanke på dess utbredning både som stödform och i förhållande till att boendestödjare är en relativt ny yrkeskategori som finns i nästan alla Sveriges kommuner. I en kunskapsöversikt från Socialstyrelsen (2003) om psykosociala insatser för personer med funktionshinder, framkommer att det råder brist på forskning när det gäller boende och boendestöd. Bland annat om hur ett boende med stöd skall vara utformat och vilka önskemål som de psykiskt funktionshindrade har beträffande boendestöd.

De studier som dock finns beträffande boendestöd (oavsett boendeform) kännetecknas av att man tagit fasta på att beskriva vad som utmärker boen-

destöd.¹⁰ En röd tråd i detta sammanhang är relationens avgörande betydelse (Tidemalm 1999; Gough & Bennisäter 2001; Bracken 2005; Rask 2007). Gough och Bennisäter (2001), exempelvis, poängterar att boendestödarbetet är ett relationsarbete där samspelet mellan boende och boendestödjare är av avgörande betydelse. En annan utmärkande aspekt som framkommit är den boendes delaktighet i det praktiska arbetet tillsammans med boendestödjaren (Gough & Bennisäter 2001; Rosenberg & Andersson 2004).

Även om det finns gemensamma nämnare för vad som kännetecknar boendestöd när denna studie jämförs med dem som inbegriper boendestöd i boendeverksamheter, finns vissa särskiljande förhållanden. Det gäller de villkor som råder i en sedvanlig bostad jämfört med en boendeverksamhet. Detta har redan berörts och avser exempelvis att den egna bostaden inte inbegriper någon överordnad auktoritet (förutom hyresvärden) som övervakar boendet, ej heller finns personal och/eller gemensamhetslokaler knutna till boendet. Boendeverksamheter ger i regel större tillgång till personalstöd (Gough och Bennisäter 2001) och gemensamma aktiviteter (Tidemalm 1999). En annan skillnad vad gäller egen bostad och boendeverksamheter torde gälla "maktförhållandet" mellan boende och personal. I det egna boendet har boendestödjaren exempelvis inte tillgång till bostaden med egen nyckel, vilket kan vara fallet vid boendeverksamheter (se Tidemalm 1999).

När det gäller internationell forskning har termen boendestöd närmast sin motsvarighet i engelskans "supported housing". Supported housing är dock ett vidare begrepp och avspeglar kulturella skillnader som finns mellan exempelvis USA och Sverige; vård och stöd är organiserat på skilda sätt. "Supported housing" ingår i "community mental health services" som omfattar all slags vård och stöd till psykiskt funktionshindrade utanför sjukhusens och institutionernas domäner (Fakhoury et al 2002). För att ändå omnämna internationell forskning finns exempelvis studier som jämför olika typer av "supported housing". Ett genomgående resultat är att personer med psykiska störningar föredrar eget boende ("independent living") framför arrangerade kollektiva boendeformer (Tanzman 1993; Owen et al 1996; Fakhoury et al 2002). Viktiga faktorer för välbefinnande är vidare hög grad av valmöjlighet och kontroll över såväl boendet som det professionella stödet (Nelson et al 2007). Trots att eget boende är att föredra konstateras att social isolering är ett problem som ofta sammanhänger med denna boendeform (Friedrich et al 1999).

Den här studien spänner, med sin breda "vardagslivsansats", över flera forskningsområden. Jag ser det dock som att boende/boendestöd är det ena huvudområdet och sociala nätverk/socialt stöd, det andra. I nästa avsnitt

¹⁰ Annan forskning om boendestöd rör "arbetsvillkor och omsorgskvalitet" (Astvik & Aronsson 2002), den administrativa processen kring boendestöd (Ingemarson et al 2006) och en kartläggning av boendestödverksamheter (Blid 2006).

redovisas en forsknings- och begreppsgenomgång av nästa område: sociala nätverk och socialt stöd.

Sociala nätverk och socialt stöd

Avhandlingens allmänna inriktning mot vardagslivets sociala, mellanmänniska, förhållanden och specifika intressecentrering kring boendestöd kom att leda fram till forskningsområdet sociala nätverk och socialt stöd.

Människors sociala nätverk och dessas betydelse för hälsa och välbefinnande har sedan ett halvt sekel varit föremål för en vittomspännande forskning. Epidemiologisk forskning har exempelvis fastställt att hälsa – såväl fysisk som psykisk – påverkas av sociala faktorer men även inom en rad andra områden som antropologi, gerontologi, psykologi och sociologi studeras förhållandet mellan sociala relationer och välbefinnande (Cassel 1976; Cobb 1976; Broadhead et al 1983; Cohen & Syme 1985; Vaux 1988; Berkman & Glass 2000; Kawachi & Berkman 2001). Den amerikanske psykiatrikern Caplan (1976) exempelvis, uppmärksammade sociala relationers betydelse för hur människor med psykiska störningar hanterar påfrestande livshändelser. I sitt arbete inom ”community mental health system” i USA betonade han vikten av ”stödsystem” bestående av såväl formella som informella kontakter. Han uppmärksammade även vikten av ömsesidiga och varaktiga relationer i förhållande till psykisk hälsa (se Gottlieb 1981; 1985).

Begreppen sociala nätverk och socialt stöd¹¹

Begreppen sociala nätverk och socialt stöd har använts flitigt i forskning och praktik utan att för den skull ha varit enhetligt eller tydligt definierade (Gottlieb 1981; Vaux 1988; Sarason et al 1990). När det gäller de två begreppens relation till varandra har den återkommande distinktionen varit att *sociala nätverk* likställts med de sociala relationernas *struktur* och *socialt stöd* med relationernas *innehåll* eller *kvalitet* (House & Kahn 1985).

Typiska mått på nätverkets struktur är *storlek*, *densitet* (nätverksmedlemmarnas inbördes kontakter), *kontakternas ursprung* och *komposition* (Wellman 1981; House & Kahn 1985; Vaux 1988; Berkman & Glass 2000). Till detta kommer strukturella aspekter av de enskilda relationer som bildar det sociala nätverket som *kontaktfrekvens*, *uniplexitet/multiplexitet* (antal ”stöd-

¹¹ Andra begrepp som används inom forskningsområdet är engelskans *social embedness* (social ”inbäddning”) och det närliggande begreppet *social integrering* vilka ofta används inom nätverksforskningen som mått på graden av delaktighet i ett nätverk. Integrering kan gälla kontakt med familj, vänner, släktingar likaväl som medlemskap i formella och informella grupper (Henderson et al 1980; Cohen & Syme 1985; Vaux 1988). Som integreringens motpol återfinns begreppet *social isolering*.

kategorier”, en eller flera, som finns i en relation), *varaktighet* och *ömsesidighet* (Wellman 1981; Berkman & Glass 2000).

Ett problem gäller det sociala nätverkets storlek: Vilka personer skall räknas dit? Skall alla typer av relationer inräknas eller endast de som kan definieras som stödjande i någon mening? Det sociala nätverkets storlek varierar således beroende på vilken avgränsning som görs av en individs sociala kontakter (McCallister & Fischer 1978; House & Kahn 1985). ”(...) a network can be anything we want it to be. It depends on how we define it.” (Wellman 1996 s 347).

När det gäller socialt stöd har forskningen alltsedan 1970-talet brottats med försök att ringa in, identifiera och definiera begreppet socialt stöd; *vad* är det som har betydelse när det gäller mänskliga relationer i förhållande till hälsa och välbefinnande. I litteraturen återkommer några nyckelpersoner som haft avgörande inflytande över hur begreppet socialt stöd använts och utvecklats. En av dessa är John Bowlby (1969/1982) vars teorier om ”attachment” haft stor betydelse för innebörden och utvecklingen av begreppet socialt stöd. Bowlby uppmärksammade den tidiga anknytningens betydelse mellan förälder och barn och att en ömsesidig process är avgörande för att nära band skall skapas. Bowlby menade vidare att det finns ett universellt mänskligt behov att skapa nära känslomässiga band (se även Vaux 1988; Berkman & Glass 2000). Vidare har epidemiologer som Cassel (1976) och Cobb (1976) haft inflytande över utvecklingen av begreppet socialt stöd. De grundlade forskningen om sociala relationer och hälsa och etablerade synen på socialt stöd som en buffert i förhållande till effekterna av fysisk och psykisk ohälsa (se Gottlieb 1981; Vaux 1988; Sarason et al 1990).

En mängd studier har försökt att kartlägga, kategorisera och klassificera sociala aktiviteter och upplevelser och deklarerat ett substantiellt hållbart begrepp (Broadhead et al 1983; Cohen & Syme 1985; Vaux 1988). I den omfattande litteratur som behandlar ämnet återfinns en mängd definitioner och tillkännagivanden. En definition som fått stort genomslag är en indelning i *emotionellt* (tillit, närhet, omtanke, omsorg etc.), *instrumentellt* (materiellt bistånd, pengar, tid, praktisk hjälp etc.), *vägledande* och *informativt* stöd (feedback, rådgivning, information etc.) (Vaux 1988; Hinson Langford et al 1997; Berkman & Glass 2000; Kawachi & Berkman 2001).

Denna definition innebär att betrakta socialt stöd som något ändamålsenligt och funktionellt, att sociala relationer fyller olika funktioner genom att tillhandahålla en eller flera stödkategorier (Cohen & Syme 1985; Wills 1985). Detta synsätt har kritiserats, bland annat för att det varit problem med att mäta de olika funktionernas inverkan på hälsa och välbefinnande då de visat sig vara högt korrelerade med varandra (Sarason et al 1990; Sarason et al 1994).

Socialt utbyte mellan människor kan inte enbart hänföras till socialt stöd – hur vitt och brett det än definieras – eller till vad jag i studien kallar *kontra-stödjande handlingar*, det vill säga handlingar av den karaktären att de på-

verkar hälsa och välbefinnande negativt. Det handlar också om andra processer som påverkar människors handlingar, känslor och tankar (Wellman 1981, House & Kahn 1985) och som inbegriper värderingar, beroende och makt (Espwall 2001). Detta sistnämnda kan formuleras i termer av ”socialt inflytande” snarare än socialt stöd (Berkman & Glass 2000; Kawachi & Berkman 2001).

Socialt stöd hänger även samman med individens sätt att hantera vissa situationer, så kallade *copingstrategier* (se exempelvis Broadhead et al 1983). Huruvida man söker stöd i en specifik situation eller handskas med den på egen hand kan vara ett uttryck för copingstrategier snarare än ett mått på nätverksrelationernas kvalitet.

Den strukturella respektive den substantiella orienteringen inom nätverksforskningen har varit dominerande fram till 1990-talet. Därefter kan man tala om en tredje inriktning. Denna tredje fas har bland annat växt fram mot bakgrund av den kritik som riktats mot den tidigare nätverksforskningens bristande teoribildning och den definitionsbegränsning av socialt stöd som uppdelningen i olika stödkategorier inneburit: ”The cry for theory-driven research in the area of social support is frequently and increasingly heard.” (Sarason et al 1990 s 21; se även Hessle (1995) som ansluter sig till kritiken att nätverksforskningen varit teorisvag och endimensionell.)

Socialt stöd – en fråga om kontext, kommunikation och relation

Diskussionerna om socialt stöd – hur det bör studeras och hur det bör definieras – har alltså fortsatt under 1990-talet och framåt. Från de strukturella nätverksmått, via det sociala stödets innehåll och funktioner och vidare till hur socialt stöd *kommuniceras* samt i vilken *kontext* det förekommer. (Detta innebär inte att strukturella aspekter saknas. Tvärtom kan de utgöra ett komplement) (Burleson et al 1994).

Socialt stöd som en form av kommunikation innebär ett processuellt snarare än funktionellt betraktelsesätt (Barnes & Duck 1994; Sarason et al 1994). Inom ramen för detta betonas andra aspekter av socialt stöd jämfört med tidigare som synen på socialt stöd som icke-specifikt och icke-funktionellt. Socialt stöd som en form av kommunikation har vidare inneburit att studera de *budskap* som förmedlar stöd mellan människor (Burleson et al 1994; Tardy 1994) och att studera *den sociala interaktion* inom vilken det stödjande budskapet förmedlas och tolkas (Sarason et al 1994). På detta sätt tolkas stöd snarare som en process av både givande och tagande i ett ömsesidigt beroende, snarare än som något som sker i en given riktning: från mottagare till givare (Kahn & Antonucci 1980; Berkman & Glass 2000).

Till kontexten hör den omgivande *situation* vari stöd uppstår: ”(...) the situational context includes features of the environment in which supportive interactions take place.” (Pierce 1994 s 260). En situation, menar Pierce, utgör själva inramningen eller sammanhanget, vari stödjande handlingar äger

rum. Till kontexten har även *relationen* uppmärksammats som ett sammanhang inom vilket stödjande handlingar äger rum (Barnes & Duck 1994; Metts et al 1994; Pierce 1994). Man har bland annat tagit fasta på att "frivilliga" relationer som kärleks- och vänskapsrelationer kan betraktas som en produkt av stödjande handlingar (Burlison et al 1994). Stödjande handlingar betraktas i det sammanhanget som en grundläggande form av mänskligt beteende som har djupgående betydelse för formandet och utvecklingen av sociala relationer (Barnes & Duck 1994).

Nätverksforskning och psykiska störningar

Bristen på enhetlighet och begreppslig klarhet när det gäller socialt stöd och den variation av avgränsningar som präglar urvalsförandet inom nätverksforskningen medför svårigheter att göra jämförelser mellan olika undersökningsresultat (Gottlieb 1981; House & Kahn 1985; Vaux 1988; Sarason et al 1990; Hessele 1995). Trots detta konstateras i en forskningsgenomgång: "The association between social ties and mental health is securely established." (Kawachi & Berkman 2001 s 465). Sociala nätverk och psykisk hälsa har dels studerats i förhållande till att utveckla psykisk ohälsa, ofta genom stora surveyundersökningar med ickespecifika populationer (Henderson et al 1980; Dalgard et al 1995). Dels rör det sig om nätverksforskning i förhållande till personer som redan drabbats av psykisk ohälsa genom riktade studier mot specifika populationer som patientgrupper inom psykiatri (se exempelvis Tolsdorf 1976; Bengtsson-Tops 2001; Brunt 2002). Det skall tilläggas att den mesta forskningen inom området avgränsas till personer med psykotiska tillstånd, ofta med diagnosen schizofreni. I den här studien finns personer med den typen av psykiatriska diagnoser men även med andra.

I det följande redovisas forskning som är relevant i förhållande till nätverks- och stödaspekter som tas upp i denna studie. Det rör sig om nätverkens storlek och komposition, faktorer som påverkar nätverkens struktur och tillgång till socialt stöd.

Omfattande sociala nätverk har i viss forskning per definition betraktats som stödjande och därmed hälsobefrämjande för en individ, medan annan forskning visar att det kan vara precis tvärtom (Berkman & Glass 2000). Den sistnämnda forskningsinriktningen menar att sociala relationers kvalitativa aspekter är av större betydelse när det gäller sambandet mellan hälsa och välbefinnande än nätverkets storlek; fler relationer ger nödvändigtvis inte mer stöd än färre (House & Kahn 1985; Randolph 1998). I jämförande studier mellan psykiatriens patienter och så kallade "normalpopulationer" avseende sociala nätverk och tillgång till socialt stöd har det framkommit att de förstnämndas nätverk innehåller färre kontakter och oftare är släktdominerade (Tolsdorf 1976; Becker et al 1997; Bengtsson-Tops 2001) samt att psykiskt störda i liten utsträckning efterfrågar personer inom nätverket (Tolsdorf 1976). Personer med schizofreni har konstaterats vara mindre tillfredsställda

med nätverkets storlek (Bengtsson-Tops 2001) och kvalitativa aspekter jämfört med normalbefolkningen (Nettelbladt et al 1995; Bengtsson-Tops 2001).

Små släktdominerade nätverk har satts i samband med den psykiska störningens negativa inverkan på det mellanmännsliga samspelet. Undandragande från sociala sammanhang och försämrade sociala förmågor inverkar, menar man, på möjligheten att skapa och behålla sociala relationer (Bengtsson-Tops 2001; Hokanson et al 2004). Det har också satts i samband med att andra personer dragit sig undan en krävande och ensidigt stödjande relation (Winer et al 1981). Hinder för att etablera relationer har även sammankopplats med det internaliserade sociala stigma som härrör från upprepade erfarenheter av avvisande och brist på möjligheter att skapa meningsfulla relationer utanför psykiatrins domäner (Davidson et al 1998). Andras avståndstagande har satts i samband med negativa attityder orsakade av själva sjukdomsförklaringen (Scheff 1966; Brea 2005). Ytterligare en faktor som satts i samband med små nätverk utgörs av begränsade materiella tillgångar; bristande ekonomiska resurser påverkar möjligheter till sociala aktiviteter och socialt umgänge (Davidson et al 2001).

Sociala nätverk och socialt stöd i studien

När det gäller de sociala nätverken presenteras och diskuteras dessa i den här studien utifrån strukturella aspekter som komposition, storlek, ursprung och kontakttäthet. Störst vikt läggs vid nätverkens komposition, vilket i den här studien även inbegriper de tidsgeografiska aspekterna tid och rum. När det gäller de kvalitativa aspekterna av nätverket undersöks tillgång till socialt stöd i förhållande till nätverkens komposition. Till grund för att undersöka nätverkens innehållsliga kvaliteter ligger den definition av socialt stöd som nämndes tidigare: handlingar som innefattar emotionella, instrumentella, vägledande och informativa aspekter av stöd. Min strävan i studien har varit att även införliva individens sociala nätverk med större sociala strukturer.

När det gäller boendestöd studeras detta som en möjlig form av socialt stöd och en tänkbar konsekvens av det som sker i en boendestödsituation. Utgångspunkten för att undersöka boendestöd/socialt stöd är dock en helt annan än ovanstående. När det gäller boendestöd har jag inspirerats av den senare forskningen om socialt stöd som poängterar själva *situationen*, hur stödet *kommuniceras* samt den *relation* som skapas mellan boende och boendestödjare, det vill säga ett interaktionistiskt perspektiv.

Dessa utgångspunkter för att studera socialt stöd har kompletterats med samspelsteorier och ett tidsgeografiskt betraktelsesätt. Dessa teorier och perspektiv presenteras i nästa kapitel.

2. Teorier och betraktelsesätt

Inledning

Syftet med det här kapitlet är att presentera de betraktelsesätt och teorier som ligger till grund för avhandlingen.

I inledningen till avhandlingen står att vardagsliv kan betraktas både som struktur och erfarenhet och att båda dessa perspektiv finns närvarande i studien. Genom att inbegripa båda perspektiven införlivas de betingelser och omständigheter, vilka blir till en del av våra vardagslivserfarenheter. ”Vi förvaltar våra vardagslivsbetingelser, skapar och omskapar våra vardagsliv – inom givna ramar.” (Eliasson-Lappalainen & Szebehely 2008 s 58).

Sammantaget bildar tidsgeografi och teorier som hör hemma inom det interaktionistiska perspektivet en gemensam teoretisk ram för att beskriva och analysera psykiskt funktionshinder i vardagsliv i avhandlingen. Medan tidsgeografin till övervägande del används för att analysera strukturer kan övriga teorier i huvudsak sammanföras med vardagslivet som erfarenhet. Dessa övriga teorier i avhandlingen är främst företrädda av Asplund (1987a; 1987b) men även Mead (1934/1995) Schutz (1962/2002), Berger & Luckmann (1966/2003) Garfinkel (1967) med flera, förekommer som referenser. Även Burkes (1945/1969) litteraturteoretiska arbete har haft inflytande över analys och bearbetning – hans roll i det hela presenteras närmare i inledningen till del III.

Tidsgeografin har haft stort inflytande över den här studien både vad gäller metod och analys. Dess koppling till vardagslivsstudier utvecklas vidare i själva metodkapitlet – i föreliggande avsnitt presenteras tidsgeografins grundläggande utgångspunkter och betraktelsesätt. Det är dock på sin plats att först beskriva varför tidsgeografin har kommit att prägla en avgörande del av analysen samt att motivera valet av övrig teoribildning.

Det tidsgeografiska perspektivet, som från början i huvudsak utgjorde en del av datainsamlingen, kom i allt högre grad att influera bearbetningen av materialet. Ju mer jag satte mig in i det tidsgeografiska tankesättet, dess begrepp och illustrativa grafer och bilder, desto mer såg jag dess användbarhet i analysen av vardagsliv och boendestöd. Tidsgeografins styrka, enligt min mening, är att den blottlägger det till synes självklara och möjliggör en analys av människans grundläggande förutsättning för sin vardagliga existens

och sina handlingsmöjligheter. Det till synes självklara, såsom ”att allt tar tid och äger rum”, får genom det tidsgeografiska perspektivet analytisk kraft att förstå individens vardagsvillkor. Man kan säga att tidsgeografien kan bidra till att synliggöra vardagslivets strukturer och begränsningar.

I de tidsgeografiska projekten framträder dock inte människan med sina avsikter, emotioner och erfarenheter. För att förstå mänskligt handlande utöver tidsgeografins beskrivnings- och förklaringspotential krävs ytterligare teorier, vilka måste kunna sammanföras med tidsgeografien utan att kollidera med dess fysikaliska ontologi. I analysen av psykiskt funktionshindrades vardagsliv behövs således ytterligare teorier för att förstå interaktionen mellan individen och dennes omvärld.

Vår vardagsverklighet skapas i samspel med andra, med den samhälleliga och den fysiska och materiella omgivningen. De teoretiska perspektiv som inlemmas i samlingsbegreppet symbolisk interaktionism inriktar sig på hur människan, som social varelse, blir till och hur mening skapas i det sociala samspelet mellan individer (Eliasson-Lappalainen & Szebehely 2008). Med hjälp av främst Asplund inbegrips människans intersubjektivitet och socialitet i avhandlingen. Detta interaktionistiska perspektiv används för att skildra de sociala sammanhangens innebörder och förstå betydelser av mänskligt samspel.

Vardagsliv som erfarenhet

Att skriva om vardag och vardagsliv är både enkelt och komplext. Enkelt i den bemärkelsen att alla intuitivt vet vad som menas med vardagsliv; vi kan alla hävda att vi lever ett vardagsliv, oavsett hur det gestaltar sig. Vardagslivet är *vårt eget*. Samtidigt kan enskilda vardagsliv ha likheter med andras vardagsliv – åtminstone inom samma kulturella sfär. Varje enskild individs vardagsliv är en miljö med en mängd ”skilda innehåll”; varje individ har sin egen *vardagsverklighet* (Ahrne 1981)¹².

Vardagsverkligheten är en intersubjektiv värld som funnits långt innan var och en av oss gjort entré. Att födas in i den redan existerande världen innebär att få del av tidigare erfarenheter, upplevelser och tolkningar via andra människor i vår omedelbara omgivning. Vi tillägnar oss denna värld och skapar mening genom vår socialitet (Mead 1934/1995). Att vardagsverkligheten är intersubjektiv innebär att den delas med andra, inte bara upplevelsemässigt utan i högsta grad praktiskt och handlingsinriktat (Schutz 1962/2002). Människans existens i det dagliga livet kräver att ständigt kom-

¹² Här bör även nämnas begrepp *livsvärld*. Det kom att bli ett av fenomenologins grundbegrepp, som ett slags motbegrepp till vetenskapens värld. Så småningom har begreppet blivit allmäntillgiltigt och ”commonsense”-betonat, likställt med *vardagsliv*. Med begreppet *livsvärld* betonas att det för den enskilda människan är fråga om en enda värld (Ahrne 1981).

municera och interagera med andra individer (Berger & Luckmann 1966/2003).

Kännetecknande för de vardagliga situationerna är att de tillhör det för givet tagna, det välkända och välbekanta. Vidare att de består av en mängd aktiviteter och handlingar som så att säga går på rutin. Vi behöver inte fundera ut hur vi skall göra för att genomföra dem; vi gör det bara, utan att ens tänka efter. Att gå nedför trappan och slänga soporna, till exempel, utgör en rutiniserad vardagshandling. Vardagslivet är också *ritualiserat* genom att dess handlingar och aktiviteter inte kan gå till hur som helst. Det finns korrekta och därmed inkorrekta, sätt att agera på (Asplund 1987a). Att ta soppåsen och gå baklänges nedför trappan för att sedan lägga den på gatan (eller ta med den till jobbet – sådant händer) är ett brott mot det ritualiserade vardagslivets normer.

Det finns således vissa givna förväntningar om hur vardagslivet skall te sig. Garfinkel (1967) talar om vardagslivets ”bakgrundsförväntningar”, vilket innebär att de händelser som utspelar sig i vardagen tolkas utifrån vissa givna förväntningar. På det sättet är vardagslivet ett icke ifrågasatt liv (Schutz 1962/2002; Garfinkel 1967). Det kännetecknas av en förtrogenhet med både den sociala, fysiska och materiella omgivningen. Brister denna förtrogenhet uppstår ett brott mot vardagslivets bakgrundsförväntningar (Asplund 1987a).

Den psykiska störningens uttryck kan ses just som ett brott mot bakgrundsförväntningarna om hur den välkända vardagsverkligheten skall te sig. Genom vardagens perspektiv synliggörs de levda svårigheterna i de psykiskt funktionshinderades vardagsverklighet.

Social responsivitet och övertagandet av attityder

Asplund etablerar uttrycket *social responsivitet* (eller responsiv socialitet) i sin reflektion över människans intersubjektivitet i ”Det sociala livets elementära former” (1987a). Asplund menar att människan är socialt responsiv, att hon har en allmän benägenhet att svara på själva närvaron av en annan människa. Den sociala responsiviteten är ett socialt samspel där det pågår en svars- och gensvarsprocess; A:s agerande föder en respons hos B, vilket i sin tur föranleder A att svara på B och så vidare. Den sociala responsiviteten är, menar Asplund, ”ett beteende som helt enkelt inträffar, såvida det inte förhindras att inträffa.” (Ibid s 209)¹³ Social responsivitet, svar och gensvar i dess olika former, handlar inte bara om språkliga uttryck utan omfattar alla slags kroppsliga gester – och känslor (Asplund 1987a).

¹³ Responsivitet är inte samma sak som reflexmässigt beteende. De kan utgöra en del av responsiviteten, som en slags ”subrutin”, men det är inte reflexer som begreppet responsivitet syftar på. Reflexer framkallar alltid samma aktivitet (benet rör sig på samma sätt varje gång man knackar på en särskild punkt på knäet) medan förhållandet mellan responsivitetens stimulus och respons alltid innehåller inslag av osäkerhet och mångtydighet (1987a s 33).

Ett grundläggande förhållande som karaktäriserar fenomenet social responsivitet är att det utspelar sig "(...) i människans yttre omständigheter och verksamheter, i hennes 'praxis'" (Asplund 1987a s 20). Den sociala responsiviteten uppstår således *mellan* människor snarare än som en egenhet eller karaktäristik hos den enskilde individen (se Sundgren 2005a). Asplund menar att responsiviteten snarare går "utifrån" och "in" än "inifrån" och "ut" och att individens medvetande i den meningen är en produkt av den sociala responsiviteten (Asplund 1987a). Vår självbild och identitet skapas genom vår responsivitet: "Jaget och medvetandet *är* social responsivitet." (Ibid s 105).

Om nu människan är socialt responsiv så följer att hon endast kan vara detta i förhållande till en annan människa (Sundgren 2005a). Att ges möjlighet att få vara socialt responsiva varelser är, menar Asplund (1987a), förutsättningen för vår normalitet. Förnekas vi detta, förnekas vi en grundläggande förutsättning för ett mänskligt varande. Det tycks, menar Asplund, som om den fysiska och sociala stimulansen inte får underskrida en viss nivå då detta påverkar vårt välbefinnande (ibid).

Social responsivitet äger också sin motsats – *asocial responslöshet* (Asplund 1987a). Likaväl som individen har en allmän benägenhet till svar och gensvar i förhållande till en annan människa, kan hon också bete sig responslöst asocialt. Den asociala responslösheten är också en del av det sociala samspelet och en nödvändighet för att avbryta interaktionen med en individ till förmån för någon annan eller något annat. Livet måste helt enkelt gå vidare. Övergången från social responsivitet till asocial responslöshet och vice versa utgör självklara inslag av vardagslivets sociala interaktion.¹⁴

Asplund (1987a) använder uttrycket *responsorium* – växelsång – för att beskriva det samspel av stimuli och responser som uppstår i ett socialt förlopp. Ett responsorium är inte strikt reglerat utan snarare av "informell och omedelbar karaktär" (ibid s 52). Ett responsorium innehåller alltid ett mått av ovisshet; svar och gensvar är inte givna på förhand. Ett telefonsamtal, exempelvis, mellan två individer är ett responsorium men det uppstår inte ett responsorium då någon ringer till en telefonsvarare. En socialt responsiv människa är, menar Asplund, en *handlande människa*: "hon utmejslar sin värld". (Ibid).

I alla mänskliga samspelssituationer befinner sig de inblandade parterna således i ett responsorium, oaktat relationernas karaktär och oaktat om interaktionen präglas av kärlek, hat, ömhet, likgiltighet, våld etc. Ett responsorium kan inte tillskrivas specifika kvaliteter, såsom varande stödjande, skadligt, trakasserande eller kärleksfullt. I ett responsorium "kan alla sånger sjungas".

¹⁴ Social responsivitet är givetvis differentierad, människor är mer eller mindre responsiva (Asplund 1987b).

Men – det är endast i den *konkreta socialiteten* som ett socialt responsorium innefattar människor ”av kött och blod”, människor som konkreta individer (Asplund 1987a). I det responsiva förloppet inom ramen för den konkreta socialiteten är känslor en oavvislig del av ett dylikt responsorium: ”Varje gensvar har en emotionell karaktär eller ton.” (Ibid s 150). Om de sociala responserna upphör, ”så upphör också emotionaliteten – inte först det ena och sedan det andra utan samtidigt, oupplösligt.” (Ibid s 150).

Den konkreta socialiteten är en samspelsform vilken har sin motsats i den *abstrakta socialiteten*. Konkret och abstrakt socialitet är således två skilda socialitetsformer. Abstrakt socialitet kan liknas vid rollbegreppet, såsom det kommit att appliceras inom sociologin. När en individ uppfattar sig som rollinnehavare (patient, klient, boendestödjare) uppfattar han eller hon också sig själv som abstrakt samhällsvarelse (Asplund 1987a).

De konkreta och abstrakta socialitetsformerna påminner om det som Berger & Luckmann (1966/2003) benämner typifieringar, vilka hänger samman med olika grad av anonymitet i mellanmänskliga möten. I mötet med en ”boendestödjare” ”boende”, ”schizofren” etc. fungerar typifieringar som en social sorteringsmekanism och blir till en del av och påverkar det sociala samspelet. Under ett socialt förlopp kan de ursprungliga typifieringarna modifieras. ”Men om typifieringarna inte sätts i tvivelsmål, gäller de tills vidare och bestämmer mina handlingar i situationen.” (Ibid s 43). Överfört till Asplunds socialitetsformer blir förutsättningen för typifieringens modifiering den konkreta socialitetens samspelsform.

Vi är alltid både abstrakta och konkreta samhällsvarelser, samtidigt, och uppfattas som både och, både av oss själva och av vår sociala omgivning (Asplund 1987a). De livs levande personer som medverkat i den här studien antar emellanåt en abstrakt socialitet, som när de går under benämningen ”psykiskt funktionshindrade” respektive ”boendestödjare” och när resonemangen övergår till ”erfarenhetsöverskridande tolkningar”, det vill säga till ett teoretiserande (se Gustavsson 2000a). Den abstrakta socialiteten tillhör dock inte bara vetenskapens värld, utan är på samma sätt som den konkreta socialiteten en del av vardagstillvaron. När en människa med psykiska problem bemöts som en avpersonifierad ”patient” eller ”klient” och den abstrakta socialiteten (eller typologin) förblir förhärskande alltigenom det sociala förloppet, tenderar denna attityd att överföras till personens självbild.

Inspirerad av Mead (1934/1995), och hans teori om *roll- eller attitydövertagande*, frambringar således Asplund en annan basal teori om människans intersubjektivitet (för vidare resonemang om åtskillnaden se Sundgren 2005a). Meads begrepp attitydövertagande är, påpekar Asplund (1987a), också en form av grundläggande socialt beteende i den meningen att det sker i ett socialt förlopp om det inte förhindras att ske. Att vara socialt responsiv medför ett övertagande av den andres attityd, men attitydövertagandet är en annan form av elementärt socialt beteende, det innefattar en annan karaktäristik av begreppet (ibid).

Skillnaden mellan Asplunds sociala responsivitet och Meads attitydövertagande kan beskrivas som att den sociala responsiviteten utgör människans allmänna benägenhet att respondera på en annan person, medan Meads attitydövertagande är en analys av vad som sker när vi, så att säga, redan är igång i ett socialt förlopp. Meads teori om attitydövertagandet, att vi – mer eller mindre – betraktar oss själva såsom andra betraktar oss, ligger så att säga inbäddad i den teoretiska förförståelsen av Asplunds tankegångar.

”Vi ser oss själva mer eller mindre som andra ser oss. Vi tilltalar oss själva omedvetet så som andra tilltalar oss (...). Vi väcker ständigt hos oss själva, särskilt genom användandet av vokala gester, de reaktioner som vi framkallar hos andra personer, så att vi tar in de andra personernas attityder i vårt eget handlande.” (Mead 1934/1995 s 68).

Att överta någon annans roll – eller attityd (som Mead använder likvärdigt) – innebär att vi kan sätta oss in i en annan människas situation och överföra den till oss själva. Detta utgör själva fundamentet för människans förmåga till empati.

Begreppen i avhandlingen

Vissa av de teoretiska begrepp som förekommer i avhandlingen har en särstatus genom att de på ett mer direkt sätt använts för att tolka det empiriska materialet medan andra främst skapar en teoretisk förståelseram. Konkret och abstrakt socialitet tillhör den första kategorin medan begreppen socialt responsorium, social responsivitet, asocial responslöshet och attitydöverföring främst utgör en teoretisk referensram.

Det samspelsteoretiska perspektivet gäller som inramning för hela avhandlingen. Begreppsgenomgången i det följande exemplifieras dock utifrån boendestödsituationen där begreppen konkret och abstrakt socialitet tydligast kommer till uttryck.

En boendestödsituation kan beskrivas som ett *socialt responsorium*: den boende och boendestödjaren responderar på varandra för att de har en benägenhet att göra just detta. Den boende är att betrakta som *socialt responsiv* visavi boendestödjaren liksom boendestödjaren är socialt responsiv i förhållande till den boende. Det sociala samspelet mellan boende och boendestödjare kan förstås som en svars- och gensvarsprocess mellan de båda där boendestödjarens agerande föder en respons hos den boende vilket i sin tur får boendestödjaren att respondera på den boende och så vidare.

Ett responsorium kan också, med Asplunds terminologi, beskrivas som en ”växelsång”. Den växelsång som utspinner sig mellan boende och boendestödjare innehåller också emotioner. *Emotionell responsivitet* blir ytterligare en dimension av denna växelsång.

Inom ramen för ett socialt responsorium existerar olika socialitetsformer. *Konkret* och *abstrakt socialitet* används i avhandlingen för att analysera *relationen* mellan den boende och boendestödjaren.

Det är i samspel med andra som, i enlighet med den interaktionistiska teoribildningen, självbilden skapas. Samspelet mellan boende och boendestödjare har betydelse för hur den boende betraktar sig själv. Denna process har sin teoretiska förankring i begreppet roll- eller attitydöverföring.

Tidsgeografi

Grundläggande synsätt

Tidsgeografin utvecklades av professor Torsten Hägerstrand och hans medarbetare inom kulturgeografin i Lund under slutet av 1960-talet och erbjuder ett synsätt som spänner över såväl sociala som materiella och fysiska fält. Tidsgeografin omfattar inte endast människa och natur utan även det som människan skapat. Såväl kultur, sociala institutioner som byggnader och verktyg har en plats i det tidsgeografiska betraktelsesättet (Hägerstrand 1985). Inom tidsgeografin utgör tid och rum en inramning inom vilken människans förehavanden med nödvändighet måste placeras. Eller med ett tidsgeografiskt konstaterande: "Allt som sker, sker i tid och rum". Det är dock väsentligt var betoningen ligger: Allt som sker, sker i tid *och* rum. Det vill säga det som sker, sker *både* i tid *och* rum. På det sättet rör sig tidsgeografin snarare med ett grundbegrepp – *tidrummet* – istället för med de två tid och rum (Asplund 1983).

I tidrummet rör sig människan i *individbanor* (trajektorier) som kan betraktas med olika tidsperspektiv: dygnsbana, veckobana, livsbana... Genom att följa en individs trajektorier i "vardagens tidrum" avtäcks såväl sociala som fysiska livsomständigheter. Individbanan har några särskilda kännetecken. Den är *kontinuerlig* och *odelbar*. Att den är odelbar betyder att individen inte kan befinna sig på flera platser samtidigt. Det betyder också att alla individer i en population (människa, ting, djur, etc.) existerar sida vid sida och inte kan uppgå i varandra så länge de varar, det vill säga under sin varaktighet är de odelbara (Hägerstrand 1985; 1991).¹⁵

Att individbanan är kontinuerlig syftar på tiden som en "nulinje" eller "framkant" som ständigt förflyttar sig framåt medan det förflutna och framtiden skapas i takt med nulinjens framväxt. På det sättet finns det förflutna ständigt närvarande i nuet liksom framtiden som en ständigt närvarande potential (Hägerstrand 1991; Ellegård 1993). Detta innebär att varje situation oavvisligen uppstår ur en förfluten situation. Av detta följer att händelser inte bör utskiljas från dess temporala sammanhang: "Actions should thus be

¹⁵ Alla "existenser", såväl människor som djur, natur och artefakter har en livsbana.

considered as events which are located both in a spatial situation and in a temporal sequence.” (Mårtensson 1979 s 19).

Hägerstrand kallar tidsgeografin för ett ”empiriskt forskningsprogram”, en tankeram för att placera empiriska studier i ”helhetsbilden” snarare än en teori (Hägerstrand 1991 s 134, 142). Men även om tidsgeografin inte i direkt mening är en teori, har den både förklarande och beskrivande dimensioner (Åqvist 1992; Ellegård 1998). Den förklarande aspekten tar sin utgångspunkt inom de fysikaliska gränserna för vad som är möjligt. Själva utgångspunkten för tidsgeografin är således fysikalisk. Den materiella, observerbara världen tillmäts avgörande betydelse både för den deskriptiva ansatsen och för den analytiska (Åqvist 1992). Därmed inte sagt att tidsgeografin negligerar det som inte kan observeras men det måste hanteras och representeras på ett annat sätt (Lenntorp 1998).

Ytterligare begrepp

Tidsgeografins begreppsutveckling är, enligt Åqvist (1992), inte dess huvudsak. Detta utgörs snarare av notationssystemet som fångar ett stadium ”(...) före begreppsutveckling.” (Ibid s 65). Icke desto mindre har tidsgeografin en flora av begrepp vilka, enligt Asplund (1983), är metonymiska snarare än metaforiska, det vill säga visar snarare på närhet mellan fenomen än likhet mellan fenomen.

Till tidsgeografin hör en notationsapparat som grafiskt visar individbanor i tidrummet. Denna visualisering av trajektorier består av en vertikal tidslinje och en horisontell rumslinje (ibland illustrerat tredimensionellt som ett akvarium). Notationssystemet är av avgörande betydelse för tidsgeografins tanke-sätt och uppbyggnad. Det har liknats vid ett partitur, eller en väv av individers rörelsemönster (Hägerstrand 1973; Ellegård 2001).

Restriktionsbegreppen

Ett kärnbudskap inom tidsgeografin är att blottlägga människans begränsade handlingsmöjligheter genom att påvisa vissa grundläggande *restriktioner*. Det faktum att ”allt” tar tid och äger rum och att individens trajektorier är icke delbar blottlägger de *tidrumsliga restriktioner* som omger individen och hennes projekt och visar således en individs handlingsutrymme i en given situation (Lenntorp 1976; Åqvist 1992).

Inom tidsgeografin identifieras tre olika typer av restriktioner som kan användas för att analysera faktorer som påverkar individens livsbana. Restriktionerna är ömsesidigt relaterade och kan sägas påverka människors aktiviteter (Westermarck 2003).

En restriktion benämns *styrningsrestriktion*. Den existerar på organisatorisk nivå där den styrande principen består av lagar, regler, policies, förordningar etc. vilka får konsekvenser på såväl individ- som samhällsnivå. Styrningsrestriktioner påverkar individers tillgång till resurser och handlingsal-

ternativ och de kan vara problematiska för individen att påverka i direkt mening (Ellegård 1998; Westermark 2003). Exempel på styrningsrestriktioner i studien är socialförsäkringssystemet, sysselsättningsverksamhetens öppettider och boendestödets arbetstider.

Ytterligare restriktioner utgörs av *kopplingsrestriktioner*, vilka uppstår i samspelet mellan individer (och mellan individer och föremål). Restriktionen påverkas av var, när och hur länge individers (och föremåls) trajektorier befinner sig samtidigt i tidrummet. Kopplingsrestriktioner bygger på överenskommelser, förhandlingar och förpliktelser och skapas och omskapas ständigt genom vardagens sociala mönster (Ellegård 1998; Westermark 2003).

Till *kapacitetsrestriktioner* räknas bland annat de begränsningar som härrör från människan som biologisk varelse. Behov av mat och sömn, exempelvis, tvingar oss att äta och sova med viss regelbundenhet och måste tillgodoses om vi vill överleva och genomföra andra aktiviteter (Åqvist 1992; Kjellman 2003). Till kapacitetsrestriktioner hör också potentialen hos de redskap och resurser som en individ förfogar över som fysisk och psykisk förmåga, materiella tillgångar, förflyttningsresurser, kunskap, boendeförhållanden med mera (Ellegård 1998; 2001; Kjellman 2003).

De tre restriktionstyperna baseras på en mer fundamental typ av restriktioner som utgår från konsekvenser av icke delbarhet, exempelvis individers odelbarhet, individers begränsade livslängd, att varje "uppgift" (eng: task) har en begränsad varaktighet, att alla förflyttningar i rummet konsumerar tid och det faktum att varje situation är oavslutligt förankrad i en föregående situation (Hägerstrand 1975; se även Åqvist 1992).

Genom att använda de tidsgeografiska restriktionsbegreppen kan individens tillvaro och hennes projekt, studeras utifrån de möjligheter och begränsningar som omgivningen erbjuder (Åqvist 1992). Det kan till exempel gälla huruvida viss service som psykiatrisk öppenvård eller en apoteksinrättning faktiskt är möjlig att nå för individen (exempelvis utan sällskap). Människans handlingsutrymme betraktas på detta sätt som begränsat (Lenntorp 1976). Ett annat sätt att uttrycka tesen om restriktioner är: "(...) on the microlevel we should try to find out how individuals move in and out of bundles because they want to, or perhaps more important, *because they have to.*" (Hägerstrand 1973 s 76, min kurs.)

Projekt

Ett annat begrepp av avgörande betydelse är *projekt*. Begreppet kom på ett tidigt stadium in i tidsgeografien för att bringa reda i det synbara kaos av trajektorier som befolkar tidrummet (Hägerstrand 1973). Projekt avser de handlingar och aktiviteter som leder till ett visst mål och kan vara lång- eller kort-siktiga. Vardagen är full av projekt i varierande omfattning, varav vissa är rutiniserade; de utförs om och om igen över en längre tidsperiod. Andra är

mindre vanliga eller helt unika. Somliga pågår livet igenom, andra under särskilda livsperioder (Hägerstrand 1985).

Ett projekt består av vissa handlingar, eller aktiviteter, som utförs i en viss ordning i tidrummet och som kan involvera såväl flera individer som föremål och naturelement. Hägerstrand menar att projekt kan ses som ett kluster av aktiviteter, individer och objekt som måste medverka och interagera för att uppnå ett särskilt mål (1973). (Ett sådant projektkluster kallas med ett tidsgeografiskt begrepp för koppling).

Inom tidsgeografin skiljer man mellan *aktivitet* och *projekt*. Ett projekt är en handling som leder mot ett mål, samtidigt som ett projekt består av en rad aktiviteter som leder fram till projektet. Dessa aktiviteter kan i sig vara projekt. Exempelvis består projektet ”att skriva en avhandling” av en rad skilda aktiviteter som att samla in data, läsa böcker, skriva, samtidigt som varje aktivitet kan ses som ett projekt på en annan detaljeringsnivå och i sin tur bestående av en rad aktiviteter – öppna boken, bläddra, och så vidare. Ett projekt existerar således, enligt det tidsgeografiska betraktelsesättet, på flera nivåer, varvat med aktiviteter (Hägerstrand 1985).

Ytterligare en väsentlighet i det tidsgeografiska projektresonemanget är *de havererade*, eller *kvaddade projekten*. De som inte blev.

The history of abortive intentions and crashed projects is equally important, if we want to gain a comprehensive picture of how history moves ahead. (Hägerstrand 1985 s 206).

Att ”allt tar tid och äger rum”, innebär konsekvenser för de projekt som av olika anledningar inte kom att äga rum vid just det speciella tidrumsögonblicket. De havererade projekten indikerar bland annat var gränserna går för det som är möjligt när det gäller utrymme och krav på samordning (Åquist 1992).

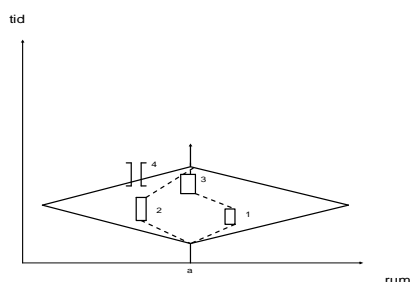
Projekt avser inte bara individers utan även organisationers verksamheter (Åquist 1992). Denna uppdelning kallas *individprojekt* (den enskilde individens aktiviteter för att genomföra ett projekt) och *organisationsprojekt* (ett kollektivt agerande för att genomföra organisatoriskt uppsatta mål). (Ellegård 2001).

Prisma

Ytterligare ett begrepp är *prisma*, vilket motsvarar ett framtida möjliga handlingsutrymme:

Med det tidsgeografiska synsättet kan man avgränsa vissa grundläggande förutsättningar för vad som kan respektive inte kan ske i framtiden vid givna lägen i tid och rum. Till hjälp finns begreppet *prisma*. *Prismat* avgränsar rent fysiskt geografiska och temporala möjligheter för att göra något man önskar göra i framtiden från det som man rent fysiskt inte kan komma att genomföra. (Ellegård 1993 s15).

Figur 1 Prisma.

The choice of paths during a day by an individual dwelling at *a* among pre-schedule activities (1,2,3,4) away from home. 4 is beyond reach because of its duration. Both 1 and 2 are impossible because of simultaneity. If 1, then 3 is possible. If 2, not 3 because of too short time for movement. (Hägerstrand 1985 s 208 fig 6).

Prismat har utvecklats för att visa de restriktioner som hänger samman med tid och rum och som bestämmer vilket handlingsutrymme som faktiskt föreligger.¹⁶

Tidsgeografins begränsningar

Tidsgeografien har kritiserats för sina begränsningar. En typ av kritik riktar sig mot att tidsgeografien inte utgår från människan som ett upplevande, tänkande och kännande subjekt (Åqvist 1992). Denna kritik tar bland annat sin utgångspunkt i konflikten mellan tidsgeografins fysikaliska världsbild och dess absoluta tid- och rumsbegrepp å ena sidan, och den subjektiva uppfattningen av tid och rum å den andra. Individens upplevelser av tid och rum, dess subjektiva innebörder och konsekvenser, menar man, får inget utrymme i den tidsgeografiska världsbilden.

Den kritik som riktats mot tidsgeografien kommer bland annat från fenomenologiskt håll – samtidigt som just fenomenologin tillhör den teoribildning som inkorporerats i tidsgeografiska studier (se Westermarck 2003; Nordell 2002). Tidsgeografien kan dock sammanföras med teorier om människa och samhälle, vilket jag anser tar udden av en del av kritiken. Nordell (2002) menar att kritiken av tidsgeografien kan vara befogad men att den i kombination med andra teoretiska utgångspunkter kan synliggöra både objektiva och subjektiva sidor av människors liv. Faktum är att Hägerstrand förespråkar en

¹⁶ Det finns ytterligare begrepp inom tidsgeografien som inte presenterats här. De för avhandlingen relevanta begreppen torde dock vara redovisade.

integration av andra samhällsvetenskapliga perspektiv med tidsgeografin (se exempelvis Hägerstrand 1985).

Tidsgeografin i avhandlingen och utveckling av några begrepp

Kortfattat kan sägas att individbanans formationer kan tydliggöra och beskriva vardagens sociala, rumsliga och temporala förankring; genom att följa en individs trajektorier synliggörs vardagens olika sammanhang. Projektbegreppet är användbart på flera sätt; dels som "brygga" mellan individnivå och samhällsnivå, dels för att identifiera vad som sker, respektive inte sker i vardagens sammanhang. Restriktionsbegreppen tillsammans med prisma-tjänar som analysinstrument för de handlingsmöjligheter – eller handlingsrestriktioner – som står till buds.

Definitionen av några av de mest centrala begreppen – projekt, tid och rum behöver utvecklas något då de i avhandlingen även kan innefatta betydelser utanför de tidsgeografiska.

Projekt

Projektbegreppet i avhandlingen sammanfaller med den tidsgeografiska definitionen och används på flera sätt. Övergripande används det för att avtäckta "vardagslivets strukturer" genom begreppen organisationsprojekt och individprojekt. För ändamålet, att belysa hur vardagen kan vara organiserad för människor med psykiska funktionshinder har de två projektbegreppen givits specifika innebörder. Med organisationsprojekt avses de *samhällsorganiserade* projekt som riktar sig till människor med psykiska funktionshinder (i princip psykiatri och delar av socialtjänsten). Med *individorganiserade* projekt menas alla de handlingar och sammanhang som skapas *utanför* de samhällsorganiserade projekten, oavsett initiativtagare.¹⁷

Projekt- och aktivitetsbegreppet används också för att beskriva de handlingar och den sociala interaktion som äger rum och som konstituerar de psykiskt funktionshindrades vardag. Att äta en smörgås, kamma sig, gå ut genom dörren, vila, säga "hej" till grannen, är exempel på rutinhandlingar i vardagen. *Såvida inte* dessa till synes enkla handlingar är *svår genomförbara* eller *ogenomförbara* och förvandlas till *ickerutiniserade* eller *havererade* projekt. Att använda projektbegreppet när det gäller rutinhandlingar förstärker innebörden av de svårigheter som är en del av de medverkandes vardagsliv.

Havererade projekt används i avhandlingen för att visa vad som sker när det som var tänkt att ske – inte sker

¹⁷ Samhällsorganiserade projekt kallas fortsättningsvis även för *samhällsprojekt*, liksom individorganiserade projekt även benämns *individprojekt*.

Tid

Tid är inget givet eller okomplicerat begrepp. Inom tidsgeografin beskrivs tiden som ”en väv” vars framkant ständigt flyttas fram, obrutet och oavbrutet. Medan ”tiden går” kan den behandlas och betraktas på olika sätt. Den tidsmässiga utgångspunkten inom tidsgeografin motsvaras av vad Schutz benämner *standardtiden*, eller samhällstiden (Schutz 1962/2002). Standardtiden utgår från kosmisk tid och är det tidsperspektiv som vi har gemensamt med andra och som vi kan mäta med hjälp av klockor och kalendrar. Standardtiden är både linjär och cyklisk. Den linjära tiden motsvaras av ”tidens väv”, där timme läggs till timme, år till år och den cykliska av jordens rotation kring solen och de ständigt återkommande dygnen, årstiderna etc. (Nationalencyklopedin 1994). Då standardtiden är ett för alla gemensamt och delat tidsperspektiv, ger den möjlighet att koordinera och synkronisera olika individers individuella planer till gemensamma handlingar (Schutz 1962/2002).

Inom tidsgeografisk vardagslivsforskning uppmärksammas ”tid som mått och tid som konsekvens” (Ellegård 1998). Dessa två synsätt benämns som ett analytiskt respektive *vardagligt sätt* att konfrontera tid. Det rör sig fortfarande om så kallad standardtid men med olika betoningar av tiden. Det vardagliga synsättet präglas av att tiden och det som sker ”under tiden” är svåra att särskilja. Tiden definieras inte som något i sig, utan snarare i förhållande till individers aktiviteter och projekt. Det analytiska synsättet är mer instrumentellt betingat, menar Ellegård, där tid och aktivitet är åtskilda och tiden är en överordnad storhet (ibid).

Det vardagliga synsättet inom tidsgeografin (Ellegård 1998), där tid och handling sammangår, ligger nära ett andra tidsbegrepp som Schutz (1962/2002) laborerar med: ”la durée”, eller den *inre tiden*.¹⁸ Den inre tiden motsvaras av *upplevelser* av tid, förbundna med medvetandet, med minnen av handlingar och händelser i det förgångna och föreställningar om framtida handlingar och skeenden (ibid). Man kan säga att inre tid *är* upplevelser (Bech-Jørgensen 1994). Upplevelser av tid och förhållandet till den standardiserade tiden kan vara högst individuella.

Men, menar Schutz (1962/2002), den inre tiden och standardtiden är inte åtskilda tidsenheter. Standardtiden är inte något som bara kan observeras och mätas utanför våra upplevelser av tid, den blir också till en del av våra tankar och planer (ibid s 93).

De rutiner och ritualer som utgör våra vardagsliv innefattar flera tidsperspektiv, samtidigt. Standardtiden sammanbinder kollektiva handlingsmönster samtidigt som den sammanbinder den individualiserade inre tiden i en yttre tidsstruktur. Detta sker genom individens handlingar och samspel med andra,

¹⁸ Det bör dock noteras att det tidsgeografiska tidsperspektivet inte omfattar *upplevelser* av tid. ”Vardagstid” kan därför inte likställas med ”inre tid”. Däremot råder en samstämmighet mellan begreppens orientering mot tid och handling.

det vill säga genom språkliga och andra gester som visar sig i den yttre världen och som därmed får en yttre rumslig förankring (Schutz 1962/2002; se även Bech-Jørgensen 1994).

Medan Schutz har ett begrepp för upplevelser av tid, rör sig tidsgeografin inom standardtidens sfär, även om betoningen ligger på skeende snarare än tid vad gäller det vardagliga synsättet. Det tidsgeografiska synsättet betonar vidare de restriktioner som utgörs av tid och rum. Flera tidsperspektiv används i studien: standardtid, inre tid och ett vardagligt sätt att betrakta tid.

Rum – plats

I avhandlingstexten används både begreppen rum och plats, vilkas innebörder behöver klargöras något. Enligt en lexikalisk definition av rum, kan det ha två innebörder. Dels en med golv, tak och väggar avgränsad avdelning och dels "(...) en grundstorhet som beskriver materians utsträckning (...)." Plats anges vara ett begränsat område med välbestämt läge (Norstedts 1990). Därmed kan den första definitionen av rum sägas sammanfalla med definitionen av plats. Det tidsgeografiska rummet motsvaras i en mening av båda definitionerna. I de mer övergripande tidsgeografiska resonemangen gäller de som motsvaras av tingens utbredning i tidrummet: "Ting bortom ting är en konkret bestämning av rummet." (Hägerstrand 1991s 135). I mer vardagsnära sammanhang återfinns plats. Båda begreppen förekommer i avhandlingstexten, men plats används genomgående då jag syftar till de miljöer som individerna rör sig i.¹⁹

Den lexikala definitionen av plats behöver dock kompletteras med ytterligare en innebörd:

En plats har inga a priori givna innebörder. Hur platsen ska begripliggöras ligger inte nedlagt i det fysiska rummet som sådant. Istället är varje förståelse av platsen resultat av spelet mellan individen och det fysiska rummet och de innebördsgivande relationer individen upprättar. (Öhlander 1996 s 146).

Detta citat avspeglar en betydelse av plats som kan relateras till "...the practical, concrete experience of people's sense of place..." (Christensen 2003). Plats kan således ha en annan betydelse än rum och tar fasta på innebörder av specifika platser, som kan sammankopplas med individens erfarenheter och upplevelser. Även detta platsperspektiv finns närvarande i studien.

¹⁹ Det kan vara hemmet, gatan, träfflokalen, restaurangen, men även mindre precisa platsbegrepp som grannskap och mer övergripande som stadsdel. (För en genomgång av plats- och rumsbegreppen inom tidsgeografin se vidare Kjellman 2003).

Sammanfattande kommentar

Vardagslivet studeras både som struktur och erfarenhet där den tidsgeografiska metoden, dess betraktelsesätt och begrepp, lagt grunden till strukturen och möjlighet att analysera individens handlingsutrymme. Teorier om mänskligt samspel har bidragit till en förståelse av individens erfarenheter, skapade i samspel med omgivning och struktur.

Genom främst Asplunds (1987a) teori om människans allmänna svarsbenägenhet och olika socialitetsformer kan det sociala samspelet mellan den psykiskt funktionshindrade och hans eller hennes omgivning studeras som ett komplement till den analysmöjlighet som tidsgeografin bidrar med.

3. Studiens genomförande

Inledning

Med hjälp av observationer, intervjuer och dagböcker har jag inhämtat kunskap om psykiskt funktionshindrades vardagsliv och undersökt villkor som formar vardagen. Studien började med deltagande observationer som genomfördes hemma hos de personer som medverkar i undersökningen, vid de tillfällen då de hade boendestöd. Därefter har olika typer av intervjuer genomförts vilka handlat om boendestöd, om kvantitativa och kvalitativa aspekter av det sociala nätverket och om vardagslivet, vilka tagit sin utgångspunkt i tidsgeografiska dagböcker som de medverkande fyllt i under en veckas tid.

De tillvägagångssätt och överväganden som ligger till grund för hur studien har genomförts och de resultat som presenteras, utgör utgångspunkten för föreliggande kapitel. Inledningsvis presenteras bakgrunden till forskningsprojektets slutliga design, därefter redovisas hur de medverkande personerna valts ut, följt av en genomgång av datainsamlingen, analysprocessen, etiska aspekter och författarens förförståelse samt avslutningsvis en diskussion om studiens tillförlitlighet och giltighet.

Förstudien

Innan forskningsprojektet tog sin början genomfördes en förstudie vars syfte var att pröva huruvida den tidsgeografiska dagboksmetoden var lämplig för att fånga hur vardagen kunde te sig för människor med psykiska funktionshinder.

Tidsgeografiska dagböcker är en metod för att analysera människors vardagsliv och har utvecklats av Kajsa Ellegård (Ellegård 1993, 1994). Vardagsbegreppet inom tidsgeografien är inkluderande till sin karaktär vilket innebär att alla de händelser, förehavanden och aktiviteter som följer på varandra under en sammanhållen tidsperiod, oavsett om det gäller mer sällan förekommande händelser eller mer rutiniserade handlingar, ingår. Med dagböckerna fångas sociala, geografiska och aktivitetsrelaterade sammanhang sammanbundna av tiden. Det tidsgeografiska perspektivet erbjuder en möj-

lighet att samtidigt studera dessa förhållanden och hur de kan relateras till varandra (ibid). Dagböckerna som används är strukturerade såtillvida att där finns kolumner för tidpunkten *när* något sker, för *vad* som sker, *var* det sker samt med *vem* eller vilka det sker.

Två personer – som jag kände sedan tidigare – deltog i förstudien, en vecka var. I stället för att dela ut varsin dagbok som de skulle fylla i på egen hand, kom vi överens om att tillbringa dagarna tillsammans och att jag skulle skriva i dagboken under den gemensamma tiden. Tidsgeografiska dagböcker kombinerades således med deltagande observationer genom att jag fungerade som observatör och dagboksskrivare på en och samma gång. Med dagboken i handen var jag en ständig följeslagare från morgon till kväll: hemma vid köksbordet, när boendestödjaren kom på besök, promenerandes till öppenvårdsmottagningen, på samtal hos socialsekreteraren, på posten, på bussen, i affären, på caféet, vid lunchen på servicehuset, på träfflokalen... När jag gick hem övertogs dagboken av den medverkande personen som fortsatte att föra anteckningar tills jag kom tillbaka nästa morgon. Metoden gav rikhaltig information men gav också upphov till vissa metodmässiga problem som hängde samman med min ständiga närvaro. Ibland uppstod exempelvis ett parallellförlopp mellan det som *faktiskt* skedde och det som *brukade* ske. Det blev också problematiskt att tänka sig en motsvarande situation med personer som jag inte kände sedan tidigare. De två medverkande var dessutom båda relativt aktiva personer som lämnade hemmet delar av dagen. Att genomföra en liknande dagboksstudie tillsammans med någon som var hemma hela dagen skulle onekligen te sig svårt.

Förstudien, som genomfördes år 2000, gav följande insikter:

- Vikten av att uppmärksamma de återkommande sociala kontakter som utgörs av busschaufförer, postkassörskor, affärsinnehavare etc., det vill säga personer som påträffas ”längs den dagliga vägen”. Detta inverkar på utformningen av nätverksintervjun och frågor i anslutning till dagböckerna.
- Vinsterna med att studera individens vardag processuellt, som en obruten linje över tid. Att notera vad som föregår en händelse, exempelvis att boendestödet kommer på besök, vad som sker under tiden och vad som händer efteråt, ger annan information än att endast studera själva besöket. Detta stärkte beslutet att använda tidsgeografiska dagböcker och att *både* studera boendestöd och övrigt vardagsliv.
- Att notera vilka alternativ som finns när det som skulle hända *inte* händer. Vad sker om boendestödet inte kommer? När träfflokalen reducerar öppettiderna? Det tidsgeografiska betraktelsesättet inkluderar just denna aspekt av tillvaron, formulerat genom begreppet ”haverrade projekt”.

Jag beslutade att hålla fast vid dagboksmetoden men utesluta momentet deltagande observation i samband med dagboksanteckningarna och istället hitta sätt att överbrygga de eventuella svårigheter som ett dagboksskrivande kunde medföra för vissa personer. Observationsstudien kom istället att fokusera på mötet mellan boende och boendestödjare.

Studien tar sin början – urvalsprocessen

För att genomföra studien behövde jag komma i kontakt med ett antal personer med psykiska funktionshinder som hade boendestöd. Det första steget bestod i att etablera kontakt med boendestödjare för att på så sätt hitta personer som kunde tänkas ingå i studien. I Stockholm – där studien skulle genomföras – fanns vid tidpunkten boendestödverksamheter vid samtliga 18 stadsdelsförvaltningar. Det föreföll också lämpligast att endast utgå från *en* boendestödverksamhet för att få kontakt med tänkbara deltagare. Det skulle komma att kräva ett intensivt samarbete med de olika boendestödjarna inom en organisation och det skulle innebära administrativa svårigheter att labbera med flera olika organisationer och personer utspridda över ett alltför omfattande geografiskt område (detta bekräftades med all önskvärd tydlighet när datainsamlingen väl hade börjat).

Det var främst pragmatiska skäl som avgjorde val av enhet (se Bogdan & Taylor 1975). Jag hade tidigare haft kontakt med den utvalda verksamheten vilket påtagligt skulle underlätta att få projektet accepterat. Möjligheten att få tillräde – access – till ett fall (en verksamhet, en person etc.) är inte sällan den urvalsfaktor som är avgörande i fallstudier (Stake 1995). En sak behöver dock påtalas i detta sammanhang: Detta är inte en undersökning av en boendestödverksamhet. Det är inte verksamheten som sådan som är "the object of study" (se Hamel et al 1993) utan snarare psykiskt funktionshindrades *vardagsliv* där boendestöd är *en* faktor. Då organisatoriska enheter präglas av sina specifika regelsystem, rutiner och arbetssätt är det dock väsentligt att redovisa vissa faktorer om den specifika boendestödverksamheten som kan ha betydelse för de psykiskt funktionshindrades vardagsvillkor.

Jag vill här lyfta fram ett par faktorer av organisatorisk art som jag antog kunde ha betydelse för den enskildes vardagsvillkor. Det gäller hur ofta man har boendestöd och hur länge vid varje tillfälle. Antalet boendestödjare per individ torde också vara något som skulle kunna ha betydelse.

Vid den aktuella enheten visade det sig att 75 personer hade boendestöd när datainsamlingen påbörjades. Ungefär 2/3 av de 75 personerna hade boendestöd en gång i veckan, resterande träffade sina boendestödjare antingen två till tre gånger i veckan eller mer sällan som var fjortonde dag eller var tredje vecka (någon hade också boendestöd än mer sällan). Varje boendestödtillfälle varade mellan 1 och 1 ½ timme, ibland något längre. Varje enskild individ hade som regel kontakt med två olika boendestödjare som de

vanligtvis träffade varannan gång. Enheten bestod av sju boendestödjare; två män och fem kvinnor. Frekvensen skilde sig således åt mellan individer men inte längden nämnvärt.

Ytterligare ett klagörande är på sin plats: Det har inte varit fråga om att följa boendestödjare i deras arbete, under deras arbetspass, utan att – via boendestödjaren – få kontakt med ett antal personer som har boendestöd. Som ett led i detta har deltagande observationer av boendestödsituationen ingått. Förutom det intresse jag hade av själva boendestödet som en del av de psykiskt funktionshindrades vardagsliv, var boendestödjarna en viktig och oumbärlig kanal till de medverkande. Den första metod som användes – deltagande observation – pågick parallellt med urvalsprocessen och bidrog till en ackumulerad kunskap om både boendestödsituationen och de personer som erhöll boendestöd. Denna kunskap användes sedan i det successiva in-förlivandet av nya deltagare.

Urvalsförfarande

Vid urvalet av de personer som skulle ingå i studien var jag mån om att få en spridning avseende faktorer som sannolikt skulle ha betydelse för vardagsvillkoren: sociala förhållanden, sysselsättningsförhållanden, försörjning, den psykiska problematiken, täthet avseende boendestödbesök och andra insatser. Jag strävade dessutom efter en åldersmässig fördelning, en någorlunda jämn könsfördelning samt att samtliga boendestödjare skulle bli representerade (genom tidigare erfarenheter hade jag noterat att boendestöd kunde te sig olika beroende på vem som var boendestödjare). Syftet var att få ett variationsrikt material att utgå ifrån i analysarbetet.

De personer som kom att medverka i undersökningen har valts ut på två sätt. Dels av boendestödjarna och dels av mig. Initialt bad jag boendestödjarna att fråga några av sina klienter om de kunde tänka sig att medverka i projektet. Under hand som jag följde med (och därmed påbörjade observationsstudien) införskaffade jag information om hela gruppen. Tillsammans med boendestödteamet gjordes en avidentifierad lista med för studien relevanta uppgifter. På detta sätt fick jag underlag för ett strategiskt urval som ett kompletteringsinstrument till de personer boendestödet valt ut.²⁰

Hela urvalsförfarandet var en snårig och svåradministrerad uppgift där jag, via telefon, kontaktade de sju olika boendestödjarna med önskemål om att få träffa en person som jag valt ut och där uppgifter på den avidentifierade listan som till exempel ”kvinna, 53 år, socialt isolerad, psykosproblematik

²⁰ Vilka bevekelsegrunder hade då boendestödjarna i sina val? Det fanns ju inga specifika önskemål från min sida i detta inledande skede, utan första steget bestod av att skapa ett empiriskt utgångsläge genom att knyta kontakter med personer som har boendestöd. Det framkom att de första personerna som tillfrågades kunde betecknas som relativt socialt lättillgängliga personer men att man efter hand frågade personer utan särskild urskiljning.

med boendestöd två gånger i veckan” skulle lotsa boendestödjaren till att fråga rätt person. Det kunde bli många telefonsamtal kring en och samma person innan vi fick till stånd gemensamma träffar tillsammans med personer som tillfrågats. Ibland ville de tillfrågade fundera en tid, ibland ändrade man sig, ibland mådde man ”psykiskt sämre” och ville vänta en tid. Av samma skäl ville boendestödjaren ibland vänta med att fråga tills situationen stabiliserats, ibland ändrades tider för besök och så vidare.

Efter hand som studien fortskred jämförde jag den population som påbörjat sin medverkan i studien med urvalspopulationen, vilket kom att påverka valet av nästa medverkande, vilket i sin tur kom att påverka valet av nästa och så vidare. Syftet var inte att uppnå ett representativt urval i statistisk bemärkelse men väl att få en bred variation av erfarenheter representerade i studien.

Av de 75 personerna kom 33 personer att tillfrågas om eventuell medverkan; 10 personer tackade initialt nej och 23 personer kom att påbörja sin medverkan (varför dessa tio tackade nej vet jag inte – boendestödjarna var noga med att endast fråga personerna om de ville medverka utan att sätta press på dem och avkräva ett motiv om de avböjde). Sex av dessa 23 personer har inte fullföljt hela processen. Således kom 17 personer att ingå i studien. Av dessa har boendestödjarna valt ut nio och resterande åtta personer har valts ut av mig utifrån den princip som beskrivits ovan.

De medverkande personerna – några fakta

Den slutliga gruppen kom att bestå av åtta kvinnor och nio män, mellan 29 och 61 år. Åldersmässigt ligger tyngdpunkten mellan 40 och 60 år. Hur länge man hade haft boendestöd varierade – från sex månader till över sex år (vid datainsamlingens början). Nio personer hade haft boendestöd mellan sex månader och två år och åtta personer mellan tre och sex år.

Förutom att alla hade boendestöd, hade sex personer dessutom andra kontakter som hemtjänst, personlig assistans och social kontaktperson²¹. Alla utom en person hade under datainsamlingen samtals- och/eller medicinkontakter inom den psykiatriska öppenvården (alternativt privatpraktiserande psykiater eller kontakt inom primärvården för samtal/medicin).

Den sociala situationen varierar kraftigt. Några lever nästan helt socialt isolerade förutom kontakten med boendestödjaren medan andra har ett omfattande socialt nätverk. Inledningsvis var fjorton personer ensamstående och tre hade parförhållanden. Vid datainsamlingens slutskede var antalet ensam-

²¹ Social kontaktperson innebär en person som får i uppdrag av socialtjänsten att träffa och ”umgås med” – i detta fall – psykiskt funktionshindrade, mot viss ersättning. För de medverkande i den här undersökningen innebär det träffar och telefonsamtal från någon gång i veckan till någon gång i månaden.

stående tolv och de med parförhållanden fem. Tre personer har tidigare i livet bildat familj och fått barn.

Dagarnas struktur och innehåll varierar också. Nio personer deltar i organiserade aktiviteter utanför bostaden, varav två en gång i veckan och resterande flera gånger i veckan. Åtta personer deltog inte i några återkommande organiserade aktiviteter utanför bostaden över huvud taget.

Den samlade erfarenheten av psykiatri i dess olika former är omfattande (förutom vad gäller en person vars erfarenheter begränsar sig till några månaders utredning). Det gäller erfarenhet av vård på psykiatriska sjukhus, kliniker och behandlingshem. Det gäller psykiatrisk medicin och det gäller besök vid psykiatriska öppenvårdsmottagningar. Åldern på de medverkande har betydelse när det gäller vars och ens psykiatriska vårdhistoria. De stora slutna institutionerna har sedan ett par decennier givit plats för andra vårdformer. En person i 20-årsåldern som i dagsläget drabbas av psykisk störning skulle inte hamna på ett mentalsjukhus och ej heller drabbas av de stora slutna institutionernas hospitaliserande system. Eftersom de flesta av de medverkande är mellan 40 och 60 år har dock många erfarit denna vårdmiljö. Det finns dock ingen bland de 17 personerna som framlevt sina liv, år ut och år in på dessa institutioner. Erfarenheter från den slutna psykiatriska vården varierar från sammanhållna perioder på flera år till några veckor eller månader vid flertaliga tillfällen. Den längsta vårdtiden hade en person som varit inom den psykiatriska slutenvården under sammanlagt 13 år. Flera personer har ett eller ett par års sammanhållna slutenvård (som behandlingshem och familjevård) och kortare vårdtillfällen därtill. Ytterligare andra har varit inlagda i kortare perioder vid ett flertal tillfällen (en person hade exempelvis varit inlagd fem gånger under ett och samma år). En person har ingen erfarenhet alls av sluten psykiatrisk vård.

Elva personer har psykosrelaterade diagnoser (som schizofreni), fem personer har fått diagnoser som ångestneuros, paniksyndrom och bipolär sjukdom. Några personer har fått olika diagnoser vid olika tillfällen. En person kände inte till om han eller hon fått någon diagnos.

Vad gäller den psykiska störningens uttryck och hur den manifesteras i vardagslivet kan det kortfattat beskrivas på följande sätt: Cirka hälften av de medverkande har svårigheter att komma sig för med att utföra vissa handlingar och hälften med att våga genomföra dem. För några få personer rör det sig i stor utsträckning om svårigheter av båda slag. Svårigheter som är förknippade med att man inte vet och inte känner till hur samhället eller vardagsnära företeelser fungerar är ett problem för några få, att ta sociala initiativ likaså. En handfull har koncentrationssvårigheter och sömnsvårigheter (se vidare kapitel 6 och "vardagslivets svårigheter och begränsningar").

Hälften av de medverkande drabbades av psykiska störningar tidigt i livet, runt 20-årsåldern (somliga något tidigare, somliga något senare). Det innebär att deras erfarenheter av arbetsliv ofta är marginella. Lågt deltagande i arbetslivet avspeglar sig i den ekonomiska situationen, det vill säga låg in-

komst i form av sjukersättning och utan någon form av tillägg. Övriga medverkande drabbades vid eller efter 30 års ålder. Det innebär att de hunnit arbeta ett antal år, vilket senare avspeglar sig i deras nuvarande ekonomiska verklighet.

Vilka kom inte med?

Varför just sjuutton? Det skulle ha kunnat vara fler men jag ansåg att det fanns tillräckligt stor variation av olika slags vardagsliv i materialet och tillräckligt omfattande data för att kunna svara på frågeställningarna – även om jag i datainsamlingens slutskede inte skulle våga hävda att så kallad mättnad uppnåtts (Glaser 1998). Bedömningen om tillräcklig variation gjordes i förhållande till de kriterier som jag utgått från i urvalet (ålder, kön, sociala förhållanden, sysselsättning, psykisk problematik, boendestödfrekvens, parallellinsatser). I förhållande till dessa kriterier torde ett brett spektrum av erfarenheter vara representerat – förutom när det gäller åldern. Det var få personer under 30 år i den totala populationen. Ett par kvinnor runt 30 år kom att medverka (det fanns inga yngre kvinnor som hade boendestöd under den tid datainsamlingen pågick) däremot endast en man under 30 år trots att det fanns flera strax över 20 år.

De 58 personer som inte kommit att medverka i studien har kommit att "ickerepresenteras" på fyra skilda sätt. Dels genom att påbörja men inte fullfölja studien (6 personer), dels genom att initialt avböja att medverka (10 personer), dels genom att väljas bort innan de tillfrågades (14 personer) och slutligen genom att aldrig tillfrågas (28 personer).

Av de sex som inte fullföljt medverkan har två personer avlidit under undersökningsperioden, två ville ej fortsätta efter observationstillfällena, en person blev inlagd på sjukhus under en längre period och för en person upphörde boendestödsinsatsen kort tid efter vår första träff. Bland dessa var en person en yngre man. Även bland dem som avböjde att delta fanns ett par yngre personer. För de 14 personer som aktivt valdes bort av boendestödjarerna var skälen språksvårigheter (2 personer), sjukhusvistelse (2 personer), ny och/eller "skör" kontakt (5 personer) och att boendestödet snart skulle upphöra (5 personer). Även här föll en yngre man bort.

Åldern torde vara en begränsning i studien. För övrigt finns inget som är utpekande vad gäller de personer som fallit bort. Det är både män och kvinnor med skiftande diagnoser och med skiftande sociala förhållanden. Vilken betydelse kan det då tänkas ha att ingen under 29 år representeras i studien? Vad gäller den åldersskillnad som finns bland de medverkande har jag inte noterat något särskiljande eller typiskt som kan knytas till ålder men det är ändå sannolikt att åldern har betydelse i förhållande till aspekter som vilka personer som ingår i nätverket (ju yngre desto troligare att föräldrar är närvarande till exempel), erfarenheter av psykiatrisk vård och behov av stöd (exempelvis i förhållande till studie- och arbetsliv). Att yngre personer inte är

representerade i studien kan således utgöra en begränsning för de slutsatser som kan dras.

Förutom åldern rör en annan begränsande urvalsfaktor etnicitet. Den medverkande gruppen (liksom den stora populationen) är övervägande etniskt homogen vilken innebär att en aspekt som etnicitetens betydelse för vardagsvillkoren inte finns med i undersökningen. Ytterligare en faktor är att såväl de medverkande personerna som boendestödjarna kommer från (när det gäller boendestödjarna förmodat) relativt homogena socioekonomiska förhållanden: medelklass/arbetarklass. Szebehely (1995) konstaterar i sin studie inom hemtjänsten att pensionärernas klasstillhörighet skapade skillnader när det gällde vårdbiträdenas arbetsvillkor. Trots att den här studien har en annan infallsvinkel kan man inte utesluta att skillnader i klasstillhörighet mellan boende och boendestödjare skulle kunna avspeglas i förhållningssätt dem emellan. En annan aspekt är klasstillhörighetens betydelse för levnadsförhållanden.

Den fysiska omgivningen

Slutligen vill jag kommentera något om det geografiska område där studien genomförts och där de medverkande bor och framlever merparten av sina vardagsliv. Den fysiska miljön och den närliggande infrastrukturen utgör också, som inledningsvis nämndes, en del av individens vardagsvillkor.

Det rör sig om ett geografiskt omfattande förortsområde innefattande flera stadsdelar, med flera mindre centra, olika typer av bebyggelse och transportmedel som tunnelbana och buss. Det finns socialtjänst, psykiatrisk öppenvård samt några socialpsykiatriska sysselsättningsverksamheter. Då området är relativt vidsträckt kan det vara nödvändigt att använda allmänna kommunikationer (endast en person har tillgång till bil) för att ta sig till öppenvård, apotek eller vissa affärer.

De sju personerna bodde samtliga i lägenheter. De flesta i mindre hyresrätter och ett par personer i bostadsrätter. Många har bott länge i området och några har även vuxit upp i närheten av sin nuvarande bostad.

Datainsamlingen

Datainsamlingsperioden började med observationer i april 2001 och den sista intervjun genomfördes i mars 2003 (se bilaga 1). Det totala tidsspännat är således två år. För respektive individ varierar datainsamlingsperioden från åtta månader till ett år och åtta månader. För enkelhetens skull benämns här observationer och den anslutande intervjun om boendestöd för fas I och nätverks/situationsintervju och dagboksperiod för fas II. Vanligtvis ligger intervjun om boendestöd i relativt nära anslutning till den sista observationen under fas I. I fyra fall blev det ett längre glapp mellan observationstillfällena,

alternativt mellan observationer och boendestödintervjun, vilket berodde på perioder av psykisk ohälsa, att den deltagande personen var bortrest eller sommarledighet för egen del. Fas II påbörjades i september 2003 där de olika intervjutyperna genomfördes med tidsmässig täthet i förhållande till respektive person. Tidsglappet mellan fas I och II (totalt ca 4 månader men betydligt längre för enskilda individer) motsvaras av en instuderingsperiod av forskningsområdet sociala nätverk och socialt stöd.

Att datainsamlingen pågår under en längre tid ger bland annat möjlighet att notera om det sker förändringar eller om förhållandena är i stort sett desamma. För de allra flesta var omständigheterna likartade under hela undersökningsperioden, men för några hade det kommit att ske förändringar mellan fas I och fas II. Fem personer hade fått ny boendestödjare, vilket innebar att de hade en ”gammal” kvar och en ny när vi träffas igen efter uppehållet. De intervjuer som inledde fas II började alltid med samtal om vad som hänt sedan sist och frågor om boendestödet och huruvida det skett några förändringar. Vad gäller de personer som bytt boendestödjare uppehöll vi oss särskilt vid vad detta kommit att innebära, vad man gjorde tillsammans, var och när etc. För en av dessa fem hade andra professionellt ”stödjande” kontakter dessutom upphört (dock ej boendestödet) som ett led i en återhämtningsprocess.²² För ytterligare en person hade boendestödet övergått till hemtjänst (vilket medförde ett extra observationstillfälle när hemtjänstpersonalen var där – dock ej noterat i datainsamlingsskissen). Två personer hade träffat en partner och på detta sätt fått förändrade sociala förhållanden. Den psykiska och även fysiska hälsan har ofta fluktuerat under den sammantagna perioden, men endast i ett fall hade det skett radikala förändringar (återhämtning).

Hade jag kunnat genomföra studien i en annan ordning och skulle det ha gjort någon skillnad? Jag tror att svaret är både ja och nej. Jag hade onekligen inlett studien med att följa med boendestödjarna och genomfört observationerna – detta var min inträdesbiljett till de medverkande personerna. Det hade även fallit sig naturligt att genomföra intervjuer om boendestödsituationen efter observationerna. Däremot hade jag kunnat be de medverkande att skriva dagböcker före nätverks- och situationsintervjun. På det sättet kunde dagböckerna varit en utgångspunkt för att nysta vidare i det sociala nätverket – å andra sidan kom de att fungera så ändå.

Observationsstudien

Syftet med att observera var tvåfaldigt: dels var det ett sätt att komma i kontakt med personer som skulle komma att ingå i studien, dels var syftet att få kunskap om vad som sker när de två parterna träffas.

Att observera en social situation är en fruktbar metod för att uppfatta stämningsslagen och den atmosfär som råder i relationen. Det *märktes* exem-

²² Om återhämtning från psykiska störningar se Topor ”Managing the Contradictions” (2001).

pelvis när boendestödjaren och den boende gillade varandra, något som kunde komma till uttryck genom sättet att se på och tala till varandra och genom andra kroppsliga uttryck. Det märktes också när stämningen var mindre god, när det fanns ett outtalat missnöje i relationen.

Sextiotvå observationer ingår i studien (totalt sett rörde det sig om ett 80-tal observationer inräknat de personer där medverkan avbröts). Vanligtvis varade en session mellan en och två timmar. Antalet observationer för varje individ varierar mellan två och sex tillfällen. När endast två observationer förekommer (gäller två personer) har det rört sig om ”stillasittande besök” som präglats av samtal snarare än samtal/rörelse/praktiska sysslor och där själva samtalet kommit att föregå den förestående intervjun och min egen närvaro kommit att dominera situationen i väl hög grad. I övrigt har jag ansett det vara tillräckligt med några observationer per person för att få en relativt god uppfattning om vad som sker i boendestödsammanhang.

De flesta observationerna gick till på följande sätt: boendestödjaren och jag träffades i anslutning till den aktuella personens bostad och följdes sedan åt till personens hem. Antingen tillbringades den avsatta tiden i hemmet eller så i kombination med utflykter i närmiljön till affärer, apotek, parker etc. alternativt i tunnelbana, buss eller bil.

Vad som observeras

Att som observatör befinna sig i en relativt ”sluten” situation där få (i detta fall oftast bara två) personer ingår och den fysiska ytan är väl avgränsad underlättar sannolikt vad gäller val av observationsfokus. Whitaker (2004) beskriver frustrationen över att inte kunna överblicka hela skeendet (i detta fall på en sjukhemsavdelning) då det ständigt pågick något annat i andra änden av korridoren. Även om miljön är avgränsad blir det ändå i någon mening alltid fråga om selektion, *vad* som observeras (Patton 1987; Berner 1989). Dels är det knappast möjligt att uppfatta allt som sägs, hur det sägs (tonfall etc.) gester, mimik, samspel, förflyttningar i rummet. Att använda tekniska hjälpmedel kan naturligtvis underlätta, men även exempelvis kameran har sin begränsande lins (Patton 1987). Dels styrs observationerna av mer eller mindre utvecklade idéer om vad som skall observeras (Bogdan & Taylor 1975).

Förutom att jag var intresserad av hur boendestöd ”går till” styrdes min blick av tidsgeografins betoning av fysiska och materiella omständigheter. Det kom att påverka noteringar om rummet; vad som fanns där och om vad som hände i förhållande till rumsliga betingelser. Det kom också att göra mig särskilt observant på den fysiska omgivningen utanför hemmet, på den infrastruktur av affärer, transporter och sociala mötesplatser som var en del av individens vardagsvillkor. Just den fysiska omgivningen tas ofta för given trots att den kan ha väsentlig betydelse för vad som sker, menar både Patton (1987) och Silverman (1991). Att använda ögonen till mer än att registrera sociala processer är inte det enda som betonas i den litteratur som behandlar

observationer. Bogdan & Taylor (1975) tillägger att luktsinnet också är en viktig källa till information. Kraftig röklukt, exempelvis, var ibland ett påtagligt inslag i hemmiljön som också berättade något om tillvaron.

Graden av deltagande och observatörspåverkan

Att som observatör ingå i ett avgränsat, slutet sammanhang (till skillnad från exempelvis observationer av öppna, offentliga platser), såsom jag gjorde under observationsperioden, innebär att den sociala situationen påtagligt förändras. En tvåpartsituation blev i det här fallet en trepartssituation; ett samtal mellan två blev ett samtal mellan tre personer. Huruvida jag skulle vara en observatör eller en deltagande observatör under mina observationsstudier eller inte var således inget val, däremot *graden* av deltagande. Patton (1987) beskriver det som ett kontinuum med ytterligheterna ”hög” respektive ”låg” grad av deltagande.

Från början bestämde jag mig för att i största möjliga utsträckning ligga nära ”lågt” deltagande. Jag tänkte, utifrån en metodologisk aningslöshet, att detta skulle inverka minst på situationen (jämför Whitaker 2004).

När boendestödjaren ”B”²³ och Åsa hade satt sig tillrätta i soffan satte jag mig i en fåtölj, en bit ifrån. Jag satt alldeles tyst i min fåtölj medan B och Åsa småpratade i soffan. Innan vi gick in i vardagsrummet hade vi talat om att de skulle göra som vanligt och inte bry sig om mig. Situationen kändes fullständigt onaturlig. När det hela led mot sitt slut frågade jag: Hur var det att ha mig sittande där? Åsa svarade: Jag var orolig för att du skulle känna dig utanför.

Jag provade istället strategin att observera på ett sådant sätt att det blev en så ”naturlig” situation som möjligt (Szebehely 1995). Patton (1987) menar att graden av deltagande kan förändras under observationsperioden och exemplifierar med att börja som observatör och i slutet av perioden vara fullvärdig deltagare – eller tvärtom. I mitt fall ökade graden av deltagande totalt sett under perioden, men samtidigt kunde mitt förhållningssätt fluktuera under ett och samma observationstillfälle.

The ideal is to negotiate and adopt that degree of participation which will yield the most meaningful data given the characteristics of the participants, the nature of questions to be studied, and the socio-political context of the setting. (Patton 1987 s 76).

Szebehely (1995) och Whitaker (2004) beskriver likartade erfarenheter av att som observatör delta i omvårdande miljöer/situationer, att hjälpa till när detta faller sig som det naturliga att göra. För egen del fann jag att jag ofta hjälpte till med att just bära: bära matkassar från affären, klädhögar från

²³ ”B” i exemplen står istället för boendestödjare.

vinden, tidningskassar till insamlingsplatsen etc. etc. Denna handling bottnade i en uppfattning om att ett ickeagerande vore djupt osolidariskt. Det föreföll inte möjligt att gå tomhänt bredvid någon som bar. Däremot förhöll jag mig relativt passiv i andra situationer av praktiskt utförande som dammsugning, diskning och toalettrenöring. Genom mina förkunskaper om boendestöd visste jag att praktiska moment skulle utföras tillsammans med och inte åt någon. Att ta del av dessa göromål skulle – uppfattade jag – störa en tvåpartssymmetri som byggde på ett pedagogiskt ideal där det var lika viktigt hur något utfördes som att det utfördes. Detta innebar att jag exempelvis satt kvar i soffan i vardagsrummet medan B och Åsa försvann på varsitt håll i lägenheten. Ibland släntrade jag efter och stod och pratade bredvid. Ingetdera agerande uppfattade jag som särskilt lyckat. Det kändes helt enkelt inte riktigt naturligt hur jag än gjorde.

Sammantaget var det mer komplicerat än jag hade föreställt mig att hitta ett avspänt förhållningssätt utan att det skulle påverka den ursprungliga situationen i alltför hög grad. Svårigheterna kan dock graderas efter olika situationer där jag, som nämnts tidigare, uppfattar att rena ”samtalssituationer” ändå kom att formas mest av min närvaro. Om än ofrivilligt, kom jag att styra stora delar av samtalet.

Det skall också tilläggas att observationer även inbegriper samtal eller informella intervjuer. Patton (1987) skriver: ”Participant observation is necessarily a combination of observing and informal interviewing” (s 87). Berner (1989) uppmärksammar att det är viss skillnad mellan informella intervjuer och samtal och noterade i sina fältanteckningar huruvida utsagorna uppstått i samtal mellan de inblandade personerna eller om de var svar på forskarens frågor. I samband med observationerna förekom informella intervjuer och samtal före, under och efter besöket, även om tyngdpunkten låg vid själva besöket. Informella intervjuer och samtal med boendestödjaren före och efter observationerna kunde handla om hur länge man känt varandra, vad man brukade göra och om det skett förändringar. Samma typ av samtal kunde också involvera oss alla tre under observationerna. Vad gäller det som sagts under själva observationen har jag i mina fältanteckningar, liksom Berner (1989), försökt att notera när det som sägs är direkt föranlett av mina frågor och kommentarer för att tydliggöra samtalens ursprung och därmed en del av forskarens inverkan på situationen.

Fältanteckningarna

Det var inte möjligt att öppet föra anteckningar under tiden besöket varade, det hade skapat en besynnerlig stämning. Det var inte heller möjligt att dra sig undan i ett angränsande rum av samma skäl. Istället försökte jag att åka direkt till en plats (oftast hemmet eller arbetsplatsen) där jag kunde skriva ned vad jag observerat. För det mesta lyckades detta, men inte alltid. Det hände några gånger att vi skulle direkt till nästa besök. Vid dessa tillfällen skulle jag efteråt memorera två observationer. Det hände också att jag hade

tider att passa, möten som var inbokade och så vidare, vilket innebar att anteckningarna – i bästa fall – skrevs ned på kvällen, ibland dagen därpå. Ju längre det dröjde – desto magrare blev fältanteckningarna. Att minnas *fel* är kanske inte den största risken, men däremot att inte minnas alla detaljer i händelseförloppet (inklusive vad man pratade om) och i vilken ordning. En brist som jag ser i mina fältanteckningar är att de innehåller få citat. *Vad* som avhandlades kunde jag ofta rekapitulera, men inte alltid i vilken ordning och mycket sällan vågade jag lita till exakta ordalydelser (se Berner 1989). I litteraturen rekommenderas olika typer av anteckningar: vad som sker, påbörjade analyser och egna reflektioner och reaktioner (Bogdan & Taylor 1975; Patton 1987; Berner 1989). Mina anteckningar innehöll alla dessa aspekter men relativt osystematiskt nedskrivna.

Intervjuerna

Det går inte att observera upplevelser, tankar och avsikter, inte heller sådant som hände vid någon tidpunkt innan observatören gjort entré. Syftet med intervjuer är att få del av någon annan persons perspektiv, eller livsvärld (Patton 1987; Kvale 1997). Den kvalitativa intervjun skall därför ge utrymme för den intervjuade att uttrycka ”sin egen förståelse i sina egna termer.” (Patton 1987 s 155, i översättning).

De olika intervjuerna – boendestödintervjun, nätverks- och situationsintervjun, dagboksintervjun samt de kompletterande intervjuerna, har samtliga rört sig inom den kvalitativa intervjuns fält med individualiserade utvecklingar kring olika frågor eller teman. Samtidigt har de varit olika till uppbyggnad och karaktär genom graden av struktur. Nätverks- och situationsintervjun har varit de mest strukturerade, nästan schematiska till sitt upplägg. Att en intervjuguide är strukturerad behöver inte betyda att det inte är en kvalitativ intervju: ”Det som utmärker en kvalitativ intervju är att man följer upp de delar av intervjupersonens berättelse som kan kasta ljus över personens förståelse av temat ifråga.” (Widerberg 2002 s 16). I nätverks- och situationsintervjun har således samma, och ganska detaljerade frågor, ställts i (ungefär) samma ordning till alla men följdfrågor och övriga resonemang har skiftat från individ till individ.

Boendestödintervjun

Syftet med intervjun om boendestöd var att ta del av de sjutton personernas uppfattningar om och upplevelser av boendestöd. Genom att förlägga intervjun efter observationsstudien kom den delvis att formas utifrån vad som observerats och från de samtal som ägt rum (Bogdan & Taylor 1975; Berner 1989). Som inledning blev det naturligt att återknyta till senaste tillfället vi träffats och vad som hänt under observationerna. I de fall då det förflutit en tid, fick jag tillfälle att fråga om vad som hänt sedan sist, och om det blivit några förändringar avseende boendestödet. Intervjuguiden var för övrigt

halvstrukturerad med frågor om situationen i vilken man fått boendestöd, varför man hade boendestöd, synen på omfattning, innehåll, relationen etc. (Se bilaga 2).

Nätverks- och situationsintervjun

Syftet med nätverksintervjun var att få kunskap om den medverkandes sociala kontakter. Förutom vilka personer det rörde sig om tog den fasta på (ungefärliga) tidpunkter och platser för den sociala interaktionen, frekvens, hur kontakten upprätthölls, sammanhang, ursprung, hur den värderades etc. Situationsintervjun, som följde efter nätverksintervjun, kan ses som en förlängning och en fördjupning av nätverksintervjun. I denna presenterades ett antal ofta problematiska situationer och huruvida man hade någon att vända sig till inom nätverket. (Se bilaga 3 och 4).

Intervjuerna föregicks av en litteraturgenomgång inom det omfattande forskningsområdet sociala nätverk/socialt stöd. Vikten av att göra väl avvägda metodval framstod särskilt tydligt vad gäller nätverksstudier. Hur man frågar om nätverket skapar nätverket; beroende på vilken metod som används kan ett nätverkets storlek skifta avsevärt (Hessle 1995). Jag ville få med *alla* tänkbara kontakter som en konsekvens av förstudien där upptäckten av grannskaps- och servicekontakter betydelse för den sociala välfärden uppmärksammats. Dessutom övertygades jag av argumenten hos de forskare som förespråkar att "a wide web of ties" ger en annan analytisk spännvidd och kraft jämfört med att exempelvis enbart söka efter stödjande relationer (se exempelvis Wellman 1981).²⁴

Istället för att intervjupersonen skulle minnas sina relationer och kontakter har nätverksintervjun utgått från en lista med alla tänkbara typer av kontakter (alla typer av släktrationer, kamrat/vänskapsrelationer, men även grannskaps- och servicekontakter som granne, frisör etc.) för att på så sätt undvika att personer glöms bort.²⁵

För att återknyta till syftet med undersökningen är det *vardagen* som skall studeras. Skillnaden mellan att studera vardagslivet och exempelvis ett livsförlopp utgörs bland annat av skilda tidsperspektiv och därmed detaljeringsgrad. Vardagens sociala förhållanden kan inbegripa en mängd mer eller mindre flyktiga kontakter medan en kartläggning av ett "livsnätverk" med nödvändighet måste omfatta kontakter av en annan social dignitet. Jag har exempelvis inte koncentrerat intervjun kring vilka personer som varit bety-

²⁴ Inför intervjuerna tog jag del av en mängd studier och mätinstrument (exempelvis HENDERSON et al 1980; KAHN & ANTONUCCI 1980; BARRERA et al 1981; NORBECK et al 1981; SARASON et al 1983; HOUSE & KAHN 1985; ORTH-GOMÉR & UNDEÉN 1987; PICKENS 1994; HESSE 1995; BAARS & KAPLAN 1996). De flesta var tänkta att användas i större surveyundersökningar men jag kunde ändå inhämta idéer och råd om vad som var viktigt att tänka på.

²⁵ Att på detta sätt utgå från färdiga alternativ för att fånga en individs sociala nätverk härrör från holländarna BAARS & KAPLAN (1996).

delsefulla för de intervjuade under deras liv, däremot vilka personer som på ett eller annat sätt figurerar ”i nutid”.

Det är således *vardagskontakterna* som främst står i centrum i denna studie. Med vardagskontakter menas att de återkommer med viss periodicitet vilket här innebär minst en gång var tredje vecka. Valet var tredje vecka är en avvägningsfråga. Hade jag valt en vecka, hade många kontinuerliga relationer fallit bort, likaså om jag valt var fjortonde dag. Valet av var tredje vecka avgjordes dels av att det är det längsta tidsintervallet för boendestödbesök i studien och dels att det bedömdes som tillräckligt ofta för att räknas till vardagskontakter. (Jämför Hessle 1995 som använder begreppet kontaktnätverk, vilket motsvarar antalet kontakter under en vecka).

Genom nätverks- och situationsintervjun framträder de sjutton personernas sociala nätverk utifrån såväl strukturella som kvalitativa eller innehållsliga aspekter. Den metod som använts här, att aktivt efterfråga alla tänkbara kontakter, innebär att nätverket sannolikt blir mer omfattande jämfört med en metod där det frågas efter ”nära” eller betydelsefulla relationer och där intervjupersonen dessutom skall minnas sina relationer. Samtidigt har det ju skett en reduktion av antalet kontakter genom att främst inrikta studien mot vardagskontakter. Vilka kontakter har då försumrats genom denna avgränsning? Två samhällsorganiserade kontakter som återkommer en gång i månaden har inte räknats in i antalet kontakter. Ej heller mer sällan förekommande informella relationer. Det visade sig dock att de vardagskontakter som på detta sätt kom att företräda nätverket i stor utsträckning kom att sammanfalla med de personer som aktualiseras i olika ”stödsituationer”. När någon utanför vardagsnätverket har aktualiserats, har detta kommenterats.

Trots dessa intervjuers upprepande karaktär antog de olika riktning beroende på de samtal som utspann sig kring de olika personer som figurerade i vars och ens sociala nätverk. Den mycket konkreta intervjuformen visade sig även underlätta för några av de medverkande att redogöra för sina sociala kontakter.²⁶

Kompletterande intervjuer

Att intervjuare och intervjuperson träffas flera gånger innebär möjligheter att ta upp funderingar och oklarheter från föregående tillfällen, något som gjordes mer eller mindre systematiskt genom hela datainsamlingsperioden. Under utskriften av de sista dagboksintervjuerna upptäckte jag vid några tillfällen att vissa saker ytterligare behövde klargöras och bad då att få göra ytterligare en intervju. Detta inträffade vid sex tillfällen.

²⁶ Bakgrundsfrågor som erfarenheter från psykiatrisk vård, socialtjänst, studier, arbetsliv och försörjning vävdes in under datainsamlingens gång, där det föll sig naturligt att prata om detta. Ofta inföll det under nätverks- och situationsintervjun. Samtalen kom även att beröra andra delar av den personliga historien.

Intervjumiljön

Samtliga intervjuer genomfördes i de intervjuades hem utom vid två tillfällen då de av praktiska skäl ägde rum i en träfflokal samt på mitt tjänsterum. Jag tror aldrig att jag reflekterade över att vi skulle ses någon annanstans då hemmiljön utgjorde den naturliga mötesplatsen. Att hemmet var utgångspunkt för såväl (huvudsakliga delar av) observationerna som för intervjuerna medförde att observationerna lättare knöts samman med intervjuerna; när vi exempelvis talade om vad som hänt under observationerna ”satt vi kvar på scenen”. Det innebar även att studien tidsmässigt knöts samman genom de (nya) observationer som ofrånkomligen gjordes då vi sågs på nytt efter flera månader (se Patton 1987 som menar att varje intervju också är en observation). När jag såg ett nytt överkast eller att kartongerna som stått uppstaplade vid väggen var borta, förde detta ofrånkomligen in samtalet på vad som hänt sedan sist.

Intervjuutskrifter

Samtliga intervjuer spelades in på band med två undantag. I ett fall avböjde intervjupersonen bandspelare vid den första intervjun (boendestödintervjun) men inte vid de senare intervjutillfällena. I ett annat fall användes bandspelare vid första intervjun men inte vid de påföljande då intervjupersonen tyckte att det var obehagligt. Vid dessa intervjuer fördes anteckningar vilka sedan skrevs rent direkt. Det går dock inte att bortse från att dessa intervjuer består av färre antal sidor i utskrivet format – jämfört med lika långa inspelade intervjuer – och är därmed inte lika tillförlitliga som de inspelade. Det är helt enkelt inte möjligt att ordagrant hinna skriva ned allt som sägs.

Detaljeringsgraden i en utskrift bör avgöras av syftet med studien (Kvale 1997). I detta fall transkriberades samtliga inspelade intervjuer i sin helhet ordagrant (av mig) inklusive tecken för pauser och tvekanden. Med andra ord en hög detaljeringsgrad men utan känslouttryck som suckar, skratt och så vidare, ej heller med intonationer. Att läsa en intervju utan att ha lyssnat på inspelningen är som att läsa sångtexter på ett skivkonvolut utan att ha hört melodin. I sådana fall kan det vara väsentligt att i skrift ange *hur* något sägs. Att däremot både ha gjort själva intervjun och skrivit ut den (vilket innebär ett långsamt genomlyssnande med ständiga omspelningar) innebär att rösterna ”lever kvar” vid genomläsningarna och under analysen av texten.

Intervjuernas längd

Sammantaget varade intervjuerna mellan 2 ½ och 9 timmar – i nio fall var den sammanlagda intervjutiden fem timmar eller längre (se bilaga 5). Den stora tidsmässiga variationen är en följd av samtalets karaktär; huruvida intervjupersonen uttryckt sig kortfattat eller ordrikt. Därmed inte sagt att de längre intervjuerna nödvändigtvis ”säger mer”. Informationsrikedom kommer inte alltid an på antalet ord som används för att säga något. Längden på

nätverksintervjun, exempelvis, beror också på hur många sociala kontakter individen har. Men det går ändå inte att bortse ifrån att de kortare intervjuerna har en annan struktur med tätare frågor och kortare svar jämfört med övriga. Det är också lätt att tendera att använda citat från längre intervjuer (som dessutom kanske är välformulerade) för att det blir ”fylligare”.

Urval av citat och exempel

De citat och exempel som förekommer för att illustrera de teman och teser som utkristalliserats under databearbetningen, har valts ut med tanke på att det är de som bäst visar underlaget för de tolkningar som görs. Det innebär att alla personer inte nödvändigtvis representeras via citat och exempel. Finns det däremot en motstridig uppgift i empirin, eller intressanta jämförelser, återfinns detta i texten som *motbilder* och *jämförelser*.

Tidsgeografiska dagböcker

Som det sista momentet under datainsamlingen ombads de medverkande personerna att föra dagbok under en veckas tid. Syftet med dagböckerna var att få sammanhållen kunskap om hur vardagen *framlevdes*; en iakttagelse av vardagens sociala, aktivitetsrelaterade och tidrumsliga dimensioner.

Det uppstod olika typer av reaktioner inför att föra dagbok. Somliga blev entusiastiska och tyckte det skulle bli roligt, andra hyste tveksamhet. Dels rörde det själva skrivandet, dels att det inte fanns något att skriva om, att vardagen inte var tillräckligt innehållsrik för att tecknas ned.

Vad gällde tvekan inför själva skrivandet föreslog jag att istället rekapitulera dagarna genom intervjuer under den aktuella veckan. Inför alla moment under datainsamlingen har jag varit mån om att lämna utrymme för reträtt, att det är frivilligt, att man inte måste svara på alla frågor etc. När det gällde tveksamheter inför värdet av att skriva om sin vardag ställdes jag inför ett dilemma. Om jag utan vidare diskussion accepterat detta skulle det ha blivit som en bekräftelse på personens utsaga om sitt eget vardagsliv. Istället försökte jag förmedla att från min horisont var deras vardagsliv intressant oavsett hur dagarna brukade te sig, som en relief mot allt vi samtalat om tidigare. Det är en svår balansgång mellan att vara övertygande (i bemärkelsen korrekt informativ) i sin presentation och att vara övertalande. Trots mina intentioner att hamna i ”rätt vågskål” kan jag inte vara helt säker på att jag inte övertalade några personer till detta sista moment. Vid det här laget hade vi träffats ett flertal gånger och det kan ha varit svårare att säga nej jämfört med i början, när kontakten var ny och oprövad.

De grundläggande parametrarna i dagböckerna är när, var, vad, med vem. Till dessa kan ytterligare dimensioner tillföras, beroende på studiens syfte. I likhet med Ellegård (1993, 1994) har jag använt mig av en kolumn för *kommentarer*, vilket ger en möjlighet att skriva ned eventuella tankar under hand som dagboken skrivs. Det finns olika sätt att komplettera, komplicera och

fördjupa den information som dagböckernas variabler om tid, plats, aktiviteter och sociala sammanhang ger²⁷. Att kombinera tidsgeografiska dagböcker med intervjuer eller reflekterande dagböcker är ett sätt att fånga handlingars innebörd och mening (Ellegård et al 1999). Samtliga dagböcker i forskningsprojektet, även de egenproducerade, oavsett om det funnits kommentarer på pränt eller ej, har kompletterats med intervjuer. Syftet med intervjuerna var att få fördjupad och kompletterande information om hur veckans händelser och förehavanden upplevts och hanterats. Dessa intervjuer kom också att innehålla frågor om tid – hur länge och när – för att försöka precisera de ungefärliga tidsangivelserna i dagböckerna något.

De dagböcker som de sjutton personerna tilldelades, var snarare ”dagblad”, ett A 4 ark för varje dag (se bilaga 6). Varje sida bestod av rutor som tidsmässigt motsvarade morgon/förmiddag, eftermiddag och kväll, vilket resulterade i ungefärliga tidsangivelser.²⁸ Det var helt enkelt inte rimligt att under en hel vecka förvänta sig exakta tidsangivelser för alla förehavanden. Det var heller inte så väsentligt i det här sammanhanget då syftet inte primärt var att studera tidsåtgång. Under dagboksintervjuerna ställdes dock frågor om tidsåtgång för att ändå försöka få till stånd ungefärliga klockslag. Samtliga uppmanades även att skriva ned alla typer av kontakter, det vill säga alla telefonsamtal och alla möten med andra människor som föranledde någon typ av social interaktion under veckan.

Det har varit min strävan att få kunskap om respektive individs förehavanden under en veckas tid oavsett den enskildes förmåga att föra dagbok. Denna strävan har krävt en metodologisk följsamhet utifrån var och en av de medverkande. Med anledning av detta har dagböckerna kommit till på olika sätt beroende på de önskemål och förutsättningar som funnits hos respektive individ.

1. Den medverkande har själv skrivit dagbok under en vecka med en uppföljande intervju i anslutning till dagboksveckans sista dag med dagboken som utgångspunkt (nio personer).
2. Dagboken har kommit till genom kontinuerliga intervjuer vid ett flertal tillfällen under veckan (åtta personer). I ett fall gjordes samtliga intervju-

²⁷ I en studie om colombianska kvinnors försörjningsvillkor kompletteras tidsgeografiska dagböcker med *reflekterande* dagböcker. De medverkande kvinnorna skriver ned sina reflektioner över det vardagliga livet parallellt med nedtecknandet i de mer strikt formade dagböckerna. På så sätt fångas både vardagens komposition och subjektets reflektion över denna (Westermark 2003). Ytterligare ett exempel på den reflekterande dimensionen som ett komplement till dagböckerna utgörs av en studie om rehabilitering av långtidssjukskrivna kvinnor där upplevelser av hälsa och sinnesstämning noteras under hand som dagboken skrivs (Nordell 2002).

²⁸ På den punkten skiljer sig Ellegårds dagböcker då de har exakta tidsangivelser. Vid inmatningen i det specialkonstruerade dataprogrammet omvandlades ungefärlig tid till exakt. Detta har ingen avgörande betydelse för analys och resultat då denna studie inte fokuserar olika aktiviteters tidsåtgång. Däremot ger illustrationerna i avhandlingens andra del en falsk bild av exakthet.

er per telefon (efter den enskildes önskan), i ett par andra fall utgjorde telefonintervjuer ett komplement till de sedvanliga intervjuerna då vi av praktiska skäl inte kunde sammanstråla.

Att dagböckerna tillkommit på olika sätt får konsekvenser i förhållande till *vad* som presenteras och därmed vems ”vardagsbild” som framträder. Ellegård et al (1999) menar att det finns både en demokratisk och metodologisk poäng i subjektets presentation av vardagslivet och vilka aktiviteter som skall räknas dit; det är dagboksskrivaren som definierar vardagen och inte någon annan. I den här studien råder andra förhållanden. Vid de tillfällen då dagböckerna skapats genom intervjuer, har vardagen rekonstruerats i en dialog mellan forskaren och subjektet. Då dagböckerna varit egna produkter har den avslutande intervjun med dagboken som grund, inneburit en form av samkonstruktion av vardagsveckan. Det faktum att dagböckerna inte består av tomma blad att fylla med allehanda tankar, utan strukturerats utifrån bestämda frågeställningar (när, var, vad, vem), innebär dock att olikheterna i tillvägagångssätt till viss del jämnas ut. För samtliga gäller att berätta om en vardagsvecka utifrån vissa aspekter som någon annan dikterat.

De dagböcker som tillkommit genom intervjuer har överlag en hög detaljeringsgrad på grund av mina följdfrågor. De dagböcker som är egenproducerade är mer olikartade. Somliga har fyllt arken med text och använt små bokstäver för att få plats med så mycket som möjligt. Andra har skrivit enkla meningar. Detta kan vara en avspeglning av olika uttryckssätt, men också av de förhållanden som dagboken ämnar visa. För somliga är dagarna fyllda av aktiviteter, andra människor och olika platser, för andra rör sig livet i snävare cirklar med få sociala kontakter och miljöer.

Dagböckerna ger således olika mycket information och de efterföljande intervjuerna kunde inte alltid fylla i eventuella ”luckor” (till exempel: vad gjorde du efter telefonsamtalet, eller var det någon som ringde den dagen) – allt gick inte att minnas. Ju närmare intervjun den beskrivna händelsen låg, ju mer detaljerad och säker blev informationen. Alla dagböcker ger dock en gemensam grundinformation om var man är vid en (ungefärlig) tidpunkt och tillsammans med vem. Det är främst på en punkt som dagböckerna skiljer sig åt och det gäller detaljeringsgraden avseende *vad* som sker.

Dagböckerna skulle spegla en ”vanlig” vardagsvecka i den mån detta kunde förutspås för att på så sätt få en så representativ bild som möjligt av hur vardagen framlevdes. Avvikelse kan dock ha en poäng i sig. De visar vad som händer när det som vanligtvis brukar ske inte sker. I ett fall hade exempelvis träfflokalen stängt under dagboksveckan, vilket kom att ge insikter om vilka alternativ som stod till buds när de organiserade sammanhangen upphörde eller förändrades.

En annan aspekt som förtjänar att belysas är huruvida det faktum att en särskild vecka uppmärksammas inverkar på denna veckas innehåll? Blir dagbokssubjektet mer aktivt och veckan mer innehållsrik för att den skall

redovisas? Det kanske ligger i sakens natur att det är roligare att ha något att berätta än att inte ha det? Innan dagboksveckan inleddes hade jag redan relativt god kunskap om hur de intervjuades dagar framlevdes. Vid genomgången av dagböckerna diskuterade vi också huruvida veckans innehåll var typiskt eller ovanligt. Med utgångspunkt från detta finns det ingen anledning att tro att dagboksveckan skulle skilja sig nämnvärt från någon annan vecka – utom i ett fall. En person berättade vid dagboksveckans genomgången att han varit ovanligt aktiv och gjort flera utflykter under veckan som han normalt sett inte gjorde. I det fallet tycktes dagboken ha utgjort en sporre för ett aktivare liv. Denna vetskap införlivades i den sammantagna kunskapsbilden avseende denna person genom att vi i uppföljningsintervjun också talade om vad han *brukade* göra.

Bearbetning av dagböckerna

Dagbokstexterna har dels bearbetats och analyserats som intervjuer och dels har de (överförda till koder) bearbetats i ett specialdesignat dataprogram som ger möjlighet till analys av olika sammanhang som binds ihop av tidsangivelserna i dagböckerna. Dessa är aktivitetssammanhang, geografiska sammanhang och sociala sammanhang. Med hjälp av dagboksstrukturen kan dessa sammanhang relateras till varandra (Ellegård 1993, 1994, 1998). Det är främst det sociala, i kombination med det geografiska, som varit av intresse för den här studien.

Ett typiskt tidsgeografiskt kännetecken är notationsapparaten, att det som observeras visas grafiskt, vilket också är en av poängerna med dataprogrammet. Dagböckerna har således omvandlats till grafer som tydliggör relationerna mellan sociala, geografiska och aktivitetsrelaterade sammanhang. Antalet grafer per person uppgår till 21; en graf visar platser, en graf sociala sammanhang och en graf aktivitetssammanhang vilket ger tre grafer per dygn.

När graferna används för att illustrera olika dagar, utgår aktivitetsgrafen – fokus ligger ej på individens aktiviteter i studien – och istället visas en graf för hur dagarna är organiserade.

Avslutningsvis

När allt material var insamlat och utskrivet gjordes korta *sammanfattningar* av respektive intervjupersons samlade data. Den totala datamängden var så omfattande och diversifierad så det framstod som en nödvändighet för att få grepp om materialet (se Widerberg 2002). Sammanfattningarna innehöll dessutom ”teman, idéer och tankar” som jag noterat under hela forskningsprocessen på lösa lappar, i anteckningsblock eller inskrivna med fetstil i intervjuutskriften och kan liknas vid vad Glaser (1998) kallar *teoretiska PM*. Sammanfattningarna kom därmed att byggas ut efter hand som nya idéer och hugskott tog form. Under analysarbetet återvände jag till dessa

begynnande teoretiseringar dels för att jämföra ”nya fynd” med dessa tidiga (varpå jag kunde stryka idéer som förlorat sin relevans), dels för att hämta inspiration när arbetet gick trögt.

Materialet samlades i sju mappar, innehållande de utskrivna texterna från observationerna och intervjuerna samt graferna från den datoriserade dagboksbearbetningen. Mapparna växte i omfång allteftersom sammanfattningar, nätverkskartor och preliminära analyser infogades.

Analysen

Att analysera är en fråga om att tolka innebörder, meningar eller betydelser. Detta börjar redan under datainsamlingen och är således en pågående process (Bogdan & Taylor 1975; Berner 1989). Att överföra denna analysprocess till en begriplig sammanhållen text och samtidigt vara trogen det reella händelseförloppet är ingen enkel uppgift (se t ex Berner 1989; Widerberg 2002).

Inför och under ett forskningsprojekt existerar varken total förutsättningslöshet eller teorilöshet (även om det kan råda omedvetenhet om detta) (Silverman 1991). Det finns dock olika sätt att förhålla sig till empiri och teori.²⁹ Ett sätt är ett ”växelbruk” mellan teoretiska utblickar och teoretiserande grundat i empiri. Berner (1989) använder uttrycket ”double fitting” för att illustrera samspelet mellan teoretiserande (ur empirin) och hypotesprövning (med utgångspunkt i en teoretisk referens) och understryker att olika typer av kunskapsgivande källor kan användas (teorier, empiri, idéer etc.).

Min analys hör hemma i det växelvisa samspelet mellan hypotesprövning – eller idéprövning som Bogdan & Taylor (1975) föredrar att kalla det – och det ur empirin sprungna teoretiserandet. Materialet har således behandlats både utifrån teoretisk öppenhet och teoretisk förförståelse (Morén & Blom 2003). Jag har dessutom influerats av grounded theory utan att jag kan hävda att jag genomfört en regelrätt analys med dess särskilda krav (Charmaz 1990; Glaser 1998; Gustavsson 1998). Jag har heller inte använt denna metod i urvalsprocessen. Den grounded theoryinspirerade delen av analysen gäller arbetet med begreppsliga *relationer* och strävan efter att finna en hållbar kärnkategori som *sorterade* och *strukturerade* materialet till en teoretisk helhet.

Innan jag redogör för analysprocessen, behöver några utgångspunkter klargöras. I det empiriska materialet döljer sig teoretiska antaganden om begreppet ”socialt stöd” – vilket i delar av den analytiska processen har in-

²⁹ En klassisk grounded theoryanalys, exempelvis, arbetar sig metodiskt igenom det empiriska materialet utan att snekla på teorier. Först när en teori har formats (utifrån en kärnkategori som kan förklara den mesta variationen) är andra teorier intressanta som utgångspunkt för jämförelser (Glaser 1998; Gustavsson 1998).

neburit en form av teoriprövning. Dessutom genomsyras såväl vissa metoder som mitt tänkande av ett tidsgeografiskt ramverk varför aspekter som tid och rum kommit att påverka analysen. Begreppen *tid* och *rum* har således från början funnits med i studien, men – snarare än slutgiltiga och ”färdigoperationaliserade” begrepp – har de fungerat som *sensitizing concepts* under analysens gång. Detta gäller också begreppet socialt stöd i förhållande till analysen av boendestöd. (Se Blumer 1954).

[Hence] I call them “sensitizing concepts” and put them in contrast with definite concepts. (...) Whereas definite concepts provide prescriptions of what to see, sensitizing concepts merely suggest directions along which to look. (Blumer 1954 s 5).

Sensitizing concepts anger således snarare en riktning eller vägledning i forskningsprocessen – en hjälp för att ställa nya frågor och hitta nya vägar (Charmaz 1990). Genom dessa (och andra) vägledande begrepp styrdes min tolkning av utsagor, observationer och grafer.

Analysens gång

Materialet analyserades dels utifrån respektive individ, dels utifrån respektive insamlingsmetod och även tematiskt, där uppdagade teman sammanförts till separata dokument. Individanalysen omfattade all sammantagen information om en enskild individ och resulterade i den sammanfattning som beskrivits ovan och som dessutom innehöll embryon till teman och teoretiska resonemang. Den analys som skett utifrån respektive metod har i stora drag resulterat i avhandlingens olika delar. Den andra avhandlingsdelen ”vardagsliv” utgår från dagböcker, nätverks- och situationsintervjun. Observationerna och intervjun om boendestöd utgör den tredje delen av avhandlingen.

En modell för hur vardagen är organiserad växer fram

Jag började med att kartlägga de sjutton individernas sociala nätverk med hjälp av strukturella nätverksbegrepp som storlek, frekvens och ursprung och fattade beslutet att främst utgå från de så kallade vardagskontakterna. Jag kunde vidare notera att det fanns stora skillnader mellan de medverkandes nätverk men det behövdes ”något mer” för att komma vidare i analysen.

I en av intervjuerna beskrevs skillnaden mellan en boendestödjare och en väninna i termer av tid. Den avgörande skillnaden bestod i att tiden för samvaron med boendestödjaren var utmätt från början. Annars var det ingen skillnad *under tiden*. Detta födde idén att tidsbegreppet kunde vara analytiskt gångbart i förhållande till det sociala nätverket. Två engelska uttryck – *any time* och *given time* – ”dök upp” och blev ett slags ”sensitizing concepts”, eller vägledande begreppspår, i en första sorteringsomgång av samtliga sociala kontakter för respektive individ.

Given time är lätt att översätta till ”given tid”, med den dubbla innebörden av angiven, begränsad tid och tid som gives någon, som en slags gåva. *Any time*, däremot, som närmast motsvaras av ”när som helst” kom inte att fungera i översättning till ett enhetligt begrepp. Istället kom *tidsbestämda* respektive *tidsobestämda* kontakter att bli de tidsrelaterade begreppen. Som en logisk följd av den tidsgeografiska ansatsen sökte jag efter sätt att ange nätverkets rumsliga placeringar, vilka också kom att framträda i motsatspar, i *platsbestämda* och *platsöverskridande* kontakter.³⁰

För en fortsatt analys av det sociala nätverkets placering i tid och rum konstruerades en fyrfältstabell innehållande de två platsbegreppen platsbestämmd och platsöverskridande samt de två tidsrelaterade tidsbestämmd och tidsobestämmd. Fyrfältstabellen blev en ”tidsgeografisk nätverksmodell” som kom att tjäna som en analytisk ram för att undersöka olika typer av sociala kontakter, leta efter nätverksmönster och betydelsen av aspekter som tid och rum. Den mest avgörande betydelsen fick detta i förhållande till en relationskategori i nätverket, nämligen boendestöd. Genom att sortera de sociala kontakterna ”tidsgeografiskt” tog fyra nätverksmönster form.

Nätverksmodellen hjälpte mig vidare att se nätverkskompositionens betydelse för individens vardagsvillkor. Avhandlingens utgångspunkt var ju att beskriva och analysera psykiskt funktionshinder i vardagslivet – inte bara de sociala kontakterna. Hur kunde då dessa vardagsliv undersökas och förstås utöver den information som den tidsgeografiska nätverksanalysen givit? En del av svaret tog form i den tidsgeografiska dagboksmetodens möjlighet att studera hur vardagen är uppbyggd. Genom att följa individbanans sträckning synliggjordes de dagliga sammanhangen hos respektive individ. Genom jämförelser mellan individerna uppdagades gemensamma och särskiljande ”sammanhangsmönster” vilka sedan ”översattes” till strukturer.³¹ Min ambition var ju att inte bara synliggöra respektive individs vardagserfarenhet utan att även försöka få syn på övergripande strukturer i deras vardagsliv.

Den kärnkategori som kunde förklara den mesta variationen i materialet visade sig vara *vardagens organisation*. Hur vardagen var organiserad kunde sedan delas in efter de omdefinierade tidsgeografiska projektbegreppen – *samhällsorganiserade* respektive *individorganiserade projekt*. Det förstnämnda motsvaras av åtgärder och insatser som hänger samman med den psykiska problematiken, det sistnämnda av övriga sammanhang. Vardagslivet kunde sedan struktureras på ytterligare en nivå genom fyra underbegrepp. Till de samhällsorganiserade knöts begreppen *kollektivt riktade pro-*

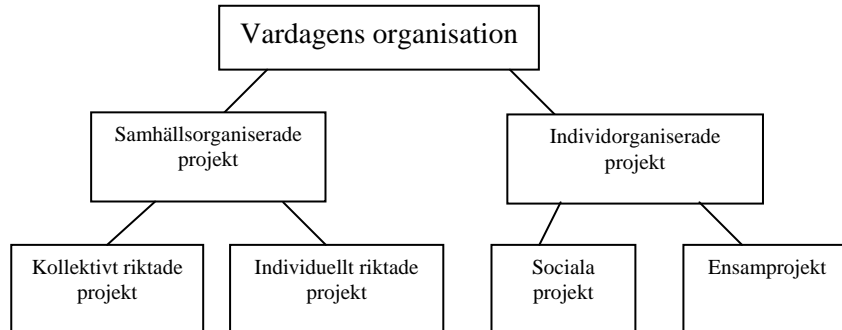
³⁰ Vad gäller begreppet platsöverskridande så vore ”platsobestämmda” ett mer logiskt och följdriktigt begreppsval men ”platsöverskridande” motsvarar bättre det faktum att det är fråga om ett begränsat antal platser på en geografiskt begränsad yta samt det faktum att relationen ofta är rörlig mellan olika platser.

³¹ Med *struktur* menas här ”en sammanhängande inre uppbyggnad” hos delarna i en helhet (Norstedts 1990). Om vardagslivet är ”helheten” är de identifierade strukturerna vardagslivets ”sammanhängande inre uppbyggnad”.

jekt (företrädesvis sysselsättningsverksamheter) och *individuellt riktade* (exempelvis boendestödjare) och till de individorganiserade *ensamprojekt* samt *sociala projekt*.

Vardagens organisation kan illustreras med hjälp av följande modell, som fungerat både som ett analysinstrument och är att betrakta som ett resultat.

Figur 2. Vardagens organisation

Genom att använda modellen som sorteringsverktyg växte fyra vardagslivstyper fram ur empirin, vilka bygger på olika kombinationer av samhällsorganiserat och individorganiserat liv. Genom att utgå från hur vardagslivet var organiserat kunde också de tidrumsligt baserade nätverksmönstren "hitta sin plats": De tidrumsliga variablerna visade sig kunna inlemmas i de individorganiserade respektive samhällsorganiserade projekten. Därmed kunde också *nätverkens strukturella tillhörighet härledas*. På det viset kunde individen och hennes nätverk sammanbindas med större sociala strukturer.

De fyra vardagslivstyper och nätverksmönster som växt fram illustreras i avhandlingens andra del – "Vardagsliv" – med hjälp av fyra vardagslivsberättelser för att belysa närheten till faktiska erfarenheter.³²

Vidare har jag sökt efter teman som på olika sätt belyser de medverkandes vardagslivserfarenheter.

Vardagslivsteman

De olika temans plats i analysen är att fördjupa olika aspekter av vardagslivet. Efter ett relativt förutsättningslöst sökande i empirin, framträdde så

³² Dessa har valts ut med tanke på att de skall representera *skillnader*. Två vardagslivskategorier (den första och den andra) är inbördes mycket homogena och består endast av två personer vardera. Kategori tre och fyra innehåller fler personer och är mer heterogena exempelvis vad gäller antalet sociala kontakter och dagarnas innehåll. Vardagslivsberättelserna representeras vidare av tre kvinnor och en man vilket inte torde ha någon avgörande betydelse då skillnader avseende mäns och kvinnors vardagsliv inte noterats i studien.

småningom sex teman. Fem av dessa har en direkt koppling till de fyra ”sub-strukturer” som identifierats och därmed till de olika vardagslivstyperna och nätverksmönstren. Utöver denna sammankoppling är temana tämligen disparata. De skapar inte en sammanhållen helhetsbild av de medverkandes vardagsliv utan skall snarare ses som fördjupningar av vissa aspekter av vardagslivet, vilka ”stigit fram” ur empirin under analysen.

Efter att temana identifierats sammanfördes de till separata dokument. Detta sätt att ”bryta loss” partier och skapa en ny sammanhållen text är en vanlig analysmetod inom kvalitativ forskning (Berner 1989; Widerberg 2002).

Det första temat – *Den nätverksskapande processen* – hör hemma inom den individorganiserade sfären och uppmärksammades som en följd av att det fanns omfattande och ”vänstarka” nätverk i materialet. Hur kunde det komma sig när forskningen genomgående uppmärksammat det motsatta? Detta styrde min uppmärksamhet mot att undersöka hur kontakter med andra etablerades, vem som var initiativtagare, i vilka sammanhang kontakter kom till stånd, och så vidare. Detta tema växte främst fram med hjälp av annan forskning om psykiskt funktionshindrades nätverk.

Det andra temat – *Tillgång till socialt stöd* – innefattar både den individ- och samhällsorganiserade sfären. Utifrån situationsintervjun prövades etablerade definitioner av socialt stöd mot de olika nätverksmönstren för att se om det fanns skillnader mellan olika mönster och hur dessa kunde förstås.

Det tredje temat – *Grannskapet och dess kontakter* – (även detta tillhörande den individorganiserade sfären) hade ju uppmärksammats redan i studiens upplägg. I såväl dagböcker som nätverks- och situationsintervjuer återfanns den här typen av kontakter. Tankar och idéer om dessa kontakter betydelse utvecklades med hjälp av annan forskning om grannskapskontakter och Asplunds iakttagelser av hälsningsceremonins beskaffenhet och betydelse (se Asplund 1987b).

Det fjärde temat avspeglar den samhällsorganiserade strukturens kollektiva inriktning: *Verksamheternas betydelse*. Verksamheternas sociala betydelse i empirin var påfallande. Med hjälp av tidsgeografins begrepp ”havererade projekt” styrdes min blick mot ”den stängda verksamheten” och hur vardagslivet ter sig i relation till det som ”inte blir”. Med hjälp av tidsgeografi och främst dagböcker kunde detta tema synliggöras och fördjupas.

Det femte temat utgår från den substruktur inom den individorganiserade sfären som benämns ”ensamprojekt” och har fått rubriken *Ensamhetens olika ansikten*. Ensamheten utgjorde ett påtagligt inslag i många intervjuer. Genom att bearbeta materialet utifrån varje individ, fann jag ett antal underte-man (som avsaknad av nära relationer, ensam hemma men inte i världen, avsaknad av sällskap) som tillsammans med begreppen emotionell och social ensamhet (se Weiss 1973) analyserades och sammanställdes till detta femte tema.

Det sjätte temat, slutligen, sammanhänger inte med vardagens olika strukturer utan spänner över allas vardagsliv, oavsett hur det är organiserat. Det rör sig om *Vardagens svårigheter och begränsningar* – ett centralt tema kan tyckas när det rör sig om personer som har särskilt stöd från socialtjänsten för att klara sin vardag. Den empiriska kunskapen hämtades ur samtliga datakällor. Varje situation och svårighet kodades (svårt att gå ut, att duscha etc.) och överfördes sedan till långa listor. Utifrån dessa sammanfördes kodorden till kategorier som ”att komma sig för”, ”att våga”, ”att ha råd” med flera. Tidsgeografins restriktionstänkande och främst då begreppet kapacitetsrestriktioner har här varit ett användbart analysredskap.

Boendestöd

Under analysen av observationerna och boendestödiintervjun framträdde fyra teman som så småningom skapade fyra kapitel: boendestöd i förhållande till tid och rum, hur boendestöd ”går till”, vad som förmedlas i en boendestödsituation samt relationen. Dessa teman uppstod inte ”ur intet” – jag var klart inspirerad och påverkad av den senare stödforskningens inriktning mot hur stöd kommuniceras, dess budskap, den situation vari stöd uppstår och relationen inom vilken stöd produceras. Däremot fanns ingen direkt gångbar teori att luta sig emot inom den befintliga stödforskningen för att undersöka betydelsen av boendestöd som socialt stöd.

Som en slags teoretisk överbyggnad använde jag istället litteraturteoretikern Burke (1945/1969) och hans ”pentad” som består av fem nödvändiga element för att kunna berätta en historia eller beskriva en händelse. Burkes pentad har använts för att förstå *boendestödsituationen* och dess olika element, vilka sedan har analyserats främst med hjälp av samspelsteori. Även tidsgeografins och dess restriktionsbegrepp har haft avgörande betydelse i tolkningen av boendestödsituationen. Som exempel på hur analysen gått till letade jag i ett skede efter tidrumsliga innebörder av boendestödet. Jag fann då tidsrelaterade teman som kodades i ”hur ofta” ”hur länge”, och ”tiden emellan”. Platskoderna utgjordes bland annat av ”hemma”, ”ute”, ”tingens betydelse”. Kodningen resulterade i teoretiskt upptrappade kategorier som ”platsens betydelse”, ”tidrumslig räckvidd”, ”vetskap om sällskap” och ”social och geografisk vidgning”.

Tidens betydelse

Det faktum att det har gått lång tid (i några fall cirka ett år) mellan datainsamlingens första och andra skede är något som måste hanteras. Det torde inte ha någon avgörande betydelse för respektive empiridel – vardagsliv respektive boendestöd – men blir mer problematiskt när dessa två delar sammanförs i vissa diskussioner. Det har därför varit viktigt att notera *om* det framkommit att det skett förändringar under hela datainsamlingsperioden samt vilka konsekvenser detta i så fall får för analyser och slutsatser. För de

flesta av de medverkande är det inga påtagliga skillnader; man lever på likartat sätt, har samma slags svårigheter och har boendestöd i samma omfattning med samma boendestödjare. Men för några personer har det, som tidigare nämnts, skett förändringar. Dessa inverkar dock varken på nätverksmönster eller vardagslivstyper – man tillhör fortfarande samma struktur.

När det gäller bilden av vardagens svårigheter och begränsningar har både datainsamlingens fas I och II kommit att få betydelse. Det gick inte att undgå det faktum att jag *sett* vilka svårigheter de medverkande hade. Detta torde dock inte ha någon betydelse för vilka ”svårighetskategorier” som växt fram. Tiden har också bidragit till att jag har kunnat se hur svårigheterna fluktuerar. Den har också bidragit till möjligheten att se när inget särskilt händer, när vardagslivet ter sig ungefär likadant.

Hade det ändå inte varit bättre att genomföra all datainsamling för en person i taget? Svaret är att det hade löst vissa svårigheter men också skapat andra – exempelvis skulle själva urvalsförfarandet dragit ut ännu mer på tiden eftersom det sammanfaller med observationerna vilket i sin tur skulle inneburet problem att överblicka vilka personer som kom att delta i studien då populationen sannolikt skulle ha förändrats.

Etiska aspekter

Informerat samtycke är en central etisk aspekt och innebär, enligt Kvale (1997), följande: att de medverkande informerats om att deltagandet är frivilligt, att de kan dra sig ur när de så önskar, att syftet med undersökningen och tillvägagångssättet är klarlagt. Informerat samtycke omfattar också att informera om de eventuella konsekvenser som kan vara förknippade med att delta.

All information som de medverkande erhållit om forskningsprojektet har varit muntlig. Boendestödjarna lämnade den första informationen muntligt och den rörde då i huvudsak projektets första del: att jag skulle följa med boendestödjarna några gånger samt om den påföljande intervjun. Vid första observationstillfället presenterade jag undersökningen närmare och frågade vid besökets slut om det var i sin ordning att jag följde med även nästa gång. Eftersom vi träffades flera gånger innan den första intervjun hade de medverkande möjlighet att ställa frågor om undersökningen under hand. I samband med boendestödintervjun – ibland redan under observationerna – frågade jag om de ville vara med i projektets andra del.

Man kan säga att de medverkande personerna informerades i två etapper. Jag hade, åtminstone under den tidigare delen av observationsstadiet, inte planlagt fortsättningen i detalj, bara att jag skulle komma att göra någon form av nätverkskartläggning och använda dagböcker. Under hand som jag inhämtade kunskap via observationerna och via litteratur om sociala nätverk och socialt stöd, tog den andra delen form. Detta var ett skäl till att deltagar-

na fick muntlig information i två etapper istället för en skriftlig redogörelse från början. Att en kvalitativ studie kan ändras under hand som ny information uppdragas – vilket kan innebära nya infallsvinklar och frågor som kommer till – får konsekvenser för möjligheten att förutse den exakta händelseutvecklingen och eventuella etiska dilemman som kan vara förknippade därmed (Silverman 1991).

Därför var det särskilt viktigt att inför varje intervjutillfälle informera intervjupersonen om möjlighet till reträtt, det vill säga att intervjun kunde avbrytas när som helst och att det var i sin ordning att låta bli att svara på vissa frågor. Detta är en viktig aspekt av informerat samtycke. Några personer drog sig också ur efter ett observationstillfälle. Det inträffade också vid ett par tillfällen att den intervjuade avböjde att prata om vissa saker eller att intervjun avbröts (ofta på grund av trötthet) för att fortsätta vid ett annat tillfälle.

Ett annat dilemma när det gäller informerat samtycke är när en intervju börjar och slutar – den gränsen är inte alltid självklar. Det kan exempelvis komma fram viktiga och intressanta synpunkter när bandspelaren stängts av, vilka kan komma att tillhöra den allmänna kunskapsbilden även om det inte direkt ingår i det textmaterial som analyseras. För att undvika detta dilemma brukade jag vid sådana tillfällen fråga om jag fick sätta på bandspelaren igen (vilket jag också vid samtliga tillfällen tilläts göra).

De personer som ingår i undersökningen har fått boendestöd beviljat från socialtjänsten och befinner sig därmed i vad som brukar betecknas som en beroendeställning i förhållande till den beslutande myndigheten. Informerat samtycke innebär en vetskap om att medverka i undersökningen på intet sätt kan komma att påverka beslutet om boendestöd. Liksom en önskan om att inte delta. Jag var därför noggrann med att påpeka detta, ibland vid flera tillfällen.

Vem var jag då för dem? Jag är relativt övertygad om att de snarare såg mig som någon från socialtjänsten än en doktorand från socialhögskolan. Det är också så jag ser på mig själv. Jag delar min tid mellan utvärderingsarbete inom socialtjänsten och forskningsprojekt samtidigt som jag tillbringar all min arbetstid på en stadsdelsförvaltning. Eftersom de medverkande träffade mig genom och tillsammans med boendestödjarna till en början, förstärktes sannolikt uppfattningen om att jag representerade socialtjänsten (även om vi gjorde klart att jag hade helt andra arbetsuppgifter och jag aldrig blev en boendestödjare för dem). Eftersom det var ett tidsmässigt glapp innan fas II med intervjuer och dagböcker kom till stånd, är det troligt att kopplingen till boendestödjarna försvagats, vilket ytterligare kom att befästs genom att vi träffades på egna villkor och på tu man hand i fortsättningen och att mitt intresse kom att omfatta även andra delar av livet.

Slutligen vill jag ta upp den viktiga och svåra frågan om konfidentialitet (se Kvale 1997). Att inte röja de medverkandes identitet genom att anonymisera uttalanden, försiktigt ändra vissa fakta (utan att påverka innehållet) för

att undvika igenkännande är närmast en självklarhet. För en utomstående läsare skall det vara omöjligt att gissa sig till de medverkandes identitet. Det finns dock en försvårande omständighet när det finns andra inblandade – som i detta fall boendestödjarna – som åtminstone känner till några personer som ingår i studien (då de arbetat i två olika grupper har de sannolikt inte haft kännedom om alla som medverkat). Förutom de åtgärder som angivits ovan fördjupas anonymiteten genom att använda två fingerade namn per individ (Karlsson 2008). Den tid som gått sedan studien genomfördes kan också ha betydelse i det här avseendet då det skett förändringar inom personalgrupperna. Några har slutat och andra har kommit till (se Szebehely 1995).

Att under en längre tid eller vid upprepade tillfällen träda in i människors liv med sina frågor, sin nyfikenhet och sitt intresse, kräver en särskild varsamhet vid själva utträdet. Det gäller särskilt i förhållande till människor som befinner sig i sårbara situationer. Ett sätt att hantera detta är att i god tid förbereda de inblandade på kontaktens tidsmässiga begränsning. Whitaker (2004) beskriver hur svårt det ändå kan bli för inblandade parter trots alla förberedelser och uttänkta förhållningssätt. Till skillnad från Whitakers långvariga vistelse på en sjukhemsavdelning, blev jag inte en del av de medverkandes vardag under en längre sammanhållen tid. Min närvaro var långt mer begränsad och situationen inramad av intervjuens struktur eller observationens tidsmässiga avgränsning. Trots detta, och trots vetskapen att vi skulle träffas vid ett begränsat antal tillfällen, hade mina återkommande besök säkerligen viss betydelse. Jag tänker särskilt på dem med få sociala inslag i sitt liv, även om samtliga hade boendestödjare som de regelmässigt träffade. I ett fall utvecklades en särskild förtrolighet som föranledde ett par extra telefonsamtal för att avsluta kontakten på ett mindre abrupt sätt efter datainsamlingens slut. Jag har dock anledning att tro att för vissa var det också en lättnad när datainsamlingen var överstämmande. En man uttryckte att han tyckte det skulle bli skönt när det hela var över.

Men kanske väsentligare än antalet gånger vi träffades, är det faktum att våra möten byggde på ett ständigt självutlämnande från deras sida. När vi sagt adjö hade jag så mycket mer vetskap om dem än vad de hade om mig. Så är det naturligtvis alltid i forskningssammanhang av det här slaget och något annat var ju heller aldrig meningen. Trots detta är jag övertygad om att viss reflektion över den situation som uppstår och de relationer som skapas, bidrar till att hålla de etiska aspekterna vid liv allt genom hela forskningsprocessen; en ständig påminnelse om att behandla personer och material med varsamhet.

Jag vill här också nämna något om boendestödjarna som i en mening har ”övergivits” i studien då jag i huvudsak har vänt mig till de boende för att inhämta kunskap om boendestöd utöver den information som observationerna givit. Det är inte bara de boende som öppnat sina dörrar och givit mig tillträde till ett ”stycke vardagsliv”, även boendestödjarna har på ett modigt

och generöst vis låtit mig vara med när de arbetar. Därefter har jag vandrat vidare i undersökningen och fortsatt att ha kontakt med de boende men inte med boendestödjaren.

Förkunskaper och förförståelse

Anders Gustavsson (2000b) hänvisar till Ricoeur i sitt resonemang om förförståelse: "Hans diskussion om tolkning och existens skulle kunna sammanfattas i att människans förståelse av sin omvärld aldrig kan frikopplas ifrån hennes förståelse av sig själv." (Ibid s 6). Och vidare: "Vår strävan efter att se världen som något är [emellertid] oupplösligt förknippad med våra erfarenheter av olika sätt att vara i världen." (Ibid s 6).

Mina erfarenheter och mitt sätt "att vara i världen" har självfallet präglat hela forskningsförfarandet och dess resultat. På vilka sätt är jag dock förmodligen endast delvis klar över. Jag redogör här för några aspekter där jag allra tydligast ser en koppling och det gäller i förhållande till forskningsområdet som sådant och till min ålder och erfarenhet.

Intresset för psykisk problematik och människors utsatthet tror jag tog sin början när jag under en period i början av sjuttioalet arbetade på ett mentalsjukhus. De villkor under vilka dessa män och pojkar levde var rejält omskakande att bevittna – och att vara en del av. Jag skrev om detta redan då, för mig själv. Via socialhögskolan och socialsekreterarjobb kom jag till Stockholm stads FoU-enhet i slutet av 1980-talet där jag insåg att det var två saker som intresserade mig mest: att intervjua och att skriva. De senaste tio åren har jag kommit att ägna åt just detta, i olika projekt och uppföljningsstudier inom den kommunala socialtjänsten. Mitt intresse för människor som drabbats av psykiska funktionshinder fick ny näring i samband med psykiatireformens genomförande då jag gjorde en uppföljningsstudie av just boende och boendestöd i samband med flytten från mer traditionella institutioner till en gruppboende. Efter flytten uppstod andra sociala förhållanden; *platsen* där livet i huvudsak framlevdes blev till *platser*, det uppstod andra typer av relationer och sociala sammanhang. Det krävdes också vissa förflyttningar mellan bostaden och andra miljöer, som i sig skapade nya sammanhang. Sammanfattningsvis kunde jag konstatera att inte bara den fysiska, utan även den sociala, omgivningen förändrades (Andersson 1997, 1998). Redan här hade jag börjat intressera mig för tidsgeografiska aspekter av tillvaron utan att veta om det. Jag visste således redan en del som rörde psykisk problematik, boende och boendestöd innan studien påbörjades, vilket innebar att jag bar med mig vissa föreställningar om bland annat boendestöd. Samtidigt återstod fler frågor än svar om "stöd" och vardagsliv.

På vilket sätt inverkar ålder och erfarenhet? Avtar den ursprungliga nyfikenheten på livet i takt med att erfarenhet läggs till erfarenhet och man träder in i medelåldern? Att behålla sin nyfikenhet anges exempelvis som en

väsentlig källa till väl genomförda intervjuer och observationer. Silverman (2001) menar att den goda observatören finner spänning i de mest vardagliga och utslätade händelseförlopp. Så var det kanske inte alltid för egen del, inte vid varje observationstillfälle, men mitt begynnande intresse för faktorer som platsens betydelse – och så småningom hela det tidgeografiska betraktelsesättet – stegrade min nyfikenhet och hjälpte mig ”att se”: Vad pågår här? Vad betyder det här? Jag tror också att min nyfikenhet förändrats med åren. Istället för att hänföras över det annorlunda, det icketytiska, kan jag förundras över hur minsta lilla rörelse i ”vardagens tidrum” hänger samman med andra små rörelser och bildar mönster, liv.

Studiens tillförlitlighet och giltighet

För att kunna bedöma en kvalitativ studies trovärdighet och kunskapsanspråk måste hela forskningsprocessen synliggöras väl (Denzin 1978; Patton 1987; Kvale 1997). Det har varit min ambition att i detta metodkapitel grundligt redovisa hur studien och dess resultat har kommit till. I avhandlingens övriga delar innebär detta att exponera såväl empiri som teori – andras och egen – på ett trovärdigt, logiskt och proportionerligt sätt (Patton 1987; Stake 1995). Med det sistnämnda menas att de utsagor som ligger till grund för analysen redovisas i en omfattning som står i lagom proportion till den analys som görs (Patton 1987). Med en sammanfattande mening: Avhandlingens alla delar bör bidra till att synliggöra och begripliggöra både analys och resultat.

Vissa frågor som direkt anknyter till studiens tillförlitlighet och giltighet återfinns i metodkapitlets olika avsnitt som en naturlig del av resonemangen (till exempel beskrivningen av urvalet, dagbokshanderingen, hur intervjuutskriften gått till). I det följande vill jag peka på ytterligare några faktorer under forskningsprocessen som haft betydelse i det här avseendet, samt fördjupa ett par teman som haft särskild betydelse för just den här studiens tillförlitlighet och giltighet: *återvändandet* och *metodologisk pluralism*.

Ytterligare några tillförlitlighetsfaktorer

Intervjuarens/observatörens duglighet är ett kvalitetskriterium för hur väl datainsamlingen genomförts (Kvale 1997). En väsentlig aspekt av denna duglighet utgörs av den erfarenhet forskaren besitter. Då jag har mångårig erfarenhet av att intervjua människor som drabbats av svårigheter av olika slag, däribland människor som drabbats av svåra psykiska störningar, torde detta ha haft betydelse för möjligheten att utföra ett gott hantverk.

Under själva intervjun har jag sökt stärka tillförlitligheten genom att be-
möda mig om att jag uppfattat saker och ting på det sätt som intervjupersonen menat. En metod för detta är att sammanfatta det sagda under hand, och

fråga om det uppfattats korrekt. Intervjupersonen ges då möjlighet att korrigera eventuella missuppfattningar och utveckla otydligheter (Kvale 1997).

När det gäller observationsstudier finns det möjlighet att stärka tillförlitligheten genom att efteråt fråga: Brukar det vara så här? (Szebehely 1995). Jag ställde systematiskt denna fråga dels till boendestödjaren efter observationen och dels till intervjupersonen vid den påföljande intervjun (i de fall då intervjun genomfördes i nära anslutning till observationerna). Det hände också att jag vid slutet av observationssejouren frågade båda parter: Hur var det att ha mig med? Gick det till som det brukar? Oftast beskrev parterna att det varit ungefär som vanligt. Kanske kan man dock tala om ”yttre” och ”inre” påverkan i en observationssituation. Ett exempel på det senare förekom tidigare där ”Åsa” berättade att hon oroat sig för om jag skulle känna mig utanför – samtidigt som själva händelseförloppet pågick som vanligt. Till det yttre var situationen som den brukade vara, men ”Åsa” påverkades känslomässigt av min närvaro och i den meningen förändrades situationen. Men – om syftet med observationen är att notera ett händelseförlopp, hur något ”går till”, får man nog ändå, ur tillförlitlighetshänseende, nöja sig med det som *syns*; att det som observeras *till synes* är som det brukar vara.

En studies tillförlitlighet hänger också ihop med själva begreppsbyggningen och den ständiga jämförelsen mellan begrepp och data som ska resultera i begreppens empiriska förankring och begreppens innehållsliga mättnad. Begreppen skall så att säga förtjäna sin plats i teorin (Glaser 1998; Gustavsson 1998). Glaser (1998) använder ”fit” och menar att teorin skall passa, eller vara samstämmig med, empirin. Den ska också fungera (”work”), det vill säga omfatta det mesta av variationerna hos det undersökta fenomenet. Teorin skall också vara relevant genom att begreppen skall vara täckande för det som kommer fram i data. Den övergripande modell av vardagens organisation som växt fram under analysarbetet omfattar, som jag ser det, det mesta av variationerna i data. I denna modell som innefattar olika sätt att organisera vardagslivet (sambandsorganiserat och individorganiserat med fyra undergrupper), kunde de medverkande personerna delas in i fyra strukturkombinationer. Om man använder modellen som en form av kontrollapparat kan man konstatera att samtliga medverkande representeras av modellen.

Återvändandet – om intervjusituationen och den psykiska problematiken

Att studera vardagsvillkor på det sätt som genomförts i den här studien, innebär att jag vid ett flertal tillfällen varit hemma hos de personer som medverkar, dels som observatör då boendestödjaren kommer på besök, dels som intervjuare vid ett flertal tillfällen. De personer som ingår i studien har alla någon form av psykiskt funktionshinder som i vissa fall innefattar sociala och kommunikativa svårigheter. Detta avspeglades vid ett par tillfällen i

intervjusituationen då jag inte alltid förstod svaret på min fråga. Detta är naturligtvis inte unikt för den här studien. Att överhuvudtaget göra anspråk på att göra sig till uttolkare av en annan människas utsaga om sin verklighet innefattar en ”förståelsens problematik”. Och när det gäller samtal med människor som – understundom – kraftigt avviker från en ”överenskommen verklighet”, till exempel vid ett psykotiskt tillstånd, kan denna problematik accentueras. Att datainsamlingen pågått under en längre tid, ägt rum vid ett flertal tillfällen, samt haft olika metodologiska inriktningar, har dock underlättat för min förståelse av och möjlighet att bilda mig en uppfattning om samtliga medverkandes vardagsliv och vardagsvillkor. Nedan följer ett exempel på hur det faktum att jag träffade intervjupersonen vid flera tillfällen, kunde verka klargörande. En man svarar på frågan: Hur skulle du beskriva en god vän?

Roland: En god vän är en hund. Eller en tjur som är speciellt intresserad av en för att man ger den mat. Eller ett träd som blommar ut och plötsligt visar väldigt klara färger och lyster va, det är en god vän. Sen... det är klart att regnet kan vara det, när man går ut och traskar i regnet på åkern eller är på väg hem på en landsväg och det kommer sånt här stilla sommarregn. Det är en god vän.

I: Finns det någon människa som kan vara en god vän?

Roland: Det är det som är det jävliga. (...) Men minnen står kvar. Man kan känna på dem.

Vid ett annat intervjutillfälle återkommer mannen till naturen.

I: Om du känner dig ledsen och nere, finns det någon du skulle kunna vända dig till då?

Roland: Ja det finns det nog, men jag har en tendens... om jag känner mig riktigt ledsen och nere, gör jag inget annat än söker mig ut.

I: Hur då ut?

Roland: Jag söker mig ut och spatserar i naturen för att försöka vända det hela?

I: Du söker inte upp några människor?

Roland: Jag söker upp naturen... gräs och träd och...

Mannens första svar är inte svårt att begripa, men, i en intervjusituation kanske något oväntat med ett sådant ovanligt poetiskt sätt att uttrycka sig på. Likväl innebär mannens återkoppling till naturen vid andra intervjutillfället en förstärkning av resonemangets inre logik där naturen, snarare än människor, intar en betydande plats för välbefinnandet.

Jag har varit beroende av att någon lotsat mig hem till dessa personer och introducerat mig successivt för att vi sedan eventuellt skulle kunna fortsätta på egen hand. Denna ”någon” har varit boendestödjare som – i några fall – varit de enda personer som kontinuerligt och med någorlunda täthet träffat intervjupersonen i hans eller hennes hem. En kvinna berättar att hon under

avsevärd tid träffade sin boendestödjare i en träfflokal innan hon var beredd att låta henne komma hem till sig. ”Vi satt väl och tittade på varann i ett halvår...”. Jag berättar detta för att visa de särskilda omständigheter som kan vara förknippade med att komma i kontakt med och att få intervjua människor med psykiska funktionshinder. I de flesta fall har det dock varken funnits sociala eller kommunikativa problem i mötet med de medverkande personerna.

Förutom det faktum att jag träffat intervjupersonerna vid ett flertal tillfällen, har ytterligare en förutsättning för att öka förståelsen för de medverkandes vardagsvillkor varit den metodologiska anpassningen till respektive individ.

Metodologisk pluralism

Det är lätt att förirra sig i resonemang om metoder då ”metod” används både för att beskriva olika skolor inom forskarvärlden, som kvantitativ respektive kvalitativ metod, och för att beskriva olika tillvägagångssätt, eller metoder, inom de olika skolbildningarna. Om vi fortsättningsvis rör oss inom det kvalitativa fältet, förgrenar sig begreppet vidare till ytterligare nivåer. På ett mer övergripande epistemologiskt plan, rör metodfrågan *hur* vi införskaffar kunskap. Inom kvalitativ metod används exempelvis intervjuer respektive observationer som metoder för datainsamling. Observationerna förmedlar ett skeende till betraktaren, intervjuerna subjektets förståelse och upplevelser av ett fenomen. Beroende på vilken metod som används genereras olika slags kunskap. Vidare utförs varken intervjuer eller observationer på ett enda sätt, även om exempelvis kvalitativa intervjuer omfattas av vissa gemensamma och grundläggande kännetecken. Typexempel på detta finns i föreliggande studie där det förekommer flera olika typer av kvalitativa intervjuer med exempelvis olika grad av struktur. Vilken metod som används ”inom metoden” är också avgörande för den kunskap som produceras. Hade jag exempelvis valt en annan intervjumethodik för att få information om de sociala nätverken hade det, som nämnts tidigare, med största sannolikhet givit ett annat resultat.

Metodologisk pluralism kan, som jag ser det, omfatta flera nivåer även om det – när det gäller *typen* av kunskap – ger tydligast utslag på ett mer överordnat plan. Den tydligaste vattendelaren i den här undersökningen går mellan observationer och intervjuer. Dagböckerna intar något av en särställning. Hälften av dem sammanfaller med intervjumethodologin och hälften är en kombination av respondentens dokumentation och av att bli intervjuad.

De olika metoderna var tänkta att generera olika slags kunskap om och avtäckta olika aspekter av individens vardagsliv. I själva verket var gränserna rätt flytande mellan dessa olika aspekter. Det bör dock påpekas att det inte har framkommit direkt motstridiga uppgifter från olika informationstillfällen, däremot att ny information kan ha lagts till den gamla, exempelvis att

man kommit på flera grannskapskontakter under dagboksintervjun och liknande.

Att använda flera metoder har ansetts vara ett sätt att öka en studies tillförlitlighet (Denzin 1978; Patton 1987). Burgess (1984) går i metodboken "In the field" igenom olika begrepp som används för att skildra detta förfaringssätt. Han nämner "combined operations", "mixed strategies" och "triangulation" men fastnar själv för begreppet "multiple strategies".

Triangulering är ju annars en term som det är brukligt att använda i detta sammanhang och då närmast metodtriangulering (ett pluralistiskt förhållningssätt kan även ske i form av data- undersökar- och teoritriangulering, se Patton 1987). Uttrycket har dock kommit att vara behäftat med oklarheter om dess innebörd (Burgess 1984; Bloor 1997).

Problemet med att använda uttrycket triangulering i forskningssammanhang hör samman med att det inrymmer föreställningen om resultat som en form av "fixpunkt" och dess anspråk på att vara en teknik för validering (Starrin & Svensson 1994; Bloor 1997). Triangulering som validitetstest bygger på antagandet att valideringstekniker i sig kan ses som opåverkade av den sociala omgivningen "medan de i praktiken är sociala produkter som konstitueras genom särskilda och varierade metodologiska processer." (Bloor 1997 s 49, min övers.) Triangulering har dock även kommit att användas som en term för metodologisk pluralism utan anspråk på att vara en validitetstest. Det hänger istället samman med att olika metoder visar olika aspekter av det studerade fenomenet (Denzin 1978).

Om vi lämnar själva termen triangulering med dess dubbeltydiga innebörd och istället talar om metodologisk pluralism, eller multipla strategier, blir diskussionen mindre belastad. För trots berättigad kritik av "testtänkandet" i validitetssammanhang, finns en koppling mellan metodologisk pluralism och vad en studie kan uttala sig om i förhållande till ett fenomen; flera metoder kan uppmärksamma flera dimensioner (Bloor 1997 s 49).

Det finns ytterligare en aspekt på metodologisk pluralism i den studie som genomförts men som inte diskuteras så frekvent i litteraturen. Jag vill här återvända till dagböckernas tillkomst. Dessa skapades på (i huvudsak) två olika sätt: antingen som egenproducerade skrivna alster eller som ett inspelat samtal mellan forskare och dagbokssubjektet. Hade det varit bättre om dagböckerna kommit till på ett och samma sätt? Svaret på frågan måste nog bli "ja", åtminstone om man beaktar att en metod inte kan ses som en från kunskapsproduktionen fristående teknik. Widerberg (2002) påpekar att "(...) olika metoder ger olika typer av svar. Frågan och svaret är med andra ord en integrerad del av den metod man valt." (Ibid s 65). De olika strategierna för att samla in information har alltså, i en mening, genererat olika slags kunskap.

Nästa fråga som måste ställas är: Hade metodologisk enhetlighet varit möjlig? Utgångspunkt nummer ett var att *alla* medverkande skulle *kunna* delta i dagboksprojektet. Om ett och samma tillvägagångssätt hade anam-

mats skulle det inneburet att alla sjutton dagböcker skulle ha tillskapats genom intervjuer (eftersom inte alla förmådde skriva). Dagböckerna skulle med största sannolikhet ha blivit mer homogena till sitt innehåll och de mer fåordiga dagböckerna mer detaljerade. För att uppnå detta skulle de sjutton personerna inte ha presenterats några alternativ och deras egna önskemål inte efterfrågats. Jag hade redan besökt dem flera gånger, dels i samband med observationerna, dels i anslutning till de olika intervjuerna. Det var helt enkelt inte etiskt möjligt att be om ytterligare tillträde till deras liv genom en veckas täta sejourer – såvida detta inte var något man föredrog (därav även telefonintervjun för att på ett mindre påträngande vis få information).

Metodologisk enhetlighet har således fått ge vika för två olika typer av hänsynstaganden. Det gäller dels etiska överväganden och dels en anpassning till att det fanns personer med specifika svårigheter bland dem som deltog i studien. Ett kvalitativt angreppssätt torde möjliggöra denna anpassning och skall kanske ses som en styrka istället för en svaghet. Widerberg (2002) menar att de kvalitativa metoderna och teknikerna "(...) måste tillämpas, anpassas, förändras eller utvecklas så att de kan fungera "kvalitativt" i förhållande till temat, situationen eller gruppen man studerar." (Ibid s 187).

Det ursprungliga syftet med att använda flera metoder i studien var att de skulle belysa olika aspekter av fenomenet vardagsliv. I den bemärkelsen blev fenomenet genom metodologisk pluralism mer allsidigt belyst jämfört med om jag exempelvis endast använt mig av intervjuer. Då metoderna även i viss mening var överlappande – exempelvis gav både nätverksintervjuer och dagböcker information om sociala kontakter – har de även fungerat kompletterande inom ramen för en och samma aspekt av vardagslivet.

Syftet med att använda olika metoder har primärt varit att de skall generera *olika slags* information och kunskap om vardagslivet. Men – det visade sig ju också att jag under hand kom att använda olika metoder (vid dagboksinsamlingen) för att få information *över huvudtaget*. För att få kunskap om individens sammanhängande och komplexa vardagsvillkor vidtogs en *metodologisk anpassning*, vilket innebar att olika metoder kom att brukas beroende på de medverkande personernas vilja och förmåga.

Avslutningsvis: Att ha träffat de medverkande personerna vid flera tillfällen har sannolikt stärkt tillförlitligheten vad gäller min förståelse av deras vardagsliv. Det har inneburit en möjlighet att åter fråga om saker som jag senare uppdagat att jag inte begripit och det har i vissa fall inneburit en förbättrad kommunikation. Användningen av olika metoder har bidragit till att jag fått veta mer; det har inneburit en ökning av vardagslivsaspekter som rimligen innebär att trovärdigheten stärkts.

Studiens externa giltighet

I vilken mån studien äger giltighet utanför "sig själv" är en fråga om generaliseringsanspråk. Möjligheten att överföra resultat från en kvalitativ studie

kan sägas vara samma sak som dess externa validitet (Yin 1994). Inom den kvalitativa forskningen talas det om naturalistisk respektive analytisk eller teoretisk generalisering. Naturalistisk generalisering innebär att det är läsaren/lyssnaren som generaliserar, utifrån sin egen erfarenhet (Stake 1995, som refererar till fallstudier). Generalisering kan ske genom att fallbeskrivningarna är detaljrika, empirinära och ”informationssprängda” (Kvale 1997; Morén & Blom 2003). Analytisk generalisering innebär att bedöma huruvida resultat från en studie kan överföras till en liknande situation, exempelvis genom att de teorier som presenteras har giltighet utanför det studerade fältet (Yin 1994; Kvale 1997). Det senare kallas också för konceptuell generaliserbarhet (Glaser 1998) och är, enligt Gustavsson (1998), en fråga om begreppens abstraktionsnivå. Det gäller att hitta tillräckligt abstraherade begrepp för att teorin skall kunna överföras till andra områden.

Vilken räckvidd har då resultatet från den här undersökningen i förhållande till andra människor med psykiska funktionshinder som har boendestöd? Hur speciella eller generella är deras vardagsvillkor?

För det första avgränsas studien av vissa givna förhållanden: storstads/förortsmiljö och en boendestödjarverksamhet med sitt specifika arbets sätt. Till detta kommer att endast en person är under 30 år, varför studiens resultat och överförbarhet kan vara avgränsat rent åldersmässigt. Detsamma gäller etnicitet och klasstillhörighet – i dessa avseenden är studien homogen. Givet detta inrymmer studien ett antal individer med skilda bakgrunder, livs- omständigheter och erfarenheter. Dessa personers vardagsliv har jag försökt att skildra både empirinära och teoretiskt för att på så sätt åstadkomma möjlighet till analytisk generalisering. Studiens externa giltighet blir alltså i hög grad en fråga om huruvida de begrepp som alstrats under arbetets gång visar sig vara överförbara och även omfatta andra människors vardagsliv och vardagsvillkor.

Del II – Vardagslivet

4. De sociala nätverken och vardagslivets organisation

Inledning

En utgångspunkt för att studera vardagens villkor för de medverkande personerna har varit att undersöka hur vardagen är organiserad. Som tidigare redovisats görs detta med hjälp av begreppen *samhällsorganiserade* respektive *individorganiserade projekt* (se teori- och metodkapitlet). De samhällsorganiserade projekten motsvarar de sammanhang av åtgärder och insatser som har med de psykiska problemen att göra medan de individorganiserade motsvaras av de sammanhang som skapas utanför de samhällsorganiserade projekten. De samhällsorganiserade projekten kan vidare delas in i *kollektivt riktade projekt*, det vill säga sysselsättningsverksamheter och liknande och *individuellt riktade*, det vill säga boendestödjare, kuratorer, psykiatriker med flera yrkeskategorier. De individorganiserade projekten som representerar både ensamliv och social samvaro, beskrivs i termer av *ensamprojekt* och *sociala projekt*.

Genom denna begreppsliga distinktion är det möjligt att avtäckta de strukturer som gäller för personer med psykiska funktionshinder som lever ”ute i samhället” och studera dessas plats och betydelse i människors vardag.³³ Ett sätt att undersöka vardagens villkor kan således vara genom att undersöka huruvida den samhällsorganiserade eller individorganiserade tillvaron dominerar, huruvida det handlar om ensamprojekt eller sociala projekt. Vardagens organisation hänger på så sätt till stora delar samman med de sociala nätverken och hur dessa är konstruerade, vilket i sin tur handlar om social interaktion; sociala nätverk skapas och återskapas genom socialt samspel mellan människor. Det råder således ett inbördes beroende mellan social

³³ Strukturerna beskrivs utifrån projektbegreppet. I texten används dock även *sammanhang* (omgivande omständigheter – Norstedts 1990) och *sfär* (område, fält – ibid) istället för de namngivna strukturerna. Exempelvis *det kollektivt riktade sammanhanget* eller *den individorganiserade sfären*. Medan *sammanhang* syftar på mer konkreta omständigheter inom ramen för en viss struktur, används *sfär* relativt flitigt som ett ersättningsord för de två övergripande strukturerna då det tar fasta på den spännvidd som begreppen representerar.

interaktion, sociala nätverk, sociala strukturer och vardagslivets organisation.

Structural opportunities and constraints, in addition to individual personality and preferences, determine with whom – that is, with people from what social context – individuals will associate. Workers, for example, quite obviously have a whole set of potential associates that nonworking people do not have. (Fischer 1982 s 79).

Det första sociala sammanhang en individ kommer i kontakt med är (vanligtvis) den egna familjen och släkten, för att sedan utökas med stigande ålder till att även inkludera andra sociala sammanhang som skola, arbetsliv, kulturinstitutioner, föreningsliv, grannskapet och så vidare. Sociala relationer skapas utanför den omedelbara familjen och släkten: bekanta, vänner, arbetskamrater, en partner, egen familj... Individens deltagande i sociala sammanhang och sociala institutioner utgör grogrunden för det sociala nätverk som skapas. Så även ett ickedeltagande (se Fischer 1982).

En vanligt förekommande uppgift när det gäller psykiskt funktionshindrades sociala nätverk, är att de innehåller få personer och till avgörande del består av släktingar och professionella personer. Vänner och arbetskamrater, som är vanliga relationskategorier i vuxna personers sociala nätverk, är frånvarande eller sparsamt förekommande (Tolsdorf 1976; Becker et al 1997). Det står klart att intervjupersonerna i den här undersökningen visar en avsevärt mer nyanserad bild av hur de sociala nätverken är konstruerade. Detta är sannolikt ett resultat av själva kartläggningsmetoden av nätverken – vilka personer som efterfrågats och hur – och en urvalsfråga. Personerna som ingår i den här studien har valts ut med tanke på att de skall representera skilda sociala förhållanden. Det finns heller ingen homogen diagnosbild – som schizofreni – bland de intervjuade, vilket ofta är fallet i den här typen av nätverksforskning som rör människor med psykiska störningar (Brunt 2005). Även om det bland de sju ton personerna finns de som har små nätverk som består av släktingar och professionella personer – eller bara professionella – är det en anslående olikartad nätverksbild som framträder. Vissa har variationsrika och omfattande nätverk och har, förutom samhällsorganiserade kontakter, även vänner, ibland en partner, familj och annan släkt. Andra har små nätverk men med varierade typer av relationer medan ytterligare andra nätverk i huvudsak består av just samhällsorganiserade kontakter. Vad gäller diagnosbild och nätverk i den här studien har även personer med diagnos schizofreni eller psykosrelaterade tillstånd omfattande och varierande nätverk.

Nätverkens komposition – sociala nätverk i tid och rum

Genom att sammanföra de sociala nätverken med hur vardagen är organiserad riktas ljuset mot nätverkens komposition. Huruvida de kontakter³⁴ som finns i nätverken är individorganiserade eller samhällsorganiserade anger en grundläggande karaktär; huruvida de existerar med anledning av de psykiska funktionshindren eller utifrån andra motiv och härledningar. Om det finns familj, släkt, vänner och verksamhetskamrater närvarande i en individs nätverk eller bara familj alternativt bara boendestödjare, indikerar olika sociala villkor.

Den sociala interaktion som skapar och återskapar en individs sociala nätverk uppstår inte i ett vakuum. Förutom de kopplingar som finns till större sociala strukturer är människors aktiviteter alltid placerade i tid och rum. Traditionell nätverksanalys bortser i stor utsträckning från detta. Genom att även anlägga ett tidsgeografiskt perspektiv på det sociala nätverket kan man se hur dimensionerna tid och rum kan sammanföras med olika typer av kontakter och studera vilka betydelser dessa dimensioner kan ha.

De aktuella dimensionerna är tidsbestämda/tidsobestämda samt platsbestämda/platsöverskridande kontakter (se kapitel 3). Karaktäristiskt för *tidsbestämda* kontakter är att tiden för social interaktion är bestämd på förhand. Den börjar vid en på förhand given tidpunkt och, framför allt, den avslutas vid en på förhand given tidpunkt. *Tidsobestämda* kontakter kännetecknas av ömsesidiga tidsöverenskommelser och möjlighet till tidsmässig spontanitet. En tydlig skillnad jämfört med tidsbestämda kontakter är att de i regel inte har en på förhand given sluttid.

Med *platsbestämda* kontakter menas att social interaktion sker på en för detta ändamål given plats. Kontakten definieras i viss mening utifrån platsen: den skulle sannolikt inte, annat än tillfälligtvis, äga rum någon annanstans. Med *platsöverskridande* kontakter menas att den kan äga rum på olika platser, att den inte definieras utifrån en specifik plats och att den är geografiskt "rörlig".³⁵

De samhällsorganiserade kontakterna

Huvuddelen av de tidsbestämda kontakterna härrör från de samhällsorganiserade projekten och kan vara både platsbestämda och platsöverskridande. Bland de tid- och platsbestämda återfinns professioner som *inväntar sin be-*

³⁴ Med kontakter menas alla typer av socialt samröre, även kortvariga och enstaka, medan relationer är att hänföra till kontakter som varar över tid och som har någon form av betydelsebärande roll (se Gustavsson 1993).

³⁵ Det förekommer givetvis "glidningar" som att en platsöverskridande relation regelmässigt äger rum på ett och samma ställe (som i någons hem). Eller att en platsbestämd kontakt inom öppenvården kommer på besök i hemmet (något som var ovanligt i den här studien men ändå förekom).

sökare på en speciell plats (underförstått kontor eller annan lokal) vid en speciell tidpunkt.³⁶ Detta gäller exempelvis professioner inom den psykiatriska öppenvården och även personal vid verksamheterna.

När det gäller de platsöverskridande kontakterna skapas omvända förhållanden; de professionella personerna *blir istället besökare* när mötet äger rum i den psykiskt funktionshinderades hem. När mötet sker på andra platser, blir den professionella personen snarast ett *sällskap*. På det sättet påminner de platsöverskridande kontakterna om informella relationer.

En person som har boendestöd, har regelbundet en representant för ett samhällsorganiserat projekt hemma i sitt kök. Det är ett individuellt riktat samhällsprojekt – tiden gives till en person i taget. Andra individuellt riktade samhällsprojekt som förekommer i empirin är hemtjänst, social kontaktperson, socialsekreterare, personlig assistans, sjuksköterska, kurator, psykolog, psykiater med flera. De kollektivt riktade samhällsprojekten inkluderar, som tidigare nämnts, olika typer av verksamheter som är till för personer med psykiska funktionshinder. Det rör sig främst om studie- och arbetsverksamheter samt träfflokaler men även särskilda skolverksamheter, social verksamhet inom öppenvårdspsykiatri förekommer (sammanfattningsvis kallat verksamheter eller sysselsättningsverksamheter). Dessa verksamheter befolkas av personal och andra deltagare. När relationer mellan deltagare utvecklas till kamratskap inom ramen för verksamheternas öppettider kallas de här för ”verksamhetsvänner”.

De medverkandes nätverk har utökats i samband med att samhällsorganiserade kontakter inom såväl psykiatri som socialtjänsten kommit in i deras liv. Med de samhällsorganiserade kontakterna i blickfånget har alla minst en professionell kontakt i form av boendestöd. Den samhällsorganiserade sidan av nätverket kan annars vara diversifierad – från endast ett par boendestödjare till boendestödjare, social kontaktperson, verksamhetspersonal samt medicin- och samtalskontakter inom den psykiatriska öppenvården.

De samhällsorganiserade kontakterna har inträtt i olika skeden i de medverkandes liv. Psykiatriens inträde hänger samman med de psykiska problemen och när de aktualiseras. Socialtjänsten har kommit in i bilden under hand (boendestöd, exempelvis, är ju ett relativt nytt fenomen medan hemtjänst kan ha funnits tidigare). De samhällsorganiserade kontakterna inom nätverket har således varit en realitet i ett flertal år då de psykiska problemen också varit mångåriga. Men *personerna* har inte varit desamma. De relationer och kontakter som skapats har i vissa fall varit långvariga och i andra avbrutits ett otal gånger. Det gäller läkare, sjuksköterskor, boendestödjare, kuratorer, hemtjänstpersonal med flera yrkeskategorier. Exempelvis har en

³⁶ Telefon är i en mening platsöverskridande och det förekommer att de medverkande har tät telefonkontakt med främst öppenvården. Telefonkontakten är dock inte platsöverskridande i betydelsen att den är geografiskt ”rörlig”.

person haft samma boendestödjare i sex år medan en annan person har haft åtta under ungefär samma tid.

Det finns också exempel på relationer som finns kvar trots att de rent formellt upphört. Det rör sig om boendestödjare, före detta behandlingshemspersonal och kurator. De räknas inte till vardagskontakter i så måtto att de är tätt återkommande men det handlar om kontinuerliga relationer där den före detta professionella personen och den boende ömsesidigt upprätthåller kontakten någon eller några gånger per år.

Det finns också samhällsorganiserade relationer som *transformerats* till en annan relationskategori som att en boendestödjare slutat som boendestödjare och istället blivit social kontaktperson för en och samma person.

De individorganiserade kontakterna

I de individorganiserade kontakterna införlivas informella relationer som familj och vänner³⁷ men även grannskapskontakter, föreningskontakter och formella kontakter som ej direkt kan sammankopplas med de psykiska problemen – som somatisk läkare, butiksbiträde, tandläkare – kan figurera.

Individprojektens kontakter återfinns främst bland de tidsbestämda, platsöverskridande kontakterna – förutom de som härrör från intressesammanslutningar och vissa grannskapskontakter. De senare finns av olika slag. Dels kan de ”dyka upp” i princip när som helst och var som helst i omgivningen, dels återfinns de på särskilda platser men utan att vara tidsbestämda och dels kan de vara tid- och platsbestämda som inom vissa serviceverksamheter.

Familj och släkt

När det gäller relationerna till familj³⁸ och övrig släkt, går det en skiljelinje i materialet mellan *de som inte har* och *de som har*, kontakt med familjemedlemmar och andra släktingar. Bland dem som inte har kontakt med familj och släkt, är några utan familj och övrig släktkontakt existerar inte. Övriga har gles eller obefintlig kontakt. Majoriteten har dock tät och regelbunden kontakt, främst med mamma, pappa, syskon och/eller egna barn.

Ett nätverks utseende är i högsta grad beroende av åldern på den som utgör nätverkets ego. Flera av de intervjuade är över 50 år och med stigande ålder är föräldrar, far- och morföräldrar och föräldrars syskon inte längre naturliga inslag på en nätverkskarta. Den omfattande genomgången av respektive individs tänkbara sociala kontakter har visat just detta men det före-

³⁷ När uttrycket informella relationer används menas den del av den individorganiserade sfären som omfattar familj, släkt, vänner, partner.

³⁸ Med familj menas både egen familjebildning och ursprungsfamilj. Bland de 17 personerna är det endast tre som har bildat familj, varför det oftast refereras till ursprungsfamilj.

kommer även att familjemedlemmar försvunnit ur de intervjuades liv på ett tidigare stadium, när de var unga.

Nästan hälften av de sjutton personerna har under sin uppväxt eller tidiga vuxenår förlorat en av sina föräldrar. Det är föräldrar som försvunnit ur sina barns liv genom skilsmässor eller som avlidit. Förutom förlusten av föräldern har det i flera fall inneburit att kontakten med den sidan av släkten helt upphört. Stora delar av släkt nätverket har så att säga försvunnit tillsammans med föräldern: far- eller morföräldrar, fastrar, mostrar, farbröder, morbröder och kusiner.

Vänner och partner

När de medverkande beskrivit vänskap under intervjuerna framkommer att det finns olika slags vänner³⁹. Det finns "verksamhetsvänner" (se samhällsorganiserade kontakter), "ställföreträdande" vänner, "frånvarande" vänner och "vanliga" vänner. Ställföreträdande vänner kan vara mamma, boendestödjare, socialsekreterare med flera, det vill säga någon som ses som vän men som tillhör en annan relationskategori (se del III och kapitlet "Relationen" för en fördjupad diskussion). Frånvarande vänner tillhör inte vardagsnätverket men kan ändå ha en emotionell betydelse.⁴⁰ Det är personer som man sällan eller aldrig har kontakt med men som "ändå finns där". De vanliga vännerna har ofta funnits med i bilden i många år, sedan skoltid eller i förekommande fall arbetsliv. En del har ursprungligen varit verksamhetsvänner men övergått till kategorin vanliga vänner då man umgås utanför dessa sammanhang. Vistelser på behandlingshem och psykiatriska kliniker har också utgjort sammanhang för att etablera relationer som sträckt sig bortom själva vistelsen och som sedermera kommit att tillhöra vänskapskretsen. Bland de sjutton medverkande personerna har tio vanliga vänner, en handfull har verksamhetsvänner, ett par personer har frånvarande vänner och tre personer har ställföreträdande vänner. Vissa har vänner av flera slag, andra inga alls.

I: Hur skulle du beskriva en god vän?

Sven: Någon jag litar på, samtalar med.

I: Har du någon sådan vän?

Sven: Det är i så fall mamma det.

Intressesammanslutningar och grannskapskontakter

Till den individorganiserade sfären hör också olika typer av intressesammanslutningar. Det kan innebära kulturella, sportsliga, politiska, kyrkliga

³⁹ "Vänner" och "kompisar" används synonymt. "Vän" kan möjligen syfta på ett intimare förhållande än "kompis" men ordvalet kan också bero på språkbruk.

⁴⁰ Se Hessle (1995) och hans begrepp "psykologiskt nätverk".

etc. sammanhang. Två personer är involverade i dylika sammanhang, utanför den samhällsorganiserade sfären.

Grannskapskontakter kan vara grannar, butiksbiträden, cafépersonal, frisörer med flera och existerar i samtliga medverkandes vardag, om än på olika sätt och i varierande grad.

Nätverkens storlek, frekvens och komposition

En av nätverksforskningens stora förtjänster är möjligheten att studera alla typer av kontakter och relationer och att betrakta dessa som strukturer (Vaux 1988). De strukturella aspekter som aktualiserats i studien är nätverkets komposition, storlek och kontaktfrekvens.⁴¹ Vad gäller kontaktfrekvens är det de kontakter som förekommer på vardagsbasis som främst står i centrum i denna studie (se metodkapitlet för vidare definitionsdiskussion). När uttrycket nätverk används i studien, syftar det alltså på så kallade vardagskontakter när inte annat anges.

I det insamlade materialet finns två motsatta nätverksbilder vad gäller kvantitet: det lilla och det omfattande nätverket. Det lilla är så litet att begreppet ”nätverk”, som ändå ger vid handen att det är fråga om ett system av relationer, egentligen inte passar. Ett litet nätverk kan innehålla två personer vilka båda är boendestödare. Ett stort nätverk kan vara befolkat av familj, släkt, vänner, boendestödare, social kontaktperson, öppenvårdskontakter och bestå av uppåt femton personer.

För att få en uppfattning om de sjutton individernas kontakter i kvantitativa termer, presenteras dessa i tabellen nedan med utgångspunkt i *hur många personer i olika kategorier* (informella/samhällsorganiserade) respektive *antal kontakttillfällen* som figurerar under en ”normalvecka”.⁴² Samt – huruvida man deltar i samhällsorganiserade sysselsättningsverksamheter (även individorganiserade intressesammanslutningar förekommer i något fall).

⁴¹ Ytterligare ett strukturellt nätverksmått är ”densitet”, det vill säga kontakttäthet *mellan nätverksmedlemmarna*, vilket exempelvis kan inverka på tillgången till socialt stöd genom nätverksmedlemmarnas samlade förmåga att mobilisera stöd. Densiteten har inte undersökts inom ramen för föreliggande studie då detta rimligen inbegriper att de medverkandes familj, vänner etc. tillfrågas om sina kontakter inom nätverket.

⁴² En ”normalveckas” sociala kontakter har beräknats utifrån dagböckerna och nätverksintervjuerna, baserat på kontakter som figurerar under en period av tre veckor (se metodkapitlet).

Tabell 1. Antal personer och antal kontakttillfällen uppdelade mellan informella och samhällsorganiserade kontakter samt eventuellt deltagande i verksamhetssammanhang under en "normalvecka".

Personer/ vardagslivs- kategori	Inform. antal personer	Inform. antal tillfällen	Samhälls- org. antal personer	Samhälls- org. antal tillfällen	Deltar i verksamhet dagl. 1g/v	
1 Anita	-	-	3	3		
1 Margareta	-	-	2	2		
2 Dan	-	-	1	1	X	
2 Kristina	-	-	2	1 ½	X	
3 Lars	1	½	2	6		x
3 Roland	2	3 (1 t)	1	1		
3 Eva	2	3 (1 t)	2	2		
3 Bengt	3	3 (3 t)	4	7		
3 Katarina	4	9 (3 t)	2	1 ½		
3 Börje	3	10	4	4		
3 Stefan	5	25 (24 t)	2	4 (3 t)		
3 Gunnar	1	5 (2 t)	2	2		x
4 Tommy	5	5 (4 t)	3	2 1/3	X	
4 Ulla	1	7	2	1 1/3	X	
4 Lotta	10	22 (20 t)	3	5 (1 t)	X	
4 Åsa	9	16 (4 t)	3	2 1/2	X	
4 Nils	5	15 (11 t)	2	1/3+1/3	X	

Kommentar: Framför varje namn står en siffra som motsvarar vilken vardagslivskategori respektive individ ingår i, vilket presenteras närmare i nästa kapitel. När kontakter figurerar mer sällan än en gång i veckan men regelmässigt upp till var tredje vecka, anges 1/2 för var fjortonde dag och 1/3 för var tredje vecka. Telefonsamtal (t) med personer inom den individorganiserade sfären har noterats utan urskiljning vad gäller innehåll. Vad gäller samhällsorganiserade kontakter räknas endast "samtalsamtal", inte tidsbokning, mötesbekräftelse och liknande. Tabellen säger inget om hur länge kontakten pågår. Det kan röra sig om en timme eller en hel dag. Skulle telefonsamtalen räknas bort skulle variationen bli mycket mindre. Istället för omfånget 0-25 kontakter per vecka skulle det bli 0-12 kontakter per vecka. (En person, Lars, deltar i individorganiserade sammanhang.)

Som framgår av tabellen är det några personer som inte har några informella vardagskontakter i sitt nätverk, ytterligare några har kontakt med en eller två personer, allt från varje dag till var fjortonde dag medan andra har kontakt med tre till fyra personer mellan tre och tio gånger i veckan. För en handfull personer, slutligen, finns mellan fem och tio personer inom den informella sfären med en kontakttäthet som motsvarar upp till 25 tillfällen i veckan.

Samhällsorganiserade kontakter varierar från en till fyra personer som man träffar från så gott som varje dag till en gång var tredje vecka.

Deltagande i sysselsättningsverksamheter innebär att omge sig med en mängd personer, ofta (var-)dagligen. Dessa är inte medräknade i sifferkolumnerna, utan endast med ett x i kolumnen för deltagande i verksamheter. De som ingår i dessa kollektiva sammanhang omger sig således med en mängd personer *utöver* det antal som angivits i tabellen (om ”verksamhetsvänner” figurerar utanför de samhällsorganiserade sammanhangen räknas de som informella relationer).

Sammanfattningsvis kan konstateras att de sociala nätverken varierar avsevärt vad gäller strukturella aspekter som storlek, kontaktfrekvens och komposition.

Genom att sammanföra de sociala kontakterna med de strukturer som organiserar de medverkandes vardag, framträder fyra nätverksmönster vilka avspeglar fyra olika typer av vardagsliv. Det är således nätverkens komposition som ligger till grund för indelningen i olika nätverksmönster. Nätverkens storlek och hur ofta man har kontakt med någon inom nätverket varierar inom ramen för varje mönster. (Dock är det ett faktum att nätverk med enbart samhällsorganiserade kontakter tenderar att vara mindre, jämfört med dem som även innehåller informella kontakter.) I nästa kapitel introduceras de olika typer av vardagsliv och de nätverksmönster som framkommit i studien.

Sammanfattande kommentar

Genom den begreppsliga distinktionen samhällsorganiserade respektive individorganiserade projekt kan vardagslivets strukturer uppmärksammas och därmed vissa villkor som formar vardagslivet. Karaktäristiskt för samhällsorganiserade kontakter är att de är tidsbestämda och antingen platsbestämda eller platsöverskridande medan individorganiserade snarare karaktäriseras av att de är tidsobestämda och platsöverskridande. Det är en anslående olikartad nätverksbild som framträder. Både vad gäller nätverkets storlek, kontaktfrekvens och komposition. Somliga har endast samhällsorganiserade kontakter i sina nätverk, andra har dessutom familj, vänner och en partner. När det gäller vänner finns dessa av olika slag: ”vanliga” vänner, ”verksamhetsvänner”, ”frånvarande” vänner och ”vanliga” vänner. ”Vanliga” vänner kan både härstamma från ”tiden före”, från skoltid eller arbetssammanhang *och* från de psykiska problemens domäner som sjukhus, verksamheter, behandlingshem och liknande.

5. Olika vardagsliv – fyra vardagslivstyper och nätverksmönster

Inledning

Från nätverkens storlek och komposition, vidare till de olika typer av vardagsliv och nätverksmönster som studien frambringat.

Vardagen ter sig väsentligt olika för de sjutton personer som medverkar i studien; den ”dagliga vägen” har olika sträckning och kantas av olikartade miljöer och sociala kontakter av varierande slag och omfattning. Genom att följa individens trajektorier synliggörs de dagliga sammanhangen: vilka personer man omger sig med – om man omger sig med någon – var man befinner sig någonstans och vad man gör om dagarna. Dagböckernas information om de sociala, spatiala och aktivitetsbetonade sammanhangen sammanbundna av tiden, visar just detta. Vilka slags vardagsliv, med utgångspunkt i hur vardagen är organiserad, går det då att känna igen hos de sjutton personerna? Sammantaget framträder fyra olika vardagslivstyper:

- Vardagslivet – ett ensamprojekt
- Ett verksamhetsdominerat vardagsliv
- Vardagslivet – ett ensamprojekt och ett socialt projekt
- Vardagslivet – ett socialt projekt och ett verksamhetsprojekt

De olika vardagslivstyperna, eller kategorierna, sammanfaller, som sagt, med fyra nätverksmönster. Inom varje nätverksmönster finns variationer som inryms i respektive vardagslivskategori.

Nedan följer en presentation av dessa olika vardagsliv. Varje vardagslivstyp illustreras med hjälp av en fyrfältstabell som sammanför vardagsstrukturer och sociala kontakter. Gemensamt för alla vardagslivstyper är att ha minst en individinriktad kontakt inom den samhällsorganiserade sfären då alla har boendestöd, samt förekomsten av ensamprojekt i den individorganiserade sfären.

För att ytterligare belysa vilka typer av vardagsliv som döljer sig bakom denna indelning presenteras fyra vardagslivsberättelser. Dessa är konstruerade utifrån dagböckerna av vilka två har skrivits av de medverkande själva

och två har kommit till genom återkommande intervjuer.⁴³ I anslutning till dagböckerna illustreras två dagar, en dag med boendestöd och en dag utan, med hjälp av tidsgeografiska grafer.

Vardagslivet – ett ensamprojekt

Den första vardagslivskategorin innefattar två sammanhang: individuellt riktade samhällsprojekt samt individorganiserade ensamprojekt.

Figur 3. Vardagslivet: ett ensamprojekt

	Samhällsorg. projekt	Individorg. projekt
Ensam-/ individuellt riktade projekt	boendestöd kurator, psykiater hemtjänst, pers.ass m fl.	ensamprojekt
Kollektiva/ sociala projekt	verksamhetskont.	familj/släkt vänner/ partner intresseorg. grannskapskont.

Vardagslivet som ett ensamprojekt motsvaras av ett nätverksmönster som innehåller ytterst få tidsbestämda, samhällsorganiserade kontakter där boendestödjarna är centralfigurer men även personal inom öppenvården förekommer.⁴⁴ Släkt eller personer som räknas som vänner kan de facto existera men kontakten är obefintlig. Grannskapskontakter förekommer i varierande utsträckning.⁴⁵ (I tabellen s 94 är denna kategori markerad med siffran 1).

Som rubriken antyder existerar vardagsliv som i huvudsak framlevs i ensamhet; så gott som all tid tillbringas utan sällskap av andra. De sociala inslagen består av besök av boendestödjaren och besök på öppenvårdsmottagningen. Ibland också av en liten pratstund med någon granne eller ett ”hej” till affärsinnehavaren i närbutiken. En stor del av tiden tillbringas i hemmet vilket innebär tv-tittande, stillasittande, stillaliggande, tidningsbläddrande,

⁴³ Dagböckerna började olika veckodagar vilket innebär att de även måste presenteras med olika startdagar för att ”hänga ihop” sekventiellt.

⁴⁴ För samtliga nätverksmönster gäller att typen av samhällsorganiserade kontakter kan variera förutom boendestöd som omfattar samtliga samt öppenvårdskontakter som omfattar de flesta.

⁴⁵ Grannskapskontakter förekommer i varierande grad inom alla nätverksmönster och tas upp som ett särskilt tema längre fram.

rökning och i varierande utsträckning hushållsarbete. För övrigt rör man sig, mer eller mindre, i den omkringliggande närmiljön.

Margaretas vardag

Margareta tillbringar sin mesta tid i sängen sedan en tid tillbaka. När vi träffats några månader tidigare var hon något mer aktiv. Margaretas enda regelbundna kontakt med yttervärlden är genom de två boendestödjarna som alternerar hos henne två gånger i veckan.

Måndag

M kliver upp ur sängen, vid tolvtiden, klär på sig och äter frukost. Klockan ett kommer jag för att göra dagboksintervjun. När intervjun är klar och jag går, ringer boendestödjaren för att bestämma om morgondagen, när och var de skall ses. Klockan är halv tre och M går och lägger sig och sover.

Vid sextiden på kvällen kliver M upp igen och gör i ordning middag. Maten har hon inhandlat tillsammans med boendestödjaren och det är bara att värma. M äter och sätter sig sedan i vardagsrummet för att läsa i några böcker.

I: Vad läser du för bok?

M: Ja, jag kommer inte ens ihåg, jag har flera på gång.

Margareta har svårt att koncentrera sig: ”Det går så dåligt. Jag hoppar från den ena boken till den andra.” Efter ett par timmar med böckerna tar Margareta sin kvällsmedicin och går och lägger sig.

Tisdag

M kliver upp vid niotiden. Hennes boendestödjare skall komma klockan tio. Boendestödjaren har bil idag så att de skall kunna åka och uträtta några långväga ärenden. Därefter handlar de mat på den lokala butiken.

M: En timme senare var jag hemma.

I: Vad gjorde du då?

M: Jag packade upp maten, sedan gick jag och la mig igen.

M går åter upp vid sextiden på kvällen och värmer pyttipanna. Äter. Läser lite igen men somnar på soffan i vardagsrummet. Tar medicin och går till sängs vid halv elva.

Onsdag

M sover till halv ett då hon kliver upp och äter frukost. En nyttig som boendestödjaren rekommenderat, säger M. Jag anländer klockan ett. Intervjun börjar. Telefonen ringer. Det är någon från den psykiatriska öppenvårdsmottagningen. M har missat en tid. Intervjun fortsätter en halvtimme. När jag

gått, går M och lägger sig igen. Efter en stund ringer boendestödjaren och bestämmer tid och plats för morgondagens träff.

M går återigen och lägger sig. Kliver upp igen vid sextiden som vanligt, värmer mat, äter och försöker läsa en stund. Tar sin medicin och lägger sig vid halvtiotiden.

Torsdag

M kliver upp vid halvelva. Lagar en ordentlig frukost; havregrynsgröt och en kopp te. Därefter kammar hon håret, klär på sig och så småningom lämnar hon lägenheten och går till tunnelbanan där hon stämt möte med boendestödjaren. På vägen möter hon en granne som hon hälsar på. M träffar boendestödjaren och tillsammans åker de till ett köpcentrum för att köpa [vinterstövlar]. De går runt i olika affärer och tittar och hittar till slut ett par som passar.

M: Det var [B] som såg dem. Jag är nöjd med dem. De känns mjuka, mjuka och behagliga.

Därefter tar de tunnelbanan tillbaka, handlar lite mat och en veckotidning. B hjälper M att bära hem varorna. När M kommer hem igen är klockan närmare fyra. Hon värmer mat, äter och tittar i veckotidningen hela kvällen.

M: Och sen plötsligt var klockan nio så jag tog min kvällsmedicin och så gick jag och la mig.

Fredag

Väckarklockan ringer klockan nio men M kommer inte upp förrän halv elva. Hon kliver upp, klär sig och gör i ordning en tallrik med fil. Klockan elva kommer jag för ytterligare en intervju. En halvtimme senare är den avklarad. M går och lägger sig igen. Stiger upp vid sextiden på kvällen.

M: Jag har kommit in i den rytmen. Sen gjorde jag i ordning lite mat och läste tills klockan var tio, så tog jag kvällsmedicin och la mig.

Lördag

M ligger i sängen hela dagen, sover och dåsar om vartannat. Hon kliver inte upp förrän vid sextiden på kvällen.

I: Var du inte ens upp och åt frukost?

M: Nej, inte ens det.

I: Känner du ingen hunger?

M: Nej, ingen hunger och ingen törst och ingenting utan jag bara ligger.

Efter maten läser M en tidning som hon fått av boendestödjaren. Hon tar sin medicin och lägger sig inte förrän omkring tolv.

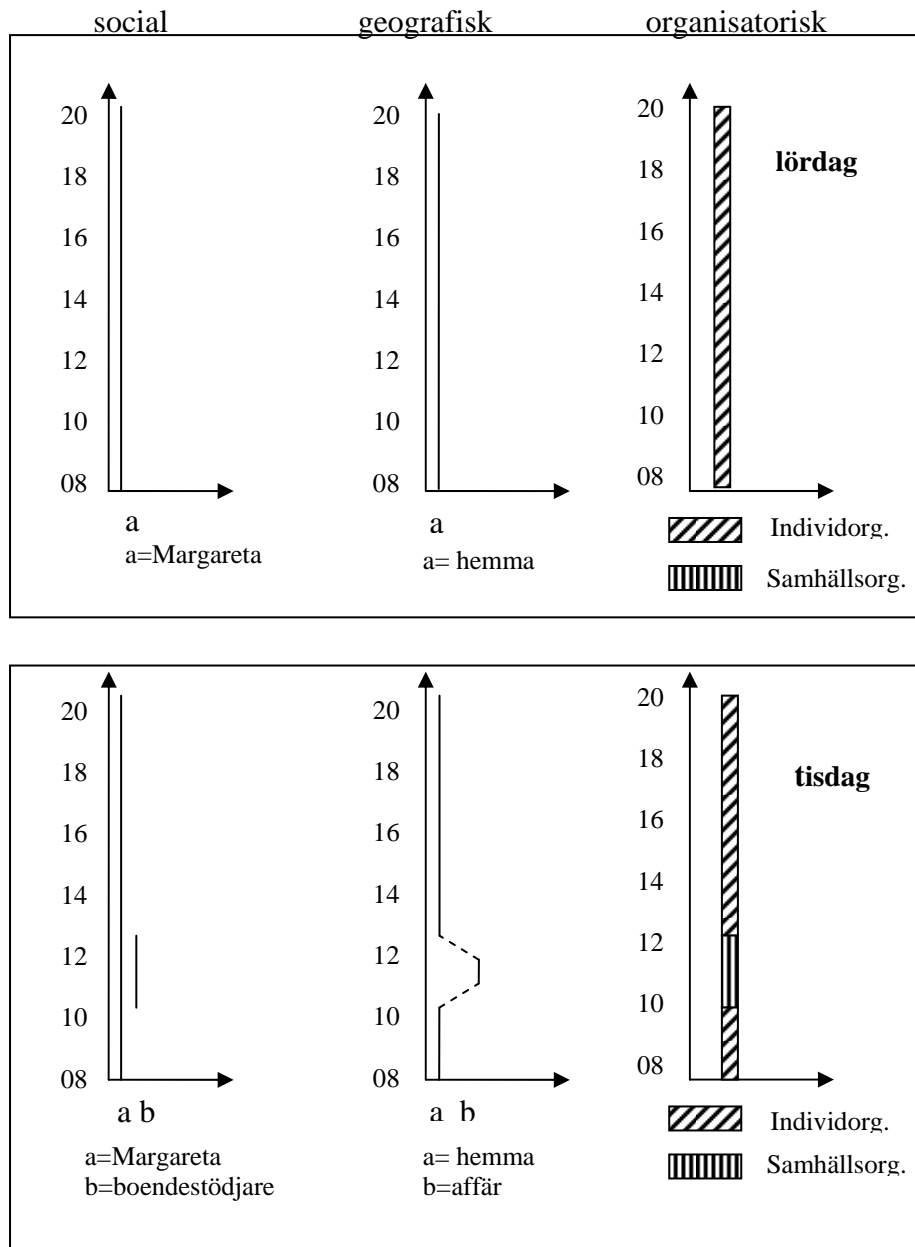
Söndag

Ligger i sängen hela dagen. Kliver upp först vid sju på kvällen. Värmer lite kalops. Läser lite. Går och lägger sig vid elvatiden.

Med hjälp av tidsgeografiska grafer kan dagarnas sociala, spatiala och organisatoriska sammanhang illustreras.⁴⁶ Den första grafen visar sociala omständigheter från klockan åtta på morgonen till åtta på kvällen (a=den aktuella personen). Den mittersta grafen illustrerar individbanans rörelse genom tid (den vertikala axeln) och rum (den horisontella) och visar var personen befinner sig någonstans och när. Den tredje grafen visar hur vardagen är organiserad.

⁴⁶ Graferna härrör från Ellegårds tidsgeografiska dagboksmetod (Ellegård 1993, 1994). Den organisatoriska grafen har konstruerats utifrån denna studie.

En tidsgeografiskt illustrerad vardag

Den första bildens första graf visar hur dagarna vanligtvis ser ut för Margareta oavsett om det är lördag eller måndag: M är ensam hela dagen utan sociala inslag. Den andra grafen visar var M tillbringar denna dag – i hemmet. Dagens struktur faller inom ramen för den individorganiserade sfären. Den

andra bildens första graf visar att Margareta är ensam förutom när boendestödjaren gör henne sällskap en stund på förmiddagen, den andra grafen att hon är hemma förutom under den korta tid då hon har sällskap av boendestödjaren och lämnar hemmet för att gå till affären. Den tredje grafen visar att den här dagen, till skillnad från de flesta andra dagar, till en del är samhällsorganiserad – vilket innebär att M garanterat träffar en annan människa.

Kommentar

Margaretas sociala liv består av boendestödjaren som kommer varje vecka. Att boendestödjarna kommer hem till M (och jag själv som intervjuare) föranleder M att kliva upp ur sängen och klä på sig. Hon är alltid beredd att öppna dörren för boendestödjarna trots att hon för det mesta ligger under täcket. M hade tidigare boendestöd en gång i veckan, men sedan hon börjat må sämre kommer de två gånger i veckan.

Margaretas existens är under denna tid helt avhängig det samhällsorganiserade boendestödet. Hon lämnar inte lägenheten utan att ha stämt träff med boendestödjaren. Hon handlar inte utan boendestödet, varken mat eller kläder och hon talar inte regelmässigt med någon annan – förutom med någon på öppenvårdsmottagningen där hon vanligtvis hämtar sin medicin var fjortonde dag. M talar i telefon tre gånger under veckan. Två gånger med boendestödjarna som ringer i anslutning till att de skall ses och en gång med den psykiatriska öppenvårdsmottagningen. Vid ett tillfälle då hon går ut – föranlett av att hon skall träffa boendestödjaren – hälsar hon på sin granne.

För M:s del utgör samhällsorganiserade kontakter de enda inslagen av mänskligt liv förutom de grannskapskontakter som eventuellt korsar M:s väg när hon befinner sig utomhus tillsammans med boendestödjaren.

Det verksamhetsdominerade vardagslivet

Nästa vardagslivskategori domineras i än högre av den samhällsorganiserade sfären. Både de individuellt riktade och kollektiva samhällsprojekten är en del av vardagen men den präglas även av en ganska stor portion ensamtillvaro.

Figur 4. En verksamhetsdominerad vardag

	Samhällsorg. projekt	Individorg.projekt
Ensam-/ individuellt riktade projekt	Boendestöd kurator, psykiater hemtjänst, pers.ass m fl.	ensamprojekt
Kollektiva/ sociala projekt	verksamhetskont.	familj/släkt vänner/ partner intresseorg. grannskapskont.

Nätverket består här av verksamhetskontakter och boendestödjare (och eventuellt öppenvårdskontakter) och liknar det förstnämnda i den meningen att det huvudsakligen innehåller tidsbestämda samhällsorganiserade kontakter. Dock med den skillnaden att nätverket även är befolkat med personer – deltagare och personal – från platsbestämda verksamheter med vilka man umgås så gott som dagligen. Sporadisk kontakt med familj och släkt kan förekomma men inte på vardagsbasis. (I tabellen s 94 motsvaras denna kategori av siffran 2).

Inom denna vardagslivskategori är hemmet en plats man regelbundet lämnar och återkommer till, måndag till fredag. Dagarnas struktur och innehåll skiljer sig i hög grad från föregående vardagslivsbeskrivning. Man ingår i arbets- eller studierelaterade sammanhang eller renodlat sociala. Man pratar med andra människor, äter tillsammans med andra, tittar på TV och spelar kort tillsammans med andra. Verksamheterna är spridda i ett relativt stort geografiskt område och inbegriper promenader eller längre förflyttningar med buss eller tunnelbana vilket medför omfattande geografisk rörlighet i grannskapet med omnejd. Efter stängningsdags och på helgerna dominerar ensamtillvaron.

Kristinas vardag

Kristina tillbringar en stor del av dagen, måndag till fredag, vid någon samhällsorganiserad verksamhet. Hon arbetar några halvdagar vid verksamhet A, äter lunch och umgås med andra besökare och personal vid verksamhet B och arbetar ytterligare några halvdagar vid verksamhet C, vilken har en annan inriktning jämfört med A. Utöver dessa sociala sammanhang träffar K sin boendestödjare en gång i veckan.

Fredag

Kristina blir väckt av en personal på Verksamhet A, som ringer klockan nio som hon brukar. K gör sig i ordning. Går till Verksamhet A och arbetar där mellan tio och tolv tillsammans med andra deltagare och personal. Går därefter till verksamhet B och äter lunch tillsammans med de andra besökarna. Stannar på B under eftermiddagen. Går hem. Boendestödet kommer. De sitter en stund och pratar i K:s lägenhet och går därefter och handlar så K har mat över helgen. Boendestödjaren följer K tillbaka och de sitter och pratar ytterligare en stund. B går. K lagar mat, äter, diskar och tittar på TV på kvällen. Tar medicin och lägger sig.

Lördag

Vaknar, går upp och tar sin medicin. Går och lägger sig igen och sover vidare. Kliver upp senare på förmiddagen, gör ingen frukost utan går till affären och köper bullar och cocacola. Kommer hem. Städar. Lyssnar på musik. Går till affären igen och handlar. K minns inte vad. Går hem. Lagar mat, äter, ser på TV, dricker kaffe. Tycker inte det är några vidare bra program på TV:n. Tar medicin. Går och lägger sig.

Söndag

En personal från verksamheten A ringer och väcker K vid niotiden. K kliver upp, tar sin medicin, gör sig i ordning och går till verksamhet A. Kommer dit klockan tio och träffar några ur personalgruppen. Detta är en ovanlig söndag. Vanligtvis gör K inget särskilt på söndagarna, men idag ska verksamheten vara med på ett evenemang vilket innebär att K:s söndag får ett annat – ett socialt – innehåll. K hjälper till att bära saker till bilen. De åker till evenemanget som pågår till klockan tre. K är tillsammans med T och M och andra deltagare plus en mängd andra människor. Åker tillbaka till Verksamheten med bilen, packar ur och går sedan hem. ”Det var skönt att komma hem”, säger K. Hon lagar spagetti och köttfärssås. Tittar lite på TV. Tar medicin och går och lägger sig.

Måndag

K vaknar och tar medicin. Gör sig i ordning och går till verksamhet B. Äter lunch tillsammans med andra deltagare och stannar på B under större delen av dagen. Går till Verksamheten C där de har ett möte klockan tre. Därefter åker man tillsammans till en restaurang för att äta julbord. ”Det var mycket fint”, säger K. Åker buss och tunnelbana sedan för att komma hem. Har sällskap med två andra som också varit med på utflykten. Kommer hem. Tar medicin och lägger sig. K skriver följande kommentar i sin dagbok: ”Jag har haft det bra!”

Tisdag

K vaknar och tar medicin. Gör sig i ordning och går till verksamhet B. Äter lunch, pratar med andra besökare. Tar tunnelbanan till Verksamhet C där K arbetar några timmar innan hon tar tunnelbanan hem. K arbetar inte vanligtvis på tisdagseftermiddagarna, men hoppar in för en annan person som är sjuk.

I: Vad gör du annars på tisdagseftermiddagarna efter att du varit på [Verksamheten B]?

K: Jag åker hem.

K lagar mat. Städar. Dagbokskommentar: "Jag är trött och har ont i kroppen. Jag ska ta medicin." Läger sig.

Onsdag

V från verksamhet A ringer och väcker K klockan åtta. Går till verksamhet A så hon är där klockan nio. Handlar cigaretter på vägen. Arbetar tillsammans med fem personer. "Det gick bra", kommenterar K i dagboken. Är kvar på verksamhet A hela förmiddagen. Går till verksamhet B vid lunchtid. Äter lunch och umgås. Stannar tills de stänger vid tre. Handlar mat på vägen hem. Lagar mat, äter, diskar. Tar medicin. Tittar på TV. Går och lägger sig vid tolvtiden.

Torsdag

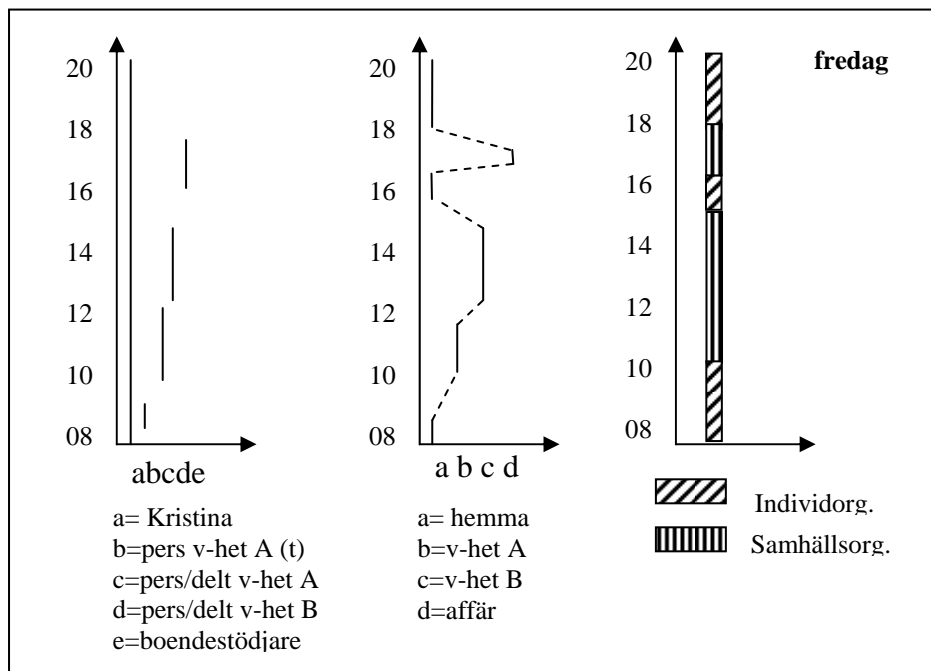
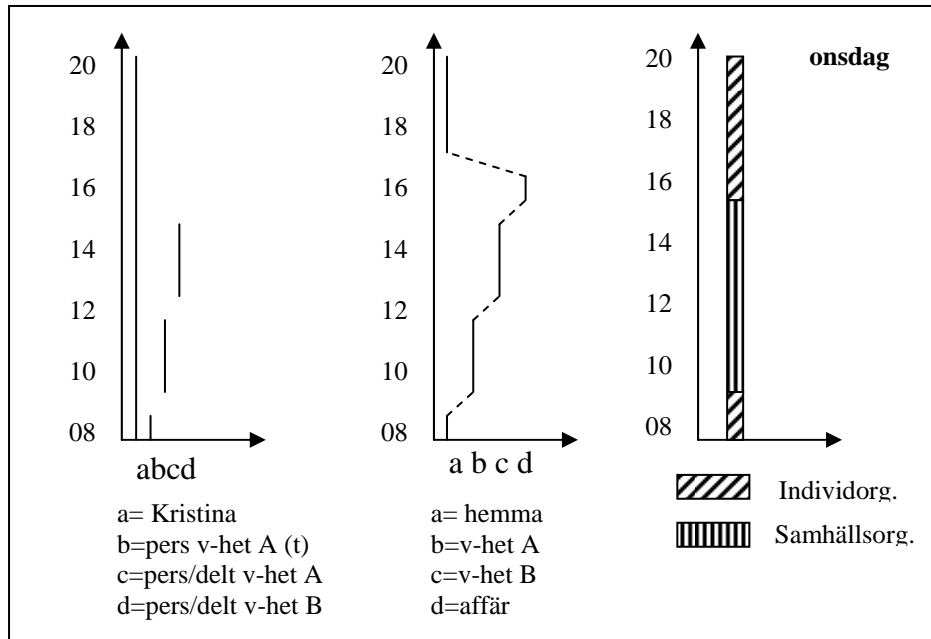
Sover till kvart över elva. Tar medicin. Klär på sig, borstar tänderna och går till verksamhet B. Äter lunch, stannar på B under eftermiddagen tillsammans med personal och deltagare. Umgås, dricker kaffe. Går hem. Äter rester från gårdagen. Tittar på TV. Tar medicin.

En tidsgeografiskt illustrerad vardag

social

geografisk

organisatorisk

Den första bilden visar att Kristinas sociala tillvaro denna dag består av personal och deltagare vid två olika verksamheter ("t" betyder telefonkontakt). En stor del av dagen tillbringas på olika platser utanför hemmet och en avgörande del av dagen är samhällsorganiserad. Förutom när K har kommit hem. Den andra bilden skiljer sig inte nämnvärt i strukturen förutom att K nu även har sällskap av en boendestödjare en stund på eftermiddagen efter att hon kommit hem.

Kommentar

Kristina omger sig med andra människor – personal och andra deltagare vid två olika verksamheter – under en stor del av dagen, måndag till fredag. Hennes trajektoria rör sig mellan olika platser från niotiden på morgonen tills hon kommer hem på eftermiddagen. Kristinas sociala liv sammanhänger till avgörande del med de samhällsorganiserade projekten. De formar Kristinas vardag, upptar en stor del av dagen och griper in i Kristinas liv på ett avgörande sätt. Så gott som alla sociala sammanhang är samhällsorganiserade och så gott som alla aktiviteter utanför hemmet härrör från dessa samhällsprojekt. Men även den boendestödjare Kristina träffar varje vecka utgör ett kontinuerligt socialt inslag. Tillsammans med boendestödjaren sker andra saker; boendestödjaren kommer *hem* till Kristina och sedan går de ut och uträttar ärenden tillsammans. Till skillnad från verksamheten som socialt sammanhang involverar boendestödsituationen endast två personer; det är deras egen tid.

Avslutningsvis: Både det föregående boendestöddominerade nätverksmönstret och detta verksamhetsdominerade nätverksmönster, präglas av den samhällsorganiserade sfärens tidsbestämda kontakter. Somliga kontakter är platsöverskridande (som boendestöd) medan andra, i huvudsak, är platsbestämda (som öppenvårds- och verksamhetskontakter). De informella relationer som kan existera – och då i huvudsak släkt – är sparsamt och sällan "aktiverade". Skillnaden mellan dessa båda nätverksmönster utgörs av verksamheterna och de kontakter – personal och andra deltagare – som dessa för med sig.

Vardagslivet – ett ensamprojekt *och* ett socialt projekt

Som figuren nedan visar innefattar den tredje vardagslivstypen den individorganiserade sfärens båda substrukturer – ensamprojekt och sociala projekt – samt samhällsorganiserade individprojekt.

Figur 5. Vardagslivet: ett socialt projekt och ett ensamprojekt

	Samhällsorg. projekt	Individorg.projekt
Ensam-/ individuellt riktade projekt	Boendestöd kurator, psykiater hemtjänst, pers.ass m fl.	ensamprojekt
Kollektiva/ sociala projekt	verksamhetskont.	familj/släkt vänner/ partner intresseorg. grannskapskont.

Det nätverksmönster som aktualiseras här är varierat i betydligt större utsträckning än de tidigare. Det består både av samhällsorganiserade kontakter (dock ej verksamhetskontakter) och relationer till familj, vänner och eventuellt en partner. Ytterligare ett sammanhang kan utgöras av intressesammanslutningar (vilket gäller på vardagsbasis för en person). Det här nätverksmönstret är varierat i dubbel bemärkelse. Dels för att det innehåller fler relationskategorier jämfört med de två föregående och dels för att det finns stora variationer inom nätverksmönstret när det gäller hur många personer som befolkar nätverket och hur ofta man har kontakt med personer inom den informella sfären. (I tabellen s 94 är kategorin markerad med 3).

Ensamtillvaron kan understundom dominera inom den här vardagslivskategorin men till skillnad från det vardagsliv som representerades av Margareta (vardagslivet – ett ensamprojekt), luckras den upp av återkommande sociala inslag, vilket ger vardagen en slags social dynamik (vilken förvisso kan variera avsevärt för olika individer). Det är inte bara boendestödjaren som ringer eller kommer och hälsar på. Även om hemmatillvaron dominerar, rör man sig ute i offentligheten och det händer även att man får besök eller hälsar på i någon annans hem. Vardagssysselsättningen liknar den som beskrivits i första exemplet – titta på TV, lyssna på radio, vila, eventuellt hushållsarbete, röra sig grannskapet – men med den skillnaden att viss tid tillbringas tillsammans med andra, tid som inte är samhällsorganiserad.

Stefans vardag

Stefan tillbringar, liksom Margareta i första exemplet, mycket av sin tid i lägenheten men tar sig ofta ut på kortare promenader. Stefan har, till skillnad från Margareta, regelbunden och tät kontakt med föräldrar, syskon och vänner, mestadels per telefon. I hans sociala nätverk finns också omfattande grannskapskontakter. Stefan har boendestöd en gång i veckan. Han träffar

sin läkare inom öppenvården regelbundet. Däremellan ringer han till öppenvårdsmottagningen, ofta flera gånger per vecka.

Stefan röker men det har inte varit möjligt att rekonstruera tidpunkten för varje cigarett. Under en dag, måndagen, har dock rökningen ”stoppats in” som en aktivitet för att mer verklighetstroget illustrera en dag.

Måndag

S sover till tio. Kliver upp, röker och ringer till försäkringskassan för att försöka få hjälp med att fylla i en blankett men får ingen hjälp därifrån.

S: Jag får vänta på de nya blanketterna [hade fyllt i fel] och så ska jag be [boendestödjaren], om de kommer till i morgon, att hjälpa mig fylla i för det är så krångliga frågor så man vet inte vad man ska skriva.

S tar sina mediciner. Röker. Går en kort promenad. Dricker kaffe. Röker. Kompisen A ringer och de pratar ca en timme, röker under tiden. Efter ytterligare en stund ringer kompisen B och de talas vid en halvtimme. Röker. Tar medicin. Röker. Går till den lokala krogen och äter lunch, röker och träffar andra ”lokala gäster”.

I: Pratade du med dem?

S: Ja man slängde lite käft och så där.

S kommer hem efter ca en timme. Lyssnar på en talbok i ett par timmar. Röker några cigaretter under tiden. Mamma ringer, mest för att höra hur S mår. Vid femtiden går S tillbaka till sin stamkrog och äter middag. Dessförinnan tar han sin medicin för tredje gången.

S: Jag vill ha medicinen ”i ryggen”, om jag skulle få panik därinne [på krogen].

I: Hur var det när du åt middag, satt du ensam vid bordet?

S: Ja. Jag vill alltid sitta ensam.

Stefan känner igen en hel del av de andra gästerna. Det är grannar och andra från grannskapet som han delat omgivning med i många år.

S stannar på krogen ungefär en timme och är hemma vid sextiden. Tittar på TV och röker några cigaretter tills klockan blir halv tio. Går och lägger sig.

I: Sen på kvällen när du kommit tillbaka från krogen, pratade du med någon i telefon då?

S: Nej, jag orkade inte, jag var så trött. (...) Då hade jag hållit igång hela dagen.

I: Brukar det inte vara så, vanligtvis?

S: Nej, inte går jag på krogen två gånger om dagen heller.

Stefan går upp och röker en gång på natten, är orolig och har ångest:

Jag skakade som ett asplöv och gick upp och tog vidbehovsmedicin, sen rökte jag och sen gick jag och la mig igen.

Tisdag

Vaknar tjugo över nio. Tar medicin och därefter en kort promenad, dricker kaffe. Jag anländer klockan tio för dagboksintervjun och stannar i fyrtiofem minuter. Därefter tar S sin medicin och lyssnar på en talbok. Tar en kort promenad. Talar i telefon med kompisarna B och C. Lagar mat. Fortsätter att lyssna på boken. Tar medicin, äter mat. Har ångest. Ringer öppenvården och talar med en sköterska som hjälper S att bli lugnare. Tittar på TV på kvällen. Pratar en gång till med sina båda vänner i telefon. Tar sin nattmedicin redan halvsex, ”för jag kände aningar igår”, säger S.

I: Du hade känningar redan igår kväll sa du?

S: Ja, jag vill inte leva helt enkelt och så har jag väl känt nu på förmiddagen också. När självmordstankarna bara kommer.

I: Kan du maka dem åt sidan, kan du styra dem eller?

S: Nej, det är då jag måste ringa psyket. (...) Nu har det satt igång igen, så jag måste ta en tablett vilken sekund som helst.

Stefan tar sin medicin tidigt för att somna tidigare. ”Jag gick och la mig vid åtta, somnade halv nio och så vaknade jag halvnio i morse – men jag var uppe två gånger i natt och hade ångest, klockan ett och kvart i fem.” S går då upp och tar ytterligare medicin, röker och går och lägger sig igen. ”Det brukar ta en halvtimme innan det lugnar ner sig.”

Onsdag

(S ligger i soffan under intervjun, mår dåligt)

S vaknar halvnio, tar medicin, går en kort promenad och pratar med kompisens A i telefon. ”Hon mådde lika jävligt hon, så vi sa det, vi bara drar ner varandra så vi hörs i eftermiddag.” Stefan och A lärde känna varandra på en psykiatrisk klinik. De pratar med varandra i telefon två gånger om dagen. Tar medicin. Vilar.

I: Dricker du kaffe när du kommer in efter promenaden eller?

S: Mm. Om jag inte vaknar så där skittidigt som fem eller något sånt där, då dricker jag kaffe innan jag går ut, för jag kan vakna kvart i tolv på natten och vara vaken hela natten och hela dagen. Fast jag äter starka sömn-tabletter.

Jag kommer klockan halv ett och stannar till ett. Klockan två kommer boendestödet. Boendestödjaren har bil idag och S och B åker till en bankomat så att S kan ta ut pengar. Därefter åker de hem till S och fyller i blanketten till

försäkringskassan. Efter en timme går boendestödjaren. S är hemma, sitter i soffan, pratar i telefon två gånger vardera med sina kompisar. Äter middag. Tar medicin. Går till stamkrogen och dricker lite vin. Pratar med ägaren och ytterligare ett par personer som bor i området. Kommer hem efter någon timme. Tittar på TV. Ligger sig vid åtta. Vaknar på natten som vanligt.

Torsdag

Kliver upp halv åtta. Tar medicin och åker till en affär som öppnar åtta, för att handla mat. ”Det jag inte gör före tolv, det blir inte av. Det blir aldrig av.” Är åter hemma strax efter nio. Ringer till en av sina kompisar, pratar en halvtimme. Är hemma, gör inget särskilt. S kommer på att han inte har någon bok att lyssna på. Tar medicin och går till biblioteket och lånar ett par nya. Köper en hamburgare i korvkiosken. Väl hemma vid tvåtiden lägger sig S i soffan och lyssnar på sin nya bok. Lyssnar hela eftermiddagen. Ringer öppenvården för att dämpa sin ångest. Tar medicin. Ringer ytterligare en kompis. Lagar mat, äter middag vid femtiden. Diskar. Ligger sig på soffan en halvtimme och väntar på att Stockholmsnyheterna på TV ska börja. Fortsätter att titta på TV till klockan åtta. Ligger sig.

S: Jag har faktiskt gått och lagt mig klockan åtta de andra kvällarna också. För jag har så mycket ångest och då blir jag så trött. Och så blir jag väl trött av all extramedicin jag tar.

Vaknar kvart i tre, går upp och kokar kaffe, tittar på TV. ”Jag tog min morgonmedicin i vild förhoppning att jag skulle slockna framför TV:n men det gjorde jag inte.”

Fredag

Tar en kort promenad redan vid sju, dricker kaffe. Ligger i soffan och lyssnar på boken. En nära släkting ringer ett kort samtal. Jag kommer klockan tio och stannar en timme. En kompis ringer. Därefter ringer ytterligare en släkting. S tar medicin och en kort promenad. Lyssnar på talboken. Äter medicindags vid fyra, värmer rester, äter middag och diskar. Ringer öppenvården för att få hjälp med sin ångest. Det lugnar. Tittar på TV. Pratar med samma kompis igen senare på kvällen. ”Vi brukar kommentera TV-programmen, på kvällen då.” Stefans andra kompis ringer också. De pratar en halvtimme. Ligger sig vid åtta. S äter ingen frukost och ingen lunch men alltid middag vid halvfem, femtiden.

Lördag

S sover ända till klockan ett. Flera personer hade ringt och blivit oroliga när ingen svarat, berättar S. Tar både morgon- och lunchmedicinen på en gång. Går en promenad. Kommer hem, lägger sig på soffan, vilar, lyssnar på boken. Går till krogen och tar en öl, ”gaggar lite med personalen”. Hem igen.

Går hem till sina föräldrar och äter middag. Är åter hemma efter någon timme. Pratar med sin kompis i telefonen. Går till krogen igen, tar en öl, träffar några grannar, går hem och spelar bingolotto till klockan nio då han går och lägger sig.

Söndag

Vaknar vid sjutiden. Ligger och lyssnar på talboken hela dagen förutom en kort promenad, medicinintag vid tre tillfällen, middag och två telefonsamtal. Läger sig vid åtta.

S: Det var dött. Söndagarna är min värsta dag.

I: Hur känns det liksom?

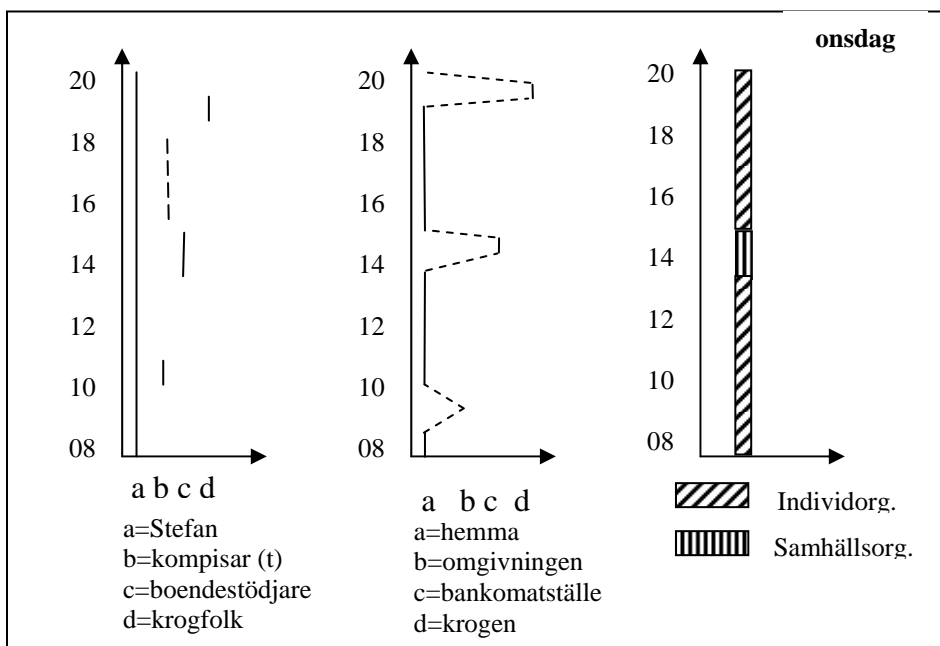
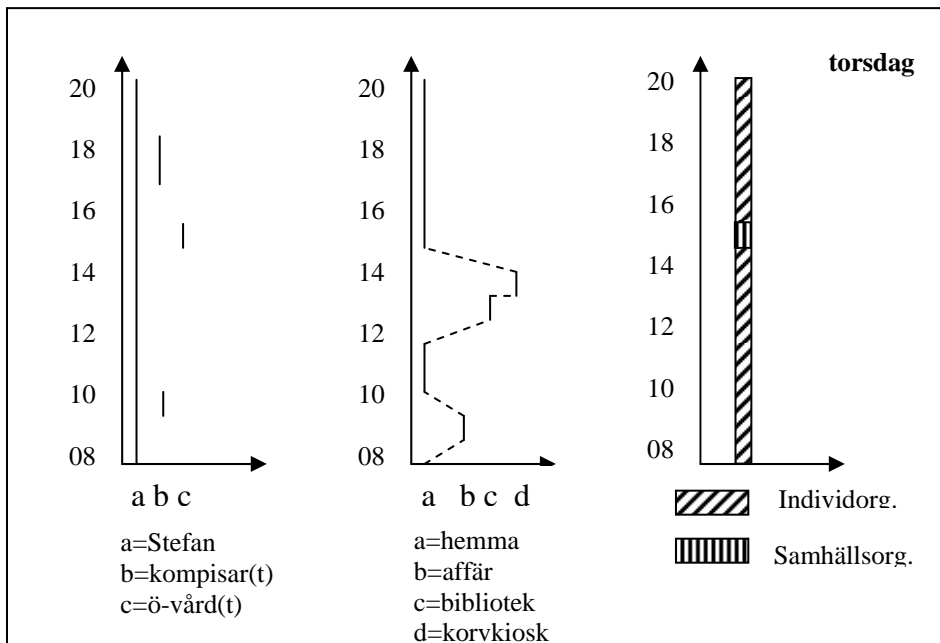
S: Ensamt.

En tidsgeografiskt illustrerad vardag

social

geografisk

organisatorisk

Den första bilden visar en dag utan boendestödbesök. Under dagens lopp har Stefan kontakt med sina kompisar och med öppenvården, per telefon. Han rör sig mellan hemmet och offentliga platser som affären och biblioteket. Men han rör sig inte obehindrat. Ibland kan han inte gå ut överhuvudtaget och då underlättar sällskapet av en boendestödjare, särskilt om han skall längre bort än det omedelbara grannskapet och till stora affärer med köer och mycket folk. Stefans tillvaro präglas av den individorganiserade strukturen, utom vid ett kortare tillfälle då han har kontakt med öppenvården för att få tillfällig bukt med sin ångest. Den andra bilden visar att en del av dagen, cirka en timme, är samhällsorganiserad då boendestödjaren kommer på besök. Tillsammans med boendestödjaren tar sig Stefan längre bort än han vanligtvis gör. (Den här dagen var även jag där i egenskap av intervjuare, cirka en halvtimme – detta har ej noterats i grafen).

Kommentar

Stefans sociala liv består av släkt, vänner, grannkontakter, boendestöd och öppenvård. Förutom grannkontakterna och boendestödet sker en avgörande del av de sociala kontakterna per telefon. Det gäller både vänner och öppenvård. Boendestödjarna är, förutom föräldrarna, de enda personer som regelmässigt kommer *hem* till Stefan. Han har också ett nätverk av grannskapskontakter som han stöter på när han rör sig ute i omgivningen eller går till den lokala krogen. Han tillbringar den mesta tiden hemma men gör utflykter i omgivningen varje dag. När han är hemma vilar han mycket, lyssnar på böcker, lagar mat, röker. Grannskapskontakterna bildar en social inramning och S vet vart han skall gå för att träffa på någon han kan småprata med om han har lust.

Så gott som all tid är individorganiserad tid, uppdelad i ensamprojekt och sociala projekt, även om ensamprojekten dominerar tillvaron rent tidsmässigt.

Vardagslivet – ett socialt projekt och ett verksamhetsprojekt

Den fjärde vardagslivskategorin, slutligen, visar ett vardagsliv som är en mix av sociala kontakter och sammanhang och som tar sin utgångspunkt inom samtliga strukturer; såväl individuellt som kollektivt riktade samhällsprojekt och såväl ensamprojekt som sociala projekt inom den individorganiserade sfären.

Figur 6. Vardagslivet: ett socialt projekt och ett verksamhetsprojekt

	Samhällsorg. projekt	Individorg. projekt
Ensam-/ individuellt riktade projekt	Boendestöd kurator, psykiater hemtjänst, pers.ass m fl.	Ensamprojekt
Kollektiva/ sociala projekt	verksamhetskont.	familj/släkt vänner/ partner intresseorg. grannskapskont.

Det fjärde nätverksmönstret präglas av olika typer av kontakter. Utöver de tid- och platsbestämda verksamhetssammanhangen med en rad dagliga kontakter finns boendestödjare och öppenvårdspersonal (och ibland ytterligare yrkeskategorier) samt informella relationer. Inom detta mönster finns två grupperingar vad gäller nätverkets storlek. Dels de som har ett fåtal informella relationer – en förälder eller en partner eller vänner. Dels det omfattande ”multimixade” nätverket med familj och vänner, ibland en partner. (I tabellen s 94 är denna kategori markerad med 4).

Man rör sig på alla tänkbara platser; sysselsättningsverksamheter, det egna hemmet, andras hem, offentliga miljöer.

Lottas vardag

Lotta har boendestöd en gång i veckan och besöker öppenvården lika ofta. Hon är engagerad i två olika samhällsorganiserade verksamheter, B och D, har ett stort och varierat socialt nätverk med såväl ”verksamhetsvänner” som ”vanliga” vänner som funnits med sedan skoltiden. Hon tillbringar sin tid borta och hemma, hos vänner, i offentliga miljöer, hos föräldrar och vid sysselsättningsverksamheter.

Måndag

Går upp klockan nio, tar sin medicin, ringer till en person (personal) på Verksamheten D för att prata lite. Mår inte bra. Får ett telefonsamtal från en kamrat. Tar tunnelbanan till den psykiatriska öppenvårdsmottagningen för ett samtal. På vägen till tunnelbanan hjälper hon en person att ta hand om en hund. Ringer till ytterligare en kompis som hon lärt känna vid en verksamhet, från sin mobil.

Efter samtalet på den psykiatriska mottagningen åker hon hem igen för att boendestödet skall komma. De sitter och pratar en stund, därefter städar boendestödjaren toaletten och L diskar. De lämnar lägenheten tillsammans och har sällskap en bit på tunnelbanan. L ringer några samtal till kompisar från mobilen. Åker till Verksamhet B och umgås med andra deltagare och de som jobbar där. Tar sällskap med en av personalen till tunnelbanan, åker hem. Ringer en vän. Tar medicin. Läger sig.

Tisdag

Sover till klockan 12 och tar sin medicin. Ringer till öppenvården: ”Jag mådde väldigt dåligt då så jag ville prata lite.” Ringer sedan till en kompis från Verksamhet B. Äter frukost. Ringer till en personal på Verksamhet D för att prata om att hon mår dåligt. Ringer en gammal god vän. Pappa och ytterligare två vänner ringer till L. Gör inget särskilt för övrigt under dagen. Ser på TV. Lyssnar på radion.

Lotta skulle egentligen ha varit på Verksamhet B under dagen.

I: Varför var du hemma då?

Lotta: Nej jag var... jag var trött och mådde inte bra.”

Tar medicin. Går och lägger sig.

Onsdag

Går upp klockan sju, äter frukost, tar medicin och gör sig i ordning. ”Jag mådde lite bättre och tänkte att nu ska jag komma iväg.” Tar tunnelbanan till Verksamhet B. Pratar och umgås med andra deltagare och personal. Vid lunchtid tar L tunnelbanan hemåt, ringer till en gammal kompis från mobilen och de bestämmer att L skall komma dit. Äter lunch tillsammans. L stannar under dagen och umgås. Sover på soffan en stund. Äter middag tillsammans. Åker hem vid niotiden. Har fått med sig mat hem som hon packar in i kylen. Dricker te, lyssnar på radion. Lyssnar av telefonsvararen. Två kompisar och pappa har ringt.

Torsdag

Grannen som är god vän med L, ringer klockan 6.30 för att be om en tjänst. L kliver upp och ordnar detta. Tar medicin och gör sig i ordning. Tar tunnelbanan till Verksamhet B. Träffar kamrater och personal. Går till ett café tillsammans med ett par av kamraterna. Vid lunchtid åker L tunnelbana till Verksamhet D. Träffar andra deltagare och personal och bedriver ”sysselsättning”. Efter ett par timmar tar hon tunnelbanan in till stan för att gå på teater som samorganiserats av verksamhet B. Efter teatern åker L hem. Handlar mat på vägen. Äter middag hemma. Tittar på TV. Dricker kaffe och går och lägger sig.

Fredag

Lucia. Kliver upp klockan 6.15 för att titta på Luciatåget på TV. Tar sin medicin. Är för trött för att ta sig till Verksamhet B. Har sovit dåligt i ett par nätter. Sover till klockan tre på eftermiddagen. Kliver upp och äter gröt, lyssnar på radion. Ringer tre kompisar. Två är inte hemma. Två andra kompisar ringer. Duschar och går hemifrån. Tar tunnelbanan till en korvkiosk och köper en hamburgare. Handlar mat. Tar tunnelbana och buss. Pratar med en trevlig busschaufför. Pratar med ytterligare en person med hund på hemvägen från bussen. Kommer hem. Tvättar i tvättstugan. Ringer och pratar med fyra kompisar.

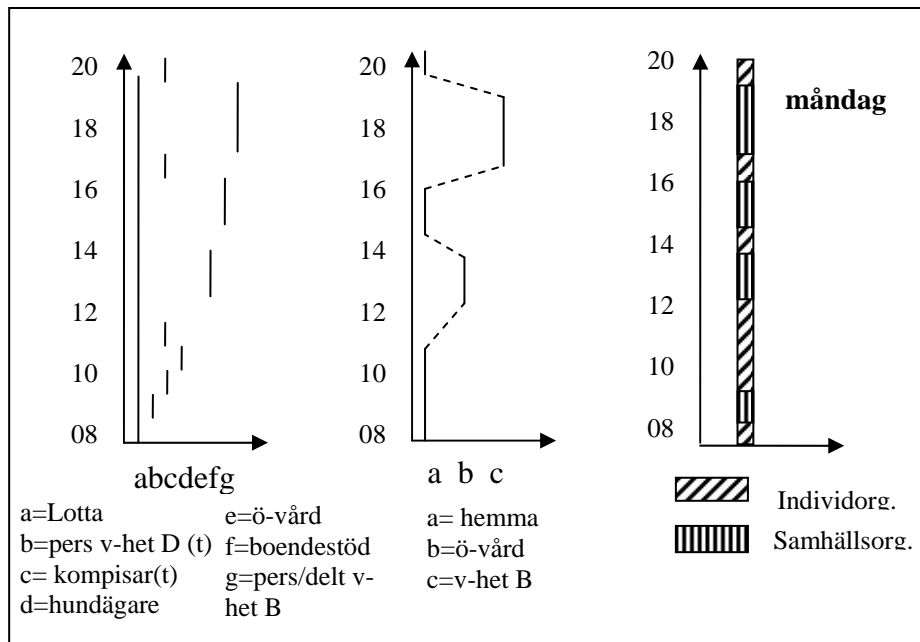
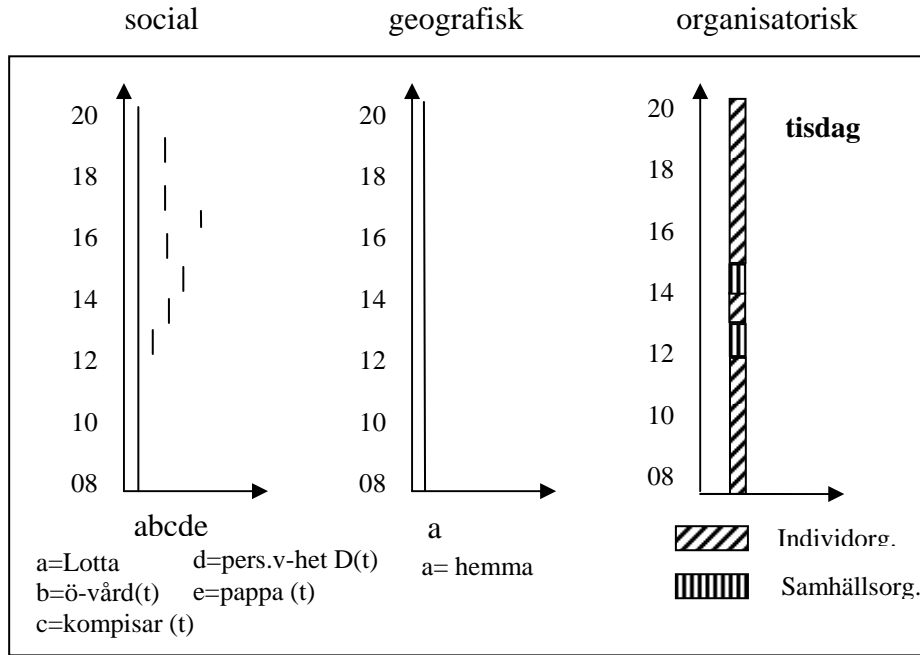
Lördag

Sover till elva. Tar sin medicin. Gör sig i ordning. Går hemifrån vid halvtid för att träffa två vänner. Promenerar. Går hem till den ena kompisens och fikar. Tar tunnelbanan hem. Handlar mat. Ses igen hemma hos L där de lagar mat och äter tillsammans. L diskar lite. Sitter sedan tillsammans och tittar på TV tills klockan blir elva. De går. L dricker kaffe, går och lägger sig sent.

Söndag

Sover till halv tolv. Äter frukost, tar medicin och lyssnar på radion. Är hemma hela dagen. Äter mat, diskar och försöker rensa lite bland sina papper. Två kompisar ringer. L ringer till en annan kompis och frågar om de kan fika men hon har inte tid. L lägger sig sent, halv tre. Kan inte sluta läsa en spännande bok.

En tidsgeografiskt illustrerad vardag

Första bilden visar en dag då Lotta inte tar sig ut genom dörren. Trots detta har hon kontakt med ett flertal personer under dagen, både med öppenvård, verksamhetspersonal, vänner och pappa. Det inträffar lite då och då att Lottas dagar ser ut så här, men vanligare torde vara ett betydligt mer varierat liv, som nästa bild visar. Här kan man se att Lottas trajektorier rör sig i vida svängar mellan olika platser. Hon omger sig med en mängd andra människor en stor del av dagen och när hon är ensam talar hon ofta i telefon och får också besök hemma av boendestödet. Lotta tar även kontakt med en person i grannskapet den här dagen. Social interaktion sker såväl med personer inom den individorganiserade som inom den samhällsorganiserade sfären, både genom individuellt och kollektivt riktade projekt. De individorganiserade projekten varvas med de samhällsorganiserade och gör att dagen har olika struktur vid olika tidpunkter.

Kommentar

Lottas vardag består av en intensiv blandning av individorganiserade och samhällsorganiserade projekt. Lotta har lärt känna personer vid verksamheterna vilka introduceras i hennes övriga bekantskapskrets som härrör från skoltiden och andra sammanhang, ”utanför” den samhällsorganiserade sfären. Hennes sociala liv är förankrat både inom och utanför de samhällsorganiserade sammanhangen och är dessutom till delar integrerade. Lottas dagar ser mycket olika ut. Vissa dagar lever hon ett hektiskt liv och hinner knappt hem innan boendestödet skall komma. Andra dagar tar hon sig knappt utanför dörren. Lotta är inte lika beroende som exempelvis Kristina av organisationsprojekten för sitt sociala liv – hon har sociala alternativ. Om verksamheterna skulle upphöra skulle hon ändå ha personer kvar i sitt sociala nätverk. Men – hon skulle inte ha tillträde till sociala miljöer av det slag som verksamheterna representerar, som sträcker sig utanför den privata sfären. Verksamheterna fungerar också som ett socialt nav och ger henne anledning att kliva upp och gå ut genom dörren på regelbunden basis. Rent aktivitetsmässigt skulle hon heller inte ha några alternativ om verksamheterna försvann ur hennes liv. Det hon utträttat vad gäller arbete och studier inom verksamheterna existerar endast inom ramen för de samhällsorganiserade projekten och skulle knappast kunna omvandlas till individprojekt; ordinarie skolgång, alternativt arbete är, åtminstone ännu så länge, inte ett alternativ. Boendestödjaren är en person bland flera som kommer hem till Lotta.

Sammanfattande kommentar

De fyra vardagsliv som vi stiftat bekantskap med är olika till innehåll och struktur med olika grad av samhällsorganiserat och individorganiserat liv, ensamliv i förhållande till socialt liv, rörliga och aktiva liv i förhållande till en mer stillsam och enahanda tillvaro. När det gäller sociala omständigheter går det en uppenbar rågång mellan dem som har informella relationer och de som inte har det. En annan mellan dem som deltar i verksamheter och de som inte gör det.

Margaretas och Stefans vardagsstruktur (första och tredje exemplet) liknar varandras såtillvida att den domineras av den individorganiserade sfären. Men medan Margaretas veckotillvaro domineras av ensamhet, förutom den timme eller två när hon träffar boendestödjaren, har Stefans dagar alltid ett flertal sociala inslag. Medan Margareta tillbringar nästan all sin tid i hemmet gör Stefan dagligen utflykter i grannskapet där han ofta stöter på någon han känner.

Kristina och Lotta, (exempel två och fyra) som båda är aktiva i flera olika sysselsättningsverksamheter, har en likartad vardagsstruktur även om Lottas samhällsorganiserade inslag varvas med människor och projekt som tillhör den individorganiserade sfären. Båda rör sig mellan olika platser under dagen och nästan uteslutande kan dessa förflyttningar sammankopplas med samhällsorganiserade verksamheter. Dagens struktur skapas till avgörande del av dessa sammanhang. En avgörande skillnad mellan Kristina och Lotta är däremot att Lotta har ett socialt nätverk utanför den samhällsorganiserade sfären. Medan Kristina går hem för att tillbringa sin tid i ensamhet tills det blir en ny ”samhällsorganiserad dag”, har Lotta ett socialt liv efter sina verksamhetsbesök.

Lottas sociala liv liknar på det sättet Stefans. De har båda vänner som de har tät kontakt med. Den stora skillnaden är att Stefan inte ingår i något kollektivt sammanhang utan endast har boendestöd och öppenvårdskontakter inom den samhällsorganiserade sfären. Hans vardag är för det mesta helt och hållet individorganiserad, förutom de minuter han talar i telefonen med öppenvården eller den eftermiddag en gång i veckan som han träffar en boendestödjare. Hans trajektoria vissa dagar, kan dock snarare likna de verksamhetsdeltagandes, Lotta och Kristina, än Margaretas. Men Stefan rör sig i andra miljöer. Stefan har främst grannskapet som social arena samt sitt nätverk av vänner och familjemedlemmar.

Det verksamhetsdominerade vardagslivet med dess inbyggda rörelsedynamik där hemmet blir en plats att vistas på bland flera och en plats att regelmässigt lämna och återvända till, påminner till sin uppbyggnad om en arbetande persons vardag. Så även det sociala sammanhang som följer därav med verksamhetskamrater och personal som man träffar varje dag på en bestämd plats under särskilda tider.

När vardagen domineras av den individorganiserade sfären tillbringas en stor del av tillvaron i ensamhet i hemmet men graden av ensamhet varierar avsevärt.

De fyra nätverksmönstren innefattar olika slags kontakter och relationer. Balansen mellan den individorganiserade och den samhällsorganiserade sfären skiljer sig påtagligt mellan olika typer av vardagsliv. Den sociala interaktion som konstituerar nätverket kan komma till stånd både inom ramen för ömsesidiga överenskommelser och tidsmässig spontanitet och inom ramen för scheman och tidsbeställning. De två förstnämnda nätverken kännetecknas av tidsmässigt reglerade kontakter och relationer medan de två sistnämnda även innefattar de tidsbestämda relationernas laborerande med tid, möjlighet och lust.

6. Olika aspekter av vardagslivet – sex teman

Inledning

Med utgångspunkt i individernas vardagsliv utkristalliseras ett antal *teman* som på olika sätt belyser deras erfarenheter av den individorganiserade och den samhällsorganiserade sfären. Temana skapar ingen helhetsbild av de medverkandes vardagsliv, utan ger snarare en inblick i och fördjupar förståelsen för vissa aspekter av vardagslivet och dess villkor.

Flera teman har en tydlig anknytning till de sociala nätverken. Det första temat – *Den nätverksskapande processen* – innehåller en diskussion om varför nätverken ser ut som de gör och handlar om den psykiskt funktionshindrades delaktighet i den nätverksskapande processen. Det är främst informella relationer som familj, vänner och partners som aktualiseras här. Det andra temat ger en översiktlig bild av *Tillgång till socialt stöd* i förhållande till hur nätverken är komponerade. Det tredje temat utvecklar grannskapskontakternas betydelse i de medverkandes vardag och har fått titeln *Grannskapet och dess kontakter*. Under temat *Verksamheternas betydelse* presenteras vad som framkommit om hur deltagandet i verksamheter får för betydelse i vardagslivet. Det femte temat handlar om ensamhet. Det visade sig att det inte var fråga om någon endimensionell ensamhet bland de medverkande utan en *Ensamhet med ”olika ansikten”*. Det sjätte temat, slutligen, rör *Vardagslivets svårigheter och begränsningar* och kan inte knytas till olika vardagslivstyper eller nätverksmönster. Svårigheter att klara vardagen är en gemensam angelägenhet för samtliga som medverkar i studien, även om dessa svårigheter kan ta sig olika uttryck. Ett tema inom temat är vardagens oförutsägbarhet, något som är en påtaglig realitet för många av de medverkande; ibland ”går det”, ibland inte.

Ett framträdande tema i de medverkandes vardagsliv är också det sociala stöd som främst boendestödjarna företräder. Detta tema utgör avhandlingens del III.

Den nätverksskapande processen

Inledning

En skillnad mellan olika informella relationskategorier är ursprunget; familj och släkt är givna från födseln, vänner och kärleksrelationer kommer till under hand. Att skapa relationer förutsätter social aktivitet och förmodat socialt initiativ. Familje- och släktband är ”givna”. Tillskapade relationer, som vänskaps- och parförhållanden, kräver sociala sammanhang och en viss social kapacitet och tillgänglighet för att uppstå. Undersökningar visar att människor med psykiska störningar ofta saknar vänner, något som tillskrivs faktorer som försämrade sociala förmågor och initiativlöshet men även brist på sociala sammanhang, andra personers undandragande och en stigmatiserad självbild (Davidson et al 1998; Davidson et al 2001; Brea 2005). Bilden av ett nätverk utan vänner överensstämmer med några av personerna i undersökningen men för andra inte alls.

Bland de medverkande återfinns både *vänfattiga nätverk* och *vänstarka nätverk*. De vänfattiga nätverken har två ursprung. Antingen har man aldrig haft vänner i någon större utsträckning eller så har nätverket mer eller mindre tömts på gamla kompisar och vänner. Andra nätverk har inte förändrats på samma sätt. De gamla vännerna från ungdomsår och tidigare vuxenliv finns kvar. De som har vänner kvar sedan många år pekar på att vännerna ”alltid funnits där”, även när det varit svårt. De har kommit till sjukhus och behandlingshem, skjutsat till psykakuten, lyssnat och brytt sig om. Men det är ingalunda ensidiga förhållanden där den ena parten alltid stöttar en annan part som har problem, utan de präglas snarare av ömsesidighet i skiftande situationer. Man umgås helt enkelt.

Krympande nätverk

Det har tidigare tagits upp att nätverk utan släkt eller med ett fåtal släktingar, har reducerats på grund av de medverkandes ålder och att delar av familj och släkt ”försvunnit” tidigare i livet. Till detta hör att relationer med vänner, kompisar och partners i vissa fall upphört och skapat vänfattiga nätverk. Den här studien inrymmer utsagor som stödjer tesen om att andra personers undandragande och egen bristande sociala förmågor utgör skäl till att det inte finns några eller få relationer i vissa nätverk. Det finns också exempel på vad som kan tolkas som en stigmatiserad självbild. Även beskurna sociala sammanhang kan ses som en orsak till att de sociala nätverken ser ut som de gör. Nedan följer några exempel på de faktorer som sätts i samband med krympande nätverk.

Gunnar hade, förutom sin familj, både arbetskamrater och vänner när han i 20-årsåldern fick diagnosen schizofreni. Trettio år senare finns bara mam-

ma, boendestödjare och ett par kontakter inom öppenvården. Gunnars erfarenheter kan beskrivas som *brist på social ork*.

I: Har du någon kompis eller vän?
Gunnar: Nej, inte någon.
I: Har du haft?
Gunnar: Ja, jag har haft. Förr hade jag många polare.
I: Vad har hänt med dem då?
Gunnar: Nej, det har bara fallit bort.
I: Fallit bort? Runnit ut i sanden liksom?
Gunnar: Ja.
I: När ungefär började de försvinna?
Gunnar: När jag blev sjuk.
I: Hur gammal var du då?
Gunnar: Nitton.
I: Försvann de då?
Gunnar: Mm.

Gunnar ser det som skett som ”något som hänt” och vi vet inte om det var Gunnar, vännerna eller båda parterna som agerade (eller inte agerade). En annan man, Börje, berättar en liknande historia men bygger in sitt eget deltagande.

I: Var du med och bar och kånkade? [i samband med att en kompis flyttade]
Börje: Ja, det är många år sen. Förut var det många som behövde min hjälp, jag var ganska hjälpsam. Jag hade mer vänner, det var innan jag... sen är det ju så att när man blir sjuk och så där då försvinner oftast vännerna.
I: Är det så?
Börje: Ja, eller man... det behöver inte vara så men det blir lätt så för att man inte orkar hålla kontakten själv.
I: Men känns det som du också är delaktig i det?
Börje: Ja det gör det. Det känns som jag är delaktig. De har faktiskt ringt och försökt och såna saker och jag har varit dålig och inte orkat och sen förstår jag att det inte är så kul. Man ringer inte till någon som inte vill någonting. Eller man vill ju prata, jag tycker ju om att sitta och prata ibland och... men... ja, det är lite jobbigt.

Mannen i citatet pekar på sin egen medverkan i en slags social uteslutningsprocess där han själv inte har *orkat* besvara sociala initiativ och det förmodade faktum *att det inte är så kul* att försöka hålla kontakten med någon som *inte vill någonting*. Denna ömsesidiga exkluderingsprocess finner sin förklaring i andra personers undandragande och i individens eget undandragande genom brist på ork, initiativförmåga och lust. Möjligen även med en självbild som motsvarar ett internaliserat stigma (se Davidson et al 1998). Detta undandragande skulle med Asplunds (1987a) terminologi kunna beskrivas som en form av asocial resposlöshet.

En annan förändring består av att befintliga kontakter *ändrar karaktär*.

För Margaretas del har hennes båda vänner förvandlats till ”frånvarande”, men i en mening än dock närvarande, vänner. Det är några år sedan man senast sågs. Ibland kommer det ett kort.

I: Du hade förändrat dig till sättet också?

Margareta: Ja just det, jag är inte alls lika utåtriktad. Jag kunde göra saker för mina vänner, jag ställde upp när jag behövdes och nu vill jag inte alls ställa upp längre. Jag vill bara dra mig undan.

I: Hur länge har det varit så?

Margareta: Det har varit de senaste åren och blivit värre och värre kan man säga. Men det är inte så att jag lider av det där. Jag tar dagarna som de kommer helt enkelt. (...) Jag tänker ofta på dem [väninnorna] men jag orkar bara inte. Inte ens ringa och prata med dem. Visst bryr jag mig om dem, men det stannar vid tanken. Det är kanske viktigast ändå att man tänker på varandra.

Sett med ett vardagsperspektiv på sociala kontakter har Margaretas vänner blivit ”frånvarande” vänner men de har en emotionell betydelse i hennes vardagsliv ändå. Men eftersom de nästan aldrig längre träffas och umgås, räknas de inte längre till personer som hon kan dela sina känslor och tankar med.

Ytterligare en faktor vad gäller nätverksdränering är *andras avvisande*.

Eva: De flesta anser mig besvärlig. Jag har alltid haft det problemet, att jag ställer till med besvär. Det är liksom det som gör att jag hamnat i ensamhet. Man umgås inte med en besvärlig människa (...). Nej, de flesta människor tycker nog att jag är besvärlig, därför har jag inget umgänge.

Evas erfarenhet är att andra personer drar sig undan, att de betraktar henne som ”besvärlig” och därför inte har någon lust att umgås med henne. Denna orsak till att andra personer uppträder avvisande gentemot henne har blivit till en del av hennes självbild – det har alltid varit så.

Brist på sociala sammanhang är också ett fenomen som kan kopplas till nätverk med fåtaliga relationer i den här studien. Som nämndes inledningsvis råder ett avhängighetsförhållande mellan sociala nätverk och sociala sammanhang. Saknas sociala sammanhang saknas också förutsättningar för social interaktion och därmed för att skapa relationer. En annan brist i detta sammanhang är bristen på relationer utanför de psykiska problemens domäner. Rör man sig bara på platser där det finns andra med psykiska problem är det inte så stor sannolikhet att personer utan dessa problem kommer att ingå i det sociala nätverket. När möjligheterna att knyta kontakter till avgörande del avgränsas av den psykiska ohälsans institutioner blir det lätt en överrepresentation av personer med psykiska problem inom det sociala nätverkets vänskapssfär.

Att psykiska störningar kan inverka på det sociala samspelet och på möjligheten att skapa och behålla sociala relationer är en av de etablerade förklaringarna till att psykiskt funktionshinderades nätverk krymper. Men – den

här studien visar också något annat: att människor med svåra psykiska problem också är *sociala aktörer* i förhållande till sina nätverk. Inte bara när det gäller bibehållna och utökade nätverk med både släkt och vänner utan också när det gäller en faktisk *förminskning* av nätverkens storlek. I det empiriska materialet finns exempel på ett aktivt avståndstagande både i förhållande till familj och vänner.

Börje: Jag har haft kompisar tidigare, som jag sagt upp bekantskapen med för att den konstellationen inte fungerade. Det var en gammal barndomskamrat. Det blir så, man växer ifrån varandra. Det är ganska skönt att jag inte har den kontakten. Det var för jobbigt. Han skulle dra ut mig på krogen och sådant där och jag orkade inte. Jag dricker inte. (...) Det känns skönt [nu], det känns som en sten fallit... han var jobbig, han var elak... vi hade inget gemensamt. (...) Jag blev sjuk av att umgås med honom.

Åsa: Jag har ju haft två vänner till men de har jag sagt upp bekantskapen med i början på året.

I: Vad kom det sig då?

Åsa: De var inte bra för mig. Jag har ingen kontakt med dem idag, vill inte ha det.

Åsa, Börje och ytterligare några personer har tagit avstånd från vänner som haft en negativ inverkan på deras välmående. Detta kan också gälla i förhållande till familjen. Eva, exempelvis, har brutit med sina föräldrar – hon orkar inte med de konfliktfyllda relationerna: ”Nej, jag har ingen kontakt med släkten, det har jag inte.”

Att på detta sätt aktivt ta avstånd från familjemedlemmar och vänner är här en handling med syfte att må bättre eller att undvika att må sämre. Det handlar helt enkelt om den psykiska hälsan. Genom att säga upp – eller i största möjliga mån undvika – kontakt med personer som har negativ inverkan på hälsa och välbefinnande, använder individen strategier som omformar nätverken. Dessa nätverksstrategier gör den psykiskt funktionshindrade till *social aktör* i förhållande till sitt nätverk. Nätverksstrategier som tolkningsmodell för krympande nätverk kan ses som ett komplement till de etablerade förklaringarna till varför psykiskt funktionshindrade har få sociala relationer i sina nätverk. I en amerikansk studie (Brea 2005) menar författaren att social oförmåga och stämplingsteori har överbetonats på bekostnad av att betrakta den psykiskt funktionshindrade individen som en socialt aktiv person.

Komplicerande faktorer

Alla relationer i ett nätverk är, som nämnts tidigare, inte *stödjande* till sin karaktär utan kan tvärtom vara negativa för hälsa och välbefinnande. Konfliktfyllda relationer är en orsak till att några av de medverkande inte söker

sig till vissa personer i nätverket. Det kan också innebära att man aktivt tagit avstånd och avbrutit kontakten med vänner och familjemedlemmar. Det kan givetvis också innebära att man lever med komplicerade relationer som kan betraktas som både stödjande och kontraststödjande (se Pickens 1994). Det kan gälla en partner, knepiga ”vänner” eller en förälder.

Det är inte ovanligt att vänner eller en partner också har psykiska funktionshinder då dessa relationer ofta skapats inom ramen för den samhällsorganiserade sfären. Detta kan bidra till instabilitet och särskilda påfrestningar i relationen. Det gäller dels verksamhetsvänner, aktuellt för de personer som deltar i de kollektiva samhällsprojekten, och dels vänner som tillkommit när man varit på sjukhus, behandlingshem och liknande. Den här typen av vänskapsrelationer är vanligt förekommande inom alla vardagslivskategorier utom den första som inte inbegriper vänner på vardagsbasis.

Konfliktfyllda kontakter kan också gälla de samhällsorganiserade.

Margareta upplever sig inte kunna dra sig ur kontakten med öppenvården, eller ens byta de kontaktpersoner hon har där. Det har hon inte ens tänkt på som en möjlighet.

Jag är nog rätt fast. De är så på hugget. När jag inte infinner mig så ringer de med detsamma och det är i och för sig bra det. Det är bara det att jag känner mig så väldigt bevakad. Som om jag inte har ett eget liv längre.

Även samhällsorganiserade kontakter med någon form av stödjande syfte, kan upplevas konfliktfyllda och kontraststödjande. I jämförelse med de informella kontakterna råder *andra förhållanden* när det gäller *möjlighet att agera* i förhållande till icke önskvärda personer. Det förekommer knappast att de medverkande kunnat påverka *vem* de skall ha kontakt med (det finns dock ett exempel i empirin på boendestödjare som bytts ut efter påtryckningar från den boende och dennes anhöriga). En kvinna försökte ”säga upp” kontakten med öppenvården men det visade sig vara svårt. Att vara nätverksstrategiskt aktiv för hälsa och välbefinnande – såsom kan vara fallet i den informella sfären – tycks mer problematiskt i förhållande till den samhällsorganiserade.

Upprätthållandet av nätverken

Hur upprätthålls då de informella kontakterna inom det sociala nätverket? På vems initiativ sker det? Om vänskaps- och kärleksrelationer upprätthålls via ett ömsesidigt socialt utbyte, vad är det som gäller om man även ser till övriga informella relationer? Det visar sig finnas olika ”aktivitetsmönster” bland de medverkande både vad gäller graden av aktivitet och med vilka man interagerar. Det är (ej oväntat) i nätverk där det även finns personer utanför familj- och släktkrets som de mest socialt aktiva personerna återfinns. Det finns personer med hög grad av social aktivitet och som interagerar med personer i sitt informella nätverk mellan cirka 15 och 25 gånger under en

”normalvecka” (se tabell s 94). Det finns också individer som har betydligt glesare kontakt med betydligt färre personer. Det kan vara en enda person – en kompis eller en mamma – som man regelmässigt träffar vid sidan av de samhällsorganiserade kontakterna.

Oavsett hur tät kontakten är, finns en gemensam faktor för de personer som har någon informell relation i sitt nätverk: det finns en *ömsesidighet i upprätthållandet* av nätverkets sociala relationer; det är fråga om att ta sociala initiativ – inte bara att respondera.

En fortsatt ”nivågruppering” av antal kontakter ger vid handen att det också finns en grupp ”mellanaktiva” (mellan tre och fem kontakttillfällen i veckan) och en ”lågaktiv” person (mer sällan än en gång i veckan). Om man skärskådar hur dessa kontakter *kommer till* visar det sig att det även i dessa fall rör sig om ömsesidigt initiativtagande.

Gunnars nätverk är ett ”klassiskt” släktdominerat, litet nätverk där mamman är centralfigur. Gunnar och hans mamma ringer *till varandra* ett par gånger i veckan och *hälsar på varandra* regelbundet. När han hälsar på sin mamma träffar han också ibland andra delar av släkten. Gunnar har inga vänner kvar i sitt nätverk – de försvann när han blev sjuk, som han själv uttrycker det. Han har heller inte skapat några nya relationer utanför de samhällsorganiserade sammanhangen under de två, tre decennier som gått. Likväl är Gunnar en social aktör i förhållande till sin mamma.

Roland har ett litet släktdominerat nätverk men där finns också en gammal kompis från ett gemensamt ”verksamhetsförflutet”. Roland, som är ensam hemma större delen av tiden och har ett mycket sparsamt socialt liv, har ändå en vardagsrelation utanför den omedelbara familjen som upprätthålls via ömsesidigt skapade träffar och telefonsamtal.

Börje konstaterar att många gamla kompisar har försvunnit. Han har dock – genom ett ömsesidigt upprätthållande – kvar kontakten till sin familj och släkt. Men – Börje har också träffat en kvinna. Trots betydande psykiska funktionshinder har han lyckats skapa och upprätthålla en kärleksrelation.

Nils har gott om vänner, både vanliga vänner och verksamhetsvänner. Det är ett flertal personer som han har såväl telefonkontakt med som han träffar. Han har också en flickvän som han pratar med i telefonen minst en gång om dagen. De träffas varje helg. Nils brukar också prata med sin mamma i telefonen minst en gång i veckan. Samtliga relationer – vänner, flickvän, mamma – präglas av ömsesidigt initiativtagande.

Ulla har ingen som hon kallar vän förutom boendestödjaren. Hon har heller ingen familj eller släkt. Däremot har hon sedan flera år en relation med en man. De träffas varje dag och brukar turas om att bo hemma hos varandra.

Som *motbild* till detta finns också personer i studien som bara har samhällsorganiserade kontakter i sina nätverk och som *inte* tar några sociala initiativ i förhållande till existerande men ”frånvarande” släktingar eller vänner. Det kan dock konstateras att bland de personer som har *någon* vardagskontakt utanför den samhällsorganiserade sfären, oavsett om det är en vän eller släkting, tar denna person sociala initiativ. För dem med ett fåtal sådana relationer rör det sig om sedan länge etablerade relationer. Huruvida relationerna *upplevs* som ömsesidiga från bådas håll när det gäller den sociala utdelningen i relationen, är dock en annan fråga som inte den här studien ger svar på. Vänskaps- och kärleksrelationer kan sannolikt betraktas som ömsesidiga (vilket också bekräftas av de intervjuades berättelser) men relationer till familj och släkt har en i detta sammanhang bevitnad komplexitet som att kunna vara ensidigt stödjande i en svår och påfrestande situation (Winer et al 1981).

Flertalet av de medverkande ingår i individorganiserade sociala sammanhang, i ett ömsesidigt samspel med släkt, vänner och partners.

Sammanfattande kommentar

Sammanfattningsvis är den nätverksreducering som skett resultatet av flera faktorer: förlust av förälder och släkt i tidig ålder, åldersrelaterad förlust av närstående, ömsesidigt undandragande som följt i de psykiska problemens spår och uppsägning av relationer från den psykiskt funktionshindrades sida som en strategi för ökat välbefinnande. Samtidigt har vänner tillkommit, främst genom samhällsorganiserade verksamheter och psykiatriska institutioner. Den psykiskt funktionshindrade individen är i hög grad aktiv i förhållande till nätverkets reducering och expansion och måste till avgörande del ses som en social aktör i detta sammanhang.

Tillgång till socialt stöd

Inledning

Detta andra tema anknyter till hur nätverksmönstren är komponerade och vilken betydelse detta kan ha för tillgången till socialt stöd.

Det finns, som nämnts tidigare, ingen enhetlig definition av begreppet socialt stöd (se kapitel 1). En definition som fått stort genomslag inom stödforskningen är dock en uppdelning av socialt stöd i *emotionellt* (som närhet, omtanke och omsorg, tillit), *instrumentellt* (materiellt bistånd, pengar, praktisk hjälp), samt *vägledande* och *informativt stöd* (feedback, rådgivning,

information etc). (Vaux 1988; Hinson Langford 1997; Berkman & Glass 2000; Kawachi & Berkman 2001). Trots den kritik som riktats mot detta ”uppdelningstänkande”, och dess oklara åtskillnader (alla typer av stöd torde exempelvis innehålla emotionella aspekter) tjänar denna uppdelning sitt syfte för att relativt översiktligt undersöka tillgången till socialt stöd i förhållande till olika nätverksmönster.

Vilken betydelse har då nätverkets komposition när det gäller emotionellt stöd, det vill säga huruvida man upplever dimensioner som känslomässig närhet, omsorg och omtanke? Vad händer i situationer av försämrad psykisk hälsa? Vart vänder man sig i praktiska situationer, när man behöver någon att rådfråga eller om man är i behov av ekonomiskt stöd?⁴⁷

När det gäller tillgång till stöd i förhållande till de fyra vardagslivstyperna går det en skiljelinje mellan dem som inte har informella relationer och de som har informella relationer i sina nätverk, varför redogörelsen följer denna indelning. I två krisartade situationer har dock nätverkens komposition *inte* någon avgörande betydelse för tillgången till socialt stöd. Det gäller vid försämrad psykisk hälsa och när man har ont om pengar. Dessa två situationer diskuteras för sig.

Nätverk utan informella relationer

De vardagslivskategorier som klassats som ensamprojekt respektive verksamhetsdominerat vardagsliv, innefattar nätverksmönster som består av samhällsorganiserade kontakter. När det gäller *emotionellt stöd* finns det personer inom ramen för dessa nätverksmönster som *inte* upplever att de har någon som de står känslomässigt nära. För andra kan relationer som utvecklas inom den samhällsorganiserade sfären utgöra en källa till emotionell närhet. När Kristina skall beskriva om det finns någon som hon kan dela sina tankar och känslor med svarar hon:

Ja, det är boendestödet och [verksamhet B].

Huruvida det finns någon inom nätverket som *intresserar sig för och bryr sig om hur man har det*, rör omsorg och omtanke snarare än känslomässig

⁴⁷ Emotionellt stöd inkluderar om huruvida det finns någon man kan dela tankar och känslor med och någon som intresserar sig för och bryr sig om hur man har det. Praktiskt stöd inkluderar praktisk hjälp i hemmet, huruvida det finns någon som följer med för att uträtta ärenden, på läkarbesök etc. Det innefattar vidare huruvida det finns någon som kan sköta om lägenheten vid bortavaro, laga något som går sönder, hjälpa till vid flytt etc. De rådgivande situationerna huruvida det finns någon som kan ge råd/vara diskussionspartner vid viktiga beslut, när det gäller räkningar eller dylikt eller i princip vad som helst. Samt om det finns någon att vända sig till om är i behov av pengar. Se vidare intervjuguide bilaga 4.

närhet och inbegriper fler av de medverkande.⁴⁸ Nu är det inte längre någon som svarar nej; samtliga upplever sig ha någon person inom den samhällsorganiserade sfären som förmedlar den typen av emotionellt stöd. Det är främst boendestödjare (den kontakten är ju också mest utbredd) men även andra samhällsorganiserade kontakter förmedlar omsorg och omtanke.

I detta sammanhang kan också en och annan relation utanför vardagskontakterna aktualiseras. Även om kontakten inte upprätthålls genom sociala manifestationer i någon större utsträckning finns känslan av att det faktiskt finns någon som bryr sig om.

Margareta: Ja, det är [min väninna Hedvig] och [min väninna Annalisa] för de har förstått att jag inte orkar med mera. Jag vet att fastän vi knappast har något umgänge så bryr de sig om, bryr sig om mig i alla fall och jag bryr mig också om dem.

När det gäller *praktiskt* och *rådgivande stöd* råder andra förutsättningar. Det finns för det mesta någon i nätverket som kan förmedla den typen av stöd – om man vill – och det är för det mesta boendestödjaren som utgör den personen. Boendestödkontakten är ju platsöverskridande och kan i den bemärkelsen agera stödjande både inom och utom hemmets väggar.

Margareta: Ja, jag tar boendestödet för allt, rakt genomgående, vilka problem det än är.

Om man bara ser till råd och vägledning får även de platsbestämda kontakterna betydelse. Utöver öppenvårdskontakter kan även personer inom verksamheterna vara en källa till socialt stöd. De personer som deltar i verksamheter har således – potentiellt sett – tillgång till fler stödjande relationer jämfört med dem som i huvudsak har boendestödjare i sina nätverk.

Det är dock två situationer av praktisk karaktär där det blir problematiskt: Vid bortavaro från lägenheten och vid en eventuell flytt. Detta är situationer som knappast inbegriper samhällsorganiserade kontakter, sannolikt för att den (förstnämnda) inte inbegriper ”stödmottagarens” fysiska närvaro och möjligen att båda överskrider det formulerade beslutet. Trots detta finns det exempel på att man kan tänka sig att vända sig till boendestödjaren eller möjligtvis en granne – det finns helt enkelt ingen annan att fråga.

Nätverk med informella relationer

Att det finns informella relationer i nätverken avspeglas tydligt när det gäller *emotionellt stöd* och då särskilt en aspekt som känslomässig närhet. De per-

⁴⁸ Omtanke och omsorg används synonymt i texten utifrån idén att omtanke omsatt i handling – att *visa* omtanke – resulterar i omsorg.

soner som har ”aktiva” relationer till främst vänner eller en partner har också samtliga någon i sitt nätverk som de ”står nära” (det innebär inte nödvändigtvis att relationerna är okomplicerade). Ursprungsfamilj och släkt har en mer undanskymd plats – förutom när det är de enda informella relationer som finns i nätverket – då är det någon i familjen som räknas. I några fall får även samhällsorganiserade relationer denna innebörd.

När det gäller omtanke och omsorg upplever man detta i förhållande till (åtminstone någon av) sina informella relationer men ofta *även* i förhållande till samhällsorganiserade kontakter.

I: Finns det någon som intresserar sig för dig och bryr sig om hur du har det och hur du mår?

Lotta: Ja, det tycker jag är [Sara – en väninna] i första hand. Jag tänker på henne. Och [Britt – verksamhetspersonal] i och för sig också. Jaa... [Lisbeth – ytterligare en väninna] gör väl det också. Jag tänker mest på dem då.

När det gäller *praktiskt stöd* hemma och någon som ”följer med” är det genomgående boendestödjaren som utgör alternativet – såvida man inte har hemtjänst eller personlig assistans för den praktiska hjälpen hemma. Det finns således särskilda förväntningar knutna till de samhällsorganiserade kontakterna även om man har släkt och vänner. Geografiskt avstånd kan också ha betydelse i detta sammanhang – släkt och vänner kan bo långt bort.

Även i andra praktiska och *rådgivande situationer* framträder de samhällsorganiserade kontakterna men de som har informella relationer i sina nätverk vänder sig ibland *även* till dessa. Ibland ses boendestödjaren som den självklara, ibland mamma.

Grannskapskontakter får något av en särställning när det gäller att hjälpa till med post, blomvattning etc. förutsatt att det inte finns familj eller vänner inom rimligt geografiskt avstånd och att man vill och kan etablera den typen av kontakt.

Krissituationer

I två specifika situationer finns inga påtagliga skillnader beroende på nätverkens komposition. Det gäller vid försämrad psykisk hälsa och ekonomiskt trångmål.

När intervjupersonerna får frågan om de har någon att vända sig till när de mår ”psykiskt dåligt” framkommer tre typer av svar:

- Man vänder sig till någon på den samhällsorganiserade sidan av nätverket, främst den psykiatriska öppenvården.
- Man vänder sig till samhällsorganiserade kontakter men kompletterar med informella.

– Man vänder sig inte till någon utan: ”går och lägger sig”; ”går ut i naturen”; ”tar medicin”, ”sätter sig och tar det lugnt”, och så vidare.

Att ”må psykiskt dåligt” innebär i detta sammanhang att intervjupersonerna mår *sämre* jämfört med vad de vanligtvis gör.

Det är främst personal inom den psykiatriska öppenvården men även verksamhetspersonal, boendestödare och social kontaktperson finns med bland dem som man söker sig till i en situation av försämrad psykisk hälsa.⁴⁹ Det är således i huvudsak det professionella fältet som ”aktiveras” i en sådan situation.

Det stöd som de medverkande söker i en psykiskt påfrestande situation kan inte sammanföras med de olika nätverksmönstren. Informella relationer som släkt, vänner eller en partner är *påtagligt frånvarande* i den här typen av situation, med ett par undantag där släkt eller vänner kan vara ett komplementärt stödalternativ. Att de informella relationerna inte har en framträdande roll i detta avseende är bland annat avhängigt det faktum att man inte vill *belasta* dessa relationer ytterligare. Ett annat skäl har med *kunskap* och *legitimitet* att göra (se vidare kapitel 9).

Att vända sig till den psykiatriska vården eller andra samhällsorganiserade kontakter vid försämrad psykisk hälsa är dock inte självklart för alla. Det gäller dem som inte har någon kontinuerlig och etablerad kontakt eller vars relationer med främst psykiatrin är ”frostiga”. Det är också en fråga om en vana, eller en preferens att klara sig själv (det ena utesluter inte nödvändigtvis det andra).

Anita: Nej, när man mår dåligt eller känner sig ledsen då får man ta en tablett. Känner man sig psykiskt sjuk då tar man en tablett. Man säger det inte till någon, då tror de man är tokig. Man löser det med tabletter.

Roland: Jag går ibland någonstans och försöker tänka igenom mina problem och vill ofta vara ensam.

Dan: Det är ingenting att göra, jag har ingen medicin. Jag får försöka sätta mig ner och ta det lugnt, eller försöka gå hemifrån. Det finns ingenting speciellt man kan göra.

⁴⁹ Möjligheten att vända sig till öppenvård och socialtjänst förutsätter att det inträffar en kris-situation på kontorstid. Vid andra tidpunkter är det psykiatriska akutmottagningar eller mobilt psykiatriskt team som gäller – detta är dock något som flera av de medverkande i den här studien försöker undvika, baserat på dåliga erfarenheter som att de inte upplevts tillräckligt stödjande och ej tillräckligt mobila.

De medverkande har mångåriga erfarenheter av psykiskt lidande. Som citaten antyder har man andra strategier att ta till än att vända sig till någon professionell eller annan person med sina problem. Det hjälper inte. En annan sida av att "göra ingenting" är att invänta boendestödjaren.

I: När du mår riktigt dåligt psykiskt, hur gör du då, vad gör du då?

Margareta: Ingenting. Jag går och lägger mig bara. Och då har de hjälpt mig, då har de handlat mat åt mig, boendestödet, så jag har det hemma.

I: Har du ringt till dem någonsin i en sådan situation?

Margareta: Nej utan de har ringt till mig, och undrat hur det är. Det brukar vara de som tar kontakten. De vet ju på ett ungefär hur det är med mig.

För kvinnan i citatet är boendestödjarna de enda vardagskontakter som hon "använder" sig av men inte genom att vara aktiv utanför de tidsbestämda sammanhangen utan genom att vänta på deras ankomst eller telefonsamtal.

Nästa situation gäller pengar. De flesta av de medverkande har låg inkomst (de som har mer pengar att röra sig med har under varierande tid haft arbete) och får anstränga sig för att få ekonomin att gå ihop varje månad. Några personer får hjälp med sin ekonomi av god man, socialsekreterare eller av personal vid sysselsättningsverksamheter. Vilka möjligheter har man då att låna pengar av sin omgivning om det uppstår ett kärvt läge? Det visar sig att när det gäller pengar – liksom när det gäller känslomässig närhet – betraktas detta som något som främst tillhör nätverkets informella sfär.

Det visar sig särskilt tydligt i de nätverk som består av samhällsorganiserade kontakter. När det kommer till pengar framträder "frånvarande" vänner och släktingar som potentiella långgivare, även om det var årtal sedan sist man hördes av. Dock ofta med förbehåll.

Anita: Man är så isolerad så man tänker inte så [att låna av någon]. Man tänker att man måste räkna ut till punkt och pricka för att klara sig, att tänka hur mycket man får göra av med varje dag. Jag har ingen att låna av, förutom mina brorsor men jag kan inte låna av dem heller.

De flesta har någon i sitt nätverk som de kan tänka sig att vända sig till – när det gäller en mindre summa pengar som ett par hundra kronor. Men det är påtaglig skillnad när det gäller möjligheten att låna ett par tusen kronor. Inte nödvändigtvis för att det inte finns någon att fråga, utan för att sådana ekonomiska marginaler inte finns i den sociala omgivningen. Att människor med psykiska funktionshinder ofta har låg inkomst sammanhänger med deras beroende av socialförsäkringssystemet och små påverkansmöjligheter för att förändra den ekonomiska nivån. Här visar det sig även att socialt stöd i form av tillfälligt pengatillskott är svårt att iscensätta inom ramen för de sociala nätverken. Oavsett nätverk.

Att söka och att *inte* söka stöd

De medverkande har utifrån en rad presenterade situationer berättat vem de vänder sig till – *om* de vänder sig till någon överhuvudtaget. Det finns två handlingsmönster: antingen vänder man sig till någon eller så låter man bli. Det finns personer som är mer benägna att söka stöd än andra (och som har möjlighet för att det faktiskt finns personer att vända sig till). Att inte söka stöd är dock något som förekommer inom alla nätverksmönster och kan ha följande orsaker: det finns *de facto* ingen, det finns ingen tillfredsställande relation i nätverket eller så föredrar man att hantera situationen på egen hand – alternativt ”göra ingenting”.

Att *ge* socialt stöd

Socialt stöd kan också betraktas som ett givande och tagande i en ömsesidig social process (Berkman & Glass 2000). Utifrån detta perspektiv kan noteras att det finns personer i undersökningen som sällan efterfrågas, varken vad gäller emotionellt, praktiskt eller rådgivande stöd. Icke oväntat finns en skillnad i detta avseende mellan personer som har nätverk som domineras av samhällsorganiserade kontakter och de som även innefattar informella relationer.

Att vara en givande part handlar om att vara efterfrågad för specifika kvaliteter eller kunskaper eller ”bara för den man är” och innebär att i något avseende bli bejakad och bekräftad.

Dan: Jag vet så lite, jag är så okunnig så att jag har liksom ingen möjlighet att göra sådana saker som innebär att jag är till hjälp för någon annan utan ska jag göra någonting så är det sådana saker de här människorna [inom en verksamhet] kan klara själva.

Dan, som inte har några informella relationer i sitt nätverk, upplever inte att han kan vara någon behjälplig. Detta gäller även andra med liknande nätverksmönster.

Bland dem som har informella relationer i nätverket finns gott om exempel på hur de medverkande blir den givande och stödjande parten. Det gäller även i förhållande till grannskapskontakter. En man berättar att han brukar hjälpa sin gamla mamma med att bära ut soporna. En annan att han brukar köpa tidning och ibland även tvätta, åt en granne. En tredje hjälper en granne att passa hunden, en fjärde bor hemma hos några vänner en vecka för att sköta om lägenheten. För de medverkande som är efterfrågade i stödjande situationer rör det sig dock till största delen om emotionellt och rådgivande/vägledande stöd, mer sällan praktiskt och nästan aldrig ekonomiskt.

Vid närstudien av boendestödrelationen visar det sig dock att frågan om ömsesidighet kan utvecklas vidare och ge mer komplexa svar än vad som ges här.

Samhällsorganiserat stöd, tid och plats

På den samhällsorganiserade sidan är det boendestöd som framträder som den mest varierade och *multiplexa* stödrelationen. Den spänner över såväl emotionella, praktiska som rådgivande sammanhang, till skillnad från exempelvis öppenvårdskontakter och verksamhetspersoner som inte omfattar praktiska. Detta hänger samman med att det är en *platsöverskridande* relation. Men – den tidsbestämda boendestödrelationen, liksom de andra tidsbestämda kontakterna, är i första hand inte någon man vänder sig till *utanför* den tidsbestämda situationen utan är mer att betrakta som ett ”stöd i stunden”. Detta till skillnad från de tidsobestämda informella relationerna där träffar och telefonsamtal kan ske efter ömsesidiga överenskommelser eller spontant.

Genomgången har visat att nätverkens komposition har betydelse när det gäller tillgång till socialt stöd. Det råder olika förutsättningar för de personer vars vardagskontakter i huvudsak är samhällsorganiserade och därmed tidsbestämda jämfört med personer som även har informella och tidsobestämda relationer i sina nätverk. Men, det finns en inbyggd tidsproblematik i de informella relationerna. Tiden är inte given. Nära och kära kan vara upptagna med annat och andra. De samhällsorganiserade kontakterna förenas av att de är tidsbestämda och mötet mellan parterna organiseras av scheman och tidsbeställning. Vilka innebörder får då detta?

Stefan: Jag hatar de där dagarna [juldagarna] för det blir så långt. Det är så segdraget. Jag fick reda på när de [öppenvårdsmottagningen] hade öppettider så att jag kan ringa dit, och det är måndag och fredag i julveckan som de har öppet. Tisdag, onsdag torsdag kommer att bli sega.

Att inte kunna nå sin öppenvårdskontakt eller annan professionell person när man behöver kan hänföras till brist på tillgänglighet eller brist på tid som står till förfogande. Brist på tillgänglighet kan betraktas som ett kontrastödjande faktum då det visat sig att professionella personer är som mest efterfrågade när det psykiska lidandet blir svårt att bära och de upparbetade relationerna inom socialtjänsten och psykiatrin sällan finns till hands efter kontorstid (ej heller alltid under). Detta är *en* sida av tidsbestämda kontakter. Det finns dock även en annan dimension av den begränsade tiden, att det finns en särskild avgränsad ”egen” tid. Detta faktum upplevs som stödjande *i sig*. En tidsbestämd kontakt ger således en garanti om viss tid tillsammans med en annan människa; den ger *social garanti*.

Samhällsorganiserade kontakter får specifika betydelser utifrån att vara just tidsbestämda. Förhållandet mellan en professionell person som en boendestödjare eller kurator och en person med psykiska funktionshinder är ju en formaliserad och ojämnbördig relation. Bland annat är den tidsmässigt reglerad av den organisation som professionerna företräder. Men, en tidsbestämd relation innebär också, paradoxalt nog, ett visst mått av oberoende: man

slipper att vara beroende av någon annans lust, tid eller möjlighet att ses. Relationen är given. Den kräver inga direkta förpliktelser och den kräver inget initiativtagande från den psykiskt funktionshindrades sida. Den är bara att invänta.

När det gäller samhällsorganiserade vardagskontakter är den ”givna tiden” återkommande och upprepanande till sin karaktär. Den återkommer varje vecka, var fjortonde dag, var tredje vecka... En av poängerna med samhällsorganiserade kontakter är den restriktion som utgörs av utmätt tid – men tiden får inte vara för kort (se vidare kapitel 7 om boendestöd och tid).

Sammanfattande kommentar

Hur vardagen är organiserad påverkar tillgången till socialt stöd; de samhällsorganiserade och individorganiserade kontakterna existerar under skilda förutsättningar. Genom att utgå från nätverkets komposition blottläggs vissa vitala delar av individens vardagsvillkor.

Det emotionella stödet i ett nätverk kan avläsas genom dimensioner som känslomässig närhet, omtanke och omsorg. Det finns personer i studien – de utan informella relationer i sina nätverk – som inte upplever att de har någon person som de ”står nära”. För andra kan en sådan relation skapas inom ramen för den samhällsorganiserade sfären. Nätverkens samhällsorganiserade kontakter har dock en än mer avgörande betydelse när det gäller att uppleva omsorg och omtanke. *Samhällsorganiserade kontakter får således en avgörande betydelse för känslan att någon bryr sig om när det inte finns någon annan* men – kan också få denna innebörd även när det finns andra, informella relationer i nätverket.

Det är främst de samhällsorganiserade kontakterna som aktualiseras i praktiska och rådgivande situationer, oavsett nätverksmönster. De som har informella relationer vänder sig dock också ibland till släkt och vänner när det gäller vissa situationer av praktisk karaktär eller för att få råd och vägledning.

Vid försämrad psykisk hälsa är nätverkets komposition inte avgörande för huruvida man vänder sig till någon eller ”går och lägger sig”. När man söker stöd är det främst det professionella fältet som aktiveras. När det gäller pengar har samtliga problem att låna en större summa av det omgivande nätverket, oavsett nätverk.

När den psykiskt funktionshindrade är den stödjande parten rör det sig främst om emotionellt och rådgivande/vägledande stöd, mer sällan praktiskt och nästan aldrig ekonomiskt.

Grannskapskontakter har kortfattat omnämnts i detta avsnitt. Nästa tematisering ger en fördjupad bild av dessa kontakter och vad de kan tänkas ha för betydelse i de medverkandes vardagsliv.

Grannskapet och dess kontakter

Inledning

Eva brukar träffa på en gammal man i grannskapet:
Han stannar och pratar och det är väldigt roligt just det här att han har bott här i hela sitt liv. Jo, han stannar och pratar. Det är roligt.

Under planeringen av studien uppmärksammades att sociala kontakter i vardagen även kan inkludera personer ”längs den dagliga vägen” som grannar, kassörskor, kiosk-, restaurang- och cafépersonal, hårfrisörer etc. I förhållande till tid och plats är dessa kontakter av olika slag. Dels kan de återfinnas lite var som helst i omgivningen lite när som helst (som andra boende i omgivningen), dels återfinns de på särskilda platser utan att vara tidsbestämda (som grannar) och dels kan de vara både tidsbestämda och platsbestämda (som inom vissa serviceverksamheter). Den här typen av sociala kontakter, förutom möjligtvis grannar, har inte rönt samma uppmärksamhet inom nätverksforskningen som de mer traditionella kategorierna familj, släkt och vänner. Trots att sociala kontakter som dessa sällan inkluderas i en sedvanlig nätverksanalys, har det dock bedrivits en del forskning om betydelsen av vad som kommit att kallas *weak ties* eller ”svaga band”, ett begrepp som myntades av sociologen Mark Granovetter (1973, 1982). (Se, förutom Granovetter, Henning & Lieberg 1996; Ringsby Jansson 2002). Granovetter menar att svaga band har betydelse på både makronivå och mikronivå genom att de länkar samman olika sociala system och grupper av människor, skapar sociala sammanhang och bidrar till integration. Vidare får individen, genom svaga band, tillgång till resurser och information (Granovetter 1973, 1982). Istället för ”svaga band” används här uttrycket *grannskapskontakter*.⁵⁰

Grannskapskontakter uppstår i den geografiskt omkringliggande sociala miljön. De flesta av de medverkande har bott länge på ett och samma ställe – även om viss tid kan ha tillbringats på sjukhus och andra institutioner – och för de flesta tillhör någon form av grannskapskontakt ett återkommande inslag i vardagen.

För att återgå till Granovetter poängterar han betydelsen av svaga band som befrämjande sociala sammanhang, sammanlänkning av olika grupper och tillgång till resurser. För detta fordras dock en viss geografisk rörlighet och social tillgänglighet. Inom varje vardagslivstyp – utom ett, vardagslivet

⁵⁰Granovetter betraktade betydelsen av svaga band på ett strukturellt plan, som ett slags brobygge mellan olika kluster av mer traditionella ”starka band” (exempelvis visade han att svaga band befrämjade möjligheten att få jobb) (Granovetter 1973). Uttrycket grannskapskontakter syftar på lokala kontakter, vilket dock inte behöver vara fallet med svaga band i allmänhet. Till detta kommer det faktum att jag i övrigt inte använder nätverkstermen ”band” .

som ensamprojekt – återfinns personer med ett omfattande kontaktnät i sin lokala miljö där man så gott som dagligen interagerar med andra. Stefan, som exemplifierade vardagslivet som ett ensamprojekt och ett socialt projekt, ingår i ett sådant grannskapssammanhang med omfattande kontakter i grannskapet som förgrenar sig till såväl gator och torg som affärer och krogar. För Stefan, och ytterligare några personer med omfattande grannskapskontakter, utgör grannskapet tvivelsutan ett socialt sammanhang som sammanlänkar dem med olika individer inom den individorganiserade sfären. Dessa kontakter har också visat sig ge tillgång till vissa resurser (även om det inte gäller tillgång till betalt arbete).

Det finns också ett annat sätt att se på grannskapskontakter där även ett "hej" till kassörskan på Konsum kan tillmätas betydelse – även om det är den enda grannskapskontakt man har.

Det som utmärker den här typen av sociala kontakter är att man *tar notis om varandras existens*. Detta notistagande kan ske på olika nivåer. Henning & Lieberg (1996) – som för övrigt studerat lokala svaga band i ett svenskt bostadsområde⁵¹ – har utvecklat Granovetters ursprungliga innebörd av begreppet och delat in dem enligt följande:

- 1) igenkännandekontakt (acknowledge-contact)
 - 2) hälsningskontakt (greeting-contact)
 - 3) hjälpkontakt (helping-contact)
- (se även Ringsby Jansson 2002, som översatt begreppen).

Med igenkännandekontakt avses lägsta graden av notistagande – en nick, ett hej eller bara att man känner igen personen, känner till namnet eller vet var han eller hon bor. Hälsningskontakt innebär att man brukar stanna till när man möts för att hälsa och småprata. Vissa grannskapskontakter kan även utvecklas till att bli hjälpande. Det rör sig ofta om praktisk hjälp som att ta hand om post, vattna blommorna och liknande men kan även ha andra inslag. Vilken betydelse kan då dessa grannskapskontakter tillmätas?

Då de två mest grundläggande nivåernas betydelse är svårt att fånga empiriskt, tar resonemanget sin utgångspunkt i en analys om hälsningscermoniernas betydelse, av Asplund (1987b) (Se även Henning & Lieberg 1996).

⁵¹ Henning & Liedberg (1996) konstaterar att dessa typer av kontakter var betydelsefulla för nästan alla i området men särskilt för grupper med begränsade sociala nätverk och begränsad tillgång till sociala arenor som äldre, barn och vissa grupper av funktionshindrade (se även Ringsby Jansson 2002).

Igenkännande- och hälsningskontakter

Vad gäller hälsningsceremonins sociala betydelse anför Asplund (1987b) följande:

Våra hälsningsceremonier hör till de enklaste och vardagligaste responsorierna. Det rör sig också om mycket kortvariga begivenheter: en hälsningsceremoni kan vara överstånden på en sekund. Ändå är den, som vi har sett, tätt packad med socialt innehåll. (Asplund 1987b s 12).

I hälsningsakten är båda aktörer involverade i ett socialt samspel med vissa givna förväntningar som är *ömsesidiga*. Det ömsesidiga beroendet visar sig inte minst om den ena parten plötsligt *slutar hälsa*, vilket med Asplunds terminologi skulle bli att uppträda *asocialt responslöst*. Asplund exemplifierar med en av de vanligaste hälsningssituationerna – att hälsa på grannen:

Först erkänner eller bejakar du honom, därefter erkänner eller bejakar han dig. Det är *ömsesidigheten* i situationen som vi bör ge akt på. Upphäver du ömsesidigheten så drabbas inte bara din granne utan också du själv. Låter du bli att hälsa på honom och således förnekar honom så berövar du honom kapaciteten att *erkänna och bejaka dig*. (...) Din granne kan inte *ensidigt* bekräfta din existens; för att han skall kunna bekräfta din existens måste du bekräfta hans. (Asplund 1987b s 17).

Att bli hälsad på – och att hälsa tillbaka – innebär att bli existentiellt bekräftad och har därigenom ett grundläggande socialt värde. Det har betydelse för människors identitet som sociala varelser (Henning & Liedberg 1996). Alla intervjupersoner har sociala kontakter i grannskapet som kan hänföras till igenkännandets kontakter och många också till hälsningskontakter. Några har en mängd personer i sin omgivning som man regelmässigt hälsar på och ibland småpratar med.

Dan: Ofta när jag är på väg in eller ut ur huset så brukar jag träffa dem [grannarna] och prata med dem.

För andra sträcker sig grannskapskontakterna till sparsamt förekommande igenkänningskontakter.

Kristina: Ibland träffar jag på grannar men det är inte så ofta.

För de personer som inte lagar egen mat i någon större utsträckning (och som har råd) utgör korvkiosker och andra matställen, *särskilt* servicehusens restauranger, ett återkommande inslag i vardagsbilden. Det är inte ovanligt att gå till samma ställe varje dag.

I: Vilka är det du pratar med då?

Dan: Det blir mest kökspersonalen och några gamla som jag blivit lite bekant med. Och det är inte undra på att det blivit så för de där människorna ser ju mig nästan varje dag, så det är ganska naturligt att man får en viss kontakt med somliga.

Korvkioskinnehavarna, pizzabagarna, kökspersonalen, cafépersonalen... dessa typer av kontakter är, liksom grannar, ofta av återkommande slag. Man går till samma ställe varje dag eller flera dagar i veckan, man "blir känd", man tilltalar någon och blir tilltalad tillbaka, man småpratar. Dessa grannskapskontakter är inte bara av grundläggande existentiell natur, utan kan också uttryckligen mildra ensamhet.

När ensamheten i lägenheten blir för påfrestande brukar Eva gå till den lokala pizzerian.

Ofta blev man ju sittande ensam i alla fall, med sitt vinglas. Fast man lärde ju känna dem som jobbade där förstås, sa hej och så där och man kunde sitta och titta på när de bakade pizza och sånt där. Så att det var väl en liten gemenskap att kunna gå dit och sätta sig. (...) Så sitter man där då och tycker att man har i alla fall fått uppleva något annat än tak och väggar här hemma.

Omgiven av andra, igenkänd och tilltalad, uppstår det "en liten gemenskap", ett socialt responsorium, som bildar ett avbrott från en avsocialiserad hemmiljö. Kontakten karaktäriseras av den abstrakta socialitetens figurer "personal" och "kund" men där finns också ett inslag av den konkreta socialitetens människa av "kött och blod", en omständighet som för med sig existentiell och social bekräftelse: jag blir sedd, alltså finns jag till.

Hjälpkontakter

Vissa grannskapskontakter utvecklas även till att omfatta hjälp i specifika situationer. Det rör sig inte bara om praktisk hjälp utan om socialt stöd i vidare mening som indirekt ekonomisk hjälp och ett tillfälligt emotionellt stöd.

När det gäller praktiska situationer får grannar en särställning bland övriga grannskapskontakter och omfattar sådant som att hjälpa till med post och blomvattning vid eventuell bortovaro (förutsatt att det inte finns familj eller vänner inom rimligt avstånd).

Dan kan först inte komma på vad han skulle svara på frågan om han har någon som skulle kunna se till lägenheten.

Sen säger han: Jaa..... [grannen].

Det kan också handla om hjälp med att skruva i en glödlampa.

Dan: Om jag ringer på och vill ha hjälp med en glödlampa eller en propp som jag fick senast, så är han [grannen] ganska hygglig och ger hjälp. Han var ju till och med så hygglig att han ville ge mig något när jag fyllde år.

Ofta ses grannarna som *potentiellt* hjälpande personer och har till skillnad från citatet ovan inte prövats. Det är kontakter som har överskridit den mest grundläggande, igenkännandekontakten, övergått i den ordentliga hälsningens och småpratets responsorium, för att bli tänkbara eller prövade hjälpkontakter. Annan hjälp från grannskapet omfattar indirekt ekonomiskt stöd.

Tommy berättar om mannen i korvkiosken som han nästan vill beteckna som vän.

Ja, men jag säger nästan för jag känner honom inget närmare utan det är mer att jag går till korvkiosken där och äter mat och han har tidigare beviljat mig kredit då när jag har haft dåligt med pengar. Så vi pratar med varandra och har det trevligt men jag umgås inte med honom utanför det inte.

I citatet beskrivs mannen i korvkiosken som ”nästan vän”. Det är en frekvent förekommande person som Tommy träffar och pratar med så gott som dagligen och som träder in när Tommy har dåligt ställt. Möjligheten att ”handla på krita” är inte helt ovanlig i närbutiker och kiosker.

Stefan: Rätt vad det är kan jag sitta där på pottan när det är fem dagar kvar till pensionen. Inte ett korvöre, så jag får krilla inne i affären.

I: Får du göra det?

Stefan: Ja. (...) De vet att de får pengarna samma dag som jag säger.

Igenkännandet och återkommandet skapar förutsättningar för att få handla utan pengar. Genom denna gest förmedlas inte bara konkret materiell hjälp. Det ligger också ett symbolvärde i denna handling som innefattar en bekräftelse av individen som bygger på ömsesidighet och förtroende; kreditgivning utan garantier annat än ett muntligt löfte och erfarenheten att detta löfte infrias.

Grannskapskontakter kan även bli hjälpande och stödjande i andra prekära situationer. En affärsinnehavare tog vid ett tillfälle initiativ till att stoppa trakasserier som pågått mot en av personerna i undersökningen genom att sammankalla berörda personer i grannskapet till ett möte. Något som också förändrade och förbättrade situationen.

Det finns ytterligare en variant av hjälpkontakter som omfattar tjänste- och servicefunktioner som frisörer, fotvårdsspecialister, naprapater med flera. Dessa kontakter kan komma att inrymma andra dimensioner än just den tjänst som man betalat för. Utöver det vardagliga småpratet om ”väder och vind” som pågår under tiden, har de intervjuade berättat om sina problem, på något sätt ”lättat sitt hjärta” *för att man råkar vara på plats*. Besö-

ket föregås av onda fötter, värkande rygg eller att håret behöver klippas – men får en annan innebörd än vad som ursprungligen var tänkt.

Katarina gick länge till samma hårfrisörska. Hon hade sin frisersalong i det bostadsområde där Katarina bodde och kände till hennes situation.

Katarina: Hon tyckte synd om mig och vi har pratat lite grann om problem. (...) Hon vet ju att jag har mått dåligt.

Vilka är det då som erfar dessa hjälpande och stödjande grannskapskontakter och vilka är det som endast rör sig inom igenkännandets respektive hälsningsceremonins domäner? Det visar sig att de som har ett flertal informella relationer och/eller ingår i verksamheter *även* tenderar att ha grannskapskontakter som går utöver de mesta basala. Men samtidigt skall noteras att någon typ av grannskapskontakter existerar vad gäller samtliga medverkande.

Liksom att inte alla relationer i ett nätverk kan betecknas som ”goda”, är ej heller alla grannskapskontakter av positivt slag. De negativa erfarenheterna gäller särskilt yngre personer i grannskapet som trakasserar, ropar glåpord och följer efter. För en av de medverkande är det periodvis så illa att hon funderar på att flytta.

Sammanfattande kommentar

Grannskapskontakter för samman den psykiskt funktionshindrade med individer från icke samhällsorganiserade sammanhang och kan tillföra såväl materiella som emotionella resurser som ett grundläggande existentiellt bekräftande. I den meningen kan man se att grannskapskontakter kan bidra till delaktighet i ett sammanhang utanför det som är tillskapat för människor med psykiska funktionshinder. Grannskapskontakter kan utgöra de enda icke samhällsorganiserade erfarenheterna som existerar på vardagsbasis. De tenderar vidare att vara mer omfattande ju mer omfattande övrigt nätverk är. Grannskapskontakter kan vara både slumpmässigt tidsbestämda och tidsbestämda, platsöverskridande och platsbestämda.

Från grannskapet rör vi oss till den samhällsorganiserade sfären och till verksamheterna. Nästa tema rör de kollektivt riktade samhällsprojekten och vad de kan betyda.

Verksamheternas betydelse

Inledning

Om vi ser till hur vardagen är organiserad utgörs en väsentlig del av de samhällsorganiserade, kollektivt riktade projekten med dess olika inriktningar mot arbete, kultur och socialt umgänge. De relationer som existerar inom

ramen för dessa verksamheter är tid- och platsbestämda och innefattar både personal och andra deltagare.

Dan: Sen är det så att det jag har intresse av det är att åka till [verksamhet A] och till [verksamhet B]. Det är viktigt för mig att åka hemifrån. Jag kan inte sitta hemma en hel dag.

I: Att du träffar folk, vad har det för betydelse?

Dan: Jo, det håller mig väl uppe tror jag.

Ungefär hälften av de medverkande personerna lämnar hemmet varje dag (endast en dag/vecka för en person), måndag till fredag, för att besöka en träfflokal, eller delta i någon arbets- eller studieverksamhet. Dessa samhällsorganiserade projekt erbjuder – förutom någon form av sysselsättning – billig mat, billigt kaffe, ibland utflykter och ett socialt sammanhang (se även Andersson 2007; 2008).

De personer som ingår i dessa samhällsorganiserade sammanhang har en vardag som skiljer sig från övrigas. Den följer en tidsrytm som motsvaras av verksamhetens öppettider eller – om det är en arbets- eller studieverksamhet – särskilda arbets- eller studiepass. Flera personer rör sig dessutom mellan olika verksamheter med olika inriktning: man arbetar tre förmiddagar på verksamhet A, äter lunch och tillbringar eftermiddagarna på verksamhet B och två gånger i veckan kanske man arbetar på verksamhet C (som har en helt annan inriktning jämfört med A) eller går en kurs på verksamhet D.

Dessa kontakter skapar förutsättningar för två olika typer av socialt umgänge. Antingen förblir det sociala livet samhällsorganiserat och förlagt till en specifik plats under specifika tider eller så överskrids verksamhetens tidsliga och rumsliga restriktioner genom att man knutit kontakter som fortlever utanför både lokaliteter och öppettider.

I det förstnämnda fallet – det verksamhetsbundna sociala livet – är huvudparten av det sociala livet förlagt till det tidsintervall som den specifika verksamheten håller öppet. De sociala kontakterna når inte utanför verksamhetens väggar och öppettider. *Samhällsorganiserade projekt förblir samhällsorganiserade.*

Dan: Det finns människor som jag kan träffa på [verksamhet A] men det är bara där jag träffar dem, inte annars. (...) Jag går där varje dag. Faktum var att jag ju hade tänkt att göra ett uppehåll i två månader. Men eftersom jag ännu så länge inte lyckats hitta några bra alternativ så fortsätter jag att gå där. Jag går där varje dag.

Mannen i citatet beskriver att han inte har några bra alternativ. För honom och andra i liknande situation (med ett verksamhetsdominerat nätverk) som inte har något socialt alternativ, uppstår en social bundenhet till de samhällsorganiserade projekten vilket får som följd att det sociala livet blir avhängigt

lokalt fattade beslut om öppettider, stängning (såväl tillfällig som permanent), flyttning etc.

I det andra fallet råder andra förutsättningar. Verksamheten har en central plats och utgör ett socialt nav i vardagslivet men där skapas även *organisationsöverskridande* kontakter. Det som från början sker inom ramen för verksamheten överskrider verksamhetens tidrumsliga restriktioner och fortgår någon annanstans. *Det samhällsorganiserade projektet har (även) blivit individorganiserat.* En god vän inom ramen för ett samhällsprojekt har blivit en god vän inom ramen för ett individprojekt; man träffas och ringer till varandra utanför de organiserade sammanhangen – också, eller istället för.

I de fall där verksamheten även blivit en utgångspunkt för andra, oavhängiga sammanhang, står och faller inte den sociala tillvaron med de beslut som kringgärdar ett samhällsprojekt, även om den självfallet påverkas – en avgörande del av tillvaron tillbringas vid dessa verksamheter och de kan fortfarande utgöra ett socialt nav som underhåller relationen.

Det finns också exempel på nätverk där sociala kontakter från verksamheterna "blandas" med sociala sammanhang utanför den samhällsorganiserade sfären. Man rör sig mellan det samhällsorganiserade och det individorganiserade, det är flytande gränser med ett umgänge med och mellan människor från olika strukturella sfärer. Detta mönster återfinns inom ramen för det vardagsliv som beskrivs som både ett socialt projekt och ett verksamhetsprojekt.

Havererade samhällsprojekt⁵²

Dan: Alla mina dagar är lika. Enda skillnaden är att man inte kan åka till [verksamhet A] eller [verksamhet D].

Vad händer när verksamheterna reducerar sina öppettider? När träfflokalen stänger redan klockan ett eller när caféet inte längre har öppet på helgerna? Hur ter sig vardagen då, vilka blir alternativen?

Inom tidsgeografin talar man om havererade eller kraschade projekt. Att studera det som inte blev, säger oss lika mycket som att studera det som blev, menar Hägerstrand (1985). Genom att undersöka hur tillvaron ter sig när de samhällsorganiserade projekten genomgår förändringar eller försvinner kan man också få syn på deras betydelse för och plats i människors vardagsliv.

De havererade projekten får en särskild innebörd för de personer vars vardagstillvaro och sociala liv domineras av de samhällsorganiserade verksamheterna. De havererade projektens betydelse visas här genom några epi-

⁵² Detta avsnitt avser *kollektivt* riktade samhällsorganiserade projekt. När det gäller havererade projekt inom ramen för *individuell* riktade organisationsprojekt, diskuteras detta i avhandlingens sista del som handlar om boendestöd.

soder ur en av de medverkandes vardag. Dan tillhör den kategori vars sociala liv till avgörande delar är avhängigt dessa verksamheter. Han kan därför ses som en representant för andra med liknande struktur i sin vardag, även om alternativen – det som sker när det som skulle hända inte sker – ter sig olika från individ till individ. Det tycks dock stå klart att de alternativ som framkommer inom ramen för den här studien innebär olika typer av avsocialiserade ensamprojekt.

Havererat samhällsprojektet I

Varje helg brukade Dan frekventera ett samhällsorganiserat café, café D. Det var öppet på helger och även vardagskvällar fram till klockan sex. Det var den enda verksamheten i området som hade helgöppet.

Dan: Tidigare så hade man ett ställe man kunde ta sig till om man inte ville sitta hemma hela dagarna på helgerna så det är hemskt tråkigt [att de stängt]. Det tror jag nästan alla tycker. Så då hade man någonstans att ta vägen och det har man ju nu också om man kan komma på ett ställe att åka till. Det är tur för mig att jag har [café K] och [café L] [ordinarie caféer] men [café L] är bara öppet lördag, inte söndag. [Café K] är öppet bägge dagarna. (...)

I: Är det någon skillnad mellan att gå på ett reguljärt café som [café K] och [café L] jämfört med [verksamhetscaféet]? (...)

Dan: Det är ju ovanligt billigt. (...) Skillnaden är [också] att man är ju mer bekant med dem på [verksamhetscaféet]. Men när jag går på [café K] har jag inget intresse av att lära känna dem. Jag kommer dit för att få något att äta och dricka och sen får det väl vara som det är. (...) Livet på helgerna har blivit väldigt dött och ganska livlöst, det har blivit sämre sen [verksamhetscaféet] stängdes.

Dan tar sig ut genom dörren och ger sig iväg hemifrån, ändå. Han får sitt kaffe även om det är dyrare, ändå. Den avgörande skillnaden är att Dan inte längre har några *sociala förväntningar* på sina helger. Han vet att han med största sannolikhet inte kommer att träffa någon han känner, till skillnad från tidigare då han visste att han skulle göra just det. När caféverksamheten stänger på helgerna vidtar för Dans del en annan helgstruktur. Istället för att bege sig till caféet och omge sig med människor som han känner och som känner honom, åker han till ett vanligt fik. *Det samhällsorganiserade projektet har förvandlats till individprojekt* och i samma stund har tillvaron drastiskt *avsocialiserats*. Åtminstone i den bemärkelsen att Dan inte längre har någon *social garanti* när helgen kommer.

Om vi följer Dan från det att han besöker café L framkommer följande: På café L, visar det sig, småpratar Dan lite med caféinnehavaren och på vägen hem stöter han ihop med en före detta boendestödare i tunnelbanan. De pratar med varandra i några minuter tills den ena kliver av. Därefter stöter Dan ihop med en gammal bekant i sitt bostadsområde. De pratar några minuter. Dan går därefter hem.

Dan: Vi känner varann lite sen förut så då kan man säga att jag träffade en människa. Så man kan säga att idag så träffade jag två människor som jag känner. Det är bättre än ingenting. Så helgen hade sina små ljuspunkter men i övrigt var den ganska död och tråkig.

När verksamhetscaféet stänger blir det *slumpen* som avgör huruvida Dan tilltalar någon och själv blir tilltalad, huruvida han ges tillfälle att vara socialt responsiv eller inte. Det blir slumpens skördar som bestämmer huruvida Dans trajektoria befinner sig på samma plats under samma tidsrymd som någon annans; den samtidiga närvaron av en annan människa är inte garanterad. Ensamheten tilltar.

Havererat samhällsprojekt II

Dan: Mina dagar brukar bestå av att jag är hemma, sen på [verksamheten A], sen brukar jag ta mig till [restaurang F] och sen till [verksamhet D]. Men nu när [verksamhet D] stänger vid fyra så har man mer ont om tid. Förut hade du tid på dig till klockan sex men nu har du bara tid till klockan fyra.

En vecka hade verksamhet A stängt i fyra dagar. Istället för att sedvanligt ta tunnelbanan till A åkte Dan endast tunnelbana. Han åkte till olika slutstationer, klev av och tittade lite på perrongen och stationen och klev därefter på tunnelbanan igen.

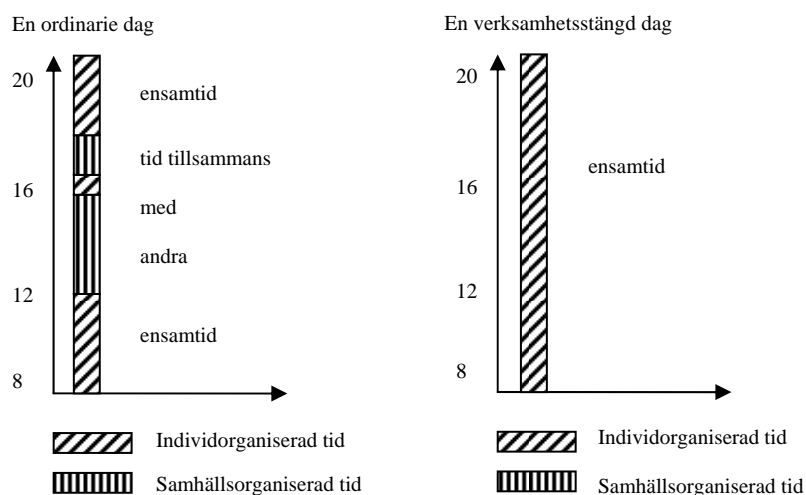
Dan: Förra veckan var jag ute i Farsta och Hagsätra och, nu ska vi se, ute i Hässelbystrand. Sen åkte jag till... jo, jag var i Norsborg också.

I: Vad gjorde du? Klev du av tunnelbanan och gick runt och tittade?

Dan: Jag nöjde mig bara med att ta en paus och titta på själva stationen och så kanske jag var där en kvart tjugo minuter eller en halvtimme och sen vände jag och åkte hem. (...) Jag ansåg att jag behövde göra mig några åkturer för att överhuvudtaget stå ut med dagarna. Jag måste bort ifrån mitt område jag bor i för att se något annat.

Förutom att Dan tillbringade sin tid på andra platser, i ett avsocialiserat sammanhang, rubbades även Dans övriga vardagsrutiner. Hans trajektoria dessa dagar kom att få ett helt annat utseende än annars, vilket omsatt i organisatoriska termer visar följande:

Figur 7. Skillnaden mellan en ordinarie och en verksamhetsstängd dag

Att verksamheten var stängd medföljde även att Dan inte åkte till nästa plats på sin dagliga rutt, en restaurang där han brukade äta middag varje dag och prata med personal och andra gäster.

Dessa episoder visar vad som kan ske när den sociala tillvaron till avgörande del är avhängig de kollektivt riktade samhällsprojekten. De visar samhällsprojektens betydelse och vilka konsekvenser lokalt fattade beslut om förändringar eller bara sedvanlig sjukfrånvaro bland personalen, kan få för den enskilda individen. Vad som sker när samhällsprojekten helt eller delvis eller stundtals havererar skiljer sig givetvis från individ till individ men Dans berättelse skildrar de sociala följderna när tillvaron i övrigt är socialt tom eller osäker. Dan har detta gemensamt med andra medverkande i den här studien och även med andra vilkas tillvaro domineras av de samhällsorganiserade projekten – det finns inga andra sociala alternativ än möjligtvis de tillfälliga och slumpartade.

Komplicerande faktorer

En annan aspekt av den tillvaro som skapas inom ramen för de kollektiva samhällsorganiserade miljöerna är den som bygger på ”social likhet” (se Gough och Bennsäter 2001 s 47). Verksamheterna riktar sig till människor som drabbats av psykiska störningar som är utanför ordinarie arbets- eller studiesammanhang. Detta får vissa sociala följder. En sådan är återkommande exponering inför andra personers *psykiska problem*. En annan rör exponering inför andra personers *ekonomiska problem*.

Att delta i de samhällsorganiserade verksamheterna innebär att vara omgiven av andra personer som också har psykiska problem. Detta kan innebära trygghet, förståelse och samhörighet (Andersson 2007; 2008) men också

påfrestningar av olika slag.⁵³ Att vara delaktig i de kollektiva samhällsprojekten innebär att ständigt vara beredd att möta och bemöta andra människors psykiska problem och de uttryck som dessa tar sig.

Tommy: Jag har sett att han [en annan deltagare] har en del dåliga sidor också som jag tycker är jobbiga. (...) Han verkar till och från ha ganska mycket ångest. (...) Så det har varit jobbigt. Vad jag kan se, även om jag inte är någon professionellt utbildad psykolog eller läkare, så är det ett ångestrelaterat beteende, att han mår dåligt. Men han har flera gånger, som jag ser det, öst över sin ångest både på mig och andra personer. Han har väl svårt att hantera sin ångest men då har det gått ut över oss istället.

Att möta andras ångest kan öka den egna:

Åsa: Ibland blir det för mycket problem, att hon [väninnan] har det jobbigt och då orkar jag inte riktigt. (...) Det kan bli väldigt jobbigt när hon är väldigt deprimerad, då tycker jag det kan bli väldigt jobbigt. Sen är det ju stunder när det är trevligt också, men det förstör när hon blir så där väldigt deprimerad. Det känns jobbigt. Jag börjar må dåligt själv.

Cirka hälften av de intervjuade ingår *inte* i något samhällsorganiserat kollektivt sammanhang. Till detta har man olika skäl. Det kan bero på att det är svårt att komma sig för, att man vill undvika större sociala konstellationer, eller på ointresse. Det kan också bero på ett motstånd mot att omge sig med andra med psykiska funktionshinder. Dels kan det sannolikt upplevas stigmatiserande (även om detta inte bekräftats i den här studien), dels finns en rädsla för att själv må sämre tillsammans med andra som har det svårt.

Eva uttalar att hon inte kan tänka sig att vara med i dessa sammanhang av just den anledningen.

Jag har provat men jag står inte ut med så sjuka människor. Jag vet inte om de har ångest, men jag tror det och då får jag sådan ångest.

En *motbild* till detta representerar Stefan som trots ihärdiga försök tillsammans med boendestödjaren ännu inte klarat av att regelmässigt ta sig till en verksamhet. Anledningen till att han vill ingå i detta sammanhang är att han vill träffa *andra som har psykiska funktionshinder och som lever ett liknande liv*. Han har omfattande informella kontakter i sitt sociala nätverk och gott om grannskapskontakter – men – han saknar ett socialt sammanhang där han, i detta avseende, är ”bland likar”.

Vidare exponeras verksamhetsdeltagare för *ekonomiska problem* bland övriga deltagare.

⁵³ De flesta av de medverkande har någon person i sin nära omgivning som är drabbad av psykisk ohälsa, även utanför verksamhetssfären. Man har träffat personer på sjukhusavdelningar, behandlingshem och liknande och hållit kvar kontakten.

Dan: Att människor har bekymmer i livet beror ofta på att de har ont om pengar. De här människorna jag känner de har nästan ont om pengar allihop. (...) Det gör ju att folk får ganska dåliga liv att leva.

Att omge sig med människor som drabbats av psykiska funktionshinder innebär också att omge sig med människor som har ont om pengar. Man har ofta sjukersättning och har man inte hunnit arbeta särskilt mycket i sitt liv – vilket är fallet för de flesta i den här studien – så innebär det låga inkomster. Förutom vad det innebär för den enskilde individen att ständigt ha ont om pengar kan en ekonomiskt missgynnad omgivning också vara påfrestande.

I: Finns det någon som vänt sig till dig för att låna en mindre summa pengar?

Tommy: Ja, det har hänt flera gånger, inte bara en person utan flera personer har gjort det. Ja, det är flera personer, men jag vill nog vara försiktig på den punkten för det verkar som det i vissa fall är väldigt svårt att få tillbaka pengar. Det verkar som en del människor inte kan sköta sin ekonomi. Antingen att de sköter den dåligt eller halvbra, men jag gillar inte när folk inte klarar av att hantera ekonomin för jag är väldigt noggrann själv med den saken och det retar mig när folk håller på så där. (...)

I: Är det vanligt att folk i din omgivning har dåligt med pengar?

Tommy: Ja det är väl lite olika det där. Men jag tycker mig ha märkt att människor som har psykisk ohälsa ofta har dåligt med pengar.

Andras psykiska men även ekonomiska problem kan således leda till ökade påfrestringar för de personer som regelmässigt deltar i de kollektiva samhällsprojekten. Det sociala sammanhang som verksamheterna skapar är på detta sätt i någon mån "tveeggade". Samtidigt som de erbjuder ett socialt sammanhang där människor med psykiska funktionshinder blir inkluderade, skapar de också ett sammanhang med sociala och psykiska påfrestringar.

Som *jämförelse* finns också exempel på personer som är engagerade i föreningar där utgångspunkten är att man förenas av ett gemensamt intresse.

Lars: Det betyder ju väldigt mycket för mig för det är där jag har haft... det är där jag träffat likasinnade. Och hade jag hamnat i en ren betongförort där det inte finns några sådana föreningar, då vet jag inte vad som hade hänt med mig psykiskt.

För Lars har föreningen fått stor betydelse för hans sociala liv, och som han säger, för hans psykiska hälsa. Det innebär att han har fått vänner och att han är efterfrågad för specifika kvaliteter.

Sammanfattande kommentar

Den gemensamma nämnaren för verksamheternas existens och sociala gemenskap är de deltagandes psykiska problem. Dan och andra med honom har en tillhörighet i dessa samhällsorganiserade verksamheter; där uppstår

vänskap och kamratskap och identifikation med en social gemenskap som har den psykiska ohälsan som gemensam nämnare. Förutom att vara ett forum för social gemenskap och i viss mening psykiska och sociala påfrestningar, innebär ett ”verksamhetsdominerat vardagsliv” även en social utsatthet i förhållande till politiskt och administrativt fattade beslut om förändringar som öppettider och neddragningar.

Hitintills har de olika temana mestadels rört sig kring de sociala nätverken och de sociala sammanhangen. Nästa tema tar sin utgångspunkt i den avsocialiserade vardagstillvaron, i ensamheten.

Ensamhetens olika ansikten

Inledning

Tidigare, i den feodala ordningen och bysamvaron, fanns strängt taget bara en existensform: den kollektiva. (...) en utbredd kvalificerad ensamhet mitt uppe i samhällslivet kan inte ha förefunnits. Först på 1800-talet blir det solitära tillståndet en självklarhet, först nu börjar människan oavslått pendla mellan att vara för sig själv respektive tillsammans med andra. Människan blir dubbel eller ambivalent: dels individ, dels samhällsvarelse. (...) Och är det *godast* att vara ensam eller att vara tillsammans med andra? (Asplund 1987a s 195).

Ensamhet har diskuterats tidigare men inte som ett sammanhållet tema. En aspekt av tillvaron är ofrånkomligen det avsocialiserade sammanhanget, det som rubricerats som ”ensamprojekt” i struktureringen av vardagslivet. Detta tema ligger nära temat om tillgång till socialt stöd då ensamhet i vissa avseenden kan handla om just brist på socialt stöd.

Ensamhet, och då särskilt ensamhet som inte är självvald, är inte sällan behäftad med föreställningar om övergivenhet, tomhet och tragik. Själva grundtanken när det gäller socialt stöd är ju också andra människors betydelse för hälsa och välbefinnande. *Ingen* av de personer som ingår i studien lever dock i total ensamhet då samtliga regelmässigt åtminstone träffar en boendestödjare. Men det finns personer som är ensamma för det mesta och då särskilt de som inte deltar i någon samhällsorganiserad sysselsättning. Den ensamhet som florerar är dock inte fråga om någon homogen ensamhet. Några är nästan alltid ensamma. Några är nästan aldrig ensamma. Några känner sig ofta ensamma. Andra känner sig sällan ensamma. Någon sitter ensam i sin lägenhet men har ett rikt socialt ”telefonliv” – likväl känner han sig isolerad. Ensamhet kan vara ett invariant och accepterat tillstånd. Ensamhet kan göra någon sjuk.

Även om man är ensam större delen av dygnet upplevs denna ensamhet olika. Schutz (1962/2002) myntade begreppet ”la durée”, eller inre tid, för

att särskilja upplevelser av tid från ”klocktiden”. Samma tidsmässiga ensamhet blir olika upplevelsemässiga ensamhet. Det finns också andra sätt att betrakta ensamhet. Weiss (1973) talar om *emotionell* respektive *social isolering*. Emotionell isolering är, menar Weiss, en brist på nära, intima relationer. Social isolering däremot, är snarare avsaknad av förankring i ett socialt nätverk. I det följande presenteras olika aspekter av emotionell och social ensamhet och isolering⁵⁴ vilka skall ses just som aspekter; de kan gälla för en och samma person och vid olika tillfällen. Förutom ”avsaknad av nära relationer” som är mer att betrakta som ett stadigvarande tillstånd och som i första hand berör personer utan informella relationer.

Avsaknad av nära relationer

Saknaden efter det man en gång hade skapar som ”ensamhetens hålrum” i tillvaron och längtan efter nära, tillitsfulla relationer gör sig påmind under intervjuerna. Det finns personer i studien som upplever den sortens ensamhet som emanerar ur brist på nära relationer och som inte finner någon kompensation i de sociala kontakter (företrädesvis samhällsorganiserade) som existerar. Att inte uppleva sig ha en enda människa med vilken man kan dela tankar och känslor med, vittnar om en särskild sorts ensamhet. Det gäller särskilt personer vars sociala nätverk består av samhällsorganiserade kontakter men det gäller också andra.

I: Finns det någon som du står nära, som du kan dela dina tankar och upplevelser med?

Margareta: Nej, det har det nog inte funnits.

I: Jag tänker på dina gamla väninnor, de ingår inte i en sån....?

Margareta: Ja, tidigare, när vi kunde ringa till varandra och umgås, då var det annorlunda. Då kunde vi dela våra upplevelser med varandra. Nu har det blivit annorlunda.

Denna emotionella ensamhet återfinns hos personer som också är socialt ensamma men även hos en och annan med informella relationer som är komplicerade eller konfliktfyllda, ibland destruktiva. På frågan om hon har någon att vända sig till när hon är ledsen och nere svarar en kvinna:

Ja, inte är det [partnern] i alla fall. Inte är det den man är ihop med som man behöver, det är det ju inte.

Avsaknad av nära relationer kan också ta sig uttryck som saknad efter det man en gång hade:

Katarina: Man skulle ha en mamma.

⁵⁴ Här används mestadels uttrycket ensamhet framför isolering. Isolering är ett starkare uttryck som innebär att vara ”avskuren” från sociala kontakter (Nordstedts 1990).

Roland: Man glömmer bort de här sakerna som man hade, arbetsmarknaden... kompisar, barn, allt. Det finns ju vare sig familj eller någonting kvar. Och man har ju inte någon annan direktfunktion utåt, heller. Det är väldigt långsamt och instängt i mitt liv.

Avsaknad av nära relationer är tydligast i de nätverk där de samhällsorganiserade kontakterna dominerar, inom ramen för vardagslivet som ensamprojekt och som ett verksamhetsdominerat projekt. Men *saknad* efter nära relationer existerar också när det finns informella relationer i nätverket. Det kan inbegripa saknad efter en relation man en gång hade eller så finns det existerande relationer i nätverket till vilka man saknar en känslomässig närhet.

Avsaknad av sällskap

I: Händer det att du blir sugen på sällskap när du sitter hemma?

Dan: Ja, egentligen vill man väl ha sällskap. (...) Men när man lever ensam ett antal år då vänjer man sig vid det. Det är lite olika om man tycker om det, men ibland vill man ha sällskap.

”Man vänjer sig” säger någon. ”Jag har alltid varit lite av ensamvarg” säger en annan. ”Jag lider inte av det” säger en tredje. Att vara ensam, snarare i social än emotionell mening, kan vara ett invariant tillstånd och det finns personer i den här studien som snarare är att betrakta som solitärer än människor som alltid känner sig ensamma i sin ”sociala ensamhet”.

I: Är det så för din del att du vill ha ett mer aktivt liv eller?

Bengt: Det är frågan, om jag verkligen vill det. Inte i så stor utsträckning faktiskt. På sätt och vis har jag alltid varit ensamvarg också. Jag trivs rätt bra med mig själv. Det har jag gjort hela livet. Jag brukade gärna sitta hemma och läsa böcker och....

Bengt identifierar sig som ”ensamvarg” och menar att han alltid varit det och att det inte direkt har med hans nuvarande situation att göra. För andra har det skett förändringar under årens lopp, sedan man ”blev sjuk”. Nätverken har krympt helt enkelt och man har så småningom blivit mer ensam än tidigare.

”Diskar och lyssnar på vardagen”, skriver Roland i sin dagbok. Roland gör allt som behöver göras. Han tvättar, han diskar, han handlar och lagar lite mat. Men konstaterar: ”Det är en fruktansvärt tråkig vecka för det är inget som har hänt”. Samtidigt är det: (...) ”...en ganska normal vecka. Jag har varit ensam hela veckan och kanske på besök en dag och gått och handlat kanske en dag och städad en dag.” En kväll skriver han: ”Känner mig ensam.”

Även om det finns personer som inte alltid lider av ensamheten, kan det vara uteslutande *tråkigt* att vara ensam en stor del av dygnet. Man har helt enkelt sällan roligt och trevligt. Det enda sociala avbrottet är kanske boendestödjaren timplånga veckobesök och en och annan telefonsignal. Även för dem som har viss vardagskontakt med familj och vänner kan dagarna kännas långa, tråkiga och händelsefattiga.

Det är en påtaglig skillnad mellan de som ingår i verksamhetssammanhang och de som inte gör det. De som har verksamhetskontakter i sina nätverk har också givet sällskap vissa dagar och vissa tider. Men utanför detta tid- och platsbestämda sociala sammanhang kan det vara svårt att få till stånd en mänsklig kontakt.

Om man skulle vilja ha eller behöva sällskap utanför de tidsbestämda sociala inslagen, boendestöd inräknat, är de samhällsorganiserade projekten inte ett alternativ. Att de är tidsbestämda gör sig särskilt gällande i en situation av detta slag: att höra av sig till någon *bara för att prata*, för sällskaps skull, är inte ett alternativ. Man tänker inte på detta som ett alternativ utanför den angivna tiden – såvida det inte är *något särskilt*.

I: Kommer boendestödet in i bilden någonstans när det gäller uppskattning eller när du känner dig ledsen och nere eller...?

Åsa: Ja, det gör de. Men jag ringer inte upp dem direkt. Eller visst ringer jag dem också men det är ofta om de har ringt eller om det är något särskilt jag vill bestämma med dem men jag ringer inte upp dem bara för att prata en massa strunt liksom.

I: Det ska vara ett konkret ärende då?

Åsa: Ja.

De personer som bara har samhällsorganiserade kontakter i sina nätverk (såvida man inte har social kontaktperson vilket kan inbegripa en större tidsmässig frihet) har således ingen att höra av sig till om man nu bara skulle vilja ha sällskap, få lust att prata med någon, utan särskild orsak.

Ensamhet i förhållande till andras upptagenhet

Roland: Det händer ju ingenting så där direkt. Det är ganska dött överallt. Man känner inte heller någon större lust att ringa någon, barn eller familj och så. Ringer jag dem och de svarar så är de upptagna med sitt och jag känner själv då att det är ingen idé att jag pratar speciellt mycket.

Många andra människor i den sociala omgivningen arbetar medan ett flertal av de medverkande inte har något särskilt för sig om dagarna. Ändå tycks man föredra vardagarna i förhållande till helgerna. Kanske beror det på att på vardagarna står fler förbindelser öppna med världen utanför lägenheten. Det

kommer post, det går att ringa till öppenvården, det kommer en boendestöd-jare...

Att helgerna kan vara särskilt påfrestande gäller oavsett om det individorganiserade eller det samhällsorganiserat livet dominerar. Det gäller således inte bara dem som har sina sociala sammanhang uppknutna till helgstängda verksamheter. Även om det finns vänner och familjerelationer i det sociala nätverket kan det uppstå en känsla av ensamhet *i förhållande till andras upptagenhet*.

Eva: Jag har svårt liksom... att komma på någonting att göra på helgen. Att hålla på och ringa runt till folk man känner, det blir ju aldrig något napp. De har inte tid.

För Stefan likaså är vardagarna att föredra framför helgerna. På vardagarna har de han känner och umgås med, mer tid för honom. Trots att han har fler-taliga sociala kanaler, lider han av helgerna då de andra blir upptagna av sitt.

Stefan: Det är därför jag tycker helgerna är så tråkiga, för de som har familj, det blir så intimt i familjen liksom. Det är därför jag tycker om vardagarna för då har de mer tid.

Trots ett nätverk där man är emotionellt och socialt förankrad kan känslan av ensamhet och tillfälligt utanförskap göra sig påmint vid särskilda tidpunkter, som helger. Det är tidpunkter då samhällsorganiserade kontakter som boendestöd och verksamhetskontakter (åtminstone i den här studien) inte heller finns till hands.

Ensamhet i förhållande till andras upptagenhet gäller främst de som har informella relationer, men man kan också se det som ett utslag av att de samhällsorganiserade kontakterna är tidsbestämda.

Kristinas vardag har beskrivits som ”verksamhetsdominerat”, vilket innebär att hennes sociala liv är avhängigt de samhällsorganiserade projekten.

I: På helgerna, vad gör du då?

Kristina: Är hemma

I: Händer det att någon kommer och hälsar på dig på helgen?

Kristina: Det är ingen som kommer på helgerna.

Ensam hemma men inte i världen

Sällskap i förhållande till ensamhet kan också vara förknippat med platsen för ensamhet – hemmet. Och detta gäller inte enbart dem som för det mesta är hemma om dagarna. Flera personer ingår ju i sociala sammanhang utanför bostaden men dessa är tidsbestämda och platsbestämda och sträcker sig inte utanför denna bestämning. Att inte ha sällskap *hemma*, tycks ha en särskild betydelse.

Stefan som har flera vänner med vilka han pratar i telefonen flera gånger per dag, har svårt att delta i större sociala sammanhang och framlever en stor del av sin tid hemma. Sociala kontakter saknas dock inte men de sker mestadels per telefon. Telefonsamtalen är en stor del av hans sociala liv och lindrar hans upplevelse av isolering. Att boendestödjare kommer hem till honom en gång i veckan beskriver han också som ett sätt att bli *mindre isolerad*. Kristina å sin sida menar att det skulle bli ensamt om boendestödjaren – som kommer en gång i veckan – inte kom *hem* till henne trots att hon är socialt uppknuten i verksamheter.

Hur skall man då tolka detta med betydelsen av sociala relationer innanför hemmets väggar? I Stefans fall tycks det ha att göra med att det är en så kallad ansikte-mot-ansikterrelation, till skillnad från telefonkontaktarna. Ett fysiskt möte mellan två personer innebär – för att använda Asplunds terminologi – ett socialt responsorium med en mer omfattande samspels- och intrycksarsenal än vad telefonmötet kan erbjuda. Det livar upp, säger någon, med ett besök. När någon – i detta fall boendestödjaren – kommer *hem* till personen ifråga sätter detta sin prägel på hemmet: det förändras. Från att vara en avsocialiserade miljö förvandlas det till en social miljö. En besökare för också med sig en ”flik av världen” in i bostaden. Besökaren blir en bärare av annat liv och andra skeenden vilka införlivas i det sociala samspelet med den som sitter ensam hemma.

I Kristinas fall är en möjlig tolkning att ett besök av boendestödjaren innebär att tiden är vikt ”just för mig”. Den skall inte delas med andra som vid en verksamhet.

Situationsbetingad ensamhet

Vissa situationer kräver sällskap – annars blir de havererade projekt. Finns det inte något sällskap att tillgå verkar ensamheten i sig hindrande. Det kan röra sig om att utträta ärenden, gå ut genom dörren, göra något roligt, prata med någon.

Kristina tycker om att gå och simma men hon gör det inte för hon har ingen att gå med. Tidigare gick hon och simmande tillsammans med personal och deltagare vid en verksamhet. När detta upphörde, upphörde också Kristinas simning.

Detta exempel är ett av otaliga andra. Situationsbetingad ensamhet är ett signum för de vardagsliv som figurerar i studien och hänger samman med den psykiska ohälsan, dess uttryck och konsekvenser. Samt – med det samhällsorganiserade stöd som erbjuds. (Situationerna beskrivs närmare i nästa avsnitt som handlar om vardagens svårigheter och begränsningar).

Sammanfattande kommentar

”Är det då godast att vara ensam eller tillsammans med andra?” Svaret är väl kanske att både och, är gott. Såvida det finns andra att vara tillsammans med och såvida dessa andra medför ”något gott”.

Den ensamhet som återfinns i de medverkandes vardag är ingen homogen ensamhet. Den kan beskrivas i termer av avsaknad av nära relationer, avsaknad av sällskap, ensamhet i förhållande till andras upptagenhet, att vara ensam hemma och som situationsbetingad ensamhet. Problemet är kanske inte ensamheten i sig – det finns flera vittnesmål om att man vant sig, att man är ”ensamvarg” och så vidare. Problemet är avsaknad av alternativ. Det går inte att ta miste på betydelsen av boendestödjarens besök i en för övrigt socialt tom tillvaro: ”det blir som lite gladare då”, som en kvinna säger. Att det inte finns någon att höra av sig till, om man skulle vilja, eller att det inte finns någon som hör av sig, om man skulle vilja, skapar känslor av ensamhet. Om detta berättar medverkande som både har och inte har informella relationer i nätverket.

Ensamhet hänger i flera avseenden samman med tillgång till socialt stöd vilket kommer att diskuteras ytterligare i avhandlingens del III som handlar om det samhällsorganiserade boendestödet.

Det sista temat, som följer härnäst, rör samtliga av de medverkande oavsett vilken typ av vardagsliv man lever och vilka sociala kontakter man har och handlar om vardagens svårigheter och begränsningar.

Vardagslivets svårigheter och begränsningar

Inledning

Med det tidsgeografiska begreppet kapacitetsrestriktioner, kan vardagslivets svårigheter och begränsningar undersökas. Till kapacitetsrestriktioner hör individens fysiska och psykiska förmåga, materiella tillgångar, kunskap, teknik, boendeförhållanden etc. (Ellegård 2001; Kjellman 2003). Kapacitetsrestriktioner kommer till uttryck i samspel mellan individen och den fysiska, materiella och sociala omgivningen. De hänger därmed samman med sociala och ekonomiska strukturer på makronivå och samhällelig fördelning av resurser. Och därmed vad som med ett annat tidsgeografiskt uttryck benämns styrningsrestriktioner (se kapitel 2).

De medverkandes psykiska kapacitetsrestriktioner tar sig olika uttryck hos olika personer och fluktuerar dessutom över tid. Några lever i långa perioder under ständigt hot om försämring av den psykiska hälsan; att övermannas av psykosen, rösterna, tankens kollaps. Andra drabbas av svåra attacker av panikångest, ibland flera gånger om dagen. Både rädslan inför attacken och det kristillstånd som själva attacken utlöser, utgör en ständigt närvarande stressfaktor. Ytterligare någon lever med svåra tvångstankar och

för andra är det psykiska tillståndet mer stabilt, om inget oförutsett händer. Sammanfattningsvis lever majoriteten av de sjutton personerna ständigt eller i perioder under svår psykisk press.

Ett uttryck för psykiska störningar är att vardagslivet mer eller mindre brutit samman, att en självklar hållning eller förtrolighet i förhållande till vardagens rutiner och omgivning lösts upp. Att drabbas av psykiska störningar kan därför sägas utgöra ett brott mot vardagslivets bakgrundsförväntningar.

Varje dag genomför vi allehanda aktiviteter och projekt, ofta av rutiniserad karaktär. Vi behöver vanligtvis inte tänka efter särskilt noggrant hur det går till att koka en kopp te eller sätta på tvättmaskinen. I den vardag som möter människor med psykiska funktionshinder kan dock rutinmässiga vardagshandlingar förvandlas till svår genomförbara eller ogenomförbara projekt. Att gå tvärs över gatan till affären för att köpa en liter mjölk är, vanligtvis, en vanehandling, ett rutinprojekt. Men att genomföra detta med stor vanda, att bara klara det ibland eller att inte alls kunna göra det, ger projektet ”köpa mjölk” en annan status; det blir ett *ickerutiniserat projekt* eller möjligen ett *havererat projekt* om det aldrig kommer till stånd (se Hägerstrand 1985). Genom att studera vardagens vedermödor och dess genomförda eller ogenomförda projekt, synliggörs individens begränsande omständigheter.

De medverkandes vardag är fulla av ickerutiniserade och havererade projekt som kan härledas till deras kapacitetsrestriktioner. Hur kan man då beskriva genomförandet av projekt?

Ett projekt, menar Hägerstrand (1984), består av två steg. Dels själva idén om handlingen som sådan och dess logiska struktur. Dels det praktiska genomförandet vilket måste utgå från själva idén om vad som ska utföras men som sedan kan genomföras på en mängd skilda sätt bland annat beroende på material, geografisk placering, tid, förmåga etc. Kapacitetsrestriktioner hör samman med genomförandet, eller *icke genomförandet*, av vardagens olika aktiviteter och projekt och kan med utgångspunkt från Hägerstrands projektresonemang beskrivas på följande sätt:

Projektet städa består av själva idén och av genomförandet. När städning blir en rutiniserad handling sammanfaller idé och praktik; ”man bara gör”. När det uppstår problem med att genomföra projektet städning för de personer som ingår i studien har detta två källor.

1. Projektet städa uppstår ej som idé varpå praktisk realisering inte är möjlig.
2. Projektet tar form som idé men det praktiska genomförandet uteblir.

“(...) the actor must be able to form the necessary bundles of participating populations of all kinds – not just humans – in a tangible physical sense.” (Hägerstrand 1985 s 201).

För att genomföra projektet städning måste tanken infinna sig och kroppen förmås sättas i rörelse och använda de redskap som behövs. I förekommande fall krävs även närvaron av ytterligare en person, till exempel en boendestödjare, för att ”form the necessary bundles” för genomförandet av projektet städning.

Vardagen för de medverkande är förenad med restriktioner, vilka kan noteras ”längs den dagliga vägen”, genom individens samspel med den sociala, fysiska (exempelvis avstånd) och materiella (exempelvis pengar) omgivningen. Det handlar om svårigheter att förflytta sig, att vistas i specifika miljöer och att genomföra ytterligare en rad av vardagens små och stora projekt. De kapacitetsrestriktioner som uppdagats i empirin kan sammanfattas enligt följande:

- att komma sig för
- att våga
- att kunna, att veta och att handskas med
- att kommunicera
- att koncentrera sig
- att sova
- att ha råd

Kapacitetsrestriktioner

Att komma sig för

Lotta har svårt att komma sig för med plocka undan, att diska och att städa. Ibland har hon också svårt att komma iväg till sina dagliga sysselsättningar eller att ta sig in i duschen. Hon har däremot inga svårigheter att röra sig ute i den offentliga miljön, att åka tunnelbana och buss, att gå promenader, att handla, gå på konserter, träffa vänner och så vidare. Lotta bor i en fin och ombonad liten lägenhet med ljusa gardiner, växter, fotografier och trevliga möbler. Vid mina besök hemma hos Lotta är det alltid fullt med disk i diskhon och på den lilla diskbänken. Bordet i vardagsrummet är belamrat med papper, tidningar och böcker och på stolarna och mellan stolarna ligger det travar med olika saker.

Uttryck som återkommer i intervjuerna är ”jag kommer mig inte för”, ”jag har ingen ork”, ”jag har svårt att komma till skott” och liknande formuleringar. De medverkande talar ibland om en handlingsförlamande trötthet, som att kroppen är tömd på all kraft. Tröttheten ligger som en barriär mellan individen och den handling som skall genomföras.

Katarina: Ibland orkar jag inte så mycket. Jag kanske bara sover, äter, diskar.

Orkeslösheten och initiativlösheten drabbar ofta vardagsbestyr som är förlagda till hemmet men kan även gälla aktiviteter utanför hemmiljön. Det kan även gälla aktiviteter förenade med att upprätthålla hygien. Idén är en realitet (och kan återuppstå som idé om och om igen) men inte själva genomförandet.

Exempel på projekt som är svåra att genomföra:

- att diska
- att städa
- att laga mat
- att tvätta
- att plocka undan
- att torka köksbordet
- att kasta tidningar och reklam
- att koka kaffe
- att duscha
- att gå ut genom dörren
- att handla mat
- att köpa kläder
- att låna böcker
- att läsa böcker och tidningar
- att upprätthålla sociala kontakter
- att delta i sociala sammanhang
- att gå på bio

Exempel på sysslor i hemmet:

Tommy för en ständig kamp mot att tidningshögarna skall växa och lägenheten så sakteliga ”gro igen”.

I: Kan du beskriva hur det kommer sig att det blir såna här tidningshögar till exempel?

Tommy: Jag vet inte, det är väl någon typ av någon idé jag har att jag vill läsa tidningarna och sen har jag svårt att kasta dem för jag har fått för mig att det kanske kan vara bra att läsa dem vid ett senare tillfälle och så har jag svårt att kasta dem för att jag kanske är rädd för att missa någonting, någon artikel som står i tidningarna som jag vill läsa igen kanske. (...) Tidigare år tog jag hit en städfirma. (...) Jag hade väldigt stökigt då.

Exempel på att röra sig utanför bostaden:

I: Vad hände med [sysselsättningsverksamheten] då? Du gick i en sådan förut?

Kristina: Ja.

I: Men du går inte längre, vad kommer det sig då?

Kristina: Orkar inte.

Exempel på hygienaktiviteter:

Lotta: Tyvärr kan det bli så när man mår dåligt, man kommer inte in i duschen. Det... det liksom... jag gör inte det alltså.

I: Är det samma fenomen som det här att du inte kommer dig för med att diska? Är det samma känsla eller liksom...?

Lotta: Jag vet inte. Det är så här, det tar emot liksom. Det tar emot, jag kommer inte in liksom.

Att våga

Det finns en rad projekt som stannar på idéstadiet på grund av att de är förknäpade med starka olustupplevelser som rädsla, panik och ångest.

Kapacitetsrestriktioner i det här sammanhanget omfattar ofta *förflyttningar* av olika slag som att lämna lägenheten och att åka tunnelbana eller buss eller *att vistas* i offentliga miljöer, i sociala sammanhang eller ensam i det egna hemmet. Det kan också röra sig om att *kommunicera* med andra människor och myndigheter eller att *öppna post*.

De medverkande personerna bor och lever i en urban miljö med kollektivtrafik som buss och tunnelbana, nödvändiga för att ta sig till vissa platser medan andra kan nå inom promenadavstånd. Till skillnad från småstadsmiljön där det befintliga serviceutbudet ofta finns inom gångavstånd påminner förortsmiljön mer om glesbygd i den bemärkelsen att det kan krävas transportmedel för att ta sig till olika platser som apotek, träfflokal, öppenvård, simhall, bank etc. Bil är inte vanligt förekommande bland de intervjuade (endast två personer har körkort och tillgång till bil och två personer har färdtjänst).

Katarina berättar om tunnelbanebyte vid Slussen⁵⁵.

Det är jättejobbigt. Ibland går det bra i tunnelbanan, men sen när man ska byta – man får ju gå runt – och sen, man går ner för trapporna... men då är det så långt till bänkarna, så jag står kvar där. Jag kommer nedför trapporna, ställer mig vid trappan och håller mig i det där handtaget. Jag kan inte stå för mig själv och jag klarar inte ens att gå de där stegen till bänkarna. Jag känner mig helt så här... ja nojig, konstig. *Jag kan inte ta några steg*. Så står jag och håller krampaktigt i ledstången där vid trappen tills tunnelbanan kommer, istället för att gå bort till bänken och sätta mig, men jag tycker det blir för långt.

Var man bor i förhållande till serviceutbud och sociala sammanhang har avgörande betydelse för vardagens villkor. Att använda kollektiva transportmedel för att förflytta sig från hemmet till andra platser och miljöer kan vara svårt eller omöjligt, såvida man inte har sällskap. Ett frekvent exempel på den fysiska omgivningens och infrastrukturens betydelse för vardagsvillkoren är medicinhämtning. Då medicinering utgör ett väsentligt inslag i var-

⁵⁵ Exemplet återfinns även i Andersson (2004).

dagen för de flesta av de medverkande är såväl apotek som psykiatrisk öppenvårdsmottagning inrättningar som regelbundet skall besökas.

Åsa, exempelvis, brukar ta bussen till apoteket för att hämta ut sin medicin. När apoteket flyttas måste hon ta tunnelbana till den nya lokaliseringen men Åsa klarar inte av att åka tunnelbana, åtminstone inte ensam. Förändringen kommer att inskränka på Åsas möjligheter att själv hantera sin medicinsituation. Hon blir nu beroende av boendestödjare och därmed specifika tider för att få sin medicin. *Avstånd och transporter blir avgörande för huruvida ett projekt kan genomföras inom ramen för den individorganiserade vardagen eller om det blir en angelägenhet för den samhällsorganiserade* – det vill säga hämta medicinen i sällskap av en boendestödjare eller genom att öppenvården sköter medicinhanteringen.

Svårigheter att överbrygga avstånd kan också *förändra arten av social kontakt* med andra människor. När Stefans goda vän flyttade upphörde de täta träffarna och de gemensamma promenaderna, trots att de båda bodde kvar i samma stad, endast några tunnelbanestationer från varandra. Samvaromönstret förändrades radikalt: från gemensamma promenader och krogbesök till telefonsamtal.

Ytterligare exempel på restriktioner är svårigheter att vistas på olika platser. Det kan likaväl gälla en samhällsorganiserad verksamhet som ett köpcentrum.

Stefan: Jag får panik bara jag sätter fötterna innanför dörren där på [sysselsättningsverksamheten] (...) Jag ringde återbud för jag hade så mycket panik så att jag inte kunde ta mig dit och sen har det bara blivit att jag bara ringer återbud hela tiden så nu har jag tagit ett uppehåll.

I: Du går inte ut ensam?

Katarina: Nej nej nej. Jag kan inte gå inne i centrum själv. (...) Förut så funkade det. Då kunde jag gå där när jag hade varit hos kuratorn, om det var tidigt på morgonen. Men det brukar ta stopp om jag går ensam. Det börjar gunga. Jag kan inte ta några steg. Jag blir helt paralyserad. Även fast det kanske inte är mycket folk.

Att upprätthålla kontakten med det omgivande samhället kan också bli ett havererat projekt. Det kan gälla myndigheter, läkare, tandläkare, hyresvärd och energibolag, det vill säga kontakter som kan vara nödvändiga såväl för att upprätthålla ett eget boende som för hälsan.

Börje: Då ska man kontakta myndigheter och jag har svårt för att ringa. (...) Sånt där gör mig helt... just kontakt med myndigheter av olika slag, det har jag väldigt svårt för.

Att öppna posten och läsa försändelserna är ett område som också kan vara omgärdat av rädsla eller obehag. Det kan gälla post från skatteverket, försäkringskassan, kronofogden...

I: Det står här [i dagboken] `känner mig dålig, skakig'. Vad var det då?
Katarina: Ja, jag blev alldeles skakig när jag fick det här brevet. Ännu värre blev det, fast jag inte ens öppnat det. Det påverkar jättemycket såna här [myndighets] brev. (...) Jag kunde inte sova på hela natten, jag hade ångest hela natten, jag kunde inte sova någonting, jag mådde så himla dåligt psykiskt. (...) Så jag undviker att öppna de där kuverten själv.

Att kunna, att veta och att handskas med

Det finns ytterligare en aspekt av kapacitetsrestriktionerna som har med kunnande, vetande och att handskas med att göra, vilket i detta sammanhang har två dimensioner. Dels den dimension som redan diskuterats; *att veta* hur man gör men *ändå inte kunna* genomföra ett projekt för att man inte kommer sig för eller inte vågar. Dels en annan aspekt som syftar på att *inte veta och därmed inte kunna* och kan röra allt från att tolka samhällsinformation till hur man handskas med den maskinella och tekniska utrustning som numera räknas till vardagstillvaron (tvättmaskin, datorer etc).

Dan: Jag fick inte lära mig så mycket [under min uppväxt] så det finns många saker jag inte vet hur jag ska hantera, sådana här praktiska saker. (...) Jag kör inte tvättmaskin ensam. Jag är dålig på det här med maskiner.

Svårigheter att fylla i blanketter är ett frekvent återkommande tema. Det gäller nödvändiga ansökningar för sådant som bostadsbidrag och sjukersättning.

Katarina: Alltså jag är så dålig på att fylla i blanketter, jag vet inte ens något om min pension och så där. (...) Jag får sån här panik, jag mår skitdåligt när jag ska fylla i blanketter. Jag hatar blanketter.

Eller annan typ av pappershantering:

Eva: Det ska tryckas kopior och letas fram papper. Såna där jobbiga grejer, leta efter årsinkomsten. Så ska det vara kopia på den och hyreslappen, tre... nej, det är jobbigt det där. Sen vet jag inte hur man gör när man gör kopior.

Det finns således vissa kapacitetsrestriktioner som snarare tycks hänga samman med okunskap än oförmåga eller att okunskapen blir en del av oförmågan. Att som vuxen person inte veta och inte kunna när det gäller vardagslivets nödvändiga förehavanden tycks hänga samman med en bristfällig introduktion i vuxenvärld och samhällsliv. Man har dåligt självförtroende och tror sig inte om att kunna hantera vissa situationer.

Att kommunicera

Att kommunicera med andra rör även sociala kontakter i allmänhet och är inte bara förenat med att våga kontakta myndigheter och liknande. Sociala begränsningar som en följd av de psykiska problemen har tidigare diskuterats (se kapitel 3). Denna typ av kapacitetsrestriktioner har, förutom att vara ett diskussionsämne i själva intervjusituationen, även kunnat vara *en del* av själva intervjusituationen. Det har då gällt en upplevelse från intervjuarens sida att – åtminstone stundtals – inte dela en överenskommen verklighet, som vad samtalet handlar om.

Jag försöker prata med Roland om hans släkt, vilka han träffar, hur ofta och när. Roland talar om andra saker, om speciella system som han uppfunnit. Han går fram till bokhyllan och hämtar en pärm och visar mig. Efter ett tag försöker jag återkomma till intervjuämnet, Roland hakar på en stund, sedan pratar han om andra saker. Jag försöker så småningom leda tillbaka samtalet till ursprungsfrågan, det fungerar en stund, sedan åter till något annat...

Att koncentrera sig

Svårigheter att koncentrera sig påverkar möjligheterna att läsa böcker, tidningar, gå på bio med mera. Koncentrationssvårigheter ses av de intervjuade både som en konsekvens av den psykiska hälsan och av medicineringen.

Börje: Ja jag har väldigt svårt med koncentrationen, det har jag. Om man äter mediciner och sånt där kan man få problem med koncentrationen. Det har jag ju märkt, att det är svårt att koncentrera sig, att minnas och sådana där saker.

Anita: Sista filmen jag såg var Fanny och Alexander. Det var på 80-talet.
I: Skulle du ha lust att gå på bio, om du hade någon du kunde gå med?
Anita: Nu kan jag inte sitta still så länge.

Att sova

Behovet av sömn är ett ”utslag” av kapacitetsrestriktionernas biologiska förankring. Svårigheter att sova är en företeelse som är relativt utbredd bland de medverkande, något som kan påverka såväl välbefinnandet som vad man orkar med att göra på dagarna som relationen med grannarna (och i förlängningen med hyresvärden).

Åsa: I fem veckor har jag sovit jättelite. Jag drömmer mardrömmar varje natt, lägger mig vid elva och vaknar vid tvåtiden och skräck liksom och sen försöker jag somna om. Jag tvingar mig att ligga kvar, jag springer upp, jag gör det och det och tar tabletter, jag tar en dusch mitt i natten, jag är ju tvungen liksom fast jag gör det väldigt svagt så inte grannarna ska bli störda - men det är inte så lyhört här, eller lyssnar på lite musik fast på låg volym då. Och då försöker jag bear... för att jag kommer ihåg de så tydligt (...) Det är saker som jag bearbetar i drömmen som [oklart ord] har hänt och händer, saker som jag uppfattar på radion och tv:n och så.

Att inte kunna sova är det vanligaste problemet men det finns också ett motsatt förhållande när det gäller sömn: att sova för mycket. Margareta, som vi stiftade bekantskap med tidigare när olika typer av vardagsliv illustrerades, sov eller dånade en stor del av dagen. Sönnen blev ett sätt att ta sig igenom dagarna, de stunder då hon inte hade sällskap.

Att ha råd

Lars: Jag har ju aldrig haft mycket pengar att röra mig med i arbetsför ålder.

Kapacitetsrestriktioner är också förenat med materiella tillgångar som pengar. Även om den ekonomiska situationen inte utgjorde ett tema under intervjuerna, innehåller både intervjuer och dagböcker en hel del ekonomiska referenser.

Katarina: Det är mycket som tynger. Det är mycket den här ekonomin som jag tänker på väldigt mycket...

Begränsad materiell välfärd i form av starkt begränsade pengaresurser utgör ofta en realitet för människor som drabbats av psykisk ohälsa (se Statistiska centralbyrån 1997; Brea 2005). Några av de medverkande har hunnit arbeta ett antal år och på det sättet fått en bättre ekonomisk utgångspunkt jämfört med dem som inte har några tillägg till sin sjukersättning. De personer i studien som har mer pengar att röra sig med kan beträda andra sociala arenor utanför de samhälleligt organiserade som caféer, restauranger och biografier. Eller åka på semester i "egen regi". Men det hänger givetvis också samman med huruvida man kommer sig för och vågar. Vilket i sin tur också är betingat av sociala faktorer – huruvida man har sällskap eller inte.

Ett starkt skäl att uppsöka de samhällsorganiserade verksamheterna är det låga priset på mat och kaffe. Ett skäl att åka till en närliggande stadsdel istället för in till stan är att det bara kräver en tunnelbanekupong istället för två. Tanken "att inte ha råd" är införlivad i vardagslivet. "Jag har svårt att få det att gå ihop ekonomiskt" säger en av de medverkande. Att gå till tandläkaren fordrar en ansökan om fondmedel, likaså avgiften till en kurs.

Åsa berättar att hon skulle vilja bjuda hem några vänner.

I: Tror du att du kommer att göra det då?

Åsa: Ja, det kommer jag att göra när jag får råd.

Svårigheter att förflytta sig, att vistas i sociala sammanhang eller rätt och slätt ångestladdad ensamhet, i kombination med längtan efter sociala kontakter, kan generera höga telefonräkningar. Flera av de intervjuade menar att de

måste försöka begränsa sina telefonsamtal – även om det är ett sätt att hålla ångesten stången – det blir helt enkelt för dyrt.⁵⁶

Åsa: Jag pratar väldigt mycket i telefon. Jag har höga telefonräkningar. Igår ringde jag fyra, fem stycken.

Det handlingsutrymme som utmejslas för genomförande av olika aktiviteter och projekt är således förbundet med individens kapacitetsrestriktioner som psykisk förmåga och ekonomi. Inkomstens betydelse i förhållande till de sociala nätverk som skapas har påtalats i annan forskning. Den ekonomiska nivån är betydelsefull då den tillhandahåller konkreta resurser för att skapa och behålla ett omfattande nätverk – resurser som tillåter människor att telefonera och lättvindigt resa, att underhålla gäster, att ”go out socially”. (Fischer 1982 s 252).

Ibland – ibland inte. Vardagens oförutsägbarhet

Dan: Ibland när jag går hemma så känner jag att jag orkar och ibland orkar jag ingenting och ibland så får jag mig till att göra saker men ibland så får jag mig inte till att göra någonting och ibland så tappar jag helt enkelt lusten för jag är för trött.

Det finns ett uttryck som ständigt återkommer i berättelserna om vardagens vedermödor. Det är: *ibland* och *ibland inte*. Det rör sig om tidigare omnämnda kapacitetsrestriktioner, huruvida man kan genomföra vardagliga aktiviteter som att duscha, diska, dammsuga och åka tunnelbana. Det handlar om vardagens *oförutsägbarhet*.

I en studie om kronisk sjukdom och funktionshinder (synskadade) ur ett livsloppsperspektiv, konstateras att funktionshinder ofta snarare är dynamiska än stabila och statiska tillstånd. Funktionshindrets föränderlighet blir särskilt tydligt när det studeras i ett längre perspektiv (Jeppsson Grassman 2001). Ett genomgående tema som utkristalliserats i den här studien, i såväl observationer som intervjuer, är just denna föränderlighet, trots att det här rör sig om betydligt kortare tidsperspektiv och psykiska funktionshinder istället för fysiska.

Huvuddelen av kapacitetsrestriktionerna (*ekonomin undantagen*) är inte statiska till sin natur utan präglas av föränderlighet. Men det är föränderlighet av olika slag. Dels i förhållande till själva projektet; ibland innebär ett

⁵⁶ I en amerikansk studie redogörs för de olika konsekvenser som fattigdom har på psykiskt funktionshinderades sociala nätverk när det gäller att upprätthålla kontakter. Bland annat konstateras att vissa inte har råd att hälsa på eller ringa till vänner och familjemedlemmar som inte bor i närheten. Andra har inte råd med telefon. (Brea 2005).

specifikt projekt problem, ibland inte. Dels i förhållande till tiden; föränderligheten kan fluktuera snabbt eller relateras till (längre) perioder.

För Stefan förändras tillvaron från timme till timme.

I: Kan du röra dig fritt hur som helst där du bor, gå till centrum och tillbaka och...

Stefan: Ja det är väldigt olika, olika dagar.

I: Känner du det då ibland det här kommer jag att klara?

Stefan: Mm. Och så känslan nej det här går åt helvete, nej det här går inte.

I: Kan det vara väldigt olika från dag till dag?

Stefan: Ja helt. Från timme till timme. (...) Jag mår bra nu och så om en halvtimme kan jag ha världens panikattack.

Ibland rör det sig om längre intervaller, att man mår bättre eller sämre i perioder⁵⁷. Börje, som kan börja må illa och kräkas när han ska ta sig in till stan för att gå i affärer, svarar på frågan om detta även händer när han ska gå till mataffären:

Det har varit så. Det kan vara så, ibland. Men nu är jag inte så. Nu är jag inne i en sån period då det inte är så. Men det har varit så att jag inte kunnat gå in i affärer eller någonting, det är jättejobbigt.

Föränderligheten har en annan sida; att inte veta i förväg när det går och inte går.

Eva behöver ett hjälpmedel som säljs på apoteket. Boendestödjaren följer med henne in.

Eva: Jag hade i och för sig kunnat göra det själv *men jag visste inte det*. Ibland är man osäker på vilka ärenden man kan göra själv och vilka man behöver hjälp till.

Ovetskapen om *när* man förmår utträta något och när man inte förmår är ett genomgående tema i intervjuerna. I vissa lägen kan det vara något man vet redan på morgonen, i andra är det först just i den stunden som handlingen skall utföras som individen vet om hon eller han kan utföra den eller inte. Det betyder att det finns en ständig osäkerhet inför vardagens projekt vilket ytterligare förstärker det faktum att de inte förvandlas till rutinhandlingar. Denna osäkerhet kan, som i Börjes fall, vara större i perioder för att sedan vara mindre under andra perioder. Börje vet att sannolikheten att han skall

⁵⁷ Det kan också röra sig om mer långsiktiga förändringar som för en av de medverkande som i början av våra träffar hade massivt samhällsorganiserat stöd omkring sig för att kunna bo ensam i sin lägenhet och som sista gången vi sågs endast hade boendestödet kvar. Det har skett en form av återhämtning (se Topor 2001). Det förekom också förändringar åt andra hållet. En person klarade i början av våra träffar betydligt mer jämfört med några månader senare då hon under en längre period mest var sängliggande.

klara av något är relativt stor eller relativt liten. Eva måste (i detta fall) pröva att utföra handlingen innan hon vet om det går eller inte.

Kapacitets- och styrningsrestriktioner

De fenomen som begränsar handlingsutrymmet i en given situation har identifierats som begränsningar av individens förmågor och resurser. Vissa av dessa kapacitetsrestriktioner har tydliga förbindelser med faktorer på en samhälls- eller individnivå som socialförsäkringssystemet, kommunikationer, serviceinrättningars öppettider och lokaliseringar, verksamheters öppettider och boendestödets arbetstider. Restriktioner på denna nivå benämns styrningsrestriktioner och är att hänföra till tidsgeografiska aspekter på makt, det vill säga kontroll och tillgång till det konkreta rummet och ” (...) kontroll över individens tidsanvändning.” (Åquist 1992 s 24). Styrningsrestriktioner inverkar på individens möjligheter och handlingsalternativ när det gäller att iscensätta vardagens projekt.

Pengar, exempelvis, räknas till individens kapacitetsrestriktioner och kopplingen mellan mikro- och makronivå är tydlig. Samtliga medverkande har sin inkomst via socialförsäkringssystemet med dess regler, policies och beslut. Pengarnas betydelse för de sociala villkoren synliggörs i de dagliga vanorna. Individbanans rörelse genom tidrummet sammanhänger till delar med hur mycket pengar man har att röra sig med och vilka sociala arenor man beträder. Det är, liksom psykmottagningens öppettider, en icke direkt påverkbar styrningsrestriktion. Brist på pengar stänger portar till liv som levs utanför de samhällsorganiserade sammanhangen.

Ett annat påtagligt exempel är att de samhällsorganiserade kontakterna är tidsbestämda. Denna restriktion inverkar såväl på tillgång till socialt stöd som på det sociala livet. Verksamheternas öppettider, exempelvis, är styrningsrestriktioner som kan få avgörande effekter på den enskilde individens vardagsliv.

Sammanfattande kommentar

De kapacitetsrestriktioner som härrör ur de psykiska problemen omfattar fenomen som att komma sig för, att våga, att kunna och förmågan att koncentrera sig. Samt pengar. De inverkar på handlingsutrymmet när det gäller att utträta sysslor, att umgås, att förflytta sig och att befinna sig på olika platser. Men kapacitetsrestriktioner är också en fråga om samspel med omgivningen. Avstånd och transporter har avgörande betydelse för huruvida vissa projekt blir genomförda eller havererade. Eller att de kommer till stånd på ett annat sätt (från ansikte-mot-ansiktekontakt till telefonkontakt). Vissa kapacitetsrestriktioner – som det skall visa sig – kan upphävas med sällskap. Kapacitetsrestriktioner i samspel med den sociala, materiella och fysiska omgiv-

ningen har betydelse för om vissa projekt blir samhällsorganiserade eller individorganiserade.

Sammanfattningsvis ”drabbas” de medverkande på olika sätt och i olika omfattning av vardagens vedermödor. Det är i denna vardagsverklighet som mötet mellan boendestödjaren och den boende äger rum. Ett möte som är kringgärdat av styrningsrestriktioner.

Sammanfattning Del II – Vardagsliv

Med hjälp av begreppen samhällsorganiserade respektive individorganiserade projekt och de fyra underbegreppen individuellt riktade/kollektivt riktade projekt respektive sociala projekt/ensamprojekt, kan de strukturer uppmärksammas som formar vardagsvillkoren för psykiskt funktionshindrade som tar del av samhällets stödinsatser. Hur vardagen är organiserad i olika strukturer avspeglar de sociala nätverken och hur de är komponerade. Genom att utgå från vardagens organisation och nätverkens komposition blottläggs vitala delar av individens vardagsvillkor. De samhällsorganiserade projekten innefattar sociala kontakter som är tidsbestämda. Dessa är i sin tur platsbestämda eller platsöverskridande. Detta är förhållanden som har avgörande betydelse för individens vardagsvillkor. Genom olika strukturkombinationer har fyra vardagslivstyper och fyra nätverksmönster identifierats i studien. Vidare har sex teman fördjupat olika aspekter av de medverkandes vardagslivserfarenheter. I detta avslutande avsnitt avser jag att knyta samman de olika kapitlen som handlar om vardagslivet genom att försöka sammanföra de olika vardagslivstyperna och nätverksmönstren med de teman som redovisats.

Att ingå i den första vardagslivskategorin – *vardagslivet som ensamprojekt* – innebär att ha nätverk som i huvudsak består av tidsbestämda samhällsorganiserade kontakter. Den mest centrala kontakten i nätverket är boendestödjaren. För övrigt är det socialt tomt kring dessa personer förutom de grannskapskontakter som existerar vilka för övrigt mestadels rör sig om igenkännande- och hälsningskontakter. De personer som ingår i den här kategorin är inte att betrakta som sociala aktörer i den bemärkelsen att de tar sociala initiativ gentemot gamla vänner eller den släkt som faktiskt existerar. Nätverkets komposition får konsekvenser för tillgång till socialt stöd vilket till avgörande del blir avhängigt den tidsbestämda boendestödjarkontakten. Genom denna samhällsorganiserade kontakt upplevs emotionellt stöd som omtanke och omsorg samt praktiskt och rådgivande stöd. När inte boendestödjaren är närvarande är det ensamheten som råder. Ensamheten kan upplevas olika men aspekter av både emotionell och social ensamhet finns närvarande: avsaknad av nära relationer, avsaknad av sällskap, situationsbetingad ensamhet.

Den andra vardagslivstypen – *det verksamhetsdominerade vardagslivet* – karaktäriseras av ett nätverk med samhällsorganiserade kontakter. Liksom i föregående kategori framträder de samhällsorganiserade kontakterna som stödpersoner i nätverket, med tillägget personal och deltagare vid verksam-

heterna. Här dominerar inte heller ensamlivet – åtminstone inte på dagtid på vardagar. Utanför de tidsbestämda kontakternas sfär florerar dock ensamheten och det är inte givet att man har någon att höra av sig till – om man skulle vilja eller att det finns någon man ”står nära”. Samhällsorganiserade kontakter kan dock förmedla emotionellt stöd som omsorg och omtanke. Förutom boendestödjarna kan verksamhetspersonal och andra platsbestämda kontakter förmedla emotionellt och rådgivande stöd. De medverkande som räknas hit är geografiskt rörliga genom sina dagliga rutter till verksamheterna. Den sociala arenan för grannskapskontakter är också mer omfattande jämfört med ett lägenhetsdominerat liv. Här finns exempel på omfattande grannskapskontakter, alla nivåer. Grannskapskontakterna kan, liksom inom föregående kategori, vara de enda regelmässiga kontakter som finns utanför den samhällsorganiserade sfären. Eftersom en avgörande del av det sociala livet är uppknutet kring de tid- och platsbestämda verksamheterna finns också en utvecklad sårbarhet i förhållande till styrningsrestriktioner i form av organisatoriska och administrativa förändringar.

Vardagslivet som ett *ensamprojekt och ett socialt projekt*, innefattar nätverk som innehåller informella relationer men inga verksamhetskontakter. Utanför boendestödjarens besök eller en träff med öppenvården är ensamheten närvarande i olika grad: social kontakt med personer inom den informella sfären kan förekomma från var fjortonde dag till flera gånger per dag – men vanligast är några gånger i veckan. När det gäller tillgång till socialt stöd finns både samhällsorganiserade och informella relationer att tillgå. Om känslomässig närhet främst är förbehållet de informella relationerna kan andra emotionella aspekter upplevas i förhållande till boendestödjare och andra kontakter. De samhällsorganiserade kontakterna har en framträdande position när det gäller praktiskt och rådgivande stöd. Ensamtillvaron skiljer sig avsevärt mellan olika individer. Somliga kan vara ensamma dagar i sträck medan andra har kontakt med någon varje dag, åtminstone per telefon. Att uppleva ensamhet i specifika situationer och i förhållande till andras upptagenhet är utbredda ”ensamhetsföreteelser”. Här finns personer som är mycket socialt aktiva i förhållande till sina nätverk och de som är mindre aktiva – men – alla inom ramen för denna vardagslivskategori är att betrakta som sociala aktörer i förhållande till familj, släkt och vänner. Grannskapskontakterna är omfattande för vissa och sparsamma för andra och förekommer på olika nivåer; från enbart hälsningskontakter till hjälp- och stödkontakter.

Att ingå i den fjärde vardagslivskategorin – *vardagslivet som ett socialt projekt och ett verksamhetsprojekt* – innebär att ha ett nätverk med olikartade typer av kontakter. Man ingår i verksamheter, träffar boendestödjare, vänner, familj, sin partner och samtliga har personer i den informella sfären som de står känslomässigt nära. De samhällsorganiserade kontakterna framträder när det gäller vissa aspekter av praktiskt och rådgivande stöd men även emotionella dimensioner kan bli en del av det sociala stödet. Ensamhet,

varken i emotionell eller social mening, är inte särskilt utbredd men existerar givetvis understundom. Det gäller särskilt i förhållande till andras upptagenhet och i specifika situationer. Här återfinns mycket socialt aktiva personer i förhållande till det informella nätverket och även omfattande grannskapskontakter på olika nivåer är vanliga. Boendestödjaren är en av flera personer som besöker hemmet men det man gör tillsammans med boendestödjaren gör man inte regelmässigt med någon annan.

Alla, oavsett vilket vardagsliv man lever och vilket nätverk man har, är drabbade av kapacitetsrestriktioner som begränsar deras liv. Det gäller såväl i praktiska som sociala och ekonomiska avseenden. Men – även andra individers kapacitetsrestriktioner har en påtaglig inverkan på de medverkandes vardagsliv och vardagsvillkor. Det är inte ovanligt att andra personer med psykiska funktionshinder ingår i nätverket. Detta kan innebära en ökad påfrestning när det gäller det egna välbefinnandet. Andras kapacitetsrestriktioner när det gäller ekonomiska tillgångar visar sig också kunna drabba de medverkande i situationer av ekonomisk kris – det finns helt ingen att låna en större summa pengar av.

Slutligen: De kapacitetsrestriktioner som begränsar de medverkandes vardagsliv hänger till avgörande delar samman med mer övergripande strukturer. De resurser i form av socialt stöd och ekonomiskt stöd som samhället tillhandahåller är samtidigt behäftade med styrningsrestriktioner som inskränker på den psykiskt funktionshindrades handlingsmöjligheter. Som exempel kan nämnas verksamhetens öppettider, boendestödjarens arbetstider, ersättningsnivån för sjukersättning, transportsystemet och så vidare. De restriktioner som hänger samman med socialtjänstens insats boendestöd, kommer att undersökas närmare i nästföljande kapitel.

Del III – Boendestöd

Inledning

I: Varför har du boendestöd?

Mari: Det är för att jag behöver stöd i hemmet och framför allt utanför hemmet när det gäller att få komma ut, gå och handla och gå till apoteket och... men även bara att få vara tillsammans med någon, träffa någon och prata med någon och... det är inte alltid vi går ut, ibland så sitter vi bara hemma och fikar och lyssnar på musik. Det är lite olika. För jag har haft väldigt svårt att gå ut men jag tvingar mig att gå ut mer, att ta mig till och från, eller att bara gå till [ICA]. Och det är ju fortfarande jobbigt, fast det är så nära. Jag är rädd för... att folk står i fönstren och tittar och jag tycker en del ser så elaka ut, inte alla, men en del människor ser väldigt buttra och bittra och nästan elaka ut när man tittar på dem.

Citatet ovan ger glimtar av ett vardagsliv med inslag av vardagens rutiniserade handlingar som att gå ut genom dörren, gå och handla och gå till apoteket. Men också vardagens sociala sidor som att umgås med någon, prata med någon, ha sällskap. Det visar också den problematik som M har att brottas med i sin vardag och de mångskiftande situationer som uppstår tillsammans med boendestödjaren – man pratar, fikar, lyssnar på musik, handlar – i en relation som rör sig mellan olika miljöer – ute och inne, borta och hemma.

Boendestödets aktiviteter och projekt utspelar sig i vardagens sammanhang. Dels genom den tidsmässiga regelbundenheten och återupprepningsen, dels genom att den sociala interaktionen sker inom ramen för vardagens handlingar och språk. Vidare betingas boendestöd av de vardagens platser, såsom hemmet, där boendestöd äger rum, av den relation som uppstår mellan boendestödjare och boende och givetvis av att boendestödet är en samhällsorganiserad kommunal insats med ett särskilt syfte.

I denna sista del koncentreras texten till den specifika form av stöd som är gemensam nämnare för de medverkande i den här studien, nämligen boendestöd. I ett ”tidsgeografiskt nätverk” utgör boendestöd en tidsbestämd och platsöverskridande samhällsorganiserad vardagskontakt.

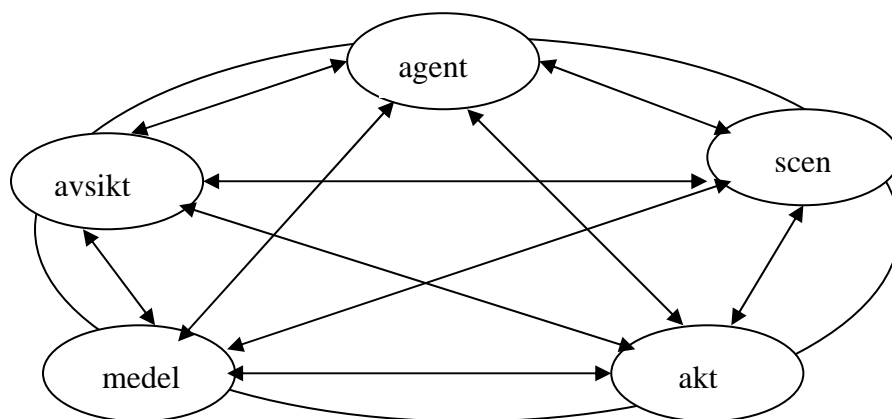
Tidsgeografin har en central roll även i denna andra empiridel av avhandlingen och då främst genom restriktionsbegreppen. Utöver tidsgeografin står Asplund i centrum i egenskap av samspelsteoretiker, flankerad av Mead. Även Berger & Luckmann har använts liksom referenser till individens samspel med den materiella omgivningen. Dessa teoretiska perspektiv skapar tillsammans en slags elementär samspelesorienterad förståelse av socialt stöd.

Som en ”metateoretisk” inramning av både empiri och teori har jag använt mig av den amerikanske litteraturteoretikern Burke och hans ”pentad”. Burke har i sin bok ”A grammar of Motives” (1945/1969) sökt svar på frågan: “What is involved, when we say what people are doing and why they are doing it?” (Ibid s xv). Asplund (1980) har i en essä om Burkes verk översatt detta med: ”Vad är *oupplösligt förbundet* med utsagor om vad folk gör och varför de gör det.” (s 131). För ett tillfredsställande svar måste följande frågor besvaras, enligt Burke.

- Vad sker (act)?
- Var och när sker händelsen (scene)?
- Vem eller vilka är inblandade (agent/agents)?
- Hur går det till/vilka medel används (agency)? och
- Vilken är avsikten (purpose)?⁵⁸

Ingen av dessa aspekter är nog i sig själv. De går in i varandra och är beroende av varandra. Så fort en aspekt omnämns har de övriga fyra också aktualiserats (Asplund 1980). Att de olika elementen är oupplösligt förbundna med varandra innebär att när något ändras, exempelvis scenen, så ändras också händelseförloppet. Likaså om ytterligare en ”agent” dyker upp på ”scenen”. Asplund benämner detta ”konsistensprincip” vilket syftar på att det alltid föreligger en överensstämmelse mellan de olika elementen (ibid). De fem komponenterna är också mångtydiga. En person kan i en typ av situation vara agent, det vill säga ett handlande subjekt, och i en annan betraktas som en del av de sceniska betingelserna (Burke 1945/1969).

⁵⁸ Med ”purpose” menas just avsikt, inte orsak (se Asplund 1980). Det kan för övrigt noteras att samma dimensioner ligger till grund för den tidsgeografiska dagboksmetoden, fränsett avsikten. Burkes pentad har även varit utgångspunkt i skrifter av Topor (2001) och Sundgren (2005).

Figur 8. Burkes pentad efter Sundgren (2005a s 184)

Sundgren (2005a) har utvecklat Burkes pentad till en modell för att illustrera den vardagliga sociala interaktionen i specifika *situationer*. Sundgren bygger resonemanget utifrån Habermas definition av en situation: ”En *situation* utgör ett utsnitt av livsvärlden som avgränsas i relation till ett tema.” (Habermas 1995 s 126). Ett tema, menar Habermas vidare, uppstår i relation till aktörernas handlingsmål och intressen. Situationsdeltagarna tolkar situationen och gör upp planer utifrån de handlingsalternativ som de bedömer som möjliga. Som en del av situationen räknas också de *restriktioner* som kringgärdar en handling (ibid).

En *boendestödsituation* uppstår när de boendes och boendestödjarens trajektorier samtidigt befinner sig i tidrummet. *Akten* kan beskrivas som ”utövandet” av boendestöd; det är vad som sker i den specifika situationen. Det finns ett uttalat *syfte* med situationen (att förmedla/ta emot stöd – men det kan givetvis också finnas andra avsikter hos de agerande subjekten). *Agenterna* är oftast den boende och boendestödjaren men ibland träder andra personer in ”på scenen” (en förälder, en läkare, ett butiksbiträde...). Till *medlen* kan räknas de redskap, transportmedel och annat som används i boendestödsituationen men även agenterna torde kunna räknas som medel för att genomföra akten boendestöd; boendestöd är en samspelssituation och interaktionen mellan agenterna är ett avgörande medel för att uppnå syftet. *Scenen*, slutligen, kan också likställas med ”bakgrund” och besvarar frågan *när* och *var* en händelse äger rum men kan även inbegripa sammanhang. Scenen, menar Burke (1945/1969), inbegriper ”(...) the background of the act, the situation in which it occurred (...)”. (Ibid s xv). Boendestödsituationens ”scen” – såsom den definieras här – kan dels betraktas utifrån var och när

den äger rum men också utifrån bakgrundsfaktorer som att den äger rum i vardagens sammanhang. Scen kan också innebära ”inramning” eller ”skådeplats” och kan motsvaras av samhällsliga epoker lika väl som av avgränsade fysiska platser (ibid s xvii; Asplund 1980). Scenen i en boendestödsituation skulle på det sättet också kunna beskrivas som en avinstitutionaliserad form av omhändertagande av psykiskt funktionshindrade personer.

Om boendestödjaren skulle bytas ut mot en förälder, eller scenen förvandlas till ett kontor istället för hemmiljö, skulle en annan situation uppstå. Denna nya situation skulle tolkas annorlunda, ha andra målsättningar och andra handlingsalternativ skulle uppstå tillsammans med andra typer av restriktioner.

En boendestödsituation (liksom andra situationer) är kringgärdad av restriktioner vilka inverkar på handlingsutrymmet i situationen. De restriktioner som identifierats i boendestödsituationen har analyserats med hjälp av de tidsgeografiska restriktionsbegreppen kapacitets- styrnings- och kopplingsrestriktioner.⁵⁹ Dessa restriktioner är en påtaglig del av boendestödsituationen (och övriga situationer i vardagslivet) och påverkar såväl tolkningar av handlingsutrymme som vad som faktiskt kan ske.

Burkes pentad avspeglas implicit i denna avhandlingens tredje del genom de olika kapitlens inriktning mot var och när boendestöd äger rum (kapitel 7), hur boendestöd ”går till” (kapitel 8), vad som förmedlas i en boendestödsituation (kapitel 9) samt vilka som är involverade (kapitel 10). De officiellt uttalade avsikterna med boendestöd har redovisats i del I och exempel på avsikten på individnivå avslutar denna inledning.

Att de olika elementen i Burkes pentad är avhängiga varandra avspeglas också i det faktum att de olika kapitlen inte är helt fristående från varandra; det sätt varpå boendestöd kommuniceras sammanhänger med vad som sker i situationen som sammanhänger med relationen – och så vidare.

Boendestöd definieras som en möjlig form av socialt stöd. Socialt stöd är också en fråga om vem som definierar den sociala interaktionen som stöd; ”avsändaren” eller ”mottagaren” (Vaux 1988). I det här fallet är det författarens tolkningar av den boendes uttalade uppfattningar om boendestöd och det samspel som studerats mellan boendestödjare och boende som varit vägledande i slutsatsen att boendestöd – för det mesta – är ett reellt stöd för de medverkande när det gäller olika aspekter av vardagslivet. Gough och Bennsätters (2001) konstaterar: ”En strategi för att överkomma funktionshinder förutsätter att klienten är införstådd.” (s 68-69).

När det gäller *avsikten* med boendestöd redovisades ett officiellt syfte i avhandlingens inledningskapitel där inte bara den praktiska sidan av vardagslivet betonades utan även de sociala och emotionella aspekterna (se

⁵⁹ Det finns givetvis andra typer av restriktioner som är avgörande för handlingsalternativen i en situationen och som ligger utanför de tidsgeografiskt definierade. Kulturella restriktioner exempelvis, dit genus och etnicitet kan räknas.

Stockholm stad 2003). På individnivå uttrycks syftet med boendestöd i biståndsbeslut och beställningar från socialsekreterare till boendestödjare. I några dokument som granskats (ett tjugotal avidentifierade dokument avseende tio av de sjutton personerna i den här undersökningen) är det handfasta konkreta formuleringar som beskriver avsikten med att personen ifråga skall ha boendestöd som att följa med på promenader, följa med till sjukhus eller till en sysselsättningsverksamhet. Det kan gälla hjälp med att fylla i blanketter, att ta sig ut ur lägenheten, att ringa myndigheter, sköta hemmet och hjälp att passa tider, ”påputtningar” när det gäller städning och betalning av räkningar. Mer oprecisa uttryck förekommer också som att bryta isolering, hjälp med att skapa struktur i vardagen, sociala samtal. Man kan, utifrån detta begränsade material, snarare se en betoning av praktiska, handfasta sysselsättningar än av socioemotionella aspekter av stödet.

Ett annat sätt att ta reda på syftet med boendestöd är att undersöka vad som faktiskt sker i den konkreta boendestödsituationen. Detta är något som jag återkommer till i denna tredje del där de boendes reflektioner över varför de har boendestöd återkommer under hand i de olika kapitlen.

7. Boendestöd i tid och rum

Platsen och dess innebörder⁶⁰

Det är närmast "scenen" i en boendestödsituation som är under lupp i detta kapitel. Överfört till boendestödsituationen kan den *utspelas på olika platser* och är *tidsmässigt avgränsad* mot bakgrund av vad som kan kallas *vardagens sammanhang*.

De sjutton personer som ingår i studien har samtliga eget boende. Eget boende innebär inte bara en bostad utan också en yttre miljö med en infrastruktur som kan tillhandahålla mat, kläder, transporter, sociala mötesplatser etc. Det kräver förflyttningar och transaktioner, såväl sociala som ekonomiska. (En skillnad mellan eget boende och att bo på en sluten institution är att eget boende omfattar flera platser.)

Stöd i boendet blir följaktligen ett platsöverskridande stöd och kan omfatta såväl hem som omgivning. Sammanfattningsvis visar det empiriska materialet tre inriktningar i förhållande till var boendestöd utspelar sig:

- Boendestödet griper över såväl hem som omgivning.
- Boendestödet består i huvudsak av verksamhet i hemmet.
- Boendestödet utspelar sig i huvudsak utanför hemmets domäner.⁶¹

Det egna hemmet har således en förlängning i den yttre miljön och omgivningen men inte bara genom dess praktiska nödvändighet. Det finns också symboliska "förlängningsvärden" nedbäddade i det som existerar utanför hemmets väggar vilket kommer till uttryck i ord som hemkvarter, hemby,

⁶⁰ Begreppen rum och plats har diskuterats i teorikapitlet där rum givits en mer abstrakt innebörd och plats en mer konkret. I detta avsnitt är det den betydelsebärande *platsen* som avhandlas, och då närmare bestämt platsens innebörder i förhållande till boendestöd. Vidare: Texten i detta avsnitt härrör till vissa delar från Andersson (2005).

⁶¹ Med utgångspunkt från observationerna i början av datainsamlingsperioden, berör boendestöd i hem och omgivning över hälften av de sjutton medverkande. Boendestöd som en verksamhet i hemmet omfattar ett par personer och boendestöd utanför hemmet likaså. Det skall dock poängteras att boendestöd kan förändras över tid. Det kan därför ske en pendling mellan de tre grupperingarna. Inom ramen för datainsamlingsperioden förändrades boendestödets inriktning i detta avseende för två personer – från omgivning till huvudsakligen hem och från hem till huvudsakligen omgivning.

hembygd, hemstad, hemland. Ett sätt att förstå relationen mellan människa, hem och omgivning är genom begreppen *intimsfären*, *personsfären* och *identifikationssfären* (Lantz 1996). Intimsfären, menar Lantz, utgörs av själva kroppen och kroppsnära attribut som kläder och smycken. Till personsfären räknas det område utanför kroppen som individen anammat som "sitt", där det tydligaste exemplet utgörs av individens hem. Identifikationssfären, slutligen, är det mer övergripande fysiska område som blivit en del av individens historia, men som delas av flera. Det kan vara kvarteret, stadsdelen, landskapet, landet... Intimsfären och personsfären, men även identifikationssfären, är en del av individens identitet och individualitet. Boendestöd äger rum inom samtliga sfärer. Platsens betydelse i förhållande till boendestöd har flera dimensioner. Dels rör det sig om platsens betydelser för vad som sker i en boendestödsituation och dels för den relation som skapas; den boende "blir känd" genom sin omgivning. Platsen (eller snarare det faktum att boendestöd är platsöverskridande och omfattar flertalet platser) har också betydelse som arena för erövrandet av erfarenheter och handlingsmönster. Platsen har även betydelse för maktrelationen mellan den boende och boendestödjaren.

Hemmet och dess innebörder

Att ha ett hem innebär att ha anknytning till en bestämd plats som innefattar både bostad och omgivning och mellan dessa sfärer råder ett avhängighetsförhållande: "...när vi går in till oss själva tar vi den yttre världen med oss..." (Norberg-Schulz 1992 s 14).

Ett hem är en plats att räkna som sin egen; ett fysiskt rum som vi kontrollerar genom att bestämma vem som skall beträda tröskeln, och när. Innanför hemmets väggar är livet privat, oexponerat och oåtkomligt för offentlighetens blickar. (Som boendemiljö är det den traditionella institutionens raka motsats). Förutom att hemmet utgör ett skydd, finns där påminnelser om vilka vi är och vilka vi har varit genom de ting vi omger oss med. "Tingen i hemmet är införlivade med människans historia. Man kan därför 'läsa' en människa i hennes hem." (Lantz 1996 s 34). Vid en flytt, exempelvis, tar vi saker med oss, inte bara för funktionens eller värdets skull, utan också för vad de representerar och symboliserar. Att komma hem till någon säger följaktligen något om vem den personen är. Möblerna, tapeterna, bokhyllorna, tavlorna, gardinerna, blommorna och porslinet berättar en tolkningsbar historia. Likaså avsaknaden av gardiner och tavlor eller andra typiska hemattribut. (Under observationerna mötte jag tre sorters hem: det överbelamrade hemmet, det avskalade hemmet och standardhemmet – som var det vanligaste. I det överbelamrade hemmet kunde det vara svårt att ta sig fram eller hitta en ledig stol att sitta på. "Jag har en femma i en tvåa", som någon sa. I det avskalade hemmet hände det att det inte fanns någon stol att sitta på överhuvudtaget.)

Ett hem kan förstås som en relation mellan människa och miljö där även materien, tingen, är att betrakta som kommunikativa, som "(...) stelnade betydelseinnehåll som gett dem deras form." (Lantz 1996; Österberg 1985 s 14). Detta gäller kanske särskilt brukstingen som formats av idéer och avsikter om vad de skall användas till och hur. Men tingen vi omger oss med är också laddade med betydelser som är personliga och inte på förhand givna. Betydelser som kan skifta över tid liksom livsberättelser kan ändra karaktär allteftersom erfarenhet läggs till erfarenhet (Lantz 1996). Ett hem är både en symbolisk och materiell konstruktion som skapas och omskapas i en pågående process i vilken människa och miljö reflekterar varandra, samspelar och förändras.

Eget boende är ett territorium till vilket en utomstående person, som en boendestödjare, inte har någon självklar eller naturlig rätt. För att återvända till Lantz' (1996) tre sfärer skall boendestödjaren träda in i den boendes personsfär, det är också möjligt att boendestödjaren kommer i kontakt med individens intimsfär. Den boende skall, å sin sida, ta emot en person i sitt hem vilket, bland mycket annat, också innebär en regelbunden besiktning från socialtjänstens sida av det psykiska och fysiska tillståndet hos individen och tillståndet i bostaden.

I princip allt som är förknippat med ett hem kan vara boendestöd: att dammsuga, plocka bort tidningar, sortera tvätt, sätta på tvättmaskinen, gå igenom posten, dricka kaffe, lämna bostaden, återvända till bostaden, kasta sopor, sitta i köket och prata och så vidare. Att hemmet ofta är den rumsliga utgångspunkten i en boendestödsituation bestämmer i hög grad vad som görs och vad som sägs.

När B kommer hem till Vera börjar det på samma sätt varje gång. Efter att Vera öppnat, hälsat och hängt upp B:s jacka på en galge går de tillsammans in i köket där Vera slår sig ner vid sin plats och B vid sin. På bordet ligger några kuvert, veckans post. Boendestödets närvaro och posten är de enda tecknen på någon kontakt mellan Vera och världen utanför lägenheten. Posten blir utgångspunkten för hur samtalet utvecklar sig. Det rör sig mellan nutid, framtid och dåtid. Händelser ur det förgångna gör sig påmind i myndighetsbrev, alstrar oro och kräver telefonsamtal, väntan och ytterligare telefonsamtal. Vera reser sig. Hon vill hinna uträtta något praktiskt innan B går. Sedan en tid har projekt "röjning" pågått, vilket innebär att Vera ska göra sig av med saker. Antingen upp på vinden eller donera till Myrorna: En glasskål packas ner bland andra föremål. Glasskålen avger minnen hos Vera och väcker viss nyfikenhet hos B. Inte om vad glasskålen använts till, utan om varför just Vera har den. Genom glasskålen berättar Vera försiktigt och sparsamt om ett svunnet arbetsliv. Vilket i sin tur leder in samtalet till tavlan på väggen, också den en present från en tidigare arbetsgivare. Vera är omsluten av sin historia och B möter den genom de ting som omger henne.

B och Erik går in i köket för att titta på Eriks köksstolar. De pratar om att åka till Ikea för att inhandla några lampor, ett nytt bord och kanske några nya stolar. Att de gått in i köket och börjat prata om vad Erik har och inte har föranleder Erik att titta i sina köksskåp. B ser att Erik har samma kaffekoppar som hon har hemma. De börjar prata om kaffekopparna och Erik berättar att han fått dem av sin mormor. På tal om mormor så visar han ett fotografi på väggen som föreställer morfar. Erik berättar om sin morfar och fortsätter att tala om ytterligare släktingar som är inramade på väggen.

De två exemplen visar främst två saker: platsens betydelse för det händelseförlopp som kommer till stånd och platsens betydelse som förmedlare av den boendes person och historia.

Det som sker mellan de båda parterna i en boendestödsituation betingas i stor utsträckning av den fysiska omgivningen; platsen är en del av villkoren för boendestödsituationen och för vad som kommer att utspela sig. Bostaden ger *i sig* upphov till särskilda göromål som definitivt inte skulle ske på någon annan plats. Ofta rör det sig om vardagens återkommande handlingar. Men det faktum att hemmet är utgångspunkten får också *oväntade och oplanerade* följder för vad som sker. Öppnandet av post föranleder ett samtal om en viktig händelse, en titt i det halvtomma köket ett beslut om att åka till Ikea, en telefonsignal sätter igång en händelsekedja. Dessutom förekommer en rad ur stunden sprungna handlingar som att sy fast en knapp, undersöka läckan under diskhon, spika upp en tavla, gå ut med den boendes hund när dess ägare är förkyld. Hemmets materiella konstruktion bestämmer i avgörande mening handlingarna inom dess väggar.⁶²

Samspelet mellan boende, boendestödjare och ting (inte endast närvaron av utan även frånvaron av) genererar också kunskap om vem man är och vem man har varit; den boende "blir känd" för boendestödjaren i samspel med den materiella omgivningen: En glasskål ger information om ett arbetsliv, kaffekoppar berättar en historia om släkten...

Genom att boendestödsituationen utspelar sig i den boendes personsfär, i hans eller hennes livssammanhang, alstras en kännedom om personen med psykiska funktionshinder som även omfattar ett fysiskt och socialt sammanhang. Under den tid samvaron pågår skapar de både parterna en stunds vardagsliv tillsammans. Det är inte endast fråga om att via retrospektion och reflektion återskapa tidigare händelser i samtalets form utan att också *samtidigt leva dessa händelser*.

I: Finns det någon som känner dig väl?

Per: Ja. [boendestödjaren] känner mig ganska väl. De som ser mig på mottagningen känner mig ganska väl också. Fast inte på det sättet, det är på ett annat sätt.

⁶² Tom Johansen myntar uttrycket: "(...) den materiella konstruktionen innebär en dold bestämning av handlingarna." i boken *Mellan människor och ting* (1985 s 38).

I: På vilket sätt tycker du att de känner dig väl?

Per: De vet ju om mina problem.

Den psykiatriska öppenvårdsmottagningen känner mannen *genom hans problem*. Boendestödjaren känner också till dessa problem. Men – boendestödjaren har också sett hur dessa problem tar sig uttryck i det konkreta levda vardagslivet hemma i bostaden och i dess omgivningar. Till yttermera visso har boendestödjaren inte bara sett, utan även *deltagit* i och varit en medskapare av ett stycke vardagsliv. Den boende och boendestödjaren lär känna varandra i vardagens verksamhet, vilket innebär att det inte bara är de bekymmersamma sidorna som exponeras. Boendestödjaren kommer i kontakt med en rad andra sammanhang där den boendes psykiska svårigheter inte är det centrala. Problemen och svårigheterna finns där, att hanteras, men inte isolerat från levnadsmiljön utan *i* den. Detta förstärker möjligheten att "bli känd" som en person som inte bara har problem utan som en flerfacetterad människa med sociala erfarenheter från allmänmänskliga livsområden.

Omgivningen och dess innebörder

Även det område som inte räknas till personsfären, det som Lantz (1996) kallar identifikationssfären, måste – åtminstone vad gäller närmiljön – identifieras som en sfär för det egna boendets förutsättningar. Och därmed för ett potentiellt boendestöd. Det kan gälla att handla mat, kasta sopor, panta flaskor, ta ut pengar på banken, köpa kläder, besöka biblioteket eller ett café, gå till tvättstugan, köpa skivor, inhandla säng, ta en promenad, åka tunnelbana, köpa garn, besöka tandläkaren, åka till apoteket, hälsa på en gammal förälder, gå till frisören... Medicin kräver besök på den psykiatriska öppenvårdsmottagningen, social samvaro ett besök i träfflokalen. En urban miljö där allmänna kommunikationer ofta är en förutsättning för att förflytta sig får konsekvenser för den som har svårigheter att åka tunnelbana eller buss. Att handla mat är också en del av livet i ett vanligt hem. Till affären är det sällan långt i stadsmiljö, men det kan finnas andra svårigheter som att orientera sig bland alla inköpsmöjligheter eller att klara av att stå i en kö.

Att beträda världen utanför bostaden kan handla om att vidga livsutrymmet. För vissa av de medverkande sker detta till avgörande del tillsammans med boendestödjaren. Andra rör sig inom vissa geografiska sfärer på egen hand men undviker andra – såvida man inte har sällskap (medan ytterligare andra rör sig obehindrat).

När Maj skall till öppenvårdsmottagningen varje vecka för att få sin medicin måste hon åka buss. Detta är ett ständigt återkommande problem.

Maj: Nu ska jag hämta tabletter och medicin på torsdagar och jag tycker det är så otäckt att åka med bussen. Den är så jättestor och så ska man svänga en

massa svängar och så ska man under viadukten. Det är jättehemskt att åka den där bussen.

Det är framför allt att åka utan sällskap som är problemet för Maj. Det går bättre när boendestödjaren är med.

- Hur gick det? frågar B när de passerat viadukten. Maj sitter först tyst och tittar sammanbitet framåt men tillägger efter en stund: Jo, det gick bra. När Maj väl kommit fram med bussen har hon inga problem att gå den korta promenaden till mottagningen, även ensam ibland. När B sedan följt Maj tillbaka säger de adjö och Maj försvinner in genom porten. B väntar i fem minuter och ringer sedan för att höra att det gick bra att komma in i lägenheten. Maj är rädd för att återvända till sin lägenhet när hon varit ute.

Tillsammans med boendestödjaren lämnar Maj den allra närmaste omgivningen kring sitt hus och förflyttar sig genom förortslandskapet. Ibland åker de in till city tillsammans.

Ett annat exempel:

I: Var det de [boendestödjarna] som tog initiativ och försökte få med dig till [verksamhet A]?

Per: Ja, det var de som tog initiativet. Samma med [verksamhet B], att de hjälpte mig så att jag kom till [verksamhet B] för att jag har väldigt svårt för att ta egna initiativ och så där. Jag vet inte varför det är så men det är bara så. Det är lite min sjukdom också som gör att jag isolerar mig.

I: Följde de med dig till [verksamhet B]?

Per: Ja, [den ena boendestödjaren] följde med mig och [den andra boendestödjaren] har varit där också. För inskolningen, i början.

Boendestödjarna följer med Per till en verksamhet med en särskild inriktning. Efter att de varit med ett antal gånger går han dit på egen hand, för det mesta. Detta sammanhang är en ny erfarenhet för Per, något som han inte provat tidigare.

Utöver det praktiska ordnandet i lägenheten, som också inkluderar sociala aktiviteter inom hemmets domäner, pågår andra projekt som rör andra livsarenor. Maj tar bussen och kan på det sättet få sin medicin, Per prövar för honom ett nytt område – en samhällsorganiserad verksamhet – vilket för med sig både socialt och geografiskt vidgade sammanhang: att lämna lägenheten, åka tunnelbana, röra sig bland folk, träffa andra och nya människor. Det som sker i exemplen ovan kan beskrivas som en *vidgning av livsterritoriet* inom identifikationssfären, i riktning mot att erövra nya erfarenheter eller att återskapa gamla kapaciteter.

För de flesta i studien innebär boendestöd att bege sig ut i omgivningens offentlighet. Förutom den rent praktiska hjälp som detta innebär, avger dessa aktiviteter även andra värden. Samspelet mellan boende, boendestödjare och omgivning skapar ett sammanhang som är tidrumsligt överskridande: det är

inte bara matvarorna som Maj för med sig hem från Konsum utan också den pratstund som hon hade med boendestödjaren under tiden. Att röra sig ute i omgivningen innebär inte bara att ta sig från punkt a till b eller få en nypa luft. Det innebär inte bara att *se* något annat utan även att *leva* något annat. Att erövra erfarenheter i det här sammanhanget kan beskrivas som *en geografisk, social och mental vidgning*; de stannar inte ute i omgivningen – de följer med hem.⁶³

För att återknyta till de vardagslivstyper som presenterades i del II skapas dessa erfarenheter i viss utsträckning inom ramen för den samhällsorganiserade sfären. Den individuellt riktade samhällsorganiserade erfarenheten, personifierad genom boendestödjaren, expanderar ofta till en kollektivt riktad samhällsorganiserad erfarenhet genom boendestödjarens försorg. Vardagen ”omorganiserar” därmed och får en annan struktur, tidrumsligt och innehållsligt. Men – individen rör sig inom samma övergripande samhällsorganiserade sammanhang.

Det finns ytterligare en innebörd som har med platsen att göra och det gäller maktförhållandet mellan boende och boendestödjare.

Hemmet och makten

För att återknyta till Burke och hans fem element är det fortfarande ”scenen” som står i centrum. Boendestödsituationen, där scenen är en komponent, är kringgärdad av restriktioner vilka inverkar på den tolkning som görs av situationen och aktörernas handlingsutrymme. I detta avsnitt undersöks vilka innebörder platsen kan ha för maktrelationen mellan boende och boendestödjare. En relation som är underbyggd av såväl styrnings- som kopplings- och kapacitetsrestriktioner. Det är främst styrningsrestriktionerna som kommer till uttryck i detta ”maktsammanhang”; relationen bygger på lagar, regler och avtal som avspeglar vissa samhällseliga normer om hur stöd till psykiskt funktionshindrade skall se ut.

Det egna hemmet är förvisso inte bara en materiell och symbolisk konstruktion, utan också en ”normalitetens boning”. Det egna hemmet är en del av och skapar förutsättningar för ett normaliserat liv, ett liv som inte regleras av en överordnad organisation. Men vad innebär boendestödjarens närvaro i den boendes hem?

Det är inte bara människor med psykiska funktionshinder som får stöd i det egna boendet. Även hos gamla och sjuka blir vård och stöd i hemmet ett allt vanligare inslag vilket kan medföra institutionslika förhållanden i hemmet (Gaunt & Lantz 1996; Bergh 1996).

⁶³ Det kan gälla erfarenhet baserad på vetenskapen att det går att upphäva kapacitetsrestriktioner tillsammans med någon annan - i sällskap av boendestödjaren. Denna erfarenhet har i vissa fall lett till erfarenheten att klara av att göra samma saker utan sällskap (exempel: åka tunnelbana, sköta vissa hemsysslor, ta sig till en verksamhet etc.).

I de institutionaliserade hemmen finns dock ytterligare ett budskap inbäddat bland alla de andra. Det är hemtjänstens och hemsjukvårdens saker som börjat göra intrång i den gamles hem. (...) På diskbänken står en flaska med hemtjänstens egen tvål och bredvid står en flaska av samma märke innehållande handdesinfektionsmedel. Det är 'institutionslikhetens vind' som fått tillträde till den gamles hem och där kommunicerar sitt budskap. (Bergh 1996 s 130-131).

Några personer i undersökningen hade, utöver boendestöd, även hemtjänst. Det märktes på de blå plasttossorna strax innanför ytterdörren. Av boendestödet märktes inget när de inte var där. Boendestöd lämnar inga synliga spår; det förblev osynligt. Men vad representerar och betyder detta "osynliga stöd" när det inträder i den boendes person- och intimsfär?⁶⁴

De flesta av de medverkande personerna i studien lever ensamma. För somliga innebär det att boendestödjurens närvaro är det enda eller ett av få kontinuerliga sociala inslag på hemmaplan, för andra befolkas hemmet tidvis av andra personer som pojk- och flickvänner, grannar, vänner och släkt. När en plats, som någons hem, intas av flera personer, blir de aktiviteter och projekt som kommer till stånd en relationell affär. Genomförandet av projekt kräver tillgång till resurser där de inbördes maktrelationerna har betydelse för vem som kringgärdas av restriktioner och vem som har tillgång till resurserna (Wihlborg 2001). Maktrelationerna kan alltså ses som vems projekt som kommer till stånd. I det här fallet: hur upprättas ordningen mellan boendestödjure och boende i den boendes hem?

Boendestöd – ett samhällsorganiserat projekt

För att återgå till de strukturer som organiserar vardagen har det konstaterats att boendestöd är ett individuellt riktat samhällsorganiserat projekt; boendestödjure iscensätter en övergripande samhällsorganiserad idé om stöd till människor med psykiska funktionshinder som bor i egen bostad. Denna idé realiseras genom beslut och policier på olika samhällsliga nivåer. Detta kan också beskrivas som samhällsliga normer för socialt stöd till psykiskt funktionshindrade personer.

Boendestödjure bär med sig organisationsprojektets (lokalt förankrade) normer när han eller hon träffar den boende (men också sina egna värderingar och standarder för hur människor skall bo och leva) vilka förs in i samspelsituationen och bildar underlag för de överläggningar och förhandlingar som kommer till stånd mellan de involverade personerna.

⁶⁴ Här görs endast en analys av hemmet som utgångspunkt för maktrelationerna mellan boende och boendestödjure. Det skulle vara fullt möjligt att välja en annan plats utanför hemmet för detta ändamål. Men då hemmet är en centralpunkt för de flesta boendestödsituationer och etiskt komplicerat, får detta utgöra utgångspunkten för att exemplifiera de inbördes maktrelationerna.

I: Vem tycker du så att säga styr situationen när ni... alltså styr vad ni ska göra och vad ni ska prata om?

Hans: Det är en jättesvår fråga att svara på men ibland så är det så att de talar om för mig att de måste gå tidigare och då... Jag vill ju ofta gå hemifrån samtidigt med dem för dels är det en hjälp för mig att gå hemifrån och sen tycker jag om att ha sällskap, så om jag har tänkt att göra något en dag så måste jag ibland ändra mina planer då. Så när B var här sist då måste vi gå halv elva [istället för elva] för det var någonting han måste göra. Men de brukar ju säga till mig att när de är hos mig så brukar det heta att det är jag som ska bestämma vad vi ska göra under de timmarna här och det är så det ska fungera. Jag ska ju uttrycka mina önskemål och sen ska de tala om ifall vi kan göra det och då brukar de ibland säga att det och det ingår i deras jobb men att vissa saker inte ingår.

Citatet fångar en grundläggande aspekt av boendestödet: utgångsläget i en boendestödsituation är att organisationsprojektet är *dominant*⁶⁵ men – den boende måste öppna dörren för boendestödjaren för att projektet skall iscensättas överhuvudtaget. Häri – *i det faktum att dörren måste öppnas för boendestödjaren – ligger dock en potential för resursomfördelning och maktförskjutning*. Att boendestöd är en frivillig socialtjänstinsats⁶⁶ (den boende kan tacka nej) och att den äger rum på den boendes ”planhalva”, får återverkningar på samspel och maktfördelning.

Frivillighet är dock i sammanhanget ett något komplicerat begrepp. Hur frivilligt är ett stöd som kan vara själva förutsättningen för att klara av ett vardagsliv ”ute i samhället”? Med tanke på att det finns personer som inte har någon annan hjälp att ta till eller någon annan människa överhuvudtaget i sitt nätverk, får frivilligheten en något urholkad innebörd.

Icke desto mindre skapar ”frivilligheten” och den egna bostaden ett utgångsläge som boendestödjaren måste förhålla sig till som radikalt skiljer sig från den traditionella institutionens omhändertagande.

Samgående projekt

De projekt som iscensätts i en boendestödsituation har (förutom vad som är formulerat i beslutsunderlaget) tre upphovskällor: den boende, boendestödjaren eller så är de ett resultat av ömsesidig överläggning.

”Jag styr”:

I: Vem är det som styr situationen när ni träffas?

Mari: Det är jag som gör det. Jag tycker det. Jag får bestämma vad vi ska hitta på. De frågar mig vad jag vill göra.

⁶⁵ Se Åqvist 1992

⁶⁶ Så är dock inte längre fallet. När undersökningen genomfördes och fram till september 2008 var detta ett faktum. En ny lagstiftning ”Ny vårdform inom den psykiatriska tvångsvården” (Prop. 2007/08:70) som innebär tvångsvård i den psykiatriska öppenvården, kan medföra att en sådan insats som boendestöd kan villkoras. Vad detta kan komma att innebära vad gäller samspelet mellan den boende och boendestödjaren och för det stöd som skall komma till stånd är i skrivande stund oklart.

”Boendestödjaren styr”:

I: Vem styr situationen när de kommer?

Sverker: Det är nog boendestödjaren.

I: Är det på gott eller ont?

Sverker: Det är väl mest på gott. Jag har lite svårt att ta initiativ själv så därför är det bra om de kommer med lite idéer som jag får ta ställning till, det här med [sysselsättningsverksamheter] och andra aktiviteter som de försökt att få igång.

”Båda styr”

I: Du beskrev själv att de [boendestödjarna] tar initiativ till saker du själv inte förmår när det gäller praktiska saker då. Vem tycker du det är som styr situationen när de är här?

Vera: Ja, hon kan fråga om det är länge sedan jag tvättat, till exempel, och då kan jag säga att det är flera månader sedan och så undrade hon om vi inte skulle se om det fanns någon ledig tid, om jag tyckte det var en bra idé. Kom med förslag alltså. Så var det upp till mig att säga ja eller nej. Det är klart att det var en bra idé att titta efter om det fanns en ledig tid. Så kommer vi igång med tvätten till exempel. (...) Vi kompletterar varandra. [Boendestödjaren] ser när någonting behöver göras, hon kan till exempel säga att vi skulle kanske... kanske behöva dammsuga eller någonting sånt, ge mig en liten tankeställare att det har jag inte gjort på flera veckor. Det är upp till mig att göra det eller inte göra det.

Oavsett vem av de närvarande som tagit initiativ till de aktiviteter och projekt som påbörjas, fortlöper och avslutas, domineras bilden av att *den boende anser sig ha inflytande över innehållet i denna process*. De projekt som kommer till stånd blir – oftast – gemensamma projekt med en gemensam målsättning där de olika aktiviteterna genomförs sida vid sida.

Motbilder

Det kunde dock inträffa att den boendes svar på frågan: vad vill du göra idag? inte hörsammades av boendestödjaren. Eller att mer eller mindre tydliga önskemål inte uppmärksammades eller negligerades. Istället för samgående projekt kan man i detta sammanhang tala om *kolliderande* projekt – vilket resulterar i att något och någons projekt havererar.

Anna: Hon frågar mig vad vi ska göra nästa gång, hon frågar: vad vill du göra? Om jag säger, ska vi gå och fika eller titta i affärer? då kan hon säga nej.

När Annas önskemål inte hörsammats av boendestödjaren blir Anna frustrerad och besviken och det uppstår ”grus i det sociala samspelets maskineri”. Detta oavsett om det beror på att boendestödjaren hänvisar till att denna ak-

tivitet inte ingår i vad man kommit överens om eller om det finns andra skäl (boendestödjarens ork, lust, motivation, arbetsmålsättning etc).

Per: Det är faktiskt mest [boendestödjaren] som kommer med förslag som jag tycker är bra också. Men... ibland så vill man ju inte allting.

I: Och hur går det? Går det bra att inte vilja? Kan du säga nej?

Per: Nja... ibland har jag märkt att det kan vara lite svårt med [boendestödjaren] för hon är väldigt bra på att trycka på, att hon får saker och ting gjorda, och det är ju positivt, det är positivt. Men ibland kan det bli....(...) men det är klart, säger hon... Det är klart jag har svårt att säga ifrån, det har jag.

Per, liksom Anna, menar att boendestödjarens vilja ibland kan gå före deras. Vem som ”vinner” när projekt konkurrerar avspeglar balansen i hemmets maktrelationer. Situationer när boende och boendestödjare hade olika uppfattning präglades dock ofta av överläggningar och förhandlingar där upplevelsen från den boendes sida var just att det var fråga om samgående, inte kolliderande, projekt.⁶⁷

Komplikation

Utgångspunkten för resonemanget ovan är att boendestöd är att betrakta som ett samhällsorganiserat projekt; boendestödjaren iscensätter en övergripande samhällsorganiserad idé om stöd till människor med psykiska funktionshinder. Men – detta blir en förenklad bild av vad som sker i boendestödsituationen. Ellegård (2001) menar att inom ramen för en organisation försiggår även individuella projekt som ej nödvändigtvis behöver sammanfalla med organisationsprojekten. I boendestödsituationen kan organisationsprojektet sägas komma till uttryck genom att boendestödjarens handlingar sker inom ramen för syftet med boendestöd och den avsatta tiden. Dock kan organisationsprojektet *förvandlas* till ett individorganiserat projekt om boendestödjaren gör något som inte kan kopplas till lönetarbetet och arbetstiden – som att ta med delikatesser hemifrån eller bjuda på middag (sådant händer) – eller avviker från syftet med boendestödet och agerar *kontrastödjande*. Något som exemplen ovan möjligen tangerar.

Sammanfattande kommentar

Boendestöd är platsöverskridande och innefattar både hem och omgivning. Samspelet mellan boende, boendestödjare och omgivning genererar kunskap

⁶⁷ Projekt kan försiggå på olika nivåer. En målsättning med boendestödjarens närvaro kan vara att upprätthålla en specifik standard i hemmiljön medan den boendes primära kan vara själva sällskapet. Detta behöver inte innebära någon konflikt under tiden boendestödet pågår. Däremot skulle en konflikt kunna uppstå den dag den boende bedöms ”klara sig själv”.

om den boende och hans eller hennes liv. Platsen har också betydelse för vad som utspelar sig i en boendestödsituation; tingen och den fysiska omgivningen införlivas i det sociala samspelet och i det händelseförlopp som äger rum mellan boende och boendestödjare och i förhållande till den relation som utvecklas. Detta innebär också att mycket och mycket som sker är oplanerat.

När den boende rör sig utanför bostaden utvidgas arenan för samspel med den sociala och fysiska omgivningen och anskaffning av sociala erfarenheter.

En boendestödjares närvaro hemma hos en person med psykiska funktionshinder är en konsekvens av avhospitaliseringen och dess socialpolitiska efterföljder. Boendestödjarens existens i hemmiljö visar hur beslut om insatser till psykiskt funktionshindrade operationaliseras i människors vardagsliv genom den kommunala verksamhetens praktik. Boendestödjaren för inte med sig desinfektionsmedel och plasttassar men ändå bibringas en institutionell ordning in i hemmet genom att det är ett samhällsorganiserat projekt som äger rum innanför dess väggar. Den boende är i stor utsträckning underkastad det samhällsorganiserade boendestödet med små möjligheter att påverka de organisatoriska ramarna och vissa grundläggande restriktioner för samspelet. Det är också ett faktum att den boende, trots stödets frivilliga karaktär, kan vara mer eller mindre tvungen att ta emot boendestödjaren för att klara av ett vardagsliv i egen bostad.

Den boende har dock inflytande över själva händelseförloppet – inom ramen för de restriktioner som kringgärdar situationen. Boendestödjaren å sin sida är också i en slags beroendeställning i förhållande till den boende – han eller hon måste bli insläppt. Att boendestödet trots allt till sin konstruktion är frivilligt och utspelas i den boendes hem ruckar på maktrelationerna och vems projekt som ”överlever” blir till delar en fråga om det sociala samspelet mellan boendestödjare och boende.

Tidens innebörder

Till ”scenen” hör också aspekter av tid, det vill säga faktorer som har med *när* en händelse äger rum att göra. Tiden sammanhänger i högsta grad med de styrnings- och kopplingsrestriktioner som kringgärdar en boendestödsituation.

Tidsgeografins kännemärke och utgångspunkt är att betrakta tid och rum som oskiljaktiga dimensioner. Varje individs trajektorier kan illustreras i ett koordinatsystem som en sammanhållen, kontinuerlig linje, ”fastnitad” i tidrummet. Vår levnadsbana, sett ur dygns- års- eller livsperspektiv, utgörs av vår ”framfart” genom tid och rum. När boendestödjarens och den boendes trajektorier samgår och befinner sig på samma plats under samma tidsrymd, råder *samtidig närvaro* i tidrummet. Man kan också se det som att tiden och

rummet är förbundna genom individers projekt. När två individer ”delar tidrum”, är deras projekt kringgärdade av tidrumsliga restriktioner. De tidrumsliga restriktionerna utgör en oavvislig aspekt av individens handlingsutrymme och visar vad som är *möjligt* respektive *omöjligt* att genomföra i en given situation. Tidsgeografin blottlägger de tidrumsliga restriktioner som omger varje trajektoria, eller uttryckt med andra ord, som omger individen och hennes projekt.

Att tid kan betraktas på olika sätt har tagits upp tidigare i teorikapitlet. Dels den med klockor och kalendrar mätbara tiden – så kallad standardtid – och dels upplevelser av tid – ”la durée”, eller inre tid (Schutz 1962/2002). Man kan säga att inre tid *är* upplevelser. Det är genom standardtiden som olika individers projekt kan samordnas – som boendestödjarens besök hos en person med psykiska funktionshinder. Standardtid och inre tid är dock inte fristående i förhållande till varandra. Standardtiden är inte något som bara kan observeras och mätas utanför våra upplevelser av tid, *den blir också till en del av våra tankar och planer* (ibid). Tidsgeografins notationssystem tar sin utgångspunkt i standardtid men man har också sökt betona en annan sida av tid som ligger nära vad Schutz benämner inre tid; ett ”vardagligt” sätt att betrakta tid, där utgångspunkten är de aktiviteter och projekt som äger rum snarare än tidsangivelserna för dessa (se Ellegård 1998).

Boendestöd och tidrumslig räckvidd

I den boendestödverksamhet som ingår i studien administreras boendestöd i första hand som (standard-)tid. Det handlar om timmar och antal tillfällen; en timme, två timmar, en gång i veckan, två gånger i veckan etc. Att boendestödet är en tidsbestämd relation har betydelse för vad som kan ske inom ramen för boendestödsituationen. De tre ”standardtidsaspekter” som är på förhand bestämda är *varaktigheten, längden* samt *frekvensen*⁶⁸. Vad gäller varaktigheten fattas beslut om boendestöd oftast för ett halvår eller ett år i taget. Det är dock främst längden och frekvensen som kommit att aktualiseras i det empiriska materialet. Det visar sig att det finns en skillnad i de intervjuades förhållningssätt till dessa två tidsaspekter. Beträffande längden så uppfattas tiden tillsammans med boendestödjaren ofta som knapp av de medverkande. Trots detta ville de flesta inte ha boendestöd oftare – oavsett hur det sociala livet såg ut för övrigt, det vill säga om man hade många, få eller inga övriga sociala kontakter.⁶⁹ Däremot ville de medverkande gärna ha

⁶⁸ I studien har det ofta rört sig om boendestöd en till två timmar vid ett eller två tillfällen i veckan.

⁶⁹ Utan att förringa svaren på frågan huruvida man vill ha boendestöd oftare bör de också ses i ljuset av den faktiska erfarenheten. Har den tillfrågade personen endast erfarenhet av att ha boendestöd en gång i veckan tenderar kanske svaren att motsvara just den erfarenheten snarare än en fiktiv situation. Svaret bör också ses i ljuset av att boendestödjaren representerar en myndighet och att varje besök också är en form av ”underliggande inspektion” av personens

längre tid tillsammans med boendestödjaren, för att exempelvis hinna med både en promenad och att städa. Eller att kunna ta en annan promenadväg, lite längre bort. De medverkande önskade längre tid för att helt enkelt hinna med mer och/eller umgås under längre tid.

Tid och rum kan således betraktas som två av varandra beroende variabler. Det tidsgeografiska ”prismat” (se teorikapitlet) illustrerar den räckvidd som en individ har i tidrummet, givet den tidpunkt han eller hon måste vara tillbaka. Det ständiga återvändandet (som i boendestödsituationen sammanfaller med när boendestödjaren uppfyllt sin tidskvot) utgör en begränsning för vad som kan uträttas i tidrummet (Hägerstrand 1985; Lenntorp 1976).

Med hjälp av prismat går det att fastslå vissa fakticiteter, vissa restriktioner, för vad som *kan* uppnås under den gemensamma tid som den boende och boendestödjaren har vid varje enskilt tillfälle. Den tid som finns till förfogande blir avgörande för hur långt man faktiskt kan ta sig och för huruvida man kommer att kunna lämna bostaden.

I: Finns det något du vill ändra på eller så?

Sven: Ja det är väl... .. jaa... två timmar per gång.

I: Att du skulle vilja ha längre tid menar du?

Sven: Jaa. Längre. Så man hinner gå ut. Prata igenom saker. Så att man hinner några saker. Det är ju handla, mat, tvätt, [...ohörbart], dammsuga, ibland är det fönstertvätt.

I: Jaha, gör de det också?

Sven: Nej det ringer de efter. Det är på entreprenad.

I: En gång i veckan, är det lagom ofta eller?

Sven: Ja, det är lagom ofta.

I: Du skulle inte vilja ha oftare?

Sven: Nej inte oftare men längre tid. (...)

I: Är det något du har att tillägga när det gäller boendestödet?

Sven: Mer tid. Två timmar varje gång, men det går inte. De har satt till en timme, men två timmar vore det perfekta. Då kan det ändå finnas tid ... att prata igenom och åtgärda saker och ting. Det är en tidsfråga.

Boendestödet är en tidsfråga. Man kan också säga att boendestöd är en tidrumslig fråga. Den sammanlagda tid som parterna har tillsammans vid varje tillfälle är av avgörande betydelse för handlingsutrymmet, för det boendestöd som kommer till stånd. Med hjälp av prismat kan handlingsutrymmet under en given tidsrymd fastslås; det går inte att befinna sig på två ställen samtidigt och det går inte att påbörja och avsluta ett projekt som beräknas pågå utanför den tidsrymd som finns till förfogande. En poäng är att detta visar det *faktiska* handlingsutrymmet, vilket existerar oavsett upplevelsen av detsamma.

tillstånd. Några få personer ville dock ha boendestöd oftare. Det rörde sig då om önskemål om två istället för en gång i veckan.

Boendestöd är dock inte bara en fråga om att *uträtta* vissa *sysslor* eller att ta sig från punkt a till punkt b. Det är också tidsbestämt socialt umgänge.

Hans: (...) och ibland så har jag tyckt att vi inte hann med det som jag ville hinna med.

I: Vad ville du hinna med då?

Hans: Jag ville hinna med att fika och visa dom kort och berätta om mig själv och diskutera saker men ofta så... men dom brukar mest hjälpa mig med att städa och tömma soppåsar och hjälpa mig att fylla i papper och ge mig lite olika råd och hjälpa mig med räkningar. Jag brukar kolla med mig själv men även be dem. De kollar att jag har skrivit rätt när jag betalar mina räkningar. Jag har nyss betalt el och tele. För en vecka sen.

I: Är det så, om jag förstod dig rätt, att du hellre sitter och pratar och fikar men de vill att ni ska göra praktiska saker? Är det så eller?

Hans: Njaä... Vi brukar ibland köra en tvättmaskin men inte alltid. Det beror på att vi... man kan ha lite olika åsikter men i stort sett brukar vi komma bra överens om hur vi ska ha det, att... men ofta så inser jag att det inte finns tid till att prata när man måste göra andra saker så att det är inte alltid vi hinner prata så mycket men jag har alltid haft ganska stort behov av att tala med människor.

Citatet ovan uttrycker en önskan om att få mer tid till det som inte är inriktat mot direkta göromål utan mot ett socialt umgänge med boendestödjaren. Att ha längre tid tillsammans med boendestödjaren är, som tidigare nämnts, en genomgående önskan hos de medverkande. Det skulle ge utrymme för vardagens rutiner, ritualer och umgängesformer att "ta sin tid", utan att pressas mot klockan. Detta kan tolkas som en önskan att tiden – standardtiden – inte vore den styrande principen för umgänget med boendestödjaren utan att det istället kunde råda "ett vardagligt" betraktelsesätt där göromål och umgänge tenderar att bli överordnade tiden istället för tvärtom.

Det kan vara av intresse att jämföra boendestöd med social kontaktperson⁷⁰ i det här avseendet. Tiden tillsammans med en kontaktperson är inte lika stramt reglerad som tillsammans med en boendestödjare. Framförallt pågår den sociala interaktionen ofta längre vid varje tillfälle. Det finns också en viss tidsmässig flexibilitet som i högre grad bygger på överenskommelser än på schemaläggning.

För till exempel Sonja som hade boendestöd, som senare omvandlades till social kontaktperson, visar det sig att tiden är den tydligaste faktor som särskiljer de här två kontakterna.

Sonja: Ja, det blev ju en väldig skillnad eftersom vi ses flera timmar. Mot förut, då var det bara en och en halv, fredagar. Nu har det blivit tre timmar.

I: Vad tycker du om att det blir längre tid tillsammans?

⁷⁰ Några av de medverkande hade både boendestöd och social kontaktperson via socialtjänsten.

Sonja: Ja, det tycker jag är jätteroligt. Då hinner man ju... ja, gå på museer och utställningar, långpromenader och sen gå och fika och ta det lugnt. Det är väldigt bra. Det här är ju mera att det kan bli flera timmar, vi gör något på stan. Vi har på något sätt ett kamratförhållande, att vi kan göra något roligt tillsammans.

Exemplet visar att om den gemensamma tiden förändras (blir längre), så förändras också utrymmet för händelseförloppet, för vad som är *möjligt att göra*. Det tidsmässiga utrymmet för den boende och boendestödjaren har betydelse för hur pass *vidgande* boendestödet blir, såväl i yttre – vad som faktiskt kan ske – som i inre, upplevelsemässig, mening. Dessutom visar det här exemplet att tiden och utrymmet för vad man kan göra är en bidragande orsak till en definiering av relationen till ett kamratförhållande.

Projektkonkurrens och havererade projekt

Lena har aldrig torkat golven i sin lägenhet, trots att hon bott i den i fem år. Tiden (en timme) är inte tillräcklig för att genomföra projekt ”torka golv” då golvet först måste vara fri yta. Detta i sin tur skulle medföra ett förarbete som skulle ta mer tid i anspråk än den timme som finns till förfogande.

De tidrumsliga restriktioner som begränsar individens handlingsmöjligheter leder till konkurrens mellan olika aktiviteter och projekt. Oavsett hur mycket tid som finns till förfogande för en handling, leder just denna handling till att andra inte kommer till stånd. Detta är en grundläggande tidsgeografisk princip som grundar sig på att allt ”tar tid och äger rum”. Detta gäller också överfört till boendestödsammanhang; oavsett hur mycket tid de båda parterna har tillsammans, skulle det alltid finnas projekt som aldrig kom till stånd. Men, det är också ett faktum att ju kortare tid parterna har tillsammans, desto mer begränsat blir det möjliga händelseförloppet, ju kortare sträckor hinner avläggas och desto mer hårdnar konkurrensen om tänkbara aktiviteter och projekt.

Den tidsbestämda boendestödrelationen leder således till konkurrens om vilka projekt som skall bli genomförda vid ett specifikt boendestödtillfälle. Att alla handlingar ”tar tid och äger rum”, får konsekvenser för de projekt som iscensätts men också för dem som *inte* kommer till stånd, de *havererade projekten* (Hägerstrand 1985; Åquist 1992). Det empiriska materialet vittnar om planer och idéer hos de intervjuade som väljs bort eller aldrig kommer till stånd på grund av tidsrestriktioner.

I: Hade du bestämt dagen innan att du skulle åka till den där affären?

Olle: Det hade jag bestämt dagen innan. Det var meningen att [boendestödjaren] och jag skulle åka, men jag tyckte den där blanketten var viktigare.

Mannen i citatet väljer bort en aktivitet vid ett tillfälle – att åka och handla – för att istället stanna hemma och få hjälp med att fylla i en blankett till försäkringskassan. För en annan man uppstår en mer långsiktig konkurrens mellan boendestöd som inkluderar umgänge över en kaffekopp och att få hjälp med att hålla ordning i lägenheten. Han berättar att han valt bort café-besöket.

Johan: Jag tror hellre jag vill koncentrera mig på lägenheten, därför att jag måste se upp nu så det inte blir stökigt här igen. Jag tror det är bättre att jag riktar in mig på hemmet istället. Visserligen är det trevligt att gå på café och dricka kaffe och äta någon bulle, men det leder ju inte till att det blir bättre ordning i hemmet.

Det rent sociala besöket på café får ge vika för ett mer praktiskt inriktat boendestöd. För Johan, som har andra personer i sin omgivning att umgås med utöver boendestödjarna men ingen annan som hjälper honom hemma, blir det mer utåtriktade cafébesöket ett havererat projekt. Tiden skulle inte räcka till för båda händelseförlopp att äga rum.

Att uppmärksamma de projekt som aldrig kommer till stånd, säger oss lika mycket om historiens framåtskridande som att studera de som blev, menar Hägerstrand (1985). De projekt och aktiviteter som *inte* äger rum inom ramen för en boendestödsituation, blir också en del av det vardagsliv som skapas; det icke torkade golvet, det icke genomförda matinköpet, den icke genomförda utflykten till en ny träfflokal, det icke påbörjade eller det icke avslutade samtalet. Detta blir till en del av *de icke erövrade erfarenheterna*.

Sammanfattande kommentar

Tidsgeografiska konstateranden som att individbanan är odelbar och att man därmed inte kan befinna sig på två ställen samtidigt och nödvändigheten av att påbörja och avsluta projekt inom den tid som finns till förfogande – kan tyckas som självklarheter. Eller – det *är* självklarheter. Men genom att påminna om det som är oss givet i tillvaron framträder också det som inte är givet. I det här fallet: de begränsningar som kringgärdar samhällsstöd för människor med psykiska funktionshinder. Tidsgeografen söker fastställa det *invarianta* i tillvaron genom att blottlägga de restriktioner som "(...) anger vad som är *möjligt* respektive *omöjligt* i givna situationer." (Asplund 1983 s 189). Den tidsrymd som den boende har tillsammans med boendestödjaren är avgörande för det händelseförlopp som kan äga rum och därmed för vilket *stöd* som kommer till stånd. För att återgå till begreppet prisma kan den tidsrumsliga räckvidden inte separeras från det som kan ske inom ramen för boendestödsituationen. När boendestöd administreras som (standard-)tid snarare än utifrån innehåll blir tiden en separat, från rum och händelseför-

lopp skild faktor. ”Vardagstid” (Ellegård 1998), där handling står i centrum, kan svårligen uppstå när tiden de facto är knapp i förhållande till tänkbara projekt, som att lämna lägenheten för en längre utflykt eller ett längre samtal.

Boendestöd är således i väsentlig mening en tidrumslig fråga då tiden har betydelse för händelseförloppet och hur pass geografiskt och socialt vidgande detta kan bli. Om den stipulerade tiden förändras, så förändras också utrymmet för det möjliga händelseförloppet, för vad som är möjligt att göra under tiden och – som det skall visa sig – även för tiden emellan.

Händelseförloppet i en boendestödsituation har betraktats utifrån samspelet mellan individ och omgivning och utifrån restriktioner som omger situationen. Nästa led i att utröna vad som kännetecknar boendestöd, och vad som kan vara stödjande i detta, handlar om samspelet mellan boende och boendestödjare, det vill säga om hur boendestöd kommuniceras.

8. Hur boendestöd kommuniceras

Inledning

Hur boendestöd ”går till”, överfört till Burkes pentad, handlar närmast om ”agency”, det vill säga om vilka ”medel” som används för att iscensätta en boendestödsituation. Medel inbegriper redskap och andra materiella förutsättningar men i en boendestödsituation utgör själva samspelet kanske det främsta ”redskapet” (även om dammsugare, tvättmaskiner och transportmedel också är att betrakta som medel för att ”genomföra” boendestöd).

När boendestödjaren och den boende träffas uppstår en samspelssituation: boendestöd *kommuniceras*. I de två följande kapitlen kommer den kommunikativa aspekten av boendestöd att lyftas fram, vilket innebär att interaktionen hamnar i centrum. I detta första kapitel avhandlas frågorna om *hur* boendestöd kommuniceras. I det efterföljande kapitlet redogörs för *vad* som kommuniceras.

Att göra och att prata

Den boende och boendestödjaren kommunicerar med varandra genom en rad sociala handlingar som ”griper in i omvärlden” med en hel arsenal av språkliga och utomspråkliga gester.

B och Hans slår sig ned i varsin fåtölj i vardagsrummet. B frågar Hans vad de ska göra idag. -Kanske tvätta en maskin, säger Hans, -damma lite, dammsuga. B säger att de kan sätta igång tvättmaskinen och dammsuga först, så kan de dricka kaffe och prata sedan. Hans och B går in i badrummet. Det resoneras fram och tillbaka och så småningom går maskinen i gång. Det tar lite tid. Hans dammar lite medan B dammsuger. Efter en stund går de in i köket och Hans sätter på vatten. Så småningom sätter de sig vid köksbordet och dricker kaffe, fortsätter att prata men samtalet tar en ny vändning. De kommer in på samhällsfrågor, politik. - Vi brukar ofta diskutera mycket säger B.

Flertalet av de medverkande personerna är involverade i ett samspel med boendestödjaren som innehåller både ”görandet” och ”pratandet” – vardagsgöromål och vardagskonversation – som i det scenario som beskrivs i ex-

emplet. Görandets och samtalets aktiviteter ligger så att säga inbäddade i ett gemensamt skapande av vardagsvanor och handlingsmönster. I undersökningens inledande fas genomfördes 62 observationer och vid 58 tillfällen inträffade liknande händelseförlopp med pratandet och görandet som oupplösliga komponenter.⁷¹

En av grundvalarna inom ”görandets domäner” är den boendes deltagande i de aktiviteter som aktualiseras.⁷² Det var ytterst ovanligt att den boende passivt såg på eller låg och vilade när boendestödjaren exempelvis dammsög eller diskade. När detta hände ”ursäktade” sig boendestödjaren med att det var en engångsföreteelse, eller att det berodde på att den boende var fysiskt sjuk. Det hände däremot att boendestödjaren agerade med ”bakbundna händer” utan att delta i sysslorna. Som observatör uppfattade jag att detta skapade en märklig och ”onaturlig” situation där det förmodade pedagogiska budskapet ”du kan själv” på något sätt försvann i det faktum att inte så mycket alltid hann bli gjort. Den vanligaste situationen var dock att man gjorde olika saker; boendestödjaren och den boende utförde olika aktiviteter i det gemensamma projektet ”städa lägenheten”: Hans dammar och B dammsuger.

När det gäller de språkliga aktiviteterna återspeglar de boendestödsituationens ”placering” i vardagens sammanhang och har ofta en ”ton” av lättsamhet och skämtsamhet. När boende och boendestödjare pratar, kan samtalet röra sig i det praktiska utförandets omedelbara närhet eller beröra helt andra områden. Det är prat om ”allt mellan himmel och jord” och kommer till uttryck inom en vid radie av emotioner som optimism och missmod, tillfredsställelse och missnöjdhet, upprymdhet och nedstämdhet... Det som kännetecknar boendestödsamtalen är spännvidden. Ofta beskriver de medverkande att man talar *om allt*...:

I: Finns det någonting som du inte vill prata med boendestödet om?

Olle: Nej, jag pratar om allt med dem.

...eller om allt *möjligt*:

Sonja: Vi brukar sitta och prata så här. Om allt möjligt, så här.

De samtal som uppkommer i en boendestödsituation, i vardagens sammanhang, kallas här – för variationens skull – för *vardagssamtal*, *vardagsprat* eller *vardagskonversation*. Vardagspratet ingår som en naturlig del i görandets aktiviteter men kan också ses som en aktivitet eller ett projekt i sig. Ett projekt kan vara att försöka lösa eller lindra ett problem genom att prata om det – eller genom att prata om något helt annat.

⁷¹ I två fall var andra samhällsorganiserade personer (hemtjänst, personlig assistans) involverade i praktiska göromål och den sociala interaktionen tillsammans med boendestödjaren bestod huvudsakligen av ett stillasittande samtal.

⁷² Se även Stockholms stads riktlinjer (2003).

Mari: Vi pratar inte bara problem utan vi pratar om allt möjligt liksom, vi pratar om allt möjligt. Boendestödet har stöttat mig många gånger genom att jag *kan prata med dem*. Så när det varit jobbigt har jag kunnat prata med dem om det som varit jobbigt just då; nu tänker jag så här, nu känner jag så här, alltså när de har varit här då, och vi har kunnat prata om det och då har det blivit problemprat, men då har jag behövt det och då har de stöttat mig.

De psykiska problemen, dess upplevelser och uttryck, tillhör vardagen och utgör en del av livsbetingelserna för de medverkande personerna och kan svårligen urskiljas från någon slags ”normalvardag”. Boendestödjaren blir för en tid en del av denna vardag och genom språkliga och andra gester – genom att prata och att göra – kommunicerar boendestödjaren och den boende. På det sättet kan man säga att *ur vardagens göromål och samtal förgrenar sig boendestödet till direkta problemområden*. Vardagspratets lättsamhet blandas med problem och bekymmer, stort och smått om vartannat. Vardagsinteraktionens mångsidighet skapar ett sammanhang i vilket den boende kan exponera sin person i ett flerfacetterat emotionellt fält.

En boendestödsituation kan också se olika ut från gång till gång. Ena gången förflyttningar och praktiska göromål varvat med prat, andra gången ett koncentrat av prat. Kännetecknande för boendestödsituationen är *både* görandets och pratandets *samtidighet och alternerandet* mellan vardagssamtal och andra aktiviteter och projekt.

Flera av de medverkande har (eller har haft) även andra typer av samhällsorganiserat stöd. För att ytterligare belysa boendestödets specifika kommunikationssätt kan det ses i ljuset av dessa typer av kontakter.

Den första jämförelsen kan beskrivas som att *slippa samtal – men gärna prata*.

Sonja: Det är inte meningsfullt att sitta i samtal, det säger inte mig så mycket. Det blir bara en massa snack. (...) Nej, samtal har aldrig varit någon hjälp för mig. (...) Nej det har jag haft så många så det vill jag inte ha. Jag tycker inte om att gå i samtal.

En majoritet av de sjutton personerna har erfarenhet av så kallade samtalskontakter, ofta inom den psykiatriska vården. Flera menar att det renodlade samtalet om de psykiska problemen spelat ut sin roll, eller så har det aldrig uppfattats som någon direkt hjälp⁷³. Att sitta och samtala om problem på en för detta avsedd plats upplevs inte (längre) som givande.

Vera: De [inom öppenvårdspsykiatrin] vill nog träffa mig ganska ofta men jag spjärnar emot.

I: Hur ofta vill de träffa dig?

⁷³ Andra medverkande har andra erfarenheter där samtal med psykologer, kuratorer med flera, beskrivs som mycket värdefulla. Syftet här är inte att ställa en stödform mot en annan, utan att undersöka vad som är specifikt för just boendestöd.

Vera: Ja, de skulle väl inte ha något emot varje månad kan jag tänka mig.
Men jag säger jag vet inte vad jag ska prata med dem om. (...)
I: Är det någon form av samtalsterapi de erbjuder eller vad kallas det för?
Vera: Jag har ingen aning.
I: Vad går det ut på?
Vera: Att få mig att känna mig bättre.
I: Genom att prata?
Vera: Mm, om problemen.
I: Har det hjälpt någon gång?
Vera: Nej.

I de två exemplen konstaterar intervjupersonerna att de inte är betjänta eller intresserade av att "gå i samtal", eller att prata om problemen. Det är dock intressant att konstatera att *samtidigt* som man är kritisk till renodlade samtal så pratar man – bland mycket annat – om problem tillsammans med boendestödjaren; under en promenad, medan tvättmaskinen fylls med smutsvätt eller vid köksbordet.

Under boendestödträffarna pågår ett vardagssamtal som rör svårigheter av skilda slag; trauman, lidanden, besvikelser i barndom och vuxenliv och mer direkta och omedelbara bekymmer som dyker upp under hand som problem med grannar, sömnlösa nätter, störande röster, penningbekymmer och svår-bemästrade situationer. En skillnad jämfört med det renodlade samtalet är att dessa spörsmål ventileras i vardagens sammanhang där pratandet och görandet går i vartannat. Det innebär också att vissa problem *levs* och blir till en del av de gemensamma aktiviteter och projekt som skapas tillsammans med boendestödjaren.

Om det renodlade samtalet utgör en jämförelsegrund för hur boendestöd kommuniceras, finns en annan i hemtjänstens praktiskt inriktade arbete. Boendestöd och hemtjänst är två mycket närbesläktade yrkesverksamheter; båda opererar i hemmiljö och kan bistå med liknande praktisk hjälp. Båda kan dessutom kategoriseras som tidsbestämda och platsöverskridande kontakter. Hemtjänst kan dock mer betraktas som service, menar Gough & Bennisäter (2001), till någon som inte förmår utföra sysslorna på egen hand, medan boendestöd kännetecknas av att hjälpa någon att utföra dem.

Några av de personer som ingår i studien har erfarenhet av hemtjänst. Antingen parallellt med boendestödet eller så hade man haft hemtjänst tidigare.⁷⁴ En av de medverkande personerna hade under slutet av datainsamlingsperioden hemtjänst istället för boendestöd (ett av observationstillfällena omfattade också hemtjänst). Likheter var påtagliga: den tid som fanns till förfogande var ungefär densamma, cirka en timme, en gång i veckan. Gör-

⁷⁴ Motiven till boendestöd i kombination med hemtjänst varierade. Den boende kunde behöva hjälp med att få hem färdiglagad mat – något som boendestödet inte bistod med. Ett annat motiv kunde vara att boendestödjare och den boende skulle satsa på andra projekt utanför hemmets sfär. Hemtjänstens roll blev då hemmets skötsel (källa: samtal med boendestödjare under observationerna).

omålen var ungefär desamma: städa, handla, tvätta. Det pågick också en vardagskonversation tillsammans med vårdbiträdet när det var möjligt under tiden eller i pauser mellan de praktiska sysslorna. Men både observationer och intervjuer vittnar om en *skillnad i tyngdpunkt* mellan hemtjänst och boendestöd; de praktiska sysslorna stod i första rummet när det gällde hemtjänsten, oavsett om personen ifråga själv deltog eller inte. Och – betydligt mer tid ägnades åt att sitta vid köksbordet och prata tillsammans med boendestödjaren jämfört med vårdbiträdet från hemtjänsten.⁷⁵

Sven: ... Ja, hemtjänst det är väl rakt in i arbetet. Boendestöd är mer samtal. Och att man gör tillsammans. (...) Jag gjorde mer själv med boendestödet.

I: Var det bra eller var det...?

Sven: Både bra och dåligt.

I: Vad var det bra på för sätt?

Sven: Ja, jag blev mer aktiv.

I: Och dåligt på för sätt?

Sven: Ja det är väl att man fick göra det själv.

Erfarenheten från hemtjänsten beskrivs här som *rakt in i arbetet*. Jämfört med renodlade samtal och hemtjänst kan man säga att boendestöd ligger i en mittfåra som omsluts av både samtal och praktiskt arbete. Det är *sammanlänkningen av olika kommunikationsätt* som är karaktäristiskt för boendestöd; det är inte bara det som sägs som har betydelse utan även det som görs: *att prata och att göra*. Därtill kommer vad som kan kallas själva *närvaron* eller *sällskapet* av boendestödjaren, vilket inte direkt kan hänföras till språk eller ”sysslor” utan som utgör en slags underliggande kommunikationsström i pratandets och görandets aktiviteter. Sällskapet låter sig inte lika enkelt fångas som en kroppslig manifestation av hur boendestöd går till, utan utvecklas vidare i diskussionen om boendestödets innebörder i nästa kapitel.

Det sociala samspelets mönsterbildning

I förra avsnittet avhandlades hur boendestöd ”går till” avseende de kommunikationsätt som kännetecknar en boendestödsituation. Nästa steg i beskrivningen av hur boendestöd kommuniceras leder närmare in i det sociala samspelet, och då närmare bestämt in i den sociala interaktionens mönsterbildning. Jag anknyter här till Asplunds (1987a) tankemodell om människans socialitet och intersubjektivitet och begreppen social responsivitet och socialt responsorium. Den sociala responsiviteten är benägenheten till socialt

⁷⁵ Dessa benämningar – ”renodlat samtal” och ”rakt in i arbetet” är inte nödvändigtvis generellt gångbara utan har uppstått inom ramen för den i detta sammanhang mycket begränsade empiri som studien genererat.

samspel och detta sociala samspel av svar och gensvar kallas för socialt responsorium.

En boendestödsituation är således ett flerfacetterat socialt responsorium, en mångsidig växelsång. Hur kan då denna växelsång låta sig beskrivas? Hur ser dess samspelsmönster ut och vilka innebörder kan utläsas därur?

I de aktiviteter och projekt som utspinner sig i vardagens sammanhang utgör både boendestödjarens och den boendes personliga, lagrade livserfarenheter en källa till ständiga referenser. Observationerna visar återkommande återkopplingar till båda parter respektive liv. Det sker en utväxling av erfarenheter som indikerar en form av jämbördighet, eller som en man beskriver relationen till sina boendestödjare jämfört med andra professionella personer: ”det är mer så här att man är på samma båt.”

Det är svårt att undgå begreppet ömsesidighet i beskrivningen av en boendestödsituation, trots att ömsesidiga relationer brukar kännetecknas av jämvikt; att materiella och immateriella transaktioner är relativt jämt fördelade mellan de personer som är involverade, åtminstone över tid (se Antonucci & Jackson 1990).

Det finns en grundläggande tes i teorier om ”social exchange” – att människor föredrar ömsesidiga relationer (se Antonucci och Jackson 1990; Davidson et al 2001). Hessle (1995) bekräftar i sin studie av Skåfamiljers sociala nätverk att:

Psykosocialt utsatta personer söker nätverksrelationer utifrån en grunduppfattning om vilja till ömsesidighet. Bland annat innebär det att P förkastar relationer som uppfattas som enbart givande eller mottagande. (Hessle 1995 s 6).

Vad gäller relationen mellan den psykiskt funktionshindrade och boendestödjaren är den inte ömsesidig i den meningen att det skulle vara betecknande *för* relationen; den bygger inte på likartat och jämbördigt socialt utbyte. Relationen mellan den boende och boendestödjaren är reglerad genom att vara tidsbestämd och ha en formulerad avsikt där den ena parten är satt att hjälpa och stödja den andra mot ersättning. Boendestödjaren representerar dessutom ett samhällsprojekt med uttalade målsättningar om hur människor med psykiska funktionshinder bör bo (SOU 1991:92; SOU 1992:73). Ändå kan begreppet ömsesidighet inte uteslutas från boendestödsituationen; *det är snarare ett grundläggande element i relationen*. Det besitter bara en annan komplexitet jämfört med vad vi vanligtvis menar med ömsesidiga relationer, som till exempel vänskapsrelationer.

En sådan komplexitet är att ömsesidighetsaspekten först och främst gäller i själva boendestödsituationen, under *den samtidiga närvaron* i tidrummet. Ömsesidighet är inte något som kan anses vara betecknande *för* relationen, utan snarare något som uppstår *i* relationen, under den tidsrymd som den sociala interaktionen varar.

Interaktionen i en boendestödsituation betingas av både samtalsburna och göromålsinriktade handlingar och ömsesidighetsaspekten bör bland annat ses i ljuset av dessa båda uttryck. I det växelvisa samspel som kommer till stånd i den gemensamma konstruktionen av vardagens olika projekt – att städa, att åka tunnelbana, gå och handla – och den vardagens konversation som genomsyrar samspelet – återfinns ömsesidigheten som ett socialt samspelsmönster.

Ömsesidighet och positionsbyte

Åke: De [boendestödjarna] tycker det är spännande med det jag har att berätta. Det är ju alltid en fördel om man har något man är bra på.

Ömsesidigheten i en boendestödsituation kommer till uttryck genom en *strävan efter social balans*, efter ömsesidiga handlingar som gäller för den samtidiga närvaron, för den tid interaktionen varar.⁷⁶ Denna strävan visar sig genom ständiga positionsbyten.

Det finns en relationsmässig utgångspunkt mot vilken ömsesidighet i detta sammanhang måste betraktas: ”givarens” och ”mottagarens”. Relationen är fastslagen i den meningen att den har en särskild avsikt där de två parterna tilldelats olika positioner. Strävan efter social balans innebär en uppluckring och en justering av utgångspositionerna; givaren blir också mottagare och mottagaren blir också givare.

Men först en betraktelse över vad som inbegrips i boendestödjarens givande och den boendes mottagande. Social balans innebär givande och mottagande i ett förlopp där dessa positioner omvandlas över tid. Den strävan efter ömsesidiga sociala handlingar som ofta kommer till uttryck i boendestödsituationen, blir till en oupplöslig del av relationen och tar sig uttryck i motsatta förhållanden; givaren byter plats med mottagaren – och mottagaren med givaren.

Att ge ur egen fatabur (och tas i anspråk)

Positionsförskjutningen innebär att den boende exponerar sidor av sin existens och person som inte bara är förknippade med svårigheter och tillkortakommanden och boendestödjaren låter sig tas i anspråk för annat än sin expertis. Båda parter använder sig av och tar ur ”egen fatabur”. Boendestödjarens egna tillkortakommanden och svårigheter blir en tillgång i det sociala utbytet och skapar en ”bro” mellan den boendes position som ”avvikare” och boendestödjarens position som ”representant för normalitet”. ”En uppluck-

⁷⁶ Uttrycket ”strävan efter social balans” skall inte tolkas som att ett socialt utbyte inte förekommer. ”Strävan efter social balans ” indikerar snarare att relationen till sin konstruktion inte är jämbördig.

ring av givandet och tagandet, den sociala balansen, kan bara uppstå i ett ömsesidigt samspel.

Vera och B sitter vid köksbordet. De skall gå och handla och Vera skall skriva en inköpslista. Vera får låna en lapp av B som hon har i väskan. De pratar om vad som skall inhandlas. Vera berättar att hon har skinka i frysen. - Är den kokt? frågar B. - Nej rökt säger Vera. Hon berättar vidare att hon skall köpa spenat. - Det finns färdigstuvad säger B. - Nej, jag köper ett paket som räcker till flera stuvningar, säger Vera. - Och potatis....? undrar B. Samtalet vindlar vidare innan de reser sig för att tillsammans gå till affären.

Under promenaden till affären går B och Vera och småpratar. B berättar vad hon gjort på semestern. När de kommer till affären liksom bistår B genom att öppna kylskåpsdörrar och vara delaktig i val av varor, men det är alltid Vera som avgör vad som skall inhandlas. På vägen hem berättar B om en affär hon känner till som har bra mat, och frågar sedan något om Veras personliga historia. Nej, hon minns inte, det är för länge sedan. Eller kanske vill hon inte prata om det. - Hur gick det förresten med [maträtten] frågar Vera och anspelar på en tidigare träff när B berättat om en maträtt hon lagat. B berättar att hon misslyckats, att hon inte orkat fullfölja receptet.

Kvinnan i exemplet har inga problem med att komma fram till vilken slags mat hon vill handla och hur den skall tillagas. Hennes svårigheter är snarare att över huvud taget genomföra detta projekt, inklusive själva inköpet, på egen hand. I det sociala samspelet med boendestödjaren, i den vardagskonversation som förs, blir Vera den person som kan och vet. I samspelet med boendestödjaren tillåts hon bli expert på sitt eget liv. Boendestödjaren å sin sida delger Vera händelser ur sitt eget liv.

Att boendestödsituationen utspelar sig i vardagens sammanhang och genomsyras av vardagliga spörsmål, underlättar sannolikt för positionsbytet mellan givare och mottagare. Vardagens rutiner och ritualer är både individuellt betingade och allmängiltiga; varje individ lever sitt eget vardagsliv, om vilket han eller hon kan hävda sin kunskapsauktoritet, samtidigt som individen inlemmas i vardagens livsvärld genom en intersubjektiv social tillblivelseprocess. Den kunskap om vardagsvärlden som vi därigenom tillägnar oss, det *sociala kunskapsförrådet*, delas med andra (Berger & Luckmann 1966/2003). Det gäller kanske särskilt de delar av vardagslivet som är förbundna med faktorer som har med överlevnad att göra: mat, sömn, skydd (bostad), socialitet.

Det sociala kunskapsförrådet är uppbyggt efter vad som är väsentligt i varje individs dagliga verklighet. Berger & Luckmann (1966/2003) benämner detta vardagslivets *relevansstrukturer*. I den intersubjektiva vardagen korsar en individs relevansstruktur andra individers relevansstrukturer och därmed uppstår delade erfarenheter (ibid). I en boendestödsituation korsas den boendes och boendestödjarens relevansstrukturer och båda parter kan dela med sig av sitt sociala kunskapsförråd. Det kan även sägas att många

boendestödsituationer handlar om att återupprätta, återuppväcka och vidga den boendes sociala kunskapsförråd.

Det sociala kunskapsförrådet omfattar också mer specifik kunskap. I boendestödsammanhang kan det gälla allt från psykiska problem och matlagning till datorer och samhällskunskap. Liksom boendestödjarna besitter specifik kunskap och vetskap, gäller detta givetvis också de personer som har boendestöd. Det inträffade ett flertal gånger under observationerna att boendestödjaren fick (och tog emot!) goda råd, tips eller förslag inom en rad olika områden. Den boende hämtade ur egen fatatur och boendestödjaren tog emot.

Olle: Nej men jag tycker det fungerar jättebra med boendestödet. Och ibland går vi och handlar. [Boendestödjaren] och jag har varit och handlat i [ett köpcentrum]. Vi köpte kött och jag lärde henne att göra min specialitet. Fast hon trodde det bara skulle koka en halvtimme... Hon hade suttit hela kvällen och tuggat och tuggat...

Att den person som har problem och bekymmer blir den "givande" parten behöver inte innefatta vetande och kunskap utan kan i sin enkelhet vara att just bjuda på kaffe⁷⁷. Genom denna sociala handling möjliggörs en förskjutning av utgångsläget; mottagaren blir givare och givaren blir mottagare. Att bjuda på kaffe innebär att få dela med sig av något gott, något positivt, till den andre. Att bjuda på kaffe är också omgivet av ritualer, av språkliga och kroppsliga gester; det är en vardagens rituella handling som innefattar ordnande av koppar, frågor om mjölk och socker, doften av kaffet, pratet, pysslet. Att kafferiten äger rum i den psykiskt funktionshinderades hem förstärker dennes position som "givare", accentuerat av värdskapet, vilket i sin tur medför en förstärkning av boendestödjarens position som "mottagare", besökare, gäst. Att bjuda på kaffe är även en social handling som manifesterar en slags ordnad vardag; en bekräftelse på ett uppfyllande av vardagens bakgrundsförväntningar.

Det hände relativt ofta att boendestödjarna blev bjudna på kaffe, liksom jag själv blev när jag kom för att göra mina intervjuer.

Johan: Vill du ha mer kaffe?

I: Ja tack det var jättegott. Jag tar gärna en skvätt till.

Johan: Säg till hur mycket du vill ha nu. Du kan säga stopp där du tycker att det räcker.

I: Ok, så där, tack.

⁷⁷ Kaffe som en social handling snarare än som dryck har uppmärksammats bland annat inom etnologin. Sigfridsson (2005) beskriver kaffedrickandet som en handling som förstärker och framhäver vardagsgemenskap. Att dricka kaffe tillsammans inramar samvaron och blir som en "nyckel" till samtal och samvaro. Se även Cowan (2005).

Erik har få sociala kontakter. Under lång tid träffade han, enligt eget önskemål, sina boendestödjare utanför hemmet för att ta en promenad, gå på kafé etc. Så småningom började man även träffas hemma hos Erik. När Erik för första gången bjuder B på kaffe uppmärksammas detta hos B som en händelse av betydelse; en ny handling där ett nytt kommunikationsmönster kan skönjas med Erik som initiativtagare och den som inviterar.

Det faktum att boendestödsituationen äger rum i vardagens sammanhang, där respektive parts sociala kunskapsförråd kan ”kilas in” i varandras i ett ömsesidigt samspel – det må gälla kaffedrickning eller andra företeelser – måste ses som en betydelsefull faktor för det omvända givandet och mottagandet.

Nyfikenheten på den andre

När Lena och B ses igen efter fjorton dagars uppehåll frågar B vad Lena har gjort sen sist, om hon har gjort något trevligt. Lena berättar om sina förehavanden, bland annat några trevliga och upplyftande händelser som hon varit med om. Därefter frågar Lena om B har gjort något roligt sedan sist. B berättar lite om sin lördagskväll, att hon varit på krogen och lyssnat på musik.

Ett annat uttryck för strävan efter social balans är en önskan från den boendes sida att få veta mer om boendestödjaren. Boendestödjaren får de facto större kännedom om den boendes liv än omvänt. Med tiden – om det blir en mer långvarig relation – kan boendestödjaren få en avsevärd inblick i livets olika skrymslen.

Anna: Vi pratar lite grann om vad som hänt sen sist. Sen kanske det finns saker som man inte pratar om.

I: Finns det något som du skulle vilja prata med henne om men inte kan?

Anna: Jo, jag kan prata med henne. Sen frågar jag henne hur hon har det, hur hon bor. Jag är nyfiken på henne, jag vill inte bara prata om mig.

När den boende visar intresse för boendestödjaren är det ofta en försiktig nyfikenhet, omgivet av hänsynsfull artighet. Det tycks som det faktum att relationen inte *är* en gängse ömsesidig relation, är en påtaglig och ständigt närvarande realitet. Att den är tidsbestämd och reglerad glöms inte bort men det kan förvandlas till något ”laborerbart”.

Även om nyfikenheten eller intresset för boendestödjaren varierar bland de medverkande, blir ändå ”livsdelgivandet” från boendestödjarens sida en ofrånkomlig del av det sociala samspelets strävan efter ömsesidighet. Att boendestödet utspelar sig i vardagens sammanhang bidrar till denna typ av exponering. På detta sätt skapar boendestödjaren, med sitt eget liv som exempel, också andra referenspunkter vilka blir till delade erfarenheter och en del i ett gemensamt skapande av vardagens projekt.

Frågande och överläggningar

Det finns ytterligare en dimension av strävan efter social balans i boendestödsituationen som har att göra med hur man kommer fram till vad som skall ske i den specifika situationen. När boendestödjarna träffar de boende ställs så gott som alltid frågan: vad vill du göra idag? (frågan kunde också ställas gången innan: vad vill du göra nästa gång? eller per telefon innan träffen skulle äga rum).

Att kommunicera genom att fråga är ett sätt att söka efter någons önsningar, åsikter och planer – att ta reda på vem någon är; vad vill du? – vad vill du inte? Men, det blir också ett *samskapande* i detta sätt att kommunicera: vad vill du göra *tillsammans med mig*? I varje relation boende – boendestödjare skapas olikartade situationer, både vad gäller *vad* som sker och *hur* det sker. Viljeyttringarna uppstår i förhållande till den specifika relationen där egenskaper, kunskaper, intressen, tillgångar och färdigheter (exempelvis körkort och tillgång till bil, musiksmak, humor och med största sannolikhet ålder och kön) har betydelse. Det resonemang som följer präglas av överläggningar om vad som skall ske (se även Tidemalm 1998; Gough & Bennsäter 2001).

- Ska vi lägga i en maskin? undrar B. Johan och B går in i det lilla badrummet och hjälps åt att välja ut vad som ska tvättas. De resonerar om olika plagg. - Använder du den här? frågar B, - den är ganska trasig. - Nja, inte direkt, säger Johan.

Genom frågandet och överläggningarna skapas också förutsättningar att iscensätta den boendes individualitet.

Utanför det tidsbestämda

En annan aspekt på uppluckring av utgångspositionerna är att träffas utanför den bestämda boendestödtiden, i ett helt annat sammanhang. Det finns flera exempel i empirin på hur den boende och boendestödjaren träffas utanför den ordinarie boendestödsituationen. En boendestödjare bjuder in några av de boende till ett evenemang på kvällstid, liksom en av de boende inviterar sina boendestödjare till ett sammanhang där han själv skall framträda. En boendestödjare bjuder på middag i sitt hem, en annan upplåter sitt hem över natten vid en särskild händelse. Att träffas utanför boendestödsituationen är en ”icke nödvändig” händelse. Det är inte längre fråga om betald arbetstid från boendestödjarens sida, eller avsatt boendestödtid från den boendes sida. Båda rör sig bortom den tidsbestämda relationens karaktäristika och det samhällsorganiserade projektet.

Mari: Man kan väl säga att [boendestödjare A] har jag känt längre så henne står jag väl egentligen lite närmare och hon har även bjudit hem mig. Vi har ätit middag och lyssnat på musik och... så jag känner väl henne lite bättre, jag har inte varit hemma hos [boendestödjare B]. Men det är inte vanligt att

man åker hem till folk så där liksom, utan det är ju det att de kommer till en. (...) Hon ville tacka mig för att hon fått lite saker av mig, bland annat [en duk] som jag hade sytt som jag inte ville ha och då så pratade vi apropå någonting och då sa jag att jag har någonting uppe på vinden som kanske skulle passa hemma hos dig, som vi har pratat om för vi är båda intresserade av heminredning, och då tog jag ner den. - Ja, men ska du inte ha den på [ditt bord] då? - Nej, jag vill inte ha den liksom, men du får ta hem den så får du pröva om den passar hemma hos dig. Och när jag kom hem till henne så såg jag att den passade jättebra.

Sammantaget innebär positionsbytet att den boende blir *efterfrågad* för sina erfarenheter, kunskaper, idéer och egenheter. I denna ömsesidiga process blir den boende subjekt och förklarad individualiserad.

I boendestödsituationens process av svar och gensvar blir båda parter individualiserade. Boendestödjaren blir (också) individen Bengt och den psykiskt funktionshindrade blir (också) individen Margareta. Bengt och Margareta frammanar sin respektive individualitet i ett ömsesidighetens samspelsmönster.

Samspel, vardagsverklighet och självbild

Det sociala samspelets mönsterbildning kan liknas vid att "sitta i samma båt". En båt omgiven av restriktioner och maktstrukturer men där rodet alternerar mellan de två ombordvarande. Vad kan detta betyda för den boende och det vardagsliv som skapas i denna stund?

Ovan refererades till Asplunds tankar om människans benägenhet att svara och hennes sociala responsivitet. Genom att återknyta till Mead (1934/1995) och hans begrepp *roll-* eller *attitydöverföring* (se teorikapitlet) kan innebörden av det sociala samspelsmönstret mellan den boende och boendestödjaren studeras närmare. Meads grundtes är att vi uppfattar oss själva (mer eller mindre) så som andra uppfattar oss. Boendestödjaren Bengts sätt att förhålla sig till Margareta får betydelse för hur Margareta betraktar sig själv. Denna ömsesidiga process av svar och gensvar sker genom språkliga och andra kroppsliga gester; genom pratandet och görandet. Men det är inte bara fråga om ett utväxlande av gester, utan även av emotioner. "Varje gensvar har en emotionell karaktär eller ton." (Asplund 1987a s 150). Av detta följer att även i en boendestödsituation är emotioner en del av samspelets aktiviteter och projekt. Social responsivitet inkluderar emotionell responsivitet.

Emotionell responsivitet rör sig om att sätta sig in i en annan människas situation och att anpassa sitt handlande i förhållande till denna vetenskap⁷⁸. Att

⁷⁸ Ett annat ord för detta är "empati". Empati förknippas ofta med svåra eller problematiska livssituationer och inte sällan med sociala och vårdande professioners förhållningssätt. Sett ur ett interaktionistiskt perspektiv är dock begreppet emotionell responsivitet att föredra då detta

förstå en människas situation kräver känslomässig inlevelse. Emotionell responsivitet är interaktion, svar och gensvar, som per definition inkluderar människans känsloliv och bygger på igenkännande av känslotillstånd hos sig själv. Det är som känsloladdade signifikanta symboler. Emotionell responsivitet blir till en del av vardagslivets interaktion där vi genom språkliga och andra gester visar att vi *förstår* vad en annan person förmedlat, även dess emotionella innebörd.

Emotionell responsivitet är en oundgänglig del av boendestödsituationen om boendestödjaren skall kunna sätta sig in i olika individers olikartade livssituationer och se de boende som konkreta personer och enskilda individer. På det sättet förväntas en förståelse från boendestödjarens sida som inte har sin jämbördiga motsvarighet av förväntningar på den boende. Men den emotionella responsiviteten är också en del av vardagens samspel, av de svar och gensvar som skapar boendestödsituationen, och omfattar i grundläggande mening båda parter.

Sammanfattande kommentar

Boendestöd kännetecknas av att de flesta handlingar sker i en samspelssituation där *både* språkliga och göromålsinriktade aktiviteter är inblandade: att prata och att göra. Vardagspratet innefattar både småpratets lättsamhet och svåra problemtyngda frågor.

När det gäller kommunikationsmönster i boendestödsituationen återfinns följande sammanfattande nyckelord: ömsesidighet och positionsbyte. Positionsbytet tar sig olika uttryck genom att den boende blir efterfrågad för annat än sina problem och boendestödjaren för annat än ”stöd” i förhållande till dessa problem⁷⁹, den boendes nyfikenhet på ”den andre”, frågandet och överläggningarna och handlingar utanför det tidsbestämda.

Positionsbytet fordrar en ömsesidig strävan efter social balans, efter att tas i anspråk och att ta i anspråk. Att tas i anspråk för något annat än sina problem får, enligt idén om intersubjektivitet, återverkningar på den bild den boende skapar av sig själv. När boendestödjaren på olika sätt, både genom språkliga och andra gester, visar intresse för den boende, överförs denna attityd till den boende, samtidigt som boendestödjaren även uppväcker denna attityd, eller känsla, hos sig själv, som en igenkänning. När boendestödjaren efterfrågar intressen, matpreferenser, musiksmak, en slumrande humor, kunskap och så vidare, blir dessa sidor hos den boende bekräftade och får ”liv”, i en ömsesidig process.

betonar samspelet mellan individer. Empati har en mer enkelriktad innebörd, som ett resultat av interaktion snarare än som interaktion.

⁷⁹ Detta betyder inte att den boende inte uttrycker sina problem och får stöd och hjälp med dessa problem. Det betyder bara att boendestöd är mer än så, att det innehåller ett mer komplext socialt register.

I det sociala responsorium som en boendestödsituation kan liknas vid, kan dock inte "alla sånger sjungas". Det är kringgärdat av restriktioner och maktstrukturer. För att boendestöd skall verka stödjande kan det sociala samspelet och dess mönsterbildning inte heller ta vilken riktning som helst. Det handlar inte bara om *hur* utan också om *vad* som kommuniceras.

9. Vad som kommuniceras

Inledning

När boendestöd ”pågår” är den boende och boendestödjaren samtidigt närvarande i tidrummet. I uttrycket ”samtidig närvaro” betonas de tidrumsliga aspekterna av en social situation men säger inget om det sociala samspelet i situationen. För att komma närmare det sociala samspelets innebörder och den kommunikativa dimensionen behöver den samtidiga närvaron kompletteras med den sociala laddning som finns i begreppet *sällskap*.

Boendestöd handlar i stor utsträckning om *sällskapets* betydelse (för en jämförelse, se Mosher & Burti 1995 och begreppet ”being with”). Det är sällskapet i det som görs och i det som sägs men även sällskapet i sig som utgör själva kärnkategorin för det som sker i en boendestödsituation.⁸⁰ Genom att betona sällskapet understryks också en ohierarkisk ordning i relationen; boendestöd *ges* eller *fås* inte i någon enkel eller endimensionell mening utan sker i en ömsesidig social process. Denna process har tidigare analyserats utifrån bland andra Asplund (1987) och Mead (1934/1995) vilka äger sin aktualitet även i detta kapitel.

Vad är det då som kommuniceras i boendestödsituationen? Vilka budskap och innebörder finns inbäddade i görandets och pratandets aktiviteter och projekt och i själva sällskapet? Ur studiens empiri utkristalliseras tre områden innehållande ett antal teman.

Det första området rör *lösning och lindring av svårigheter och problem* med följande teman:

- Social facilitation
- Att få andra perspektiv och stävja kaos
- Att stävja ensamhet
- Avlastning I

Det andra området innefattar *social samvaro och sociala sammanhang* och har följande teman:

⁸⁰ Kärnkategori är det utifrån empirin tillskapade begrepp som förklarar flest variationer (Gustavsson 1998).

- Att skapa sammanhang
- Avlastning II
- Socialt umgänge
- Social garanti

Det tredje området innefattar värden som på ett påtagligt sätt emanerar ur det faktum att boendestödjaren är en tidsbestämd samhällsorganiserad kontakt med en särskild avsikt. Det rör sig om de *professionsanknutna budskapen*:

- Skydd och kontroll
- Normer för självpresentation
- Kunskap och trygghet

Lösning och lindring av problem

Social facilitation

Den samtidiga närvarons betydelse för vilka händelseförlopp som kommer till stånd, aktualiseras genom begreppet *social facilitation* (Allport 1924 i Asplund 1987a).

Mari: Skulle det kännas väldigt tungt någon gång, att städa eller gå ner till tvättstugan, då kan man ju hjälpas åt för *det är lättare om man är två*.

Begreppet social facilitation används av Asplund för att studera ”hur blotta närvaron av en eller flera personer *underlättar* utförandet av diverse beteenden.” (1987a s 188-189).⁸¹ Asplund illustrerar detta med en rad experimentella situationer från både djur- och människovärld. Överfört till en boendestödsituation i ”realmiljö” levandegörs och omsätts begreppet social facilitation i praktiken genom det faktum att *sällskapet* av en boendestödjare visar sig underlätta för projekt och aktiviteter att komma till stånd. Social facilitation är ett begrepp som är som ”klippt och skuret” för boendestödsituationen och ”görandets projekt”.

Hur förhåller sig då begreppet social responsivitet till social facilitation? Asplund menar att de förhåller sig som ”genus till species” (1987a s 189), som inbördes beroende och oavvisliga sidor av människans socialitet. Människans allmänna benägenhet att vara socialt responsiv inbegriper en allmän benägenhet att påverkas av en annan människas närvaro.⁸²

⁸¹ Begreppet social facilitation lanserades av Floyd Allport (Allport 1924 i Asplund 1987a)

⁸² Det visade sig dock, konstaterar Asplund, att resultaten inte alltid var i överensstämmelse: i vissa situationer presterade individen *sämre* tillsammans med andra jämfört med när de var ensamma. Detta problem löstes med att införa begreppet ”dominerande responser” – den mest sannolika typen av respons i en viss situation – vilken kunde vara effektiv eller ineffektiv. Vid

De handlingar som kommer till stånd tillsammans med en boendestödjare kan – ur den sociala facilitationens perspektiv – beskrivas utifrån de kapacitetsrestriktioner som beskrivits tidigare (se kapitel 6). De svårigheter och problematiska situationer som de medverkande har att brottas med i sin vardag bildar bakgrunden till sällskapets betydelse för att påbörja, genomföra och avsluta vissa handlingar. Det är särskilt tre aspekter av dessa kapacitetsrestriktioner som aktualiseras i detta sammanhang: att *komma sig för*, att *våga* och att *kunna*.

Följande exempel visar social facilitation i två olika situationer.⁸³

Sven bor i en tvåa, gediget möblerad med soffgrupp och fullastade bokhyllor och tavlor på väggarna. Sven håller mest till i köket där dimman från cigaretterna ligger tät. Gardinerna är fördragna och stänger ute vinterns bleka dagsljus. På köksbordets mitt tronar cigarettpaket och medicinburkar och vittnar om den centrala roll de har i Svens liv. Cigaretterna, fyra i timmen ungefär, och medicinen tre gånger om dagen, skapar en tidsmässig regelbundenhet i Svens vardag. En hög med Dagens Nyheter ligger på ena stolen, den lokala tidningen ligger på köksbordet. B tittar lite i tidningen, kommenterar det som hänt på hemmaplan, frågar efter Svens synpunkter. Sven har bott i området i hela sitt liv och känner till dess historia. I det trevande samtalet och de kort-huggna svar som Sven ger träder det fram en glimt av Svens liv; var han bodde, hans familj, skolan, en händelse. Som på en given signal reser sig Sven och hämtar en disktrasa och börjar torka bordet rent från smulor, kaffe-fläckar och cigarettaska. Efter detta börjar han diska. Denna handling upprepas varje gång B kommer på besök. Det är som att Sven får en anledning att resa sig från bordet och göra något när boendestödjaren sitter där. Inte före, inte efter, utan under tiden B sitter vid köksbordet. - Ska vi dammsuga? frågar B sedan. - Nej, säger Sven. Vi går och handlar.

När boendestödjaren kommer hem till Lena sitter de först en stund och pratar om vad som hänt sedan sist. Därefter reser de sig och Lena går in i köket för att börja diska medan boendestödjaren börjar städa inne på toaletten. Trots att de två parterna inte utför ”projektet diska” tillsammans, inte ens befinner sig i samma rum, så blir det genomfört, eller åtminstone påbörjat innan boendestödjaren måste gå. Innan Lena går in i köket *pratar* man om vad som skall göras. Det är ungefär samma mönster varje gång, först prata sedan göra. Genom en gemensam förhandling kommer parterna fram till att Lena skall diska och B städa. Under tiden ropas det och pratas det mellan rummen. Lena diskas för att B är där. Lena diskas i förhållande till en annan människa.
I: Varför det?

ineffektiv respons så visar sig den sociala facilitationen – ”effekten av andras närvaro” – som en försämring av prestationen och vid effektiv yttrar sig den sociala facilitationen som prestationsförbättring (1987a s 191). Likväl, menar Asplund, visar dessa olikartade resultat att försökspersoner (eller djur) ändå betett sig likartat – oavsett om resultatet visat sig vara ineffektivt eller effektivt så har aktivitetsnivån alltid ökat i närvaro av andra. Att sedan själva prestationen blivit sämre eller bättre har inte sin förklaring i asocial responslöshet eller social responsivitet. I samtliga fall har försökspersonerna reagerat socialt responsivt (ibid).

⁸³ Ett par av exemplen i detta kapitel återfinns även i Andersson (2005).

Lena: Det är lättare när man är två.

I det första exemplet (Sven) startar en handlingskedja – att resa sig från stolen, hämta disktrasan, torka av bordet – utan föregående diskussion om att detta skulle ske; det tycks som det är själva närvaron av boendestödjaren vid köksbordet som föder idén att utföra denna handling. I det andra exemplet – liksom i många andra boendestödsituationer – startar aktiviteter och projekt genom gemensamma överläggningar och diskussioner.

Social facilitation innebär att boendestödjarens sällskap, den samtidiga närvaron av en annan individ, underlättar för vissa handlingar att komma till stånd (se Asplund 1987a). Lena diskar när hon har sällskap. Ibland kan hon göra det ändå, men det sker då högst oregelbundet. Lena *diskar i ett socialt samspel*, liksom Sven torkar av sitt bord. Närvaron av en boendestödjare underlättar för – och kan även vara själva förutsättningen för – att vissa handlingar kommer till stånd. Det är *i förhållande till en annan människas närvaro* som vissa saker sker.

Social facilitation handlar också om att det är lättare att konfrontera sociala situationer, att färdas och att visats utanför hemmet.

Per: Det är viktigt att vi [boendestödjaren och P] går ut också, för att jag behöver komma ut. *Så jag får hjälp med att komma ut.* Jag går inte ut så mycket, jag är mest hemma.

Per behöver boendestödjarens sällskap för att garanterat komma ut genom dörren och vidare ut i det offentliga livet. För Mari, som återfinns i nästa exempel, kräver en resa med tunnelbanan inte bara boendestödjarens sällskap i form av dennes närvaro, utan som ett påtagligt fysiskt stöd; Mari behöver *hålla i* boendestödjaren.

Mari: Det går bra att åka tunnelbana när jag får hålla i någon och det inte är för mycket folk, för då klarar jag inte av att åka in till stan ens med sällskap.

En av Maris stora svårigheter är att åka tunnelbana. Särskilt ensam. När hon kommer ner på perrongen känner hon hur de nedsänkta tunnelbanespåren suger tag i henne och drar henne till sig, vill att hon ska hoppa. Hon blir darrig och börjar svettas. När Mari känner sig tillräckligt stark brukar hon ”träna” tillsammans med boendestödjaren.

Mari och B går långsamt och tätt tillsammans ner på perrongen, tätt intill väggen. B uppmuntrar och upprepar: det går ju jättebra det här.

I sällskapet av en boendestödjare utmanas farhågor, rädslor och dåligt självförtroende. Det är en utmaning att ta tunnelbanan in till city för att titta på skivor, att ringa elleverantören eller hyresvärden. De situationer där de psykiska problemen gör sig gällande omvandlas någon gång i veckan till boen-

destödsituationer med en annan typ av handlingsmönster. Tillsammans med boendestödjaren formas andra handlingsalternativ.

Det finns ytterligare en aspekt av social facilitation som har med *utmaning* och *förändring* att göra. Vissa av de medverkande konstaterar att boendestödet *verkat förändrande* och upphävt eller mildrat vissa kapacitetsrestriktioner, även utanför själva boendestödsituationen.

I: Det här med att det går bättre nu med olika saker hemma och det här med att du klarar av att gå hemifrån på ett annat sätt, kan du koppla ihop det med boendestödet?

Hans: Ja, det är ju delvis tack vare dem som jag fått veta saker som jag inte visste förut. De har väl gett mig mera självförtroende och... och lärt mig lite hur jag ska göra med vissa saker. (...) Ja, de har väl lärt mig att jag ska försöka tro lite mera på mig själv än vad jag gjorde. Tidigare har jag haft dåligt självförtroende. Jag antar att hade jag inte fått boendestöd så hade jag kanske i dagens läge varit ännu sämre än jag är, skulle jag kunna tänka mig.

Hans pekar på att han lärt sig saker och fått lite bättre självförtroende som gör att han klarar av vissa saker på egen hand. Denna typ av förändring – att man kan genomföra saker som man tidigare inte klarade av, åtminstone inte regelmässigt – förekommer i flera fall. En annan typ av förändring rör den sociala situationen. Dels genom boendestödjarens faktiska sällskap och dels genom att medverkande kommit att ingå i kollektivt riktade samhällsorganiserade projekt – sysselsättningsverksamheter och dylikt – genom boendestödjurens försorg.

Ibland under intervjuerna och under de samtal som försiggick mellan boende och boendestödjure under observationerna gjordes jämförelser om hur det varit tidigare och hur det var nu. Exempel: i början fick boendestödjuren inte komma in överhuvudtaget – nu träffas man två gånger i veckan. I början var det svårt att överhuvudtaget få kontakt – nu bjuder han på kaffe. I början vågade hon inte åka tunnelbana – nu åker hon varje dag.

Att få andra perspektiv och att stävja kaos

Ytterligare aspekter av boendestödjurens sällskap är att tillvaron kan ges andra perspektiv och förhindrar kaos.

Per och B sitter i vardagsrumssoffan. Per börjar nästan omedelbart att lätta sitt dåliga samvete över att han varit ute och festat, att han druckit lite för mycket och att han missat ett viktigt möte. B bemöter P genom att skämtsamt dunka honom i ryggen: "Men Per. Du är ju ung och det hör till. Sen får man ta att ågren kommer som ett brev på posten sen, det vet man."

Boendestödjuren presenterar ett alternativt synsätt på det händelseförlopp som ägt rum och som skuldbelägger Per. Boendestödjuren normaliserar därigenom Pers erfarenheter i den bemärkelsen att han avdramatiserar och van-

lighetsförklarar dem. Genom att boendestödjaren antar en annan attityd till det som inträffat och till Pers skäl att känna skuld, möjliggör han för Per att se saken på samma sätt.

Sällskapet av en boendestödjare kan också stävja ett annalkande eller befarat kaos. Vardagen är fylld av orosmoment för många av de intervjuade. Oron och ångesten kan stegras vid händelser som telefonsamtal och sociala sammankomster. Inte sällan utgör kuvert som anländer med posten en källa till oro, kuvert vars innehåll kan kräva handling eller innehålla svårtolkad information. I den stund boendestödjaren träder in påbörjas en social process som kan förflytta problemet från en individangelägenhet till en interpersonell, gemensam angelägenhet, till något som finns *mellan* de båda parterna. Genom boendestödjarens sällskap och närvaro har den boende möjlighet att avhända sig oro och stävja ett hotande kaos.

På Veras köksbord ligger några kuvert, öppnade. Hon har väntat på att boendestödjaren skall komma innan hon öppnar dem. Vera ber B att öppna kuverten och läsa vad som står. Särskilt ett brev som kommer från en myndighet har oroat henne. B läser upp innehållet. Det krävs att Vera besöker myndigheten. Att göra detta på egen hand är uteslutet, det ingår inte ens i diskussionen. B och Vera pratar om innehållet i brevet. B tonar ned händelsen, avdramatiserar det kommande besöket. Någon kommer att följa med, frågan är bara vem. Man diskuterar saken.

Oron för kuvertets innehåll har förvandlats till oro för en kommande konkret händelse, men det är inte samma sorts oro. Det har skett en omvandling från ett oklart hot till ett konkret problem genom det sociala samspel som sker kring brevet. Oron har förvandlats från en enskildhet till en delad erfarenhet mellan boendestödjaren och Vera. Det hotande brevet blir till ett gemensamt problem som skall lösas. Nu handlar det inte längre om brevets innehåll, utan om vem som kan följa med; handfast, konkret och möjligt.

Kaos kan också ta sig uttryck i en tilltagande "röra" i hemmet. Det finns flera exempel på det dialektiska förhållandet mellan det inre och det yttre tillståndet, mellan den psykiska hälsan och ordningen i hemmet. Att hemmet börjar "förfalla" sågs (av både boendestödjare och boende) som ett tecken på tilltagande psykisk ohälsa, samtidigt som oordningen i sig kunde bidra till att man mår sämre. Den kaotiska bostaden bekräftar det inre tillståndet. Det är flera personer i undersökningen som, baserat på tidigare erfarenheter, ser en direkt koppling mellan kaos i hemmet, psykisk kollaps och sjukhusvistelser.

Johan återkommer flera gånger till vikten av att det inte blir stökigt i lägenheten igen.

I: I vilken situation fick du boendestöd?

Johan: Jag mår dåligt psykiskt och så hade jag det stökigt hemma.

(...) Jag måste se upp nu så det inte blir stökigt igen. (...)

I: Skulle du kunna beskriva varför du har boendestöd?

Johan: Ja, det är väl för att jag ska få en bättre struktur på mitt hem och kunna hålla en bättre ordning. Bättre ordning och reda. Det har varit stökigt här emellanåt... ja, så att jag ska kunna hålla bättre ordning på hemmet och dammsuga och diska och städa upp och så där.(...)

I: Hur tror du det skulle vara om du inte hade boendestöd?

Johan. Jag tror att jag skulle må sämre då och klara mig sämre hemma i lägenheten.

I: På vilket sätt tror du?

Johan: Ja, det skulle snart bli mycket stökigare då.

Innan Johan fick boendestöd var lägenheten full av tidningskassar och bråte. Man blev ju låst, menar han, man var rädd att någon skulle se, att man skulle få en anmärkning av hyresvärderna, kanske inte bli vräkt men...

Att stävja kaos handlar således om att omvandla uppseglande hot till konkreta hanterbara problem. Det finns också en symbolisk dimension i upprätthållandet av hemmets materiella standard som inbegriper individens självbild. Att stävja ett hotande kaos är också en fråga om att stävja en självbild som ”psykiskt sjuk” och som en icke kapabel individ. Samspelet mellan individerna och mellan individerna och den fysiska och materiella omgivningen kan i den bemärkelsen sägas skapa en motkraft mot annalkande kaos i både yttre och inre bemärkelse.

Att stävja ensamhet

Ensamhetens ”olika ansikten” har avhandlats inom ramen för ”vardagslivet” i del II. Ensamhet i olika former är också intimt förbundet med boendestöd. Boendestödjaren kan ha en avgörande betydelse i flera avseenden vad gäller ensamhet. Dels i förhållande till emotionell ensamhet som avsaknad av nära relationer och dels i förhållande till vad som kallas social ensamhet som avsaknad av sällskap, ensamhet i förhållande till andras upptagenhet, ensamhet i hemmet och i vissa situationer (det sistnämnda har till delar redan avhandlats i avsnittet om social facilitation).

För personer som saknar informella relationer i sina nätverk, kan boendestödjaren – eller någon annan samhällsorganiserad kontakt – vara den enda person man upplever sig stå nära och den som bryr sig om och intresserar sig för en. Att uppleva känslomässig närhet i förhållande till boendestödjaren var dock långt ifrån en lika utbredd företeelse som upplevelser av omtanke och omsorg. Det senare upplevde de flesta som en del av relationen till boendestödjaren men får givet en särskild betydelse för dem som inte har någon annan i sitt nätverk som räknas.

Att stävja ensamhet kan också handla om att boendestödjarens sällskap ger andrum från en problemtyngd eller tråkig vardag. Genom sin närvaro kan boendestödjaren lindra den ångest, oro och tristess som frodas i ensamhet; sällskapet i sig medför en *social distraktion*.

Maj: När de [boendestödjarna] kommer blir det ett avbrott. Annars blir man så isolerad. Jag träffar ju inga.

Ensamma dagar kan upplevas som outhärdliga och vara ett ständigt hot mot den psykiska hälsan. Sonjas botemedel mot ensamheten är boendestöd och medicin.

I: Varför har du boendestöd?

Sonja: Ensamheten. För att ensamheten... det är ju så att är jag ensam för mycket då blir jag dålig och det är onödigt. (...) det kan bli för mycket konstiga tankar och så måste man börja ta medicinen och framför allt träffa någon som bara... (...). Och då tycker jag att det är bra med det här boendestödet. Det har med ensamheten att göra.

Distractionen som ett sätt att lindra psykisk plåga är *både* förbundet med personer som lever med få sociala kontakter *och* med dem som har relativt tätbefolkade sociala nätverk: Att ha tillgång till sociala relationer innebär inte att ständigt och jämt ha tillgång dessa. De psykiska problemen kan dessutom medföra en isolering i bostaden utan att det behöver innebära att individen är utan sociala relationer. Som sagts tidigare är det är fullt möjligt att vara ensam hemma men inte ”i världen”.

Boendestöd som social distraction skall alltså betraktas som skillnaden mellan att ha sällskap och att vara ensam (även om det kan vara ensamhet av olika valör). I ensamheten frodas ångesten eller ledan och tankarna möter inget yttre motstånd. Att ha sällskap betyder att uppgå i en socialitet, att tankar och känslor förflyttas utanför den enskilda existensen. Denna sociala och kommunikativa process – den sociala responsiviteten – har en given riktning; mot en annan individ – och tillbaka. Det sociala skeende som skapas i denna process kan sägas existera *mellan* individerna (Asplund 1987a; se även Sundgren 2005a) och innebär en distraction från den egna existensens upptagenhet med sig själv. I den samtidiga närvaron kan den boende och boendestödjaren ” (...) betrakta den andres själv som en obruten totalitet i ett levande nu.” (Schutz 1962/2002 s 92). Detta till skillnad från att i ensamhet endast kunna betrakta sitt eget själv i förfluten tid, som ett ”Me” (det reflekterande och medvetna jaget vilket skiljer sig från ”I”, det icke reflekterande jaget som bara ”är”) (Mead 1934/1995 s 133). I sällskap av boendestödjaren kan ”I” för en stund slippa ”Me” för upplevelsen ”av den andres totala själv i en tidsmässig och rumslig gemenskap” (Schutz 1962/2002 s 92).

- Det har varit den värsta helgen i mitt liv, säger Olle och syftar på julen. Han har varit helt ensam och har heller inte kunnat gå sina långa promenader då han varit sjuk. Olle och B pratar om Olles förkylning och andra fysiska problem, varvat med att Olle återkommer till vilken helvetisk helg det varit. Olle frågar om inte B haft det trist. B berättar då en del om och ur sitt liv, att hon också lever ensam och hur hon gör och tänker inför större helger, att hon för-

söker se till att ha planerat något och att detta brukar hjälpa. Under den timme som B och Olle sitter och pratar i soffan har B åtskilliga gånger presenterat alternativa sätt att se på tillvaron. Olles svåra ångest finns där hela tiden, trycker på. Det är svårt att andas. B försöker få Olle att minnas hur han gjort tidigare, att han faktiskt klarat av ångesten vid andra tillfällen, utan att ringa akuten. Nej, han minns inte. B säger: minns du inte perioden då du inte ringde akuten? Jo, men då ringde han till mottagningen istället. Samtalet fortsätter. Så småningom lättar det något.

I: Om du ser till den här tiden när du fått boendestöd. Har det betytt något för... jag tänker på dina ångestattacker då...

Olle: Den dagen gör det det. Men inte annars.

Av exemplen framgår att besöket av boendestödjaren innebär en distraktion från den ångest som alstras i ensamhet.⁸⁴ Flera av de intervjuade gör tydliga kopplingar mellan ensamhet och den psykiska hälsan och menar att de har boendestöd "mot ensamheten", för att lindra ensamhetens plågor.

Sällskapet och närvaron av en boendestödjare blir en social distraktion. Därmed inte sagt att boendestödjarens betydelse för den boende stannar vid detta; den kan också stävja emotionell ensamhet.

Avlastning I

Boendestödjarens sällskap innebär också avlastning genom möjligheten att *ventilera* små och stora bekymmer.

Vikten av att ha någon att prata med om små och stora bekymmer som kunde dyka upp under hand (ej att förväxla med renodlade samtal), framkom i en del intervjuer och under observationerna fanns dessutom gott om situationer som handlade om att avvärja, avdramatisera eller underminera uppseglande orosmoln. Boendestödjarens sällskap utgör en återkommande samtalspartner i vardagens sammanhang där samtalsinnehållet fluktuerar mellan trivialiteter och kristillstånd.

När B träffar Mari i hennes hem kryper de upp i varsitt hörn av den lilla soffan, med ansiktena vända mot varandra. Det gör att de sitter mycket nära varandra. Mari har tänt levande ljus på bordet. De dricker te som Mari gjort i ordning i förväg. De börjar omedelbart att prata. De pratar om allt. B får syn på en videofilm som ligger på TV-bordet och Mari berättar när hon såg den och med vem, vilket föranleder dem att prata om en god vän till Mari. Telefonen ringer... Mari pratar en stund och berättar sedan för B om samtalet och ett bekymmer hon har. De diskuterar problemet fram och tillbaka. Samtalet fortsätter; man skrattar och man gråter, det är skämt och det är allvar. Det handlar om ommöblering och medicin, om hotande röster på nätterna och na-

⁸⁴ Olle är också en av de få i undersökningen som skulle vilja ha boendestöd oftare, från en till minst två gånger i veckan.

gellack. Det handlar om det helvete som varit och framtidschock, arbetsträning, pengar... Så småningom reser de sig och går in i ett angränsande rum och börjar packa en resväska för Maris nära förestående resa.

Att boendestödsamtalen löper mellan stort och smått har redan konstaterats. Denna spännvidd innebär att det finns en möjlighet att samspelet i en boendestödsituation snabbt kan anpassas efter vad situationen kräver.

Social samvaro och sociala sammanhang

Att skapa sammanhang

Vera: Jag brukar berätta vad som har hänt under veckan.

Typiskt för just vardagskonversationen i en boendestödsituation är att den är *återkommande* och *återkopplande* till tidigare händelser: Boendestödjaren ringer på, den boende öppnar dörren, man hälsar, ofta följer en kommentar från boendestödjaren eller den boendes sida som bekräftar att det rör sig om ett *återseende*. - Har du ny tröja? - Vad har du gjort med håret? Man rör sig inåt lägenheten och samtalet spinner vidare: - Vill du ha kaffe? - Hur är det med...? - Hur har det gått med...? - Vad har hänt med...? Den återkommande vardagskonversationen bekräftar ånyo relationen mellan den boende och boendestödjaren. Genom den sociala upprepningen skapas ett *återkommande sammanhang*; den boende sammanbinds med något utanför sig själv. I detta sammanhang formulerar han eller hon sin vardag – och därmed sig själv.

”Pratandets” verksamhet i en boendestödsituation rör, som tidigare sagts, livets alla områden – från problemtungda frågor till lättsamt småprat. I vardagskonversationen *formuleras och kommenteras* det pågående, det förutvarande och det kommande.

Hans: Vi brukar prata om [verksamhet A] och [verksamhet B] och om hur allting är där och sen brukar jag tala om mig själv, vad jag tycker om livet och vad jag tror att jag kan göra. Sen brukar jag ibland säga vad jag har för teorier om min egen framtid och så brukar jag tala om vad i livet jag tycker är jobbigt. (...) Jag brukar försöka tala om för dem när jag känner mig dålig och trött och jag brukar ganska ofta tala om för dem vad som har hänt i mitt liv om det har hänt någonting, vad som har hänt på [verksamhet A] och... bara för att jag försöker upplysa dem om vad som händer i mitt liv och i min tillvaro, bara för att jag tycker att de kan behöva veta någonting om hur jag har det när de inte är här. (...) Och mitt liv är ju ändå så att de allra flesta dagar så har jag ju inget boendestöd.

Återknytandet till vad som hänt sedan sist man sågs är en vanlig samtalsöppning. Genom att referera till en gemensam händelse bakåt i tiden bekräfs

tas relationen på nytt: jag vet vem du är. Individens blir till i sin egen berättelse om sig själv inför en annan person, skapad genom det dialektiska förhållandet mellan dåtid och nutid. Detta sker vid varje tillfälle av återkomst. (Häri ligger väl en del av betydelsen i diskussionerna om vikten av personkontinuitet inom vårdande och stödjande organisationer).

Att formulera vardagen är en del av själva skapandet av vardagen och blir därmed en del av att skapa sig själv i ett sammanhang. Genom att *samma person(-er)* återkommer skapas ett gemensamt förflutet, ett gemensamt nu och ett tänkbart gemensamt sedan (vi ses igen). Att formulera sin vardag skapar möjlighet för reflektion och reaktion, för prövning och omformulering i det sociala samspelets process.

Tiden emellan boendestödbesöken är också en del av det sammanhang som skapas. För att återknytta till tiden: standardtiden kan inte separeras från den inre tiden, från upplevelsen av det som sker. Den blir, som Schutz (1962/2002) menar, till en del av våra tankar och planer. Men den inre tiden motsvarar inte bara upplevelser av "nuet". Den är minnen, reflektioner och tankar om "sedan". Den gemensamma boendestödtiden skapar ett sammanhang som är tidrumsligt överskridande: det är, som sagt, inte bara matvarorna som följer med hem från Konsum utan också den pratstund man hade under tiden.

Tiden emellan

Den tidsbestämda träffen med boendestödjaren kan förutses – den sker inte spontant och oplanerat (även om det faktiskt händer att man stöter ihop i grannskapet). Om man ser till de medverkandes vardag så består ju den mesta tiden av ickeboendestödtid. Själva boendestödsituationen är rent tidsmässigt ett mycket begränsat inslag.

"När vi talar om tid använder vi ofta tidpunkter, årtal och klockslag för att ange tid, *medan tiden som förflyter mellan tidpunkterna ofta lämnas därhän. Processen* kanske betraktas som alldeles för självklar." (Ellegård 1998 s 103). Ett besök av en boendestödbesökare utgör en händelse som föregåtts av andra händelser. När boendestödjaren går uppstår en ny situation. En tidsgeografisk fråga att ställa sig är vad som sker mellan boendestödbesöken. Genom att även beakta tiden mellan träffarna med boendestödjaren kan aspekter lyftas fram som annars riskerar att förbises.

Som tidigare framhållits kan psykiskt funktionshindrade som har boendestöd leva under mycket olikartade sociala förhållanden. De vardagsverkligheter och nätverksmönster som presenterats i avhandlingens första del, skildrar dessa olikheter. Det är i förhållande till dessa olikartade sociala omständigheter som tiden emellan kan betraktas. Men inte enbart. Det handlar också om vilka kapacitetsrestriktioner det är fråga om.

För de personer där boendestödet är det enda förbestämda sociala inslaget i vardagen, eller ett av få, får tiden emellan en annan innebörd jämfört med de personer som även ingår i andra sociala sammanhang.

Det gäller betydelsen av *vetskap om sällskap*. Vetskapen att en person kommer och ringer på dörren om tre dagar kan göra dessa tre dagar annorlunda. En av de intervjuade säger när jag frågar:

Om du jämför, hur var det att vara ensam jämfört med att ha sällskap då?
Mari: Då visste jag ju att någon skulle komma så då kunde jag ju vara ensam.

Närvaron av en boendestödjare har således inte bara betydelse för det faktiska som händer under tiden det händer utan kan även ha innebörder innan och efter det händer. Tiden emellan blir annorlunda.

Mari fortsätter: Hade jag bara varit ensam och ensam och ensam, då tror jag inte att jag klarat mig lika bra hemma själv. Utan det hade nog blivit sjukhus i såna fall.

Vetskapen om att boendestödjaren ska komma kan också föranleda *väntan*...

Maj: Jag satt och väntade på att hon skulle komma. Det gör jag ofta de dagarna.

...och ibland *längtan*...

Sonja: Man har dem som sina kompisar, att man kan längta efter varandra och så här, eller om de längtar efter mig det vet jag inte men jag längtar efter dem. Då kanske jag inte har träffat några av mina privata vänner under veckan. Då räcker det med att jag har [måndagar] och sen [torsdagar]. Sen är jag nöjd. Det blir väl att man... jag längtar efter dem då för jag vet att vi får träffas.

Sällskapet av en boendestödjare är inget neutrum; man längtar knappast efter någon som man inte tycker om och vetskap om sällskap skulle kunna göra tre dagar outhärdliga lika väl som uthärdliga. Relationen mellan boendestödjare och boende är givetvis också av betydelse i sammanhanget.

Vetskapen om att boendestödjaren kommer vid en viss tidpunkt kan också föranleda *uttänkande och planering*. Att fundera och planera vad som skall ske när boendestödjarna kommer är inte sammankopplat med den sociala situationen på samma sätt som vetskap om sällskap, utan har mer att göra med individens kapacitetsrestriktioner. Även personer med omfattande sociala kontakter i vardagen ägnar tid till detta då det knyts särskilda förväntningar till den specifika boendestödrelationen; man gör saker tillsammans med boendestödjaren som man inte (regelmässigt) gör med någon annan.

Olle: De brukar fråga: har du några önskemål? Och då kan jag tänka ut innan.

Olle funderar över vad de skall göra inför att han träffar sin boendestödjare, huruvida något behöver uträttas, om de skall ge sig iväg någonstans eller

vara hemma. Detta gäller flera av de medverkande. Om det sedan *blir* så är beroende av en rad faktorer som tid, lust, det psykiska tillståndet, boendestödjarens attityd och möjlighet att realisera önskemålen, oförutsedda händelser och så vidare.

Alla uttrycker dock inte att tiden mellan träffarna med boendestödjarna ägnas åt att tänka och planera inför nästa tillfälle. Somliga uppger att de funderar men att det är svårt att komma på något och veta vad man vill. Å andra sidan är ju även funderingar att betrakta som ”sammanbindande tanketrådar” mellan besöken. Ytterligare andra tycks inte ägna så mycket tid åt nästkommande boendestödträff, annat än i direkt anslutning till den.

Motbilder

Det kan också finnas viss ambivalens inför ett boendestödbesök. Det finns exempel på hur man *gruvar sig något* inför besöket, vilket bland annat tycks hänga samman med en osäkerhet kring varför man har boendestöd (se vidare kapitlet om relationen). Sverker beskriver hur tiden ibland känns lång när boendestödet är hemma hos honom:

Det är inte ofta jag har lust att prata med någon. Jag tycker ofta det är jobbigt att prata för länge med folk. (...) När de sitter här... jag blir nästan lite nervös när boendestödet ska sitta en timme. Det går väldigt... det kryper fram på slutet. Jag bara vill att de ska gå så fort som möjligt. (...) Jag är lite ensamvarg. Har alltid varit ensamvarg. Jag klarar mig rätt bra, jag kräver rätt mycket ensamhet också i vilket fall som helst. Samtidigt har jag alltid varit en ensamvarg, det har jag. (...) Jag har inte behövt dem oftare, det har jag inte.

Tiden emellan kan alltså även innefatta viss gruvsamhet eller ambivalens inför nästa besök.

För de medverkande som hade ett socialt mångsidigt liv kunde det inträffa att personen ifråga knappt hann hem innan boendestödjaren kom, eller att boendestödjaren var en av flera besökare den veckan eller den dagen. Man hann varken vänta eller längta (eller gruva sig).

Avlastning II

Ytterligare en innebörd av avlastning rör det omgivande sociala nätverket snarare än individen själv. Boendestödet kan således verka avlastande i förhållande till det övriga sociala nätverket och fungerar i den bemärkelsen närmast både som *en buffert* och en *social frizon*.

Att ha svår ångest, panikattacker, vara djupt deprimerad, psykotisk etc. får självfallet konsekvenser både för den som är drabbad och hans eller hennes sociala omgivning. När det gäller anhöriga talas om behov av avlastning för att undvika alltför stora påfrestningar både för den anhöriga och dennes nätverk (se Ewertzon & Forssell 1999). Bland de medverkande i den här studien

finns ett motsvarande behov av avlastare, fast från motsatt håll: de professionella personerna blir en buffert mot ”utnötning” av släkt och vänner.

En av de intervjuade berättar att han ofta vänder sig till den psykiatriska öppenvården eller boendestödjarna när han börjar känna sig psykiskt dålig.

I: Du ringer inte till mamma eller till din tjej?

Per: Jo, det gör jag också, men när det blir för akut så orkar jag inte belasta dem. Man kan inte belasta andra så mycket med såna här saker utan det är viktigt att man sköter det här.

Förutom den påfrestning som den psykiska problematiken innebär för den drabbade själv, kan den således dessutom upplevas som en belastning i förhållande till närstående. Det är betungande att vara den som ständigt förorsakar andra oro och smärta. Det kan också vara betungande när de psykiska problemen och lidandet ofta hamnar i centrum, som en ständigt närvarande faktor i alla sociala sammanhang. Det innebär också en oro för att slita ut relationer, att bli ”tjätig”, att inte ha något att komma med förutom sin egen ångest.

Sonja: Ja, det mesta handlar ju om att jag inte ska ringa [en släkting] med problem och grejer, fylla i blanketter som jag inte kan eller det har varit något obehagligt telefonsamtal. Då ska jag ha boendestödet till det, så att jag inte kontaktar [släktingen] när det dyker upp problem för mig.

Sonja har ett socialt nätverk som förutom släkt även innehåller några vänner och bekanta. Hon berättar att hon har en väninna som hon kan ringa till men bara om hon har något glatt och trevligt att berätta. Sonja undviker att berätta om sina bekymmer, det har hon gjort tidigare i sådan utsträckning att relationen fortfarande tyngs av detta: ”För jag belastade henne med problem jag hade.”

Boendestödjaren, som ju är en del av det sociala nätverket, kan således påverka relationerna mellan den psykiskt funktionshindrade och dennes övriga sociala nätverk. Genom sin avlastande betydelse i förhållande till övriga nätverksmedlemmar minskar belastningen på nätverkets övriga enskilda delar. På det sättet innebär boendestödrelationen någonting även för familj och vänner (för dem utan släkt och vänner har detta naturligtvis inte samma aktualitet). Boendestödjarna kan således fungera som en särskild ”kil” för svårigheterna i tillvaron och relationen som en *social frizon* där problemen – under en begränsad tidsrymd – får fritt spelutrymme. Genom att relationen har en specifik avsikt, att boendestödjaren skall stödja och hjälpa den boende och inte tvärtom, skapas också förutsättningar för en frihet ”att använda” relationen för sina egna syften och för sina egna bekymmer, utan att känna skuld och krav på jämbördighet.

Ytterligare en sida av boendestöd som avlastande i förhållande till anhöriga gäller rent praktiska bekymmer som exempelvis tvätt och städning. Fle-

ra av de medverkande personerna har haft föräldrar som i kraft av ork och geografisk närhet städade hemma hos sina vuxna barn. En insats som inte alltid varit problemfri, varken för de medverkande eller deras anhöriga.⁸⁵ När boendestödjaren ”tar över” kan detta upplevas befriande från bådas håll. Genomsnittsåldern är relativt hög bland de medverkande och följaktligen så även bland de föräldrar som är i livet. Att städning och dylikt sker med hjälp av en boendestödjare istället för en förälder kan också vara en befrielse för den boende och ett tecken på oberoende i förhållande till föräldern.

Avlastning som en aspekt av boendestöd omfattar således två perspektiv: avlastning i förhållande till egna problem och avlastning i förhållande till det sociala nätverket. Det senare kan också betraktas som en nätverksstrategi från den psykiskt funktionshindrades sida, i linje med resonemanget om den psykiskt funktionshindrade som social aktör i förhållande till sitt sociala nätverk.

Socialt umgänge

Det tredje temat som rör social samvaro och sociala sammanhang handlar om det rena umgänget och har med vardagslivets mer njutbara sidor att göra: om flera av de teman som hitintills avhandlats handlat om att det är *lättare när man är två*, handlar detta om att det är *roligare när man är två*.

Maj: Jag tycker det är roligt när det kommer någon och hälsar på. (...) Jag förstår ju att hon har många att besöka, men jag tycker det blir liksom glatt då. Det blir lite gladare så att säga om man har någon att snacka med en liten stund.

Kvinnan i citatet menar att det helt enkelt blir lite roligare med sällskap. Det är påtagligt svårt att separera det sociala umgänget från ”stöd” i en boendestödsituation – även om umgänget är tidsbestämt och försiggår på kontorstid. Det kan innebära att göra trevliga saker tillsammans som att promenera, äta lunch, sitta och prata en stund, gå på café, köpa skivor... Det kan också innebära vad som förknippas med vardagssysslor där dessa kommer till stånd i en trivsamt social gemenskap. Men – det finns en poäng med att göra åtskillnad mellan den boendestödtid som ägnas åt ”vardagsplikter” och lösning och lindring av problem och den tid som inte tjänar annat syfte än att ha trevligt tillsammans.

Olle: [Boendestöd är] ...en medmänniska att prata med om ditten och datten. Det lättar upp. Jag är på mycket bättre humör, det kanske du har sett, när ni går än när ni kommer.

⁸⁵ Beträffande anhörigas uppfattningar har ju inga intervjuer genomförts inom ramen för den här undersökningen, däremot var en anhörig närvarande vid ett observationstillfälle där detta spörsmål dryftades. För övrigt fördes samtal om anhöriga och deras roll i intervjuerna.

Empirin visar stora olikheter beträffande nätverkens komposition och de medverkandes möjligheter till socialt umgänge med andra människor. Den visar också olikheter vad gäller socialt umgänge med boendestödjaren utanför vardagssysslornas område. I de fall där hemmets skötsel inte ingår som en självklar del av boendestödsituationen, tenderar också sällskapet av boendestödjaren att vara mer renodlat ”umgängeslikt”. *När umgänget får tidsmässig konkurrens med vardagssysslorna, tenderar det rena umgänget att bli ett havererat projekt.* I det kapitel som avhandlade boendestöd och tid framgick att man önskade mer tid för att hinna med att prata mer och att göra något annat. Tid för att kunna umgås.

Social garanti

Tidens betydelse vad gäller tidsbestämda samhällsorganiserade kontakter har redan tagits upp i det kapitel som handlar om tillgång till socialt stöd (se del III). Jag vill bara här kort utveckla en särskild betydelse av ”social garanti” i förhållande till boendestöd.

Flera av de intervjuade har uppehållit sig vid det faktum att boendestödjaren *kommer hem* till dem, vilket också har tolkats utifrån att det vanligtvis avsocialiserade hemmet ”får liv”. Den sociala garantin torde också ha en särskild innebörd i förhållande till de personer som ogärna tar sociala initiativ. Man vänder sig inte till någon, i bemärkelsen *hör av sig*, i någon som helst situation (jag syftar då på samhällsorganiserade kontakter eller ”insomnade” relationer till släktingar och gamla vänner). Vare sig man blir psykiskt dålig eller känner sig ensam eller behöver hjälp med något. Att boendestödjaren regelbundet kommer på besök, garanterar att dessa personer inte blir övergivna.

Professionsanknutna budskap

Det faktum att boendestöd är en tidsbestämd samhällsorganiserad kontakt medför att vissa budskap som förmedlas har en tydlig ”professionsanknytning” som i de tre nästföljande temana.

Skydd och kontroll

Genom boendestödjarens återkommande träffar med den boende kan förändringar upptäckas som tyder på försämrad psykisk hälsa. Detta sker inte bara genom de samtal man har utan även genom den insyn som boendestödjaren får genom sin närvaro i den psykiskt funktionshindrades vardag, i hemmets status, klädsel och övrigt utseende och beteende. Boendestöd är därmed en form av *inspektion* av den boendes allmänna tillstånd och överenskommelser med den boende att boendestödjaren skulle få kontakta psykiatrin om han

eller hon ”blev dålig” var exempelvis inte ovanligt. Denna möjlighet till insyn och tillsyn är inbäddad i boendestödjarens delaktighet i den boendes vardagsliv och vardagsprojekt (se även Gough & Bennsäter 2001) och kan därför liknas vid en *underliggande inspektion*. Denna underliggande inspektion har två sidor – den är både *skyddande* och *utlämnande*.

Den skyddande aspekten torde främst gälla dem som inte har personer i sitt nätverk som kan upptäcka försämringar av den psykiska hälsan. En boendestödjare – förutsatt att det är kontinuerliga relationer med relativt täta besök – kan snabbt märka om den boende mår sämre. ”Måendet” märks dessutom i relationen mellan individen och hennes intim- och personsfär. Försämrade psykisk hälsa kan, som tidigare nämnts, manifesteras genom ett tilltagande kaos i hemmet eller genom att ”slarva” med den personliga omvårdnaden. Genom boendestödjarens närvaro i vardagens sammanhang kan dessa uttryck för försämrade hälsa identifieras på ett tidigt stadium.

En annan sida av detta är naturligtvis att stora delar av den boendes privata sfär kommer till boendestödjarens kännedom. I den samhällsorganiserade boendestödrelationen får den skyddande funktionen en samhällspolitisk överbyggnad genom det explicita och implicita utövandet av samhällelig kontroll av individers hemförhållanden och allmänna tillstånd. Boendestödjaren är inte bara Berit eller Bengt med sitt individuella förhållningssätt, kunnande och engagemang. Berit och Bengt är också en del av ett organisationsprojekt, ett samhällsorganiserat system av åtgärder riktat till människor med psykiska funktionshinder – vilket sammanflätas med Veras, Svens och de övrigas personsfärer, med deras vardagsliv och vardagsprojekt. Utlämnandet är en oavvislig del av samhällsorganiserat stöd förlagt till hemmiljö.

Normer för självpresentation

I boendestödsituationen förmedlas också normer och värderingar som har att göra med hur man skall ha det hemma och hur man skall se ut. Boendestödjaren kommer i kontakt med den boendes intimsfär (kroppen och kroppsnära attribut), personsfär (hemmet) och identifikationssfär (omgivning) (Lantz 1996) – inte alltid alla, men alltid minst en. Boendestöd inom intimsfären och personsfären kan påtagligt och konkret knytas till individens självpresentation (se även Gough och Bennsäter 2001). Att ha en viss ”renhetsstandard” i bostaden och exempelvis rena kläder och rent hår, blir en del av individens presentation av sig själv i förhållande till den sociala omgivningen och kan därför inte uteslutas från den bild den boende skapar av sig själv.

De aktiviteter som tar form inom de tre sfärerna har innebörder som går utanför det konkreta och materiella (se Gough & Bennsäter 2001). Att tvätta kläder tillsammans eller initiera detta genom att tillsammans plocka fram den smutsiga tvätten och sätta på tvättmaskinen, är en handling som tangerar intimsfären. När kroppen och det kroppsnära, som klädsel och dofter, blir en angelägenhet för boendestödet, rör det sig om den boendes självpresentation

med symboliska värden som värdighet och avstigmatisering. Den yttre framtoningen har betydelse för omgivningens responser och reaktioner på individen och för den självbild som skapas i interaktion med andra. Även hemmets skötsel har en betydelse som når bortom den ”yttre putsen” (med de olika uppfattningar som kan råda om vad som är ”städat” eller trivsamt). Att diska, dammsuga och plocka bort tallrikar från bordet hindrar hemmets materiella förfall och blir till gester som upprätthåller och konstituerar personsfären (det egna hemmet). Med utgångspunkt i antagandet att materiella omständigheter och fysisk omgivning har del i sociala processer och i intersubjektiviteten, blir samspelet mellan individen och omgivningen, mellan den som bor och dennes hem, till en del av den självbild som skapas.

I samspelet mellan boende och boendestödjare fanns ofta en samstämmighet i relation till aktiviteter inom intim- och personsfären; normerna för självpresentation var i stort sett gemensamma – eller möjligen anpassade man sig efter varandra. När man inte var överens eller gensvaret från den boende uteblev, var ofta förhandlingen boendestödjarens redskap att få till stånd en anpassning.

Kunskap och trygghet

Olle: De kan sin sak. De har erfarenhet från tidigare patienter. De är specialister på det här.

I citatet betonas kunskap och erfarenhet när den intervjuade avger ett omdöme om sina boendestödjare. Den kunskap och den erfarenhet som förmedlas till den boende från boendestödjaren, får sin legitimitet genom professionen och erfarenheten. På samma sätt som man konstaterar inom återhämtningsforskningen⁸⁶, ger erfarenheten och den formella kompetensen, *en känsla av trygghet*. En boendestödjare är i den bemärkelsen *inte vem som helst* utan en person till vilken det kan knytas särskilda förväntningar.

Sverker: Jag tycker ju att jag har lite hjälp av dem och det är det där att man har ett psykiskt funktionshinder, att man kan prata öppet med dem om det. Skulle det krisa till sig och man har frågor så kan man prata öppet med dem, så att de kan hjälpa en till läkare eller sjukhus på ett bra sätt; vad man ska göra, vart man ska ta vägen.

⁸⁶ Även inom återhämtningsforskningen konstateras att just kunskap och legitimitet utgör en aspekt (av flera) när det gäller professionellas betydelse för återhämtningsprocessen. ”For many people, what the professional says and does bears more weight because it is based on special training, knowledge, and practice. (...) Formal competence and training seem to have given the informants a feeling of security and safety.” (Topor et al 2006 s 28).

Mannen i citatet har inte bara boendestöd utan även praktisk hjälp i hemmet av en annan yrkeskategori. När han försöker formulera vitsen med att han har boendestöd (vilket han för övrigt inte är entydigt klar över) är det främst legitimitetsaspekten som framhålls.

En avsevärd del av de samtal och göromål som äger rum i en boendestöd-situation, rör kunskap av vitt skild natur som omsätts i rådgivning. Det kan handla om samhällskunskap (vart man skall vända sig för att få information och att tolka dylik information) och hemkunskap, det kan handla om kroppen, hälsan, relationer, rättigheter och pengar.

Per: Jag behöver verkligen boendestöd. Och nu när jag ska flytta, jag behöver hjälp med en massa... jag vet inte riktigt hur saker och ting går till.

Per berättar vidare hur hans boendestödjare hjälpt honom att få ut sin rättmätiga del av en större summa pengar, installerat datorn och påbörjat ett upp-rustningsprojekt i lägenheten.

Efterfrågan på kunskap kan också sträcka sig utanför den egna individen och omfatta andra personer i det sociala nätverket. Det kan gälla bekymmer för ett barn eller annan närstående och även här handla om bostadsfrågor, försörjningsfrågor, hälsofrågor etc.

Sonja oroar sig ständigt för en nära släkting och vänder sig till boendestödjaren med sin oro och sina frågor. ”Jag vet ju ingenting” säger hon och menar hur samhället fungerar.

Den kunskap om vardagens verklighet som varje individ besitter – det *sociala kunskapsförrådet* – är socialt (och därmed ojämnt) fördelat; var och en äger olika slags kunskap i olika utsträckning. Om inte individen själv har den kunskap som krävs, måste hon veta hur det ”tillgängliga sociala kunskapsförrådet är fördelat” (Berger & Luckmann 1966/2003 s 60). Kunskapen om *hur* kunskapen är fördelat, vilka som besitter en viss typ av kunskap, är också en väsentlig del av det sociala kunskapsförrådet. Boendestödjaren kunde i det avseendet tjäna som en ”kunskapscentral” för frågor och funderingar av alla kategorier. Boendestödjaren kunde inte alltid bistå med svar på alla frågor (kunskapsförrådet bland boendestödjarna är också i högsta grad socialt fördelat) men oavsett detta tycktes det innebära en tillfredsställelse och trygghet att ha tillgång till en person att fråga om *vad som helst* – och att boendestödjaren hjälpte till med själva *orienteringen*, det vill säga vart man vänder sig med vad.

Vera: Jag tar boendestödet för allt, rakt av och genomgående, vilka problem det än är. (...) Det verkar enklast eftersom jag har mest med dem att göra. (...) De är redan inblandade i så mycket. Det är lika bra att fortsätta att hålla sig till dem.

Att boendestödjarna tillhör en ”allomfattande” snarare än en hårt specialiserad yrkeskategori, därtill närvarande i vardagens sammanhang, förmedlar en förvisning om att inte vara övergiven med sina praktiska och emotionella bekymmer. I den meningen förmedlar boendestöd också en känsla av trygghet.

Sammanfattande kommentar

En rad ”budskap” förmedlas i en boendestödsituation. Det rör sig om att sällskapet av en boendestödjare underlättar i en rad skiftande situationer och att boendestödet utmanar farhågor och rädslor och kan bidra med förändring. Vidare förmedlas möjlighet att få andra perspektiv och att stävja kaos. Spellet mellan individerna och mellan individerna och den fysiska och materiella omgivningen kan i den bemärkelsen sägas skapa en motkraft mot analkande kaos i både yttre och inre bemärkelse. Boendestödsituationen skapar också ett återkommande sammanhang mellan den boende och boendestödjaren som möjliggör för den boende att formulera sin vardag och därmed sig själv. Boendestödet fungerar även avlastande både i förhållande till de egna problemen och i förhållande till det sociala nätverket. Boendestödjaren är också ett sällskap som kan mildra ensamhet men även vara någon att umgås och ha trevligt med. De budskap som förmedlas till den boende från boendestödjaren får sin legitimitet genom professionen och erfarenheten. Det faktum att det rör sig om en samhällsorganiserad kontakt för också med sig dimensioner som normer för självpresentation, skydd och kontroll.

10. Relationen

Inledning

I föregående kapitel har boendestöd studerats i förhållande till platsen och tiden, i förhållande till hur boendestöd ”går till” och vad som förmedlas i en boendestödsituation. Det har också konstaterats att boendestödsituationen är en samspelssituation. Relationen mellan boende och boendestödjare har funnits med som ett undertema alltigenom denna text och det är ingen slump att relationen utgör stoff till detta kapitel där den ”sista pusselbiten” skall läggas. Hur kan då relationen beskrivas?

Inom stödforskningen talas om att en relation kan beskrivas utifrån stödjande handlingar; att ”frivilliga” relationer som kärleks- och vänskapsrelationer kan betraktas som ”(...) *the product or outgrowth of supportive interactions.*” (Burlison et al 1994 s xiv). Utgångspunkten är att betrakta socialt stöd som en slags norm snarare än undantag i den vardagliga sociala interaktionen (Barnes & Duck 1994).

Relationen mellan den boende och boendestödjaren kan inte betraktas som ”*the product or outgrowth of supportive interactions*” i den meningen att relationen växt fram ur en viss typ av socialt samspel – relationen existerar som följd av ett formellt beslut vid en specifik tidpunkt – men trots detta visar empirin att boendestödrelationen i viss mening kan ses som en ”produkt” av stödjande handlingar (alternativt kontrastödjande handlingar). Relationen måste dock också betraktas utifrån relationskategorins specifika dimensioner.

Although it is certainly true that perceptions of relationship quality are derived from interpretations of interactions, it is also true that relationship categories (e.g., father or husband; supervisor or lover) and relationship quality create an interpretive framework within which messages are understood. (Metts et al 1994 s 231).

Överfört till boendestödrelationen skapar relationskategorin (det faktum att det rör sig om en boendestödjare) och relationskvaliteten (hur den boende uppfattar interaktionen) en *tolkningsram* inom vilken budskapen förstås.⁸⁷

Utifrån Burkes pentad är alla fem element nödvändiga för att få en komplett berättelse om boendestödsituationen. Vilket eller vilka element utgör då "relationen" när det gäller boendestödsituationen?

I en mening är svaret alla fem. Relationen betingas av boendestödsituationens alla element – men – det är några som framträder tydligare än andra. Det rör sig om "agenterna", *tillsammans* med samspelsdimensionerna "hur" och "vad" (syftet med situationen inbegriper vilka agenter som deltar och "scenen" har betydelse för vilka handlingar som kommer till stånd och därmed för den relation som skapas, men får här en underordnad roll).

Till "agenterna" kan själva *relationskategorin* hänföras, det vill säga det faktum att den boende har att göra med den samhällsorganiserade kontakten boendestöd. Det finns flera exempel i det empiriska materialet på relationskategorins betydelse för hur samma typ av handlingar kan tolkas olika. Det rör sig ofta om familj kontra boendestöd. Vissa handlingar, som att städa och sköta sysslor i hemmet, upplevdes mindre komplicerade tillsammans med en boendestödjare, jämfört med en förälder. Föräldrars omsorg i detta sammanhang kunde understundom upplevas som integritetskränkande. Om samma typ av händelseförlopp äger rum kan det således upplevas och tolkas olika med utgångspunkt att det rör sig om skilda relationskategorier. Att som vuxen person få hjälp av sin mamma att handla kan erfaras inom ramen för ursprungsrelationens givna roller av ojämnbördighet (barnets beroende av modern för sin överlevnad), medan en boendestödjares sällskap inbegriper andra tolkningssammanhang.

Den specifika relationskategorin boendestödjare betingas ju av att den är tidsbestämd och konstruerad utifrån en särskild avsikt. Den tar sin utgångspunkt i anställningsavtal och lagreglerade beslut och förmedlas via en organisation. Detta blir en del av den relation som skapas.

En boendestödsituation involverar (oftast) två personer som regelbundet återkommande och tidsmässigt avgränsat ingår i ett socialt samspel. Hur detta samspel tolkas från den boendes sida är avhängigt det faktum att det inbegriper en boendestödjare och inte en vän eller läkare. *Samtidigt* är det också *handlingarna* mellan parterna som ligger till grund för hur den boende värderar relationen, det vill säga dess kvalitet. En boendestödjare uppfattas knappast som hjälpande och stödjande enbart utifrån epitetet "boendestödja-

⁸⁷ Till relationen hör givetvis även andra relationspåverkande faktorer som ålder, kön och en svåråtkomlig relationsdimension som "personkemi". Jag gör inte anspråk på att fånga alla aspekter av en relation – om nu detta skulle vara möjligt. Faktorer som ålder och kön har rimligtvis betydelse i de relationer som skapas i en boendestödsituation men har inte studerats specifikt.

re”. Mellan tolkningsramen och den sociala interaktionen finns en dialektik som kan beskrivas som att handlingarna definierar relationen *samtidigt* som tolkningsramen är avgörande för hur handlingarna tolkas.

Det sociala klimatet

Den kvalitetsaspekt som visat sig ha betydelse för hur handlingarna tolkas rör det *sociala klimat* som råder i relationen. Det sociala klimatet i boendestödrelationen varierar mellan olika konstellationer och mellan olika tillfällen – men – en grundläggande kvalitetsdimension som utkristalliserats är ett *intresse för den boendes individualitet* eller *person*, vilket ibland utvecklats till *gillande*, samt *omtanke* och *omsorg*; sysslor, aktiviteter och samtal, all form av interaktion, tar form i ett *socialt klimat* som innefattar dessa dimensioner. Det finns dock ytterligare något i det sociala klimatet som närmast låter sig beskrivas som en *hållning*, en slags försiktighet i förhållande till den boendes personsfär; en respekt för den boendes *integritet*.⁸⁸ Det kan tyckas som en självklarhet att boendestödsituationen betingas av omsorg om den boende. Sysslor och aktiviteter kretsar ju kring den boendes personliga behov. Det är dock inte i första hand arbetet som är i centrum här, utan det ”klimat” inom vilket handlingarna tolkas.

Det sociala klimatet, genomsyrat av intresse för personen, omtanke och integritet finns närvarande i de situationer då kaos hotar, problemen hopar sig eller det rör sig om en avspänd, skämtsam pratstund över en kopp kaffe. Omtanken kan också visa sig i handlingar som sträcker sig utanför boendestödjarens arbetstid.

När B kommer hem till Maj har hon en pall med sig. Pallen har hon tagit med hemifrån så att de kan sätta upp gardiner i sovrummet.

Att boendestödjaren tar med sig pallen visar att hon har *tänkt* på Maj när hon inte arbetat, när hon var hemma hos sig. Pallen kan ses som en symbol för ”en tanke om” Maj – en omtanke som i kraft av en synlig och påtaglig handling, förvandlas till synbar omsorg.

I boendestödsituationerna finns flera exempel på liknande händelser av materiellt slag som tar sin början före den aktuella boendestödsituationen; man tar med sig dagstidningar, veckotidningar, en kappa, mat, cigaretter, en blomma till födelsedagen etc. Ännu vanligare än gåvorna är dock de immateriella handlingar som indikerar omsorg och omtanke.

⁸⁸ Integritet används här med innebörden av okränkbarhet; ”att få sin personliga egenart eller sfär respekterad.” Norstedt (2003).

Lena har ibland svårt för att vara hemma, fastän hon vill. B uppmuntrar Lena att vara hemma på kvällen, att ta det lugnt, kanske pyssla med något. - Du kan lyssna på musik hemma, säger B, istället för att gå iväg till [verksamhet B]. Vi kan tänka på varandra; du ligger i din soffa och jag ligger i min...

Intresset, omtanken och värnandet om den boendes integritet kommer till uttryck både genom vad som sägs och vad som görs, men också genom *själva tonen* i språket och *handlaget* i handlingen, i de små gesternas manifestationer.

När Johan och B passerar bron på väg till ett café dit de skall bege sig för att dricka förmiddagskaffe hejdar boendestödjaren Johan för ett ögonblick, böjer sig ner och knyter hans skosnöre som gått upp. B skrattar och skojar lite och avdramatiserar det faktum att Johan skulle ha vissa svårigheter att i den situation som uppstått, klara det själv. Som för att återupprätta en jämbördighet i relationen.

En sådan handling, som att knyta någons sko, skulle kunna vara en gest utförd i en anda av totalitärt och kränkande omhändertagande. Den situation som uppstod vittnade inte om detta, utan istället om ren och skär omsorg om Johans välbefinnande (så att han inte snubblar på skosnöret, eller upplever obehaget av en glappande sko). Huruvida handlingen blir ett tecken på omtanke eller kränkning kommer an på i vilken anda handlingen utförs, i vilket socialt klimat den sker.

Gillandet kunde, som tidigare nämnts, också vara en dimension i vissa relationer, vilket ofta kom till uttryck genom sättet att tala till varandra. Vardagligt prat, kännetecknat av återkommandets igenkänning är ofta lättsamt och humoristiskt (se Barnes & Duck 1994) – något som också ofta visade sig i boendestödsituationen. Den lättsamma tonen – skämtet, skratten, de lätta ironierna – bar på ett implicit budskap; vi känner varandra och gillar varandra, vi kan prata så här. Gillandet *märks*.

Utifrån det empiriska underlaget kan man konstatera att ett socialt klimat som uttrycker intresse för personen, omsorg och respekt för den boendes integritet är det "*grundande kitt*" som *sammanfogar görandets och pratandets handlingar till "stödjande" handlingar*.

Kontrastödjande handlingar

När de boende varit kritiska eller besvikna avseende samhällsorganiserade kontakter i ett bredare socialt spektrum, boendestödet inräknat, beror det ofta på att de upplevt en bristande respekt och ett bristande intresse för den egna individualiteten. Denna brist har kommit till uttryck band annat genom *mästrandet* och *objektiverandet*.

Vera beskriver varför hon tackat ja till ett erbjudande från boendestödjaren men inte från en annan samhällsorganiserad kontakt:

Hon frågade så snällt om jag kunde tänka mig att göra det. Hon bestämde inte över mitt huvud, som de gjorde på mottagningen.

Att bestämma ”över någons huvud” innebär en negligering av individens egna idéer om sig själv. Flera av de intervjuade berättar om erfarenheter av mästrandet, ofta förknippade med institutionellt omhändertagande på psykiatriska institutioner. Men även tillsammans med en boendestödjare kunde den boende uppleva mästrandet, liksom tillsammans med andra samhällsorganiserade kontakter. Det behöver inte röra stora livsavgörande frågor utan kan handla om tillsägelser och tillrättavisningar, att bli behandlad ”som ett barn”.

Under en av observationerna ser jag hur den boende, en huslig kvinna i övre medelåldern, stelnar till och ser besvärad ut när boendestödjaren säger till henne att hålla handen under när hon torkar smulor från bordet.

När Vera bodde på annan ort, strax innan hon flyttade till nuvarande område, brukade personal från den psykiatriska mottagningen ibland komma på besök.

Vera: I regel kom de på förmiddagen och då var jag inte påklädd utan hade bara morgonrocken på mig och så brukade de tjata på mig att det skulle vara trevligare om jag hade kläder på mig och att jag kunde lägga mig på sängen sen efteråt med kläderna på med en filt ovanpå. Och så visade de hur de menade då, slätade till täcket och la på den ena filten och vek ihop den andra så det skulle se snyggt ut och demonstrerade hur de menade. Att jag kunde ta igen mig ändå, fast med kläderna på mig, på sängen. Och det kunde de ta upp varje gång, de gav sig inte.

Upplevelsen av att bli mästrad, och därtill i sitt eget hem, anknyter till objektivitetens av den egna individualiteten. Genom mästrandet tilltalas individen som kategori, som tillhörande ”de psykiskt sjuka” och därmed ovetandes ”om sitt eget bästa”. Objektivitetens av en person kan också förekomma utan mästrandets övertoner, snarare som ett osynliggörande av individualiteten. Detta manifesterades i generaliserande uttalanden om de boende, genom ”dom”- formuleringar, i närvaron av den boende. Eller i de medverkandes berättelser om hur de blivit bemötta inom exempelvis psykiatrin.

Om boendestödjaren visar ointresse eller avståndstagande, negligering eller mästrand, påverkar och präglar detta det sociala klimatet i relationen. Det blir kanske städat och det blir kanske promenerat men det kan upplevas som en *kontrastödjande* handling. Ett ”frostigt” socialt klimat i relationen gör inte bara boendestödsituationen till en olustig händelse. Det kan också skapa ångest och bekymmer och snarare förstärka de psykiska problemen än lindra dem. Händelser av detta slag var sällan förekommande under observationerna och beskrevs sällan i intervjuerna, men det förekom och *att* det förekom samt de medverkandes starka reaktioner på och reflektioner kring

dessa händelser riktar ljuset mot det sociala klimatets avgörande betydelse för att boendestöd skall kunna betraktas som ett socialt stöd.

En och samma handling – att stöda tillsammans – kan således erfaras som stödjande eller kontraststödjande, beroende på det sociala klimat som råder i den specifika relationen där handlingen äger rum. Här spelar också förväntningarna utifrån relationskategori in; det finns särskilda förväntningar på att en boendestödjare skall agera ”stödjande”.

Sammanfattningsvis kan konstateras att en boendestödrelation kan identifieras utifrån förhållandet mellan den tolkningsram som skapas av relationskategorin och relationskvalitet och den sociala interaktionen. Ett sätt att ytterligare försöka beskriva denna dialektik är genom att studera de *sociala samspelsformer* som präglar en boendestödrelation.

Boendestöd som konkret respektive abstrakt socialitetsform

Det sociala samspelet mellan den boende och boendestödjaren har tidigare analyserats med hjälp av teorier som har sin hemvist inom den symboliska interaktionismen. En boendestödsituation kan betraktas som ett socialt responsorium, en ”växelsång”, där den boende och boendestödjaren responderar på varandra för att de har en benägenhet att göra detta. Denna grundläggande aspekt av människans socialitet utvecklas vidare av Asplund (1987a) genom att ett socialt responsorium kan karaktäriseras av såväl *abstrakt* som *konkret socialitet*. Den konkreta socialiteten innefattar människor ”av kött och blod”, människor som konkreta individer (ibid s 170-172). Abstrakt socialitet innebär att människor snarare betraktas som rollfigurer utifrån generaliserade föreställningar om exempelvis psykiskt funktionshindrade eller boendestödjare eller psykiatriker, än utifrån sin individualitet. I den abstrakta socialitetsformen är individen inte en konkret och unik individ utan en abstrakt samhällsvarelse.

Det råder dock inget ”antingen-eller-förhållande” mellan dessa två socialitetsformer, utan snarare ett ”både-och” (Asplund 1987a s 170 f f). Vi är *både* konkreta individer *och* abstrakta samhällsfigurer.

När det gäller en boendestödrelation är den abstrakta socialiteten själva förutsättningen för att relationen överhuvudtaget existerar. Själva professionen är ett ”utslag” av abstrakt socialitet. Med rolldimensionen följer professionsanknutna företeelser som tidsscheman, arbetets målsättning, kurser, semestrar, vikarier, arbetsmetoder, uppföljningar och så vidare. Relationens tolkningsram är således genomsyrad av den abstrakta socialiteten som ”sipp- rar ut” i det sociala samspelet och bestämmer tolkningen av det som sker.

Men den boende och boendestödjaren blir också konkreta personer inför varandra; man lär känna varandra och vet vissa saker om varandra. I det

sociala samspelet finns (oftast) en strävan efter ömsesidighet och ett intresse för den andres person.

I: Om du skulle beskriva relationen till [boendestödjaren], är det också [jämfört med personal på sjukhus och behandlingshem] en vi-och-dom...?

Per: Nej, det är det inte. Det tycker jag inte att det är. Nej det här är en annan relation. Det här är mer på samma plan. Det går inte att jämföra med en vårdare på ett sjukhus eller behandlingshem ... det går inte att jämföra. Det är något helt annat. Här gör man saker tillsammans, man pratar, jag har lånat [boendestödjarens] hörlurar här... Jag har fått låna dem så att det här är en helt annan relation, de har en helt annan – bättre – relation till oss sjuka, än vad de har på sjukhus, vad jag upplevt, vad jag har sett och upplevt och hört andra berätta.

I: Hur skulle du beskriva kontakten då?

Per: Det är mer så här att man är på samma båt. Man kan mötas, och så.

Av citatet framgår att det försiggår ett socialt samspel mellan Per och boendestödjaren som bygger på den sammanlänkande kommunikationsformen ”att prata och att göra” och att relationen i hög grad präglas av konkret socialitet. Per beskriver relationen som *något helt annat* och jämför med erfarenheter när han varit med om att bli såväl objektivrad som mästrad.

Per: Psykiatrin borde vara med och reda ut saker, borde sätta sig ner med patienten och hjälpa liksom, ”vad kan vi göra här?” och sådana saker istället för ”du är så där och så där.” En gång träffade jag en läkare i tre minuter. Han drog slutsatsen direkt att jag var schizofren och sen gick han därifrån. Han kände inte mig. (...) Vissa läkare de lyssnar inte på sina patienter. Jag har upplevt att de pratar som om de kan känna *åt* en: ”du ska ha det och det, det här behöver du.” Som att de vet hur man känner. Hur kan de veta hur jag känner? De har väl ingen aning om det.

Pers upplevelser av boendestödjaren och läkaren skulle kunna beskrivas som skillnaden mellan konkret och abstrakt socialitet. Samspelsformen i det första citatet domineras av konkret socialitet, och jämförs med ett samspel präglad av abstrakt socialitet. Likväl kvarstår det faktum att i den specifika boendestödsituationen finns den abstrakta socialitetens ständiga närvaro; boendestödjaren kommer, i egenskap av sin profession, två gånger i veckan för att under en timme eller två mot betalning hjälpa och stötta Per.

Att *samspelet* eller *handlingarna* i en boendestödrelation präglas av både konkret och abstrakt socialitet innebär att de existerar samtidigt, i en ständigt pågående social process. ”Boendestödjaren Bengt” är *både* Bengt och boendestödjare, liksom den ”psykiskt funktionshindre Birgitta” är *både* Birgitta och psykiskt funktionshindrad. I de olika relationer som skapas i varje ny konstellation av boendestödjare och boende, varierar graden av anonymisering. Detta beror rimligtvis på en rad faktorer som hur länge man känt varandra, de inblandade parternas önsningar och förväntningar och vad som helt enkelt ”uppstår” i mötet dem emellan. Det sociala samspelets karaktäris-

tika är snarare både rörelse och samtidighet; pendlingen mellan högre eller lägre "grad" av konkret respektive abstrakt socialitet, men både och.

Konkret respektive abstrakt socialitet och socialt stöd

Hur förhåller sig då konkret respektive abstrakt socialitet till socialt stöd? Går det att fastställa ett "socialitetsmått" där boendestöd skulle kunna kallas stödjande respektive kontrastödjande?

En sådan sak som att objektivera människor som "klienter" eller "patienter" har sitt ursprung inom den abstrakta socialiteten. Den abstrakta socialitetens kännetecken är anonymisering och "figurisering"; att vi betraktar varandra som samhällsvarelser, roller. Om den abstrakta socialiteten skulle behärska den "ordinarie" boendestödsituationen skulle detta också innebära att den boende objektiveras och reduceras till "boende" eller "psykiskt sjuk" utan intresse för eller hänsyn tagen till hans eller hennes individualitet och subjektivitet. En jämförelse med de sociala förhållanden som härskade inom de totala institutionerna ligger här nära till hands (se Goffman 1973 och kapitlet om boendets historik). Således är den konkreta socialiteten en förutsättning för själva *avanonymiserandet* av den "psykiskt funktionshindrade", den "boende", "klienten" eller "patienten".

Hur förhåller sig då boendestöd till den konkreta socialiteten? Den konkreta socialiteten är, som konstaterats, ofta påtagligt närvarande i det sociala samspelet mellan den boende och boendestödjaren. Det är inom ramen för den konkreta socialiteten som individens individualitet och subjektivitet kommer till uttryck. Man kan säga att boendestödjarens intresse för respektive individs individualitet kräver den konkreta socialitetens sociala responsivitet.

Om man ska försöka beskriva det trettiotal relationer som existerar i materialet är det omedelbara svaret att de är olikartade och unika.

I: Ser det likadant ut när [Bengt] kommer som när [Berit] är här?
Hans: Om det ser likadant ut? Nej, det kan man väl inte säga att det gör i och med att det är två olika människor så blir ju allting på olika sätt.

En närmare granskning ger dock vid handen att det går att urskilja mönster som grovt låter sig indelas i *stödjande relationer* och *otillfredsställande relationer*.⁸⁹

⁸⁹ En relation är inte statisk. De olika relationsmönstren skall inte betraktas som helt segregerade utan mer som en "relationernas grundkondition" där det kan ske vissa glidningar under hand eller vid vissa tillfällen. En relation kan vara *både* stödjande och kontrastödjande (jämför Pickens 1994).

En stödjande relation

Den stödjande relationen innefattar schatteringar från att vara vänskapslik till att knappast betraktas som "relation" överhuvudtaget.

Den vänskapsliknande relationen

När de intervjuade svarar på frågan om de har några vänner svarar en del att de inte har några vänner, andra namnger ett antal personer inom den informella sfären och någon enstaka anger sin boendestödjare (alternativt någon annan samhällsorganiserad kontakt). För att återgå till resonemanget tidigare om relationskategori respektive handling, tyder svaren på att de flesta har svarat utifrån *relationskategorin* "vän" (vilket ju knappast är märkligt) på frågan huruvida de har vänner eller inte.

När de medverkande blir ombudda att beskriva en god vän, med följdfrågan: har du någon sådan vän? blir svaren delvis annorlunda och indikerar en förskjutning från *relationskategorin* vän till *vänskap som handling*. Det innebär att om en person uppger att han eller hon inte har några vänner, så betyder detta inte med nödvändighet att personen ifråga är berövad de handlingar som konstituerar vänskap. Men – de förekommer i ett annat tolknings-sammanhang.

När somliga intervjuade beskriver sina boendestödjare finns likheter med hur de beskriver en god vän (som att vara intresserad, trevlig, snäll, accepterande, omtänksam, lyssnande, som man kan prata med om allt, ha roligt med, dela allt med), men – det finns också skillnader. Skillnader som ofta uttrycks med ett "som vänner": Han eller hon är *som en vän* och gör med detta "som" en distinktion mellan relationskategorin vän och vänskap som handling.

Olle: Ja, vi är kompisar nu. Det känns som en kompis.

I: Jag tänkte just fråga det, hur du skulle vilja beskriva eran relation?

Olle: Goda vänner. Som [boendestödjaren] hade med sig [marmelad] en gång som hade stått i hennes kyl ett bra tag, jag älskar ju [marmelad]. Så fick jag den burken. Det var ju hyggligt.

Olle beskriver relationen till boendestödjaren "som en kompis"-relation i *samma andetag* som han berättar att boendestödjaren har tagit med sig något hemifrån sig. Vad visar denna gest? Den visar att boendestödjaren känner till saker om Olle som inte har med hans psykiska problem att göra, den visar omtänksamhet från boendestödjarens sida och den visar att boendestödjaren gör något hon inte behöver inom ramen för sitt arbete.

Topor et al (2006) har uppmärksammat och diskuterat detta "som-om-vän"-uttryck i samband med studier om återhämtning från svåra psykiska störningar. Där konstateras att professionella personer som varit betydelsefulla för återhämtningsprocessen, och som benämns "som-om-vänner" ("as-

if-friends” ibid s 34) har gjort något utöver och något annorlunda mot vad de förväntats göra inom ramen för sin formella roll.

Till vissa delar är den tolkning som Topor et al (2006) presenterar applicerbar på den här studien när det gäller sammankopplingen av att göra något ”annorlunda” eller ”utöver” och skapa en vänskapsliknande relation. Det finns dock personer som inte erfårit liknande händelser men som ändå ser på boendestödjaren som en vän. Detta kan tolkas som att det sammanhang vari boendestödrelationen uppstår – det vill säga vardagens sammanhang – lättare skapar ett utrymme för ”vänskap som handling” att ta form, jämfört med kliniska och byråkratiska miljöer.

Ett uttryck för den vänskapsliknande relationen är att byte av boendestöd-jare skulle upplevas som en förlust av *personerna*. En boendestöd-jare kan ju bytas ut eller sluta utan att det har med själva relationen att göra – arbetet kan upphöra av olika skäl. Därmed inte sagt att relationen upplevs som ut-bytbar.

I: Hur skulle det vara om du inte hade boendestöd?

Mari: Jag skulle sakna dem, båda två. Det skulle kännas väldigt konstigt, tomt. (...)

I: Hur skulle du vilja beskriva relationen du har till dina boendestöd-jare?

Mari: Bra. Mycket bra. Jättebra. Jag vill inte ha några andra. Men skulle nå- gon av dem sluta så skulle jag ju bli tvungen.

Ett annat uttryck för en vänskapsliknande relation är helt enkelt det ömsesi- diga gillandet. Dels beskrivet av den boende och dels observerat i själva samspelet. Det sociala samspelet påminner om det som sker mellan vänner; man känner varandra, har samma humor, gillar samma saker, driver med varandras egenheter, och så vidare.

Det kan konstateras att de som utvecklar en vänskapsliknande relation har haft få byten av boendestöd-jare och därmed långvariga relationer. Men – så kan även vara fallet när det gäller personer som har andra typer av relationer till sina boendestöd-jare.

Den funktionella relationen

I: Hur skulle du vilja beskriva din relation, eller din kontakt, med din boende- stöd-jare?

Rolf: Ja, relation... det är ju... kolla upp räkningar och städning och... det är väl mest det.

Den andra typen av relation kan betecknas som mer funktionell än vänskaps- lik; den betraktas mer som *funktionen av en relation* än en relation. Även om samspelet mellan båda parter kan ha en vänskaplig ton, definieras boende- stödjaren på ett annat sätt jämfört med den vänskapsliknande beskrivningen. Att den är funktionell kan betyda att ”det blir städlat” och handlat. Det kan

också betyda att man har någon att prata med och kan lita på. En funktionell relation återfinns i långvariga boendestödkontakter men även när relativt många personer passerat revy.

Hans: Jag har haft sammanlagt åtta skulle jag tro. Det var [Berit] och [Bengt] i början, sen kom en flicka som heter [Barbro], men henne hade jag bara ett halvår. (...) Sedan lärde jag känna [Britt], känner du henne? Sen hade jag en som hette [Bertil] (...) och sen har jag haft, nu ska vi se, sen har jag haft [Bosse], en mycket trevlig människa (...) [Bernt] fick jag i augusti förra året och [Bodil] fick jag i januari i år så senaste året har det handlat om de två, men jag tror att jag sammanlagt haft åtta stycken.

I: Att du haft olika boendestödjare genom åren, har det haft någon betydelse?

Hans: Jag tycker nog inte att jag har haft några besvär av att det varit olika människor. Klart att det tog lite tid innan man lärde känna dem och jag har väl haft lite svårt med [Britt] för vi har haft olika åsikter om hur saker och ting ska vara. Men hon har känt mig i fem år så i dagens läge kommer jag överens med henne ganska bra.

Trots att Hans inte definierar sina nuvarande boendestödjare som ”som-om-vänner” när han talar om dem, vill han gärna ägna tid till att umgås med dem, prata, och inte bara göra praktiska saker. Han har ont om vänner och behöver helt enkelt någon att prata med, någon han kan lita på. Det blir som att *man tager den man haver*.

I: Har du förtroende för dem [dina boendestödjare], tycker du?

Hans: Ja, det kan man säga. Nu är det så att jag vet inte allt om dem och det är ju inte meningen, man vet ju aldrig allt om någonting men jag måste ju ha några människor i mitt liv som jag kan lita på. (...) Jag har lärt mig att man måste lita på några människor för att livet inte ska bli helt fel.

Den funktionella relationen kan också vara ett uttryck för att man mest är intresserad av att få saker uträttade. Därmed inte sagt att det är oväsentligt vilket socialt klimat som råder i boendestödsituationen – detta är ytterst väsentligt.

I: Hur vill du beskriva relation med dina boendestödjare?

Johan: Ja, de ska försöka hjälpa mig att ha bättre ordning i lägenheten, bättre struktur på hur jag har det här hemma och försöka få mig att må bättre.

Relationen till boendestödjarna beskrivs här utifrån själva syftet med boendestödet. Den *specifika* relationen är inte så viktig i sig (vilket inte betyder att relationen är oviktig) – så länge det är ”schyssta” boendestödjare. Det är inga större problem att byta boendestödjare, givet, får man förmoda, att det

inte sker *för* ofta.⁹⁰ Det är ett välkänt faktum från hemtjänsten att ett ständigt byte av vårdbiträden är något som uppfattas som negativt (se Szebehely 1995).

I: Har det någon betydelse att [Berit] slutar och en ny kommer till?

Lena: Ja, vad ska jag säga... det känns tråkigt att hon slutar men [Bengt] verkar ju trevlig så det går nog bra.

En otillfredsställande relation

Bakom den vänskapsliknande och den funktionella relationen döljer sig inte någon värdering i vilken som är att föredra. Men – det finns också relationer som inte kan beskrivas på annat sätt än att de är icke tillfredsställande, ibland även kontrastödjande. Detta tycks bero på flera faktorer; att inte få ut det man önskar av relationen kan handla både om det sociala klimatet i relationen och vad man faktiskt gör tillsammans.

Flera av de intervjuade har erfarenheter av andra typer av tidsbestämda och platsöverskridande stödinsatser (social kontaktperson, personlig assistans, hemtjänst). En av de intervjuade jämför en sådan tidigare erfarenhet med sitt nuvarande boendestöd. Det framkommer att hon önskade att boendestödet kunde vara mer som det hon upplevt i ett annat stödsammanhang. Det rör sig om längtan efter en annan persons sätt att vara, efter (mer) socialt umgänge, efter att göra roliga och trevliga saker men även efter att göra praktiska saker tillsammans.

I: Vad var det som var bra med henne?

Anna: Ja, men hon var så här hurtig, hon ville göra saker, ville fixa i min lägenhet och ville städa och sätta upp gardiner och tvätta mattor och städa och köpa nytt. Det var hela tiden så där... och göra utflykter, ta bilen och åka till [orten X] och äta en pizza, åka till [ett utflyktsmål] och så där. Ja, när det var fint, det berodde på vilken årstid. Hon var så där att hon ville göra någonting hela tiden. Ibland var jag så att jag inte visste vad jag ville göra. Hon kom med förslag hela tiden. Man *kände att man levde lite grann*. Det har alltid kuratorn sagt: du mådde lite bättre då när du hade social kontaktperson. Efter det blev jag sämre.

I citatet framkommer att den sociala kontaktpersonen Anna hade en tid fick henne att leva upp och *att må* bättre. I Annas fall handlar det dels om det sociala klimatet, att hon inte uppfattar att boendestödjaren riktigt förstår vem hon är och vad hon behöver och om vad stödet skall gå ut på. Anna vill att hon och boendestödjaren skall städa och laga mat men boendestödjaren hänvisar till att detta inte ingår i det boendestöd som Anna skall ha. Hon upple-

⁹⁰ I en studie av socialbidragstagares inställning till sina socialsekreterare framgick samma sak. Det var inga problem att byta handläggare så länge den nya var väl insatt och lika "bra" som den förra Andersson (2000).

ver dessutom missförstånd och brutna löften, parat med erfarenheter av en vänskapsliknande relation som inte återskapas i denna nya boendestödrelation. Anna är också ett exempel på hur en relation kan vara både stödjande och kontraststödjande; hon är ofta missnöjd och otillfredsställd men inte *alltid*. De gör *också* sådant som Anna vill göra, i ett socialt klimat som uppfattas som stödjande snarare än kontraststödjande.

En annan person, Sonja, upplevde relationen till sin tidigare boendestödjare som direkt kontraststödjande. Hon fick så småningom byta.

Jag fick ångest och mardrömmar. Hon verkade så irriterad på mig, ungefär som om jag var besvärlig. Ja, otrevlig helt enkelt. Då tänkte jag, jag struntar i att träffa dem, jag har inget boendestöd.

Exemplet tyder på ett dåligt socialt klimat i relationen, vilket påverkade Sonjas välbefinnande och hennes intresse av att fortsätta med boendestöd. Citaten visar att de boende har förväntningar på relationen som helt enkelt inte infrias.

Relationstyper och konkret respektive abstrakt socialitet

Det finns inslag av en objektiverad relation i vissa av de otillfredsställande relationerna. Att inte få ut det man önskar av boendestödet eller ett dåligt socialt klimat i relationen kan tyda på att den konkreta socialitetens samspeletsform inte fått tillräckligt utrymme. (Det kan också tyda på ett biståndsbeslut som boendestödjaren inte kan eller vill trotsa).

Om den abstrakta socialiteten dominerade totalt skulle detta innebära en objektiverad relation, en relation som flera av de medverkande upplevt som kontraststödjande i kliniska sammanhang. En sådan relation är för övrigt svår att upprätthålla inom ramen för boendestödsituationens sceniska betingelser – som en del i vardagens sammanhang.

Men – en otillfredsställande relation skulle även kunna domineras av den konkreta socialiteten. Det skulle kunna vara en relation som präglades av ovänskap eller fiendskap. Eller av en boendestödjares genuina intresse av att ”bli kompis” med den boende medan den boende vill annat. Den konkreta socialiteten kan i princip lika väl representeras av godhet som av ondska, av välvilja som av illvilja, av snällhet som av elakhet, av stöd som av kontrastöd.

Att boendestöd äger rum i den boendes personsfär gör samtidigt att det är svårt att värja sig från den konkreta socialitetens samspeletsform. Trots att studien visar att det måste till ett socialt klimat som inbegriper konkret socialitet för att boendestöd skall uppfattas som stödjande behöver detta problematiseras. Det är riktigt att boendestödjaren måste se till individen och inte ”dra alla över en kam”. Att utgå från individens individualitet är grundläggande för att förstå den boendes önskemål och idéer, även beträffande rela-

tionens beskaffenhet. Problemet är att även om den boende skulle vilja ha ett opersonligt, objektiverat förhållande till boendestödjaren skulle detta knappast vara möjligt. Den konkreta socialitetens samspelsform blir en i det närmaste ofrånkomlig del av en situation som utspelar sig i den boendes personsfär och vardag.

Sammanfattande kommentar

Boendestödsituationen kan beskrivas som en stödsituation där samspelet utgör det *medel* varigenom stödet kommuniceras. Därigenom blir *relationen* och *hur den uppfattas av den boende*, avgörande för det stöd som kommer till stånd. Det har framkommit att ett genuint intresse för personen, omtanke och integritet, är faktorer som har betydelse för att det skall skapas ett stödjande klimat i en boendestödrelation.

Relationen mellan boende och boendestödjare kan ses som ett inbördes förhållande mellan tolkningsram och handling/samspel där samspelet innehåller olika mått av abstrakt och konkret socialitet. De dimensioner i samspelet som hänger samman med relationskategorin boendestödjare hör till den abstrakta socialitetens ”rollfigur” samtidigt som den konkreta socialiteten blir till en i det närmaste ofrånkomlig del av relationen.

De relationer som träder fram ur empirin är olikartade. Det går dock att urskilja några olika relationstyper: den vänskapsliknande, den funktionella och den otillfredsställande relationen. För att boendestöd skall uppfattas som stödjande (i antingen en vänskapsliknande eller funktionell relation) krävs ett socialt klimat som uttrycker intresse för individen, omtanke och integritet, vilket bottnar i den konkreta socialitetens kännedom om den specifika människan. Det finns dock en problematisk sida av detta – den konkreta socialitetens dominans är svår att värja sig emot när man tar emot en boendestödjare i sin hemmiljö.

Sammanfattning del III – Boendestöd

I detta avsnitt vill jag kort sammanfatta vad som utmärker boendestöd utifrån vad som framkommit i studien.

- Boendestöd är en tidsbestämd, platsöverskridande kontakt i den psykiskt funktionshindrades sociala nätverk.
- Boendestöd kännetecknas av att det utspelar sig i *vardagens sammanhang*. Dels genom den *tidsmässiga regelbundenheten och återuppreningen*, dels genom att det sociala samspelet sker inom ramen för *vardagens handlingar och språk*. Vidare att det utspelar sig på *platser* som tillhör vardagen såsom hemmet och den omedelbara omgivningen.
- Boendestöd är ett socialt stöd i vardagens sammanhang som präglas av görandet, pratandet och sällskapet i ett ömsesidigt samspel indikerat av positionsbyte.
- Det sociala stöd som förmedlas består av värden och budskap med en räckvidd utöver det handfasta och konkreta; lösning och lindring av problem, social samvaro och sociala sammanhang samt professionsanknutna budskap som kunskap och trygghet, skydd och kontroll och normer för självpresentation. Boendestöd kan betraktas som ett vittförgrenande och allomfattande stöd.
- Boendestöd är en *samspelssituation* vilket ger *relationen* en avgörande betydelse för det boendestöd som kommer till stånd. Det skall till ett socialt klimat som präglas av intresse för *personen*, för hans eller hennes *individualitet*, samt av omtanke och integritet, för att boendestöd skall upplevas som stödjande.
- Genom boendestödjarens närvaro i den psykiskt funktionshindrades vardagsverklighet blir den boendes erfarenheter till delade erfarenheter; den samtida närvaron ger en möjlighet att inte bara formulera sin vardag utan även att (för en stund) leva en vardag som utmanar de kapacitetsrestriktioner som gör sig gällande i ensamhet.

11. Slutdiskussion

Inledning

I detta sista kapitel vill jag utveckla några av de resonemang och resultat som studien frambringat. Min ambition är också att sammanföra ”vardagsliv” och ”boendestöd” genom att dels beskriva boendestödets betydelse i förhållande till olika vardagslivstyper, dels genom att diskutera boendestödets potential som socialt stöd i vardagen. Jag vill dock först påminna om studiens begränsning; det rör sig om en begränsad population som medverkar och det rör sig om en specifik boendestödverksamhet (se kapitel 3 och avsnittet ”studiens tillförlitlighet och giltighet”).

Detta sista kapitel innehåller följande avsnitt:

- Boendestödets betydelse i förhållande till olika vardagslivstyper
- Boendestöd – ett socialt stöd med potential?
- Boendestöd och vardagens sammanhang
- Några tankar om vad studien bidragit med
- Framtida forskning

Boendestödets betydelse i förhållande till olika vardagslivstyper

Den gemensamma nämnaren för de sju personerna i studien är att de har psykiska problem som inverkar på deras vardagsliv, att de bor i sedvanliga bostäder och att de har boendestöd. För övrigt lever de olikartade vardagsliv under olikartade förhållanden. I studien har det sätt som vardagslivet strukturerats på, varit det sätt varpå likheter och skillnader lyfts fram. Fyra vardagslivskategorier har identifierats och fyra typer av nätverksmönster som sammanhänger med dessa kategorier. De skiftande vardagsvillkoren inbegriper vad man gör om dagarna och var man befinner sig någonstans, huruvida man tillbringar sin tid vid samhällsorganiserade verksamheter eller om man mestadels är hemma, huruvida man framlever sitt liv i ensamhet eller umgås med andra.

En poäng med studiens uppläggning är möjligheten att betrakta boendestöd som en del av vardagslivet och inte som ett socialt isolat. En fråga som följer av detta val är: Vad betyder boendestöd i förhållande till de variationer av vardagsliv som studien förmedlat? Diskussionen tar sin utgångspunkt i de stödjande dimensioner av boendestöd som identifierats: *lösning och lindring av problem* som inbegriper social facilitation, att få andra perspektiv och stävja kaos, att stävja ensamhet och avlastning från bekymmer; *social samvaro och sociala sammanhang* som innefattar att skapa sammanhang, avlastning i förhållande till nätverket, socialt umgänge och social garanti samt de *professionsanknutna budskapen* skydd (upptäckt av accelererande psykisk ohälsa), kunskap, trygghet och normer för självpresentation.⁹¹ Stöddimensionen ”att stävja ensamhet”, behöver kommenteras något. Detta uttryck används ”brett” och innefattar olika slags ensamhet (emotionell, social) och kan inbegripa avsaknad av nära relationer lika väl som ensamhet i förhållande till andras upptagenhet.

Vardagslivet ett ensamprojekt

När vardagslivet framlevs i ensamhet blir boendestödjaren en centralfigur i ett näst intill obefintligt nätverk. Det kan vara den enda människa man regelbundet träffar utöver eventuella grannskapskontakter.

Boendestödjaren får en fundamental betydelse i förhållande till så gott som samtliga stödjande dimensioner. Det gäller lösning och lindring av alla handa problem (att stävja ensamhet i dess olika former inte minst), det gäller boendestödjarens betydelse för att få del av social samvaro och för att skapa sociala sammanhang och det gäller de professionsanknutna aspekterna skydd, kunskap, trygghet och normer för självpresentation.

Boendestödet blir avgörande för att ”klara vardagen” med dess praktiska och sociala sidor. Det finns ingen annan att vända sig till för att få hjälp med att öppna ”obehaglig” post eller handla. Det finns ingen annan att rådfråga eller diskutera med när det gäller livets små och stora frågor. Listan kan göras lång. *Det finns ingen annan.* Den sociala garanti som boendestödet förmedlar får här en förstärkt betydelse. De personer som inbegrips i denna vardagslivstyp är inte särskilt socialt aktiva i förhållande till den släkt eller de gamla vänner som ändå kan existera. I förhållande till boendestödjaren krävs inga telefonsamtal eller uppgörelser. Det är bara att invänta deras ankomst.

⁹¹ Den återstående aspekten kontroll är snarare en ofrånkomlig än en odiskutabelt stödjande aspekt av boendestöd.

Vardagslivet – ett verksamhetsdominerat projekt

En påtaglig skillnad mellan denna vardagslivstyp och föregående är verksamheternas avgörande betydelse för dagarnas struktur och innehåll, såväl socialt som aktivitetsmässigt. Ensamlivet dominerar inte dygnet runt utan snarare eftermiddagar, kvällar och helger och är ofta förlagt till hemmet.

Boendestödjaren har även här en avgörande betydelse när det gäller lösning och lindring av allehanda problem som att sköta hemmet, gå till affären, diskutera bekymmer av olika art och karaktär, följa med för att uträtta ärenden och att stävja ensamhet. När det gäller social samvaro och sociala sammanhang är det dock inte bara boendestödjaren (och eventuella grannskapskontakter) som skapar möjligheter. Även verksamheterna utgör i den bemärkelsen ett socialt stöd. En skillnad mot boendestödet är dock att verksamheterna är kollektivt riktade och platsbestämda. Tillsammans med boendestödjaren har man sin "egen tid" garanterad. De professionsanknutna budskapen har betydelse även om en aspekt som skydd, också kan förmedlas av exempelvis verksamhetspersonal.

Vardagslivet som ensamprojekt och socialt projekt

Inom ramen för de vardagsliv som består av både ensamprojekt och sociala projekt, existerar förhållandevis olikartade sociala förhållanden. Det finns vardagsliv med betoning på ensamprojekt och med betoning på sociala projekt. Oavsett, har boendestödet betydelse när det gäller lösning och lindring av vardagens problem. Även om det finns andra personer i nätverket knyts särskilda förväntningar till boendestödjaren (som bland annat bottnar i att det är en tidsbestämd relation som förmedlar kunskap och trygghet), vilket får till följd att boendestödjaren fungerar som "avlastare" i förhållande till det övriga nätverket, både när det gäller praktiska bekymmer och den psykiska hälsan. Även när det gäller att stävja ensamhet har boendestödjarens närvaro betydelse. Sociala sammanhang är dock inte bara avhängiga boendestödjare; de skapas också tillsammans med andra. Intensiteten i kontakterna skiljer sig avsevärt inom denna vardagslivskategori och så även betydelsen av boendestöd i detta avseende. Att boendestödjaren garanterar "social tid" är en viktig aspekt för personer inom denna vardagslivskategori.

Vardagslivet – ett socialt projekt och ett verksamhetsprojekt

Vardagslivet som ett socialt projekt och ett verksamhetsprojekt, skiljer sig på flera sätt från övriga kategoriers. Man har informella relationer i nätverket och organiserad sysselsättning om dagarna. Trots detta förenas de personer som ingår i denna kategori med övriga genom boendestödets betydelse vad gäller lösning och lindring av problem. Återigen: Detta hänger samman med att det finns särskilda förväntningar på boendestödjaren som inte har sin

motsvarighet i nätverket för övrigt. Även om de psykiskt funktionshindrade kan få stöd och hjälp av sina anhöriga och vänner med att gå till posten eller handla eller ringa till hyresvärderna så sker det inte regelmässigt. Man vill heller inte belasta sin sociala omgivning. En avgörande skillnad jämfört med exempelvis vardagslivet som ensamprojekt, är dock att det ändå *finns* ett nätverk av informella relationer och att man i den bemärkelsen inte är helt utlämnad till boendestödjaren för sin vardagliga existens. Trots detta har boendestödjaren även här betydelse när det gäller ensamhet (som i förhållande till andras upptagenhet och i förhållande till specifika situationer). Liksom föregående vardagslivskategori existerar sociala sammanhang utanför boendestödsituationen, både samhällsorganiserade och individorganiserade. En stödjande dimension som skydd kan de medverkande även få del av genom andras försorg.

Boendestödets betydelse i förhållande till olika vardagslivstyper – sammanfattning och slutsats

Ett resultat i studien är att vardagslivet och den sociala situationen kan variera radikalt för personer som har boendestöd. När det gäller lösning och lindring av problem som tar sin utgångspunkt i kapacitetsrestriktioner som att komma sig för, att våga, att kunna, att veta etc., är betydelsen av boendestöd likartad oavsett vardagslivstyp. *Oavsett social situation delar de medverkande i dessa betydelser beroendet av samhällsorganiserat stöd.* När det gäller att stävja ensamhet har boendestödet betydelse i någon mening oavsett vardagslivskategori men för dem som alltid eller oftast är ensamma får stödet en särskild dignitet i detta avseende. När det gäller social samvaro och sociala sammanhang (samt skydd), kan boendestödet ha olikartad betydelse beroende på övrigt nätverk och vardagsliv.

Boendestöd kan således ha likartad betydelse oavsett vardagsliv och väsentligt olika innebörder beroende på övrigt vardagsliv.

En slutsats av detta är att socialtjänsten skulle vara betjänt av kunskap om individens sociala nätverk och vardagsliv när man fattar beslut om boendestöd.

Boendestöd – ett socialt stöd med potential?

Boendestödsituationen innefattar restriktioner i förhållande till tiden, platsen, vad som sker, hur det sker och tillsammans med vem. Genom att beakta restriktionerna i en boendestödsituation uppmärksammas handlingsutrymmet och därmed den *potential* som finns för att boendestöd skall bli (än mer) stödjande. Med utgångspunkt i att Burkes pentad illustrerar en situation och att konsistensprincipen gäller för de fem elementen, så kan det konstateras

att om något av de fem elementen förändras, så förändras också själva boendestödsituationen, med dess händelseförlopp, tolknings-sammanhang och restriktioner. Om nu boendestödsituationen är en *stödsituation har varje element betydelse för vilket stöd som kommer till stånd*.

De restriktioner som har identifierats med hjälp av tidsgeografin är kapacitetsrestriktioner, som ju är själva anledningen till att de medverkande har boendestöd, samt styrningsrestriktioner och kopplingsrestriktioner. De regler och normer som genomsyrar en boendestödsituation och de fem elementen är uttryck för *styrningsrestriktioner* och innefattar aspekter av *tid* (hur mycket, hur ofta och när) som hänger samman med *var* boendestödet kan komma att äga rum, vilket inverkar på *vad* som kan ske inom ramen för en boendestödsituation. Det finns också normer för vad som bör ske, utifrån arbetsuppgifternas art. Även syftet, formulerat i policies, biståndsbeslut och uppdragsangivelser har, i alla fall till viss del, inflytande över vad som sker. Det finns också normer för *hur* boendestöd skall gå till. Det gäller normer för delaktighet vilket innebär att boendestödjaren inte skall göra *åt*, utan principen är att allt skall ske *tillsammans med* den boende. Ytterligare en restriktion är att den lokala organisationen bestämmer *vem* som skall vara boendestödjare i förhållande till den boende. Sammantaget innebär detta en överordnad reglering av samspelet mellan boende och boendestödjare. Detta påverkar handlingsutrymmet i och tolkningen av boendestödsituationen och kan beskrivas som situationens *vidgningsutrymme*. I det följande presenteras några reflektioner kring detta tema.

Social vidgning

Den första reflektionen hänger samman med ”scenen” – tiden och platsen – för boendestöd samt med vad som sker i situationen.

Boendestödrelationen är en tidsbestämd och platsöverskridande relation. Att boendestödet är platsöverskridande och omfattar såväl hem som omgivning innebär att det har en möjlighet att vara både *geografiskt* och *socialt vidgande* med potentialen att *vidga det sociala samspelet mellan individen och hennes omvärld*. Platsöverskridandet kan ses i ljuset av livet på de totala institutionerna där vardagslivet framlevdes på en och samma plats under en och samma auktoritet. Detta platsbundna institutionsliv utgjorde tidigare boendalternativet för många människor med psykiska störningar (se kapitel 1 och Goffman 1973).

När vardagslivet utspelas inom den individorganiserade sfären skapas de sociala sammanhangen av vänner, familj, partners, deltagande i föreningar och grannskapskontakter. Inom den samhällsorganiserade sfären utgörs sammanhangen av dem som skapas tillsammans med boendestödjare, andra individriktade kontakter eller de kollektivt riktade verksamheterna. En fråga som inställer sig är: hur pass vidgande är det studerade boendestödet och hur vidgande kan det bli?

En inte ovanlig händelse i studien var att boendestödjaren agerade inkörsport till de samhällsorganiserade verksamheterna som ett sätt att ”bryta isole-ring” och vidga den boendes sociala liv. En innebörd av denna sociala expansion är att individen är fortsatt innesluten i en samhällsorganiserad struktur. Detta ”institutionella landskap” har inga tydliga yttre markörer utan ligger inbäddat i stadsbebyggelsen som fördolda ”stationer”. De samhällsorganiserade verksamheterna erbjuder delaktighet i ett socialt sammanhang – samt en möjlig utgångspunkt för att skapa kontakter som överskrider verksamhetens tidsmässiga och platsmässiga bundenhet. Men – de utgör också en social begränsning i den meningen att de bygger på ”social likhet” (se Gough & Bennsäter 2001 s 47) vilket, förutom gemenskap och acceptans, även kan innebära en psykiskt och socialt påfrestande miljö. Oavsett hur verksamheterna upplevs, blir det fråga om att inlemmas i de ”specialstrukturer” som skapats för människor med psykiska funktionshinder.

Hur förhåller sig då boendestöd till den individorganiserade sfären? I vissa relationer var det inte ovanligt att i samtalets form ge råd och stöd i förhållande till familjemedlemmar eller vänner och i enstaka fall gjordes något konkret som att besöka en släkting tillsammans. En *medvetenhet* om det informella nätverket runt individen och en *beredskap* från boendestödjarens sida att stödja individen skulle kunna främja komplicerade eller insomnade relationer att utvecklas eller möjligen avvecklas. För sociala sammanhang som olika typer av intressesammanslutningar som finns i lokalsamhället har boendestöd potential att ha ett liknande förhållningssätt som till de samhällsorganiserade verksamheterna. Kort sagt: *Den individorganiserade sfären har i högsta grad en potential att utvidgas med hjälp av boendestödjaren.*

När det gäller tidsaspekten vill jag åter anknyta till restriktionsbegreppen. De identifierade kapacitetsrestriktionerna (pengar ej inkluderade) är föränderliga i två bemärkelser. Det som är en omöjlighet eller en svårighet vid ett tillfälle, *kan* var möjligt vid ett annat. Så gott som alla svår genomförbara projekt som räknats upp inom ramen för att komma sig för, att våga och att handskas med, blir dessutom *genomförbara projekt i sällskap*. Vilket leder in på restriktionsbegreppet *kopplingsrestriktion*, det vill säga möjligheten till samordning mellan människor samt mellan människor och ting och andra resurser, vilket – för att ett projekt skall genomföras – kräver samtidig närvaro i tidrummet. Detta kan vara en fråga om förhandlingar, överenskommelser eller förpliktelser (Ellegård 1998) eller formaliserade beslut. När det gäller tillgång till samhällsorganiserat stöd som boendestöd är de mellanmänniska överenskommelserna för ett möte mellan parterna, starkt underordnade styrningsrestriktioner som beslut och policies om hur ofta och hur länge den boende skall ha boendestöd. Detta gäller även när, det vill säga vid vilken tidpunkt. Boendestöd i studien finns att tillgå på kontorstid, måndag till fredag, vid på förhand bestämda tidpunkter. De medverkandes kapacitetsrestriktioner kan vara oförutsägbara – ibland ”går det” och ibland inte. Ett

socialt stöd i vardagens oförutsägbara sammanhang borde även inbegripa tidsmässig flexibilitet i förhållande till *när* svårigheter uppstår.

Det är genom standardtiden som olika individers projekt kan samordnas; social interaktion är på det sättet tidrumsligt strukturerad. När det gäller boendestödsituationen reflekterar boendestödtiden *samhälleliga normer för samtidighet* (se Bech-Jørgensen 1994). *Boendestödjaren för med sig en samhällsorganiserad tidsordning för socialt stöd (inklusive social samvaro) in i den psykiskt funktionshindrades vardagsliv som avspeglar en idé om socialt stöd till psykiskt funktionshindrade*. Sammanfattningsvis har studien visat att den sammanlagda tid som parterna har tillsammans vid varje tillfälle är av avgörande betydelse för handlingsutrymmet, för *vilket stöd* som kommer till stånd. Med alltför strama tidsangivelser undergrävs och sönderhackas ett gemensamt skapande av vardagens rutiner, ritualer och av socialt umgänge, av erfarenheter och handlingsmönster. *Genom utökad tid vidgas arenan för sociala erfarenheter*. Att inte våga och att inte kunna, två vanliga hinder i de psykiskt funktionshindrades vardagsliv, trotsas i boendestödjarens sällskap. Genom nya erfarenheter kan gamla erfarenheter omformuleras och självbilden utmanas. Om den stipulerade tiden blir längre så förändras också själva potentialen för förändring. För att boendestöd skall bli ett *vidgande socialt stöd* bör ”innehållet” vara tongivande och den tidsmässiga anpassningen ske därefter. Ett synsätt som präglas av ett vardagligt sätt att betrakta tid snarare än standardtid.

Sällskapets (o-)tillåtna innebörd?

När det gäller vad som förmedlas i en boendestödsituation vill jag ytterligare diskutera sällskapets innebörd och då specifikt det som har med socialt umgänge att göra.

Socialt umgänge (eng: social companionship) är ett begrepp som dyker upp inom forskningsområdet socialt stöd som en kritik mot ett alltför kategoriskt funktionellt tänkande vilket, menar man, har inneburit att andra aspekter som också har betydelse för välbefinnandet, inte räknas (Rook 1987). Rook gör även en poäng av en begreppslig distinktion mellan socialt umgänge och socialt stöd. Umgänge, enligt Rook, innebär att dela upplevelser och att ha trevligt tillsammans *utan annat syfte än just detta*. Socialt stöd däremot, menar Rook, är mellanmänsklig interaktion inriktad på att lösa eller lindra problem. Till skillnad från interaktion som har en specifik målsättning, finns umgänge till för ”dess egen skull”. Betydelsen av socialt umgänge blir än mer väsentlig om man betänker att välbefinnande är mer än frånvaron av patologi (ibid).

Rooks resonemang kan överföras till uppdelningen mellan social kontakt-person och boendestödjare. Några av de medverkande hade via socialtjänsten en sådan person att ha ”som kompis”, att göra trevliga saker tillsammans med – något som också tycktes fungera mycket bra. Det är dock något pro-

blematiskt med uppdelningen stöd – socialt umgänge. Till skillnad från Rokks resonemang som särskiljer socialt umgänge från socialt stöd är det svårt att separera det sociala umgänget från socialt stöd i en boendestödsituation.

Som framkommit tidigare hade personer med ringa sociala kontakter två sorters boendestöd; boendestöd med inriktning mot lösning och lindring av problem och boendestöd där även det sociala umgänget hade utrymme. I själva verket är det i avgörande utsträckning en tidsfråga – huruvida ”det trevliga” hinns med. Med tanke på den strama tidsregleringen oavsett social situation, är det befogat att ställa sig frågan om betydelsen av livsaspekter som att även ha roligt och trevligt är något som underskattas när det gäller stöd till människor med psykiska funktionshinder. Och att det därmed är en undervärderad faktor när det gäller välbefinnande och psykisk hälsa (se Davidson et al 2001). Det tycks rimligt att det sociala umgänget skulle uppgraderas som ”stödför” och inkluderas i det sociala stöd i vardagens sammanhang, som boendestöd faktiskt är – utan att ställas mot ett annat alternativ med helt andra förutsättningar. Social kontaktperson är inte alla psykiskt funktionshindrade med boendestöd förunnat. En person i undersökningen väntade i månader på att få en kontaktperson och hade vid datainsamlingens slut ännu inte fått någon – socialtjänsten är beroende av att hitta personer som är intresserade av sådana uppdrag.

Socialt umgänge som en form av socialt stöd hänger samman med ensamhet. Vad går det då att göra åt den ensamhet som de medverkande erfar – med tanke på att forskningen har visat att psykisk hälsa kan relateras till sociala nätverk och socialt stöd? (Se exempelvis Kawachi & Berkman 2001). För att återvända till begreppet emotionell ensamhet: är det möjligt att tillskapa ”nära relationer”? Detta kräver ju ömsesidig emotionell närhet mellan två individer, något som knappast går att planera eller schemalägga inom ramen för exempelvis kommunal verksamhet. Det är sådant som *händer* mellan två människor. Å andra sidan händer inte saker och ting i ett tidrumsligt vakuum. *Förutsättningarna för att detta skall inträffa – är strukturellt påverkbara*. Dels handlar det om tid och dels om idén om vad som är samhällsorganiserat socialt stöd. Annan slags ensamhet, den sociala, är enklare att råda bot på. Avsaknad av sällskap, ensamhet i förhållande till andras upptagenhet, ensamhet i hemmet och situationsbetingad ensamhet är samtliga aspekter av ensamhet som står i direkt relation till samhällsorganiserat stöd för psykiskt funktionshindrade personer och till dimensionerna tid och plats, det vill säga samtidig närvaro i tidrummet. Detta är faktorer som sammanhänger med socialpolitiska och administrativa beslut och som i högsta grad är strukturellt betingade.

Vardagens oförutsägbarhet

Att boendestöd utspelar sig i vardagens sammanhang inverkar på vad som är möjligt och eftersträvansvärt att försöka formulera i ett boendestöduppdrag.

Denna tredje reflektion gäller det uttalade, officiella syftet med boendestöd. Om man ser till allt som sker i en boendestödsituation, tycks det orimligt att noggrant försöka precisera vad som skall ske. I den begränsade dokumentation av de formulerade uppdragen som jag tagit del av fanns både exakta angivelser och mer övergripande formuleringar om vad boendestödet skulle syfta till, från formuleringar som att ”fika en halvtimme” till att ”bryta isole-ring”. Faktum är dock att det uppstår händelsekedjor i varje boendestödsituation som kan hänföras till vardagens oförutsägbarhet; det går inte att på förhand ange vad som skall ske i en boendestödsituation. Att försöka schablonisera och reglera händelseförloppet när dörren öppnas för en boendestödjare är så gott som dömt att misslyckas. Överfört till socialtjänstens biståndsbeslut motsäger detta en strävan efter exakta angivelser om vad insatsen boendestöd skall innehålla (se även Andersson 2005). Å andra sidan finns det också en rättssäkerhetsaspekt i detta. Ett beslut om boendestöd, menar Asplund (2008), bör vara så preciserat som möjligt så den enskilde vet vad man har rätt att förvänta sig och vad man faktiskt samtyckt till. Samtidigt, menar Asplund, är det en avvägningsfråga då verksamheten också måste präglas av flexibilitet. Detaljreglering av boendestöd har även diskuterats i ljuset av ett återhämtningsperspektiv. I en utvärdering av ”boendestödplaner” ställs frågan om det kan vara av godo att detaljplanera boendestödsinsatsen när resultat från återhämtningsforskning visar att det kan vara gynnsamt för återhämtningen om de professionella *frångår* det reglerade och planerade (Ingemarson et al 2006).

Det finns utan tvivel ett dilemma här. Det händer saker i människors vardagsliv oavsett vad som står i ett beslut. Det innebär att boendestöd i den sociala praktiken får en ”dold agenda” som inte har sin korrekta motsvarighet i den administrativa besluts- och uppföljningsprocessen. Boendestöd på ”papper” blir en sak och boendestöd i ”verkligheten” något annat. Den flexibilitet som boendestödsituationen kräver riskerar att motsvaras av rigiditet i skrift. Denna diskrepans kan inte heller betraktas som särskilt rättssäker. Dessutom begränsar det uppfattningen om vad boendestöd är för slags stöd. Det finns också en risk att boendestödjaren blir ”låst” av det formulerade uppdraget och inte kan se till vad den boende önskar och behöver. I det empiriska materialet finns exempel på att det formulerade beslutet begränsar boendestödjaren och hindrar honom eller henne från att genomföra en efterfrågad (och för boendestödsammanhanget rimlig) handling.

Om hur boendestöd går till – delaktigheten

I ett socialt samspel som kännetecknas av en strävan efter ömsesidighet och positionsbyten – såsom samspelet i en boendestödsituation – kan vardagens aktiviteter och projekt, dess göromål och samtal (åter)uppstå inom ramen för vardagens bakgrundsförväntningar. Genom boendestödjarens närvaro i vardagens verksamhet blir den boendes erfarenheter till delade erfarenheter (och

tvärtom); den samtidiga närvaron ger en möjlighet att inte bara formulera sin vardag utan även att leva sin vardag – och i förlängningen kanske (åter)erövra sin vardag.

En aspekt av hur boendestöd ”går till” rör *den boendes deltagande* i boendestödsituationen. I studien (och formulerat i Stockholms stads riktlinjer) är den bärande principen ”att göra tillsammans”; den boende förväntas ta aktiv del i det arbete som skall göras. Detta kan också uttryckas som att boendestöd inte utförs villkorslöst utan den boende får hjälp av boendestödjaren mot en viss motprestation där den boende förväntas att delta rent *fysiskt* (se Gough & Bennisäter 2001).

Det finns tydliga förväntningar på den boendes aktiva deltagande i en boendestödsituation; det blir inget boendestöd om man inte är hemma. Men, som Gough & Bennisäter (2001) också påpekar, kan delaktighet betraktas som en *process* med *olika grad av deltagande*. Själva medgivandet till att ta emot en boendestödare innebär en form av delaktighet, liksom deltagandet i överläggningarna om vad som skall göras, oavsett vem som utför göromålen.

Delaktigheten bör ses i ljuset av att boendestöd är en långvarig, ofta mångårig insats. Boendestöd riskerar, genom förväntningarna på den boendes fysiska deltagande, att bli statiskt och oflexibelt. Det tycks rimligt att boendestödjaren – utan att ”göra fel” – kan vara den som rent fysiskt uträttar saker utifrån den situation som råder vid varje tillfälle. Att ha ett enda tillåtet förhållningssätt innebär att boendestödjaren och den boende blir låsta i ett handlingsmönster som kanske inte alltid är det som är mest stödjande. En vidare definition av delaktighet skapar en variation som bättre motsvarar det faktum att de psykiska kapacitetsrestriktionerna kan vara både långvariga och fluktuerande.

Om relationen

Tidigare talades om social vidgning i förhållande till andra sammanhang men man får inte glömma att boendestödrelationen är en social erfarenhet *i sig*. Och att denna erfarenhet är ytterst olikartad beroende på vilken relation som utvecklas mellan boende och boendestödare. Liksom det uppstår oförutsägbara händelseförlopp uppstår oförutsägbara relationer. *Studien visar att relationen är en avgörande faktor för huruvida de handlingar som äger rum uppfattas som stödjande eller ej*. Detta resultat stöds av annan forskning som visar att det sociala klimatet i en relation är avgörande för huruvida en handling med intentionen att vara stödjande också upplevs som stödjande (Hinson Langford et al 1997). Stödjande handlingar som sker inom en exempelvis konfliktfylld eller ambivalent relation kan leda till känslor av ambivalens och skuld hos ”mottagaren” och istället för att öka välbefinnande skapa ångest och stress. Betydelsen av stödjande handlingar reduceras eller kompliceras genom närvaron av en konflikt i en specifik relation (Sarason et al 1994). Det sociala klimatets betydelse i en boendestödrelation tangerar även vad

som framkommit inom återhämtningsforskningen när det gäller de professionellas roll i detta avseende. Där konstateras att professionella som brydde sig om individen på ett genuint sätt och som förmedlade till individen att hon var accepterad, respekterad, positivt värderad och efterfrågad, hade betydelse för återhämtningsprocessen (Topor et al 2006).

För att boendestöd skall upplevas stödjande (vänskaps- eller funktionell relation) skall det sociala klimatet präglas av ett intresse för individens individualitet, av omtanke och integritet. I studien finns också exempel på otillfredsställande relationer där de boende upplevde bristande stöd. *En* konsekvens av relationens betydelse är önskvärdheten i att på ett okomplicerat sätt kunna byta boendestödjare, få möjlighet att skapa en ny relation och därmed förändra förutsättningarna för boendestödet. Då tillåts den psykiskt funktionshindrade att vara social aktör även i förhållande till personer inom den samhällsorganiserade sfären i nätverket. (Det faktum att man i den här studien för det mesta är två boendestödjare per individ, stärker för övrigt möjligheten att skapa tillfredsställande och även olika relationer.)

En annan aspekt av relationens betydelse är att boendestödjarna kan vara de enda människor som den boende regelbundet träffar och talar med (utöver grannskapskontakter). Människan har, enligt Bowlbys (1969/1982) teorier om anknytning, ett universellt mänskligt behov att skapa nära känslomässiga band. Eller som en av de medverkande säger: ”Jag måste ju ha några människor i mitt liv som jag kan lita på.” Ur detta perspektiv är det givetvis avgörande vilken relation som skapas med boendestödjaren men det finns en annan aspekt som jag vill lyfta fram här. Det finns ett uttalat syfte att boendestöd skall leda till oberoendet av detsamma (se exempelvis Stockholms stads riktlinjer).

Här finns ett dilemma med tanke på att boendestöd *också* måste förmodas kunna bli ett livslångt stöd. Om boendestödet är ett flexibelt stöd kan det vara ett närvarande stöd såväl när livet och hälsan fluktuerar som när det råder ”stiltje”. Detta inte bara sett ur görandets perspektiv, hur man klarar av att hantera vardagens praktiska sidor, utan även ur det sociala umgängets perspektiv.

Att en människa får stöd i det dagliga livet med både sociala och tekniska färdigheter, med målsättningen ökad självständighet, kan ju tyckas som en god och riktig tanke. Men – ökad autonomi i förhållande till andra människor och ökad självständighet i hanteringen av vardagslivets praktiska sidor är, som jag ser det, två olika saker. Det kan finnas en risk att den sociala självständigheten betonas i alltför hög grad när det gäller människor som till avgörande del är avhängiga samhällsorganiserade kontakter för sitt sociala liv. Betydelsefulla relationer består alltid av ett visst mått av beroende. Om viktiga sociala relationer bygger på strävan efter autonomi upplöses själva grunden för relationen (se även Andersson 1998).

Boendestöd och vardagens sammanhang

Att boendestöd är en platsöverskridande samhällsorganiserad kontakt skapar specifika förhållanden, jämfört med platsbestämda. De platsbestämda karaktäriseras av att de inväntar sin besökare på en särskild plats, medan en boendestödjare snarare blir den som är besökaren när mötet äger rum i den boendes hem. När mötet sker på andra platser blir boendestödjaren snarast ett sällskap. Relationen boende – boendestödjare påminner på så sätt om en informell relation. När det gäller forskning om socialt stöd kan man konstatera att trots att boendestödjare tillhör de professionellas skara, finns en tydlig parallell mellan forskningsrön som framsprungit ur studier inom den informella nätverkssektorn och de som kommer fram i en studie om den samhällsorganiserade kontakten boendestöd. Den sammanbindande länken är *vardagens sammanhang*. Vardagslivet har inte utgjort någon självklar utgångspunkt när det gäller forskning om socialt stöd. Barnes & Duck (1994) har dock uppmärksammat vardagens interaktion för att studera socialt stöd: “[W]e believe everyday discourse helps to construct and embody personal relationships as dynamic structures within which social support functions.” (Ibid s 176). Det är i vardagens sammanhang och framför allt i det vardagliga pratandet som de stödjande mekanismerna står att finna, menar Barnes & Duck. Vidare att ”vardagsstöd” utgör en grundval för de specifika former av stöd som kan anses behövas i krisrelaterade situationer. Det som hos Barnes & Ducks beskrivs som en problemfylld situation, utgör dock ofta normalvardagen för de personer som har boendestöd.

Barnes & Duck (1994) urskiljer och betonar vardagens språkliga kommunikation. I den här studien är det *sammanlänkningen av olika kommunikationssätt* som är karaktäristiskt för boendestöd. Det är dock intressant att notera att trots att Barnes & Duck (1994) utgår från informella relationer återfinns flera av vardagskonversationens stödjande mekanismer i en boendestödsituation.⁹² Boendestödjaren innebär ett återkommande sällskap där samvaron fluktuerar mellan vardagens ”trivialiteter” och kristillstånd och kan jämföras med den betydelse som Barnes & Duck tillmäter vardagsdiskursen inom ramen för informella relationer. Jag ser detta som en väsentlig iakttagelse. Boendestödjaren har en unik möjlighet, genom att vara en platsöverskridande kontakt, att vara ett socialt stöd ”där det händer” och i bästa fall också ”när det händer”. Detta borde tillmäta boendestödjarna som yrkesgrupp en betydelsefull roll i det ”samhällsorganiserade nätverket” runt varje individ.

⁹² Det gäller framför allt innebörden i uttrycken *ventilering*, *distraktion* och ”*detection*” (upptäckt av förändrat kommunikationsmönster) vilket kan jämföras, om än inte likställas, med ”*skydd*”.

Några tankar om vad studien bidragit med

Vardagsliv och boendestöd som struktur och erfarenhet och studiens placering

Vardagslivet har här studerats som både struktur och erfarenhet där den tidsgeografiska metoden, dess betraktelsesätt och begrepp, lagt grunden till strukturen och det interaktionistiska perspektivet bidragit till förståelse av individens erfarenheter, skapade i samspelet mellan individer och mellan individ och omgivning. Det tidsgeografiska synsättet har också synliggjort de restriktioner som är förenade med individens handlingsmöjligheter och boendestödets kapacitet som socialt stöd. Poängen med att involvera struktur i vardagslivsforskning är att detta också belyser *villkoren* för vardagslivet (se Eliasson-Lappalainen & Szebehely 2008). I den här studien lyfts särskilt de villkor fram som hänger samman med samhällsorganiserat stöd. Genom att se boendestöd som *en del av vardagslivet*, som en del av vardagens erfarenheter och villkor, kan förståelsen och kunskapen vidgas för såväl psykiskt funktionshinder som vardagsliv som det samhällsorganiserade stödet.

I tidigare studier har boendestöd främst studerats ”som erfarenhet” utifrån aspekter som stödets innehåll och relationens betydelse (Gough och Bennisäter 2001; Rask 2007). I den här studien har boendestöd, förutom att även inkludera strukturella aspekter, också kommit att handla om dess *placering*. Dels har boendestöd placerats i ett *sammanhang* – som en del av den enskilda individens vardagsliv och sociala nätverk. Detta har möjliggjort att studera boendestödsituationen och vad som är specifikt för denna situation, *samtidigt* som det skapat möjlighet att göra iakttagelser av förhållandet *mellan* det vardagsliv som skapas i boendestödsituationen och det vardagsliv som existerar utanför. Dels har boendestöd placerats inom ett forskningsområde – nätverks- och stödforskning. Genom att definiera boendestöd som en tänkbar form av socialt stöd, placeras boendestöd i en forskningstradition vars huvudbudskap är att sociala nätverk och socialt stöd har avgörande betydelse för välbefinnande och psykisk hälsa.

Den psykiskt funktionshinderade som social aktör och socialt subjekt inbegriper en social begreppsbildning.

I avhandlingens inledning stod att läsa: ”Denna avhandling tar sin utgångspunkt i den psykiskt funktionshinderade människan som social varelse.” Detta synsätt har inverkat på såväl datainsamling som teorival och analys.

Det är de psykiskt funktionshinderade, de boende, som utgör avhandlingens sociala subjekt. Att vända sig till dem som ”*tar emot*” boendestöd och inte till dem som ”*ger*” stöd är ett val av perspektiv. Detta perspektivval visade sig fungera väl när det gällde datainsamlingen, trots att det fanns tillfällena av kommunikationshinder.

Min ”forskande blick” hade redan från början, under observationer och intervjuer ett ”socialt raster”; jag såg social interaktion, sociala initiativ, social kompetens. Jag såg också sociala komplikationer, sociala svårigheter och social misär. Jag såg inga diagnoser, inga journaler eller behandlingsplaner. Jag såg en vardag i ensamhet och en vardag med socialt umgänge. Jag såg boendestöd som ett socialt stöd i vardagens sammanhang; jag såg socialt arbete. Men hur beskriva det jag såg? Var finns språket?

Språket hittade jag inom den interaktionistiska teoribildningen och inom den gren av kulturgeografin som kallas tidsgeografi. Med begrepp som social responsivitet och konkret och abstrakt socialitet kunde vardagslivet, och då främst den del av vardagen som inbegriper boendestöd, kläs i en språkdräkt som motsvarade vad jag såg. Med tidsgeografiska begrepp och figurer kunde strukturer och restriktioner synliggöras som på olika nivåer kringgärdade och inverkade på de boendes vardagsliv och det stöd de fick.

Den teoretiska utgångspunkten är att människans intersubjektivitet, individens samspel med den sociala och materiella omgivningen, är betydelsebärande för handlingsutrymme och självbild. Och att detta även inbegriper människor med psykiska funktionshinder. Det är i samspelet med andra människor, inom ramen för de sociala och materiella villkoren, som vi formar vår bild av oss själva och som andra formar sina bilder av oss. I samspel med andra, som sociala aktörer, skapas förutsättningar för att vardagens svårigheter och begränsningar kan hanteras med andra handlingsmönster och strategier. Med Asplunds tes om att människan har en benägenhet att vara socialt responsiv, finns en teoretisk grund för det sociala samspelets genomslag, även när det gäller samspel med människor med psykiska störningar. Med hjälp av Asplunds begrepp konkret och abstrakt socialitet kan olika förhållningssätt visavi den psykiskt funktionshindrede urskiljas och betydelsen av dessa studeras.

Ytterligare ett begrepp som visat sig användbart är kapacitetsrestriktioner. Det inbegriper inte bara psykiska utan även fysiska och materiella restriktioner samt kan sammankopplas med samhällliga styrningsrestriktioner och de begränsningar som utgörs av tid och rum. Graden eller arten av kapacitetsrestriktioner kan även ses i relation till den sociala och materiella omgivningen; de kan exempelvis upphöra eller mildras tillsammans med en boendestödjare. Det är ett relationellt begrepp. Kapacitetsrestriktioner är vidare ett avstigmatiserande begrepp. Det är något vi alla är ”drabbade” av, om än i olika utsträckning.

Avslutningsvis: Studien har visat att psykiskt funktionshindrede personer kan betraktas som *sociala aktörer* i såväl enskilda sociala situationer som boendestödsituationen som i den nätverksskapande processen. Det senare gäller dock gentemot den individorganiserade sfären. I förhållande till den samhällsorganiserade sfären har de medverkande små möjligheter att agera i förhållande till *vem* eller *vilka* personer som skall komma att ingå i nätverket liksom i förhållande till tidsaspekter som *när*, *hur ofta* och *hur länge*. En

följd av detta är att psykiskt funktionshindrades vardagsvillkor – om än i varierande utsträckning – blir avhängiga de samhällsorganiserade projektens restriktioner. Därigenom blir också de psykiskt funktionshindrade ”socialt utsatta” i förhållande till samhällets stödjande strukturer.

Framtida forskning

Ett område som skulle vara intressant att utforska vidare är de nätverksmönster och vardagslivstyper som identifierats i studien. Den här studien är begränsad bland annat när det gäller de medverkandes ålder, etnicitet, socioekonomiska förhållanden och att vardagslivet utspelas i förortsmiljö. Med en mer varierad population skulle dessa mönster kunna revideras och i förlängningen kanske utvecklas till gagn för socialtjänsten att införliva kunskap om sociala förhållanden när det gäller beslut om boendestöd.

En annan idé är att genomföra en kontrollerad studie av boendestöd där exempelvis betydelsen av tid undersöks. Tid har, som framkommit i studien, en avgörande betydelse för vilket stöd som kommer till stånd.

Fortsatt forskning skulle också kunna inbegripa en utveckling av relationstemat och relationens betydelse i boendestödsammanhang. Detta skulle med fördel genomföras med samma typ av kunskapsinhämtning som i den här studien, det vill säga en kvalitativt upplagd studie.

Slutligen inspirerar de teman om vardagens olika aspekter som redovisades i del II till fortsatt forskning om psykiskt funktionshindrades vardagsliv och vardagsvillkor.

Summary

Background, aim and main questions

In the past decades there has been a change concerning the living conditions for people with psychiatric disabilities. Total institutions are no longer dominating the scene and the disabled are to a great extent living in the community with different types of supported housing to manage their daily life. One kind of supported housing is independent living with community-based social support.

The aim of the study is to investigate how people with psychiatric disabilities, living in independent housing with community-based social support, manage their daily life. Special attention is paid to the characteristics and meaning of community-based social support. The following main questions are addressed:

- How is everyday life organized and how is that reflected in everyday life experience?
- How can the difficulties and constraints of everyday life be understood?
- What are the characteristics and meaning of community-based social support?
- What is the meaning of community-based support in relation to how everyday life is organized?

It is the interpersonal social conditions that are the main target of the study, addressed as social networks and social support. However, everyday life conditions are dependent on social as well as physical and material circumstances. Although the social conditions are emphasized in the study they are not looked upon as isolated dimensions but as part of everyday life circumstances. The everyday life perspective offers, as well, an opportunity to reveal the structures within which everyday life take place.

Methods

Through participating observational studies, interviews and time-geographic diaries, material have been gathered about the everyday life of seventeen men and women living in a suburban area in Stockholm. To get in contact

with potential participants, a unit of community-based social support, consisting of seven “social workers” (the term in Swedish is “boendestödjare” – “supporters of housing”) was engaged. Effort was made to get a variation of gender, age, social situation, daily activity, frequency of support and type of psychiatric problems. The final population consisted of eight women and nine men between 29 and 61 years old, characterized with the requested differences.

The first step in the study consisted of participant observations of the *situation*, that is when community-based support was “performed”. The situation mostly took place in the homes of the participants but in the surroundings as well. The purpose was to capture what actually happens during the interaction between the disabled and the professional person. 62 observations were made.

Observations can not capture intentions, thoughts and reflections. In addition, interviews were conducted, focusing on different aspects of community-based support, social networks and social support. Furthermore, time-geographic diaries were used to collect information about how everyday life “was lived”. Time-geographic diaries offer an opportunity to simultaneously study geographic, social and activity-related dimensions of everyday life, as they progress over time.

Theoretical framework

The analytical framework in the thesis consists of time-geography and perspectives derived from theories of social interaction, mainly represented by Asplund (furthermore Mead, Schutz, Berger & Luckmann and Garfinkel were used as well). Theories of social interaction emphasize “the becoming” of the social individual and how meaning is created within the social interaction with others. Furthermore it highlights connectedness between social interaction and self-image. Also Burke and his theory of drama were utilized as an overall framework.

A core message in time-geography is to reveal the limits of human action created by the restriction of time and space; all populations (humans, animals, artefacts etc.) use time and space during their existence. The trajectory of each individual is constrained by time-space restrictions (one can not be at two places at once and one can not be divided). Restrictions of time-space and the time-geographic concepts “restrictions of capacity” and “restrictions of authority” were used to investigate and reveal the actual space of action in everyday life. The structures of everyday life was analysed using the term “project”, a central concept in time-geography.

Results and conclusions

The two main areas of the thesis are everyday life and community-based social support, referred to here (and in the thesis) as part II and part III.

Part II

The time-geographic concepts “community-organized projects” and “individual-organized projects” were utilized to investigate the structures of everyday life, resulting in four substructures. Community-organized projects correspond to psychiatry-related domains of everyday life (professional support, treatment, activities and so on) whereas individual-organized projects correspond to everyday life context outside those domains. Through this conceptual distinction, it is possible to reveal how everyday life is organized and its impact on the daily living. The organization of everyday life is undoubtedly connected to social networks and the origins of social contacts.

Four types of everyday life and four patterns of networks connected to the different substructures were identified, showing great variations. The four categories are referred to as: everyday life – a *lonely project*, a *community-based project*, a *social and a lonely project* and, finally, a *social and a community-based project*. The four categories can be divided in two groups concerning social networks. The two first categories sustain only community-based social contacts whereas the latter include informal relationships.

Furthermore six themes have been developed, which further widen the different aspects of everyday life experience:

1) *The network shaping process*. This theme shows that people with psychiatric disabilities can be regarded as social actors when it comes to network expansion as well as network reduction.

2) *Availability of social support* connected to network composition. How everyday life is organized has an impact on availability of social support. Although participants with informal networks have access to different types of support to a greater extent (especially emotional), networks with community-based contacts can offer emotional support as well as practical support. However, community-based social contacts are heavily restricted in time.

3) *“Weak ties” in the community*. Shopkeepers, neighbours, hairdressers, and so on, can provide emotional and material resources as well as a fundamental confirmation of existence.

4) *Community-based activities*. Participation in organized daily activities offers social companionship, affordable meals and provides “something to do” – but – also a surrounding with psychiatric and social problems, contributing to stress and anxiety. When social life is dependent on these organizations (everyday life – a community-based project) it shows a great vulnerability towards political and administrative decisions of change, for example cut-downs in opening hours.

5) *Loneliness*. This theme can be described in terms of loss of “close” relationships as well as loss of companionship. It can also be related to loneliness at home and situational loneliness.

6) *The difficulties and constraints of everyday life*, finally, can be concluded in terms of “to get going” “to dare”, “to know and to deal with”, “to communicate”, to “concentrate”, “to sleep” and “to be able to afford”.

Part III

Burke puts the question: “What is involved when we say what people are doing and why they are doing it?” His answer consists of five elements: “act” (what took place), “scene” (in what situation, where, and when) agent (what persons are involved) agency (what means are used) and the purpose. These five elements are all necessary to tell a story or to describe a situation – here used to investigate the situation of community-based support. The five elements are intimately interconnected; if one changes, so will the rest of them and so will the situation as a whole. The situation of community-based support, from now on referred to as the *situation*, is further circumscribed by restrictions.

Scene

The situation takes place in the settings of everyday life; at home, in the subway, at the store, at a café and so on, and the professional supporter hereby gets *knowledge of the persons’* difficulties expressed in daily life *as well as* non-problematic areas of life such as interests, tastes, kind of humour, favourite food etc.

The physical and material surroundings are incorporated in the situation, playing an important part of the social interaction between the professional and the disabled person and the course of events. Things happens in everyday life that are not planned (a telephone call demands emergent action, a broken faucet in the kitchen demands reparation, an unpleasant letter needs to be dealt with, and so on). Social support in everyday life settings can not be planned ahead in detail. Neither can the formal decisions be written in detail if they are to correspond to the actual support.

The length of the situation (time) is essential for what can actually take place. This is a fundamental time-geographic statement. Extension in supportive time increases the possible space of action and interaction where restrictions of capacity are reduced. Community-based social support is a time-space question.

Act and purpose

The characteristics and the meaning of community-based support can be concluded as: “The doing”, “the talking” and “the being with” in a reciprocal type of relationship, indicated by change in positions. Further the situation

conveys messages beyond the practical and concrete: solution of and relieving problems, social companionship and messages such as security and protection.

Agency

The situation of community-based social support is a situation of social interaction; it is through interaction that support is provided. This is the main mean for mediating support.

Agents

The relationship is of great importance for intended supportive actions to be experienced as supportive. The *social climate* in a supportive relationship should be characterized by the understanding of “the individuality of the individual”, care and concern and integrity.

Three different kinds of relationships have emerged from the material: The friendship-like, the functional and the unsatisfied relationship.

A main result of the study is the great variations noticed in the everyday life of people with psychiatric disabilities, living in independent housing with community-based support. When connected to community-based social support, these differences should be taken into consideration since they have an impact on the meaning of the support. Community-based support show similar importance regardless of the type of everyday life when it comes to solution of problems *and* different importance when it comes to aspects of support such as social companionship. As a result, community-based support would be more supportive if including social differences when planning for and performing the act of social support.

The situation of community-based support is circumscribed by restrictions regarding time (and therefore) space (and therefore) the action – what can actually take place, how it is done and with whom. These “restrictions of authority” has a great impact on the act of support. It means an overall regulation of the situation and the interaction between the disabled person and the professional and affects the *space of expansion of experiences*. By paying attention to restrictions in the situation, the *potentials* of the situation are revealed and as a consequence – the potentials of social support.

Referenser

- Ahrne, G. (1981) *Vardagsverklighet och struktur*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Allport, F.H. (1924) *Social psychology*. Boston.
- Andersson, G. (1997) *En gruppbostad blir till – dokumentation av psykiatrireformen, delrapport I*. Hägersten och Liljeholmens stadsdelsförvaltningar, Stockholms stad.
- Andersson, G. (1998) *En gruppbostad – första året. Dokumentation av psykiatrireformen, delrapport II*. Hägersten och Liljeholmens stadsdelsförvaltningar, Stockholms stad.
- Andersson, G. (2000) *Att vara klient. En intervjustudie bland personer som har försörjningsstöd*. Hägerstens stadsdelsförvaltning, Stockholms stad.
- Andersson, G. (2004) Den psykiska störningens kroppsliga uttryck: modeller och idéer. I: Jeppsson Grassman E. & Olin Lauritzen S. (red) *Normalitet och avvikelser. Samhällsvetenskapliga perspektiv på kropp, sjukdom och funktionshinder*. Forskningsrapporter från Pedagogiska institutionen, nr 72. Stockholms universitet.
- Andersson, G. (2005) Att bo eller att ha ett hem – människor med svåra psykiska problem och boendefrågan. I: Sundgren M. & Topor A. (red) *Social psykiatri*. Stockholm: Bonnier Utbildning.
- Andersson, G. (2007) *Uppföljning av Kravatten – en verksamhet för unga vuxna med psykisk ohälsa*. Hägersten och Liljeholmens stadsdelsförvaltning, Stockholms stad.
- Andersson, G. (2008) *En brukaruppföljning av den socialpsykiatriska verksamheten ToRa*. Hägersten och Liljeholmens stadsdelsförvaltning, Stockholms stad.
- Antonucci, T.C. & Jackson J.S. (1990) The Role of Reciprocity in Social Support. I: Sarason B.R., Sarason I.G & Pierce G.R. (1990) *Social Support: An interactional View*. New York: John Wiley & Sons.
- Asplund, J. (1980) *Socialpsykologiska studier*. Stockholm: Almqvist & Wiksell Förlag AB.
- Asplund, J. (1983) *Tid, rum, individ och kollektiv*. Stockholm: Liber.
- Asplund, J. (1987a) *Det sociala livets elementära former*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Asplund, J. (1987b) *Om hälsningsceremonier, mikromakt och asocial pratsamhet*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Asplund, K. (2008) *Villkor i boende och boendestöd ur ett rättsligt perspektiv*. Delrapport 15. Boendeprojektet, Växjö universitet.
- Astvik, W. & Aronsson, G. (2002) *Specialister eller generalister? Arbetsvillkor och omsorgskvalitet i hemtjänst och boendestödverksamhet*. Arbete och hälsa. Vetenskaplig skriftserie. Nr. 2002:2, Arbetslivsinstitutet.
- Baars, H.M. & Kaplan, C.D. (1996) *Manual för Maastricht Social Network Analysis*. Social Psychiatric Epidemiology Section. Departement of Psychiatrie and Neuropsychology, University Maastricht.

- Barnes, M.K. & Duck, S. (1994). Everyday Communicative Contexts for Social Support. I: Burleson B.R., Albrecht T.K. & Sarason I.G. (red) *Communication of Social Support. Messages, Interactions, Relationships, and Community*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Barrera M., Sandler I.N. & Ramsay, T.B (1981). Preliminary Development of a Scale of Social Support: Studies on College Students. *American Journal of Community Psychology*, 9, 4, 435-447.
- Bech-Jørgensen, B. (1994) *Når hver dag bliver hverdag*. Avhandling. Köpenhamn: Akademisk Forlag.
- Becker, T., Albert M., Angermeyer, M.C. & Thornicroft, G. (1997) Social networks and service utilisation in patients with severe mental illness. *Epidemiologia e Psichiatria Sociale*, 6, 1, 113-125.
- Bengtsson-Tops, A. (2001) *Severely mentally ill individuals living in the community. Needs for care, quality of life and social network*. Department of Clinical Neuroscience. Division of Psychiatry, Lunds Universitet.
- Berger, P.L. & Luckmann, T. (1966/2003) *Kunskapssociologi – Hur individen uppfattar och formar sin sociala verklighet*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Bergh, A. (1996) Vad döljs bakom ”hemlighetens vind”. I: Gaunt, D. & Lantz, G. (red) *Hemmet i vården – Vården i hemmet*. Stockholm: Liber.
- Berkman, L.F. & Glass, T. (2000). Social Integration, Social Networks, Social Support, and Health. I: Berkman L.F. & Kawachi I. (red) *Social Epidemiology*. Oxford: University press.
- Berner, B. (1989) *Kunskapens vägar. Teknik och lärande i skola och arbetsliv*. Lund: Studentlitteratur.
- Blid, M. (2006) Boende och stöd – En nationell inventering av kommunernas boendeinsatser för utsatta grupper. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 13, 4, 291-311.
- Bloor, M. (1997) Techniques of Validation in Qualitative Research: a Critical Commentary. I: Miller G. & Dingwall R. (red) *Context & Method in Qualitative Research*. London: Sage Publications.
- Blumer, H. (1954) What is Wrong with Social Theory? *American Sociological Review*, 18, 3-10.
- Bogdan, R. & Taylor, S. (1975) *Introduction to qualitative research methods: a phenomenological approach to the sciences*. New York: John Wiley & Sons.
- Bowlby, J. (1969/1982) *Attachment* Vol 1. New York: Basic Books.
- Bracken, R. (2005) *Socialpsykiatrin i tider av förvandling. Brukare och personal berättar*. FoU-Södertörn, Skriftserie nr 49/05.
- Brea, P. (2005) *Disordered Minds, Disrupted Relationships? Serious Mental Illness and Social Network Instability*. Conference paper. Society for the Study of Social Problems, Philadelphia, Pennsylvania.
- Broadhead, W.E., Kaplan, B.H., Sherman, A.J., Wagner, E.H., Schoenbach, V.J., Grimson, R., Heyden, S., Tibblin, G. & Gehlbach, S.H. (1983). The epidemiologic evidence for a relationship between social support and health. *American Journal of Epidemiology*, 117, 5, 521-537.
- Brunt, D. (2002) *Supported Housing in the Community for Persons with severe mental illness. Psychosocial environment, needs, quality of life and social network*. Department of Clinical Neuroscience. Division of Psychiatry, Lunds Universitet.
- Brunt, D. (2005) Socialt nätverk. I: Brunt, D. & Hansson, L. (red) *Att leva med psykiska funktionshinder - livssituation och effektiva vård- och stödinsatser*. Lund: Studentlitteratur.
- Burgess, R.G. (1984) *In the field. An introduction to Field Research*. London: Routledge.

- Burke, K. (1945/1969) *A Grammar of Motives*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Burleson, B.R., Albrecht, T.K., Goldsmith, D.J. & Sarason, I.G. (1994) Introduction. The Communication of Social Support. I: Burleson, B.R., Albrecht, T.K. & Sarason, I.G. (red) *Communication of Social Support. Messages, Interactions, Relationships, and Community*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Caplan, G. (1976) The Family as a Support System. I: Caplan, G. & Killilea, M. (red) *Support Systems and Mutual help – Multidisciplinary Explorations*. New York: Grune & Stratton.
- Cassel, J. (1976) The contribution of the Social Environment to Host Resistance. *American Journal of Epidemiology*, 102, 2, 107-123.
- Charmaz, K. (1990) 'Discovering' Chronic Illness: Using Grounded Theory. *Social Science of Medicine* 30, 11, 1161-1172.
- Christensen, P. (2003) Place, space and knowledge. Children in the village and the city. I: Christensen, P. & O'Brien, M. (red) *Children in the City – Home, neighbourhood and community*. London & New York: Routledge.
- Cobb, S. (1976). Social Support as a Moderator of Life Stress. *Psychosomatic Medicine*, 38, 5, 300-314.
- Cohen, S. & Syme, S.L. (1985) Issues in the Study and Application of Social Support. I: Cohen, S. & Syme, S.L (red) *Social Support and Health*. Orlando: Academic Press Inc.
- Cowan, B. (2005) *The social life of coffee. The emergence of the British Coffee-house*. New Haven: Yale University Press.
- Dalgard, O.D., Björk, S. & Tambs, K. (1995) Social support, negative Life Events and Mental Health. *British Journal of Psychiatry*, 166, 29-34.
- Davidson, L., Stayner, D. & Haglund, K.E. (1998) Phenomenological perspectives on the social functioning of people with schizophrenia. I: Mueser, K.T. & Tarrier, N. (red) *Handbook of social functioning in schizophrenia*. Boston: Allyn & Bacon.
- Davidson, L., Haglund, K.E., Stayner, D.A., Rakfeldt, J., Chinman, M.J. & Tebes, J.K. (2001) "It was just realizing... that life isn't one big horror": A Qualitative Study Of Supported socialization. *Psychiatric Rehabilitation Journal*, 24, 3, 275-292.
- Denzin, N. K. (1978) *The Research Act. A theoretical Introduction to Sociological Methods*. New York: McGraw-Hill Book Company.
- Eliasson-Lappalainen, R-M. & Szebehely, M. (2008). Vardagslivsforskning. I: Meeuwisse, A., Swärd, H., Eliasson-Lappalainen, R-M. & Jacobsson, K. (red) *Forskningsmetodik för socialvetare*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Ellegård, K. (1993) *Olikadant – Aspekter på tidsanvändningens mångfald*. Vardagslivets komposition, delrapport 1. Occasional Papers 1993:4. Kulturgeografiska institutionen, Handelshögskolan, Göteborgs universitet.
- Ellegård, K. (1994) *Att fånga det förgängliga. Utveckling av en metod för studier av vardagslivets skeenden*. Vardagslivets komposition, delrapport 2. Occasional Papers 1994:1. Kulturgeografiska institutionen, Handelshögskolan, Göteborgs universitet.
- Ellegård, K. (1998) Under ytan - ingångar till det kulturgeografiska äventyret. I: Gren, M. & Hallin, P-O (red) *Svensk kulturgeografi inför 2000-talet*. Lund: Studentlitteratur.
- Ellegård, K. Nordell, K. & Westermarck, Å. (1999) Att ta kontroll över sitt vardagsliv; kvalitativ dagboksmetod för reflektiv emancipation. I: Lindén, J., Westlander, G. & Karlsson, G. (red) *Kvalitativa metoder i Arbetslivsforskning, 24 forskare visar hur och varför*. Stockholm: Rådet för arbetslivsforskning, cop.

- Ellegård, K. (2001) Att hitta system i den välkända vardagen. En tankeram för studier av vardagens aktivitetsmönster och projekt. I: Ellegård, K. & Wihlborg, E. (2001) *Fånga vardagen. Ett tvärvetenskapligt perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Espwall, M. (2001) *Liksom vinden under fågelns vingar - om kvinnors nätverksrelationer i utsatta livssituationer*. Avhandling. Institutionen för socialt arbete, Umeå universitet.
- Ewertzon, M. & Forssell, H. (1999) *Patienters och anhörigas nätverk – Kartläggning och uppföljning av det sociala nätverket hos förstagångsinsjuknade patienter med psykotiska symptom och för deras anhöriga*. Rapport nr 7. FoU enheten/psykiatri, Västra Stockholms sjukvårdsområde.
- Fakhoury, W.K., Murray, A., Shepherd, G. & Priebe, S. (2002) Research in supported housing. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 37, 301-315.
- Fischer, C.S. (1982) *To dwell among friends. Personal Networks in Town and City*. Chicago: The University of Chicago press.
- Folkhälsoinstitutet 2008, hemsida, Bremberg 2008-08-15.
- Friedrich, R.M., Hollingsworth, B., Hradek, E., Friedrich, H.B. & Culp, K.R. (1999) Family and client perspectives on alternative residential settings for persons with severe mental illness. *Psychiatric Services*, 50, 4, 509-514.
- Garfinkel, H. (1967) *Studies in Ethnomethodology*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Gaunt, D. & Lantz, G. (red) (1996) *Hemmet i vården – Vården i hemmet*. Stockholm: Liber.
- Glaser, B. (1998) *Doing Grounded Theory. Issues and discussions*. Mill Valley: Sociology Press.
- Goffman, E. (1973) *Totala institutioner: Fyra essäer om anstaltslivets sociala villkor*. Stockholm: Rabén och Sjögren.
- Gottlieb, B.H. (1981) *Social Networks and Social Support*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Gottlieb, B.H. (1985) Social Support and Community Mental Health. I: Cohen, S. & Syme, S.L. (red) *Social Support and Health*. Orlando: Academic Press Inc.
- Gough, R. & Bennsäter, L. (2001) *Boendestöd – och vad det kan bli*. Fokus-Rapport 2001:7. Forskning och Kunskaps-Utveckling Socialtjänst. Kommunförbundet Kalmar län.
- Granovetter, M. (1973) The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78, 6, 1360-1381.
- Granovetter, M. (1982) The strength of weak ties: A network theory revisited. I: Marsden, P. & Lin, M. (red) *Social structures and network analysis*. London: Sage Publications.
- Gustavsson, A. (1993) *Närhet och Gemenskap – en studie av personer med långvariga psykiska störningar och deras sociala situation*. Forskningsrapport från Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet.
- Gustavsson, A. (2000a) *Tolkning och tolkningsteori 1 – introduktion*. Texter om forskningsmetod nr. 3 Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet.
- Gustavsson, A. (2000b) *Tolkning och tolkningsteori 2 – fördjupning*. Texter om forskningsmetod nr. 4 Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet.
- Gustavsson, B. (1998) *Metod: Grundad teori för ekonomer: att navigera i empirins farvatten*. Lund: Academia adacta.
- Habermas, J. (1995) *Kommunikativt handlande. Texter om språk, rationalitet och samhälle*. Göteborg: Daidalos.
- Hamel, J., Dufour S. & Fortin, D. (1993) *Case study Methods*. Newbury park: Sage Publications.

- Henderson, S., Duncan-Jones, P., Byrne, D.G. & Scott, R. (1980). Measuring social relationships. The Interview Schedule for Social Interaction. *Psychological Medicine*, 10, 723-734.
- Henning, C. & Lieberg, M. (1996) Strong ties and weak ties. Neighbourhood network in a new perspective. *Scandinavian Housing and Planning research*, 13, 3, 3-26.
- Hessle, S. (1995) *Sociala nätverk i kris, utveckling och fördjupning – Nätverksstudier på Barnbyn Skå med psykosocialt utsatta familjer*. Rapport nr 74, Socialhögskolan, Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.
- Hinson Langford, C.P., Bowsher, J., Maloney, J.P. & Lillis, P.P. (1997) Social support: a conceptual analysis. *Journal of Advanced Nursing*, 25, 95-100.
- Hokanson, J.E., Rubert, M.P., Welker R.A., Hollander G.R. & Hedeon, C. (2004) Interpersonal Concomitants and Antecedents of Depression Among College Students. *Journal of Abnormal Psychology*, 98, 3, 209-217.
- House, J.S. & Kahn, R.L. (1985) Measures and Concepts of Social Support. I: Cohen, S. & Syme, S.L (red) *Social Support and Health*. Orlando: Academic Press Inc.
- Hägerstrand, T. (1973) The domain of human geography. I: Chorley, R. J. (red) *Directions in Geography*. London: Methuen & Co.
- Hägerstrand, T. (1974) Tidsgeografisk beskrivning. Syfte och postulat. *Svensk Geografisk Årsbok*, årgång 50, Lund.
- Hägerstrand, T. (1975): Space, Time and Human Conditions. I: Karlqvist, A., Lundqvist, L. & Snickars, F. (red) *Dynamic Allocation of Urban Space*. Farnborough, Saxon House.
- Hägerstrand, T. (1984) Escapes from the Cage of Routines, Observations of Human Paths Projects and Personal Scripts. I: Long, J. & Hecock (red) *Leisure, Tourism and Social Change*. Dunfermline College of Physical Education.
- Hägerstrand, T. (1985) *Time-geography: focus on the corporeality of man, society and environment*. Reprinted from *The Science and Praxis of Complexity*. New York, United Nations university.
- Hägerstrand, T. (1991) Tiden och tidsgeografin. Tidsgeografi. I: Carlestam, G. & Solbe, B. (red). *Om tidens vidd och tingens ordning*. Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm: Ljunglöfs Offset AB.
- Ingemarson, M., Bergmark, Å. & Lundström, T. (2006) *Att planera för boendestöd. Om planer, trepartssamtal och klientmedverkan i socialpsykiatrin*. Rapport 2006:3. Centrum för kunskapsutveckling i praktiken i Stockholm.
- Ingemarson, M., Karlsson, L.B., Karlsson, M., Lander Sundh, A., Ramström, L., Sjögren, J. & Zätterberg Åberg, Y. (2007) *Boendestödjare i Stockholm - en kartläggning. Utvärdering*. Ersta Sköndal Högskola. Kompetensfonden, Stockholms stad.
- Jeppsson Grassman, E. (2001) Tid, tillhörighet och anpassning. Kronisk sjukdom och funktionshinder ur ett livsloppsperspektiv. *Socialvetenskaplig vetenskaplig tidskrift*, 8, 4, 306-325.
- Johansen, T. (1985) Kulissernas regi. I: Andersson, S., Johansen, T., Nilson, G. & Österberg, D. (red) *Mellan människor och ting*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Kahn, R.L. & Antonucci, T.C. (1980). Attachment, Roles, and Social Support. *Life-Span Development and Behavior*, 3, 253-287.
- Karlsson, L.B. (2008) More real than the reality. A study of voicehearing. *The International Journal of Social Welfare*, 17, 365-373.
- Kawachi, I. & Berkman, L.F. (2001) Social Ties and Mental Health. *Journal of Urban Health: Bulletin of the New York Academy of Medicine*, 78, 3, 458-467.

- Kjellman, C. (2003) *Ta plats eller få plats? Studier av marginaliserade människors förändrade vardagsvillkor*. Avhandling. Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi, Lunds universitet.
- Kvale, S. (1997) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Lantz, G. (1996) Människan, hemmet och tingen. I: Gaunt, D., & Lantz, G. (red) *Hemmet i vården – Vården i hemmet*. Falköping: Liber.
- Lenntorp, B. (1976) *Paths in Space-Time Environments. A Time-Geographic Study of Movement Possibilities of Individuals*. Geografiska institutionen, Lunds universitet.
- Lenntorp, B. (1998) Orienteringsanvisning i ett forskningslandskap. I: Gren, M. & Hallin, P-O. *Svensk kulturgeografi. En exkursion inför 2000-talet*. Lund: Studentlitteratur.
- McCallister, L. & Fischer, C.S. (1978) A procedure for surveying personal networks. *Sociological Methods & Research*, 7, 2, 131-148.
- Mead, G.H. (1934/1995) *Medvetandet jaget och samhället – från socialbehavioristisk ståndpunkt*. Lund: Argos.
- Metts, S., Geist, P. & Gray, J.L. (1994) The role of Relationship Characteristics in the Provision and Effectiveness of Supportive Messages Among Nursing Professionals. I: Burlinson, B.R., Albrecht, T.K. & Sarason, I.G. (red) *Communication of Social Support. Messages, Interactions, Relationships, and Community*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Morén, S. & Blom, B. (2003) *Insatser och Resultat. Om utvärdering i socialt arbete*. Umeå Universitet.
- Mosher, L.R. & Burti L. (1995) *Social psykiatri, en praktisk handbok*. Stockholm: Bonnier Utbildning.
- Mårtensson, S. (1979) *On the formation of biographies in Space-Time Environments*. Geografiska Institution, Lunds universitet.
- Nationalencyklopedin (1994).
- Nelson, G., Sylvestre, J., Aubry, T., George, L. & Trainor, J. (2007) Housing choice and control, housing quality, and control over professional support as contributors to the subjective quality of life and community adaption of people with severe mental illness. *Administration and Policy in Mental Health and Mental Health Services Research*, 34, 2, 89-100.
- Nettelbladt, P., Svensson, C., Serin, U. & Öjehagen, A. (1995) The social network of Patients with Schizoaffective Disorder as Compared to Patients with Diabetes and to Healthy Individuals. *Social science and Medicine*, 41, 6, 901-907.
- Norbeck, J.S., Lindsey, A.M. & Carrieri, V.L. (1981). The development of an Instrument to Measure Social Support. *Nursing research* 30, 5, 264-269.
- Norberg-Schultz, C. (1992) *Mellom jord og himmel. En bok om steder og hus*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Nordell, K. (2002) *Kvinnors hälsa – en fråga om medvetenhet, möjligheter och makt – att öka förståelsen för människors livssammanhang genom tidsgeografisk analys*. Avhandling. Handelshögskolan, Göteborgs universitet.
- Norstedts ordbok (1990).
- Norstedt (2003) *Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser*.
- Orth-Gomér, K. & Undén, A-L. (1987) The measurement of social support in population surveys. *Social Science and Medicine*, 24, 1, 83-94.
- Owen, C., Rutherford, V., Jones, M., Wright, C., Tennant, C. & Smallman, A. (1996) Housing accommodation preferences of people with psychiatric disabilities. *Psychiatric Services*, 47, 6, 628-632.
- Patton, M Q. (1987) *How to Use Qualitative Methods in Evaluation*. Center for Study of Evaluation, University of California. Newbury Park: Sage publications.

- Pickens, J.M. (1994) *A case study of interactions between formal and informal social networks of people with serious mental illness*. Arizona State University. Michigan: Pro Quest Company.
- Pierce, G.P. (1994) The quality of Relationships Inventory. Assessing the Interpersonal Context of Social Support. I: Burleson B.R., Albrecht T.K. & Sarason I.G. (red) *Communication of Social Support. Messages, Interactions, Relationships, and Community*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Proposition 1984/85:142 *Om förbättrade boendeförhållanden för gamla, handikappade och långvarigt sjuka*.
- Proposition 1993/94:218 *Psykiskt stördas villkor*.
- Proposition 2007/08:70 *Ny vårdform inom den psykiatriska tvångsvården*.
- Randolph, E.T. (1998) Social networks and schizophrenia. I: Mueser, K.T. & Tarrier, N. (red) *Handbook of social functioning in schizophrenia*. Boston: Allyn & Bacon.
- Rask, M. (2007) *Upplevelser av boendestöd – personalens stödjande arbete: En intervjustudie med personer med psykiska funktionshinder*. Boendeprojektet, Växjö universitet.
- Ringsby Jansson, B. (2002) *Vardagslivets arenor. Om människor med utvecklingsstörning, deras vardag och sociala liv*. Avhandling. Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.
- Rook, K.S. (1987). Social Support Versus Companionship: Effects on Life Stress, Loneliness, and Evaluations by Others. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 6, 1132-1147.
- Rosenberg, D. & Andersson, U. (2004) *Att arbeta med händerna på ryggen. En brukarundersökning inom kommunal psykiatri*. Arbetsutvecklingsrapport 2004:11. FoU Västernorrland, Kommunförbundet Västernorrland.
- Sarason, I.G., Levine, H.M., Basham, R.B. & Sarason, B.R. (1983) Assessing Social Support: The Social Support Questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 1, 127-139.
- Sarason, B.R., Sarason, I.G. & Pierce, G.R. (1990) Traditional Views of Social Support and their Impact on Assessment. I: Sarason, B.R., Sarason, I.G. & Pierce, G.R. (red) *Social Support: An interactional View*. New York: John Wiley & Sons.
- Sarson, I.G., Sarason, B.R. & Pierce, G.R. (1994) Relationship-Specific Social Support. Toward a Model for the Analysis of Supportive Interactions. I: Burleson, B.R., Albrecht, T.K. & Sarason, I.G. (red). *Communication of Social Support. Messages, Interactions, Relationships, and Community*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Scheff, T. (1966) *Being Mentally Ill: A Sociological Theory*. Chicago: Aldine.
- Schutz, A. (1962/2002) *Den sociala världens fenomenologi*. Göteborg: Daidalos.
- SFS 2001:453 *Socialtjänstlagen*.
- Sigfridsson, I. (2005) *Självklara drycker? Kaffe och alkohol i social samvaro*. Etnologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Silverman, D. (2001) *Interpreting Qualitative Data. Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*. London: Sage Publications.
- Sjöström, B. (1992) *Kliniken tar över dårskapen. Om den svenska moderna psykiatris framväxt*. Göteborg: Daidalos.
- Sjöström, B. (2000) *Den gamla vården. Svensk psykiatri 1960-2000*. Lund: Bokbox förlag.
- Socialstyrelsen 1982:8 *Psykiatrisk vård utan mentalsjukhus*.
- Socialstyrelsen 1987:12 *Att bo på institution – en inventering av miljö och sociala förhållanden*. Huvudrapport.

- Socialstyrelsen 1991:23 *Sjukhem och enskilda vårdhem för psykiskt sjuka. En utvärdering.*
- Socialstyrelsen 1998:4 *Den sociala vardagen. En studie av 115 verksamheter för personer med psykiska funktionshinder.* Psykiatriuppföljningen.
- Socialstyrelsen 2003 *Klassifikation av funktionstillstånd, funktionshinder och hälsa – kortversion.* Svensk version av International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF).
- Socialstyrelsen 2003 *Psykosociala insatsers effekter för personer med psykiska funktionshinder – en kunskapsöversikt.*
- Socialstyrelsen 2003:6 *Boende för personer med psykiska funktionshinder – En nationell uppföljning och utvärdering av boendeformer inom socialtjänsten.*
- Socialstyrelsen 2007, oktober, Terminologinytt.
- Socialstyrelsen 2009 Sveriges officiella statistik - socialtjänst. *Personer med funktionsnedsättning – vård och omsorg den 30 juni 2008.*
- SOU 1991:92 *Rätt till bostad – om psykiskt stördas boende.* Delbetänkande av psykiatriutredningen. Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU 1992:4 *Psykiatrin i Norden – ett jämförande perspektiv.* Delbetänkande av psykiatriutredningen. Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU 1992:73 *Välfärd och valfrihet – service, stöd och vård för psykiskt störda.* Slutbetänkande av psykiatriutredningen. Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU 2006:5 *Nationell psykiatrisamordning*
- Stake, R.E. (1995) *The Art of Case Study Research.* Thousand Oaks: Sage Publications.
- Starrin, B. & Svensson, P-G. (1994) *Kvalitativ metod och vetenskapsteori.* Lund: Studentlitteratur.
- Statistiska centralbyrån (1997) *Levnadsförhållanden Rapport 97.*
- Stockholms stad 2003. *Riktlinjer för stadens insatser för psykiskt funktionshindrade.*
- Sundgren, M. (2005a) *Den sociala blicken – att se det förbisedda.* I: Sundgren M. & Topor A. (red) *Social psykiatri.* Stockholm: Bonnier Utbildning.
- Sundgren, M. (2005b) *Sjukdom, handikapp, funktionshinder.* I: Sundgren M. & Topor A. (red) *Social psykiatri.* Stockholm: Bonnier Utbildning.
- Szebehely, M. (1995) *Vardagens organisering: om vårdbiträden och gamla i hemtjänsten.* Avhandling. Lund: Studentlitteratur.
- Tanzman, B. (1993) *An Overview of Surveys of Mental Health Consumers' Preferences for Housing and Support Services.* *Hospital and Community Psychiatry*, 44, 5, 450-455.
- Tardy, C.H. (1994) *Counteracting Task-Induced Stress. Studies of Instrumental and Emotional Support in Problem-Solving Contexts.* I: Burleson, B.R., Albrecht, T.K. & Sarason, I.G. (red) *Communication of Social Support. Messages, Interactions, Relationships, and Community.* Thousand Oaks: Sage Publications.
- Tidemalm, D. (1998) *Förhandlingar kring egen dörr.* I: Topor, A. Schön, U-K., Bergh, A., Tidemalm, D. & Svensson, J. *Perspektiv på psykiatrireformen.* Rapport nr 5. FoU-enheten/psykiatri, Västra Stockholms sjukvårdsområde.
- Tidemalm, D. (1999) *Boendestöd och integritet. Stöd och service till psykiskt funktionshindrade i Bromma.* FoU-enheten/psykiatri, Västra Stockholms sjukvårdsområde.
- Tidemalm, D. (2000) *Det gemensamma boendets villkor. Ekeby, en gruppbostad för psykiskt funktionshindrade i Hässelby.* Rapport nr 3. FoU-enheten/psykiatri, Västra Stockholms sjukvårdsområde.
- Tolsdorf, C. (1976) *Social networks, support, and coping: An exploratory study.* *Family Process*, 15, 407- 417.

- Topor, A. & Karebo Larsén, I. (2000) *Vart har den slutna psykiatriska vården tagit vägen?* Rapport nr 10. FoU-enheten/psykiatri, Västra Stockholms sjukvårdsområde.
- Topor, A. (2001) *Managing the Contradictions – Recovery from Severe Mental Disorders*. Avhandling. Institutionen för socialt arbete, Stockholms Universitet.
- Topor, A., Borg, M., Mezzina, R., Sells, D., Marin, I. & Davidson, L. (2006) Others: The Role of Family, Friends, and Professionals in the Recovery Process. *American Journal of Psychiatric Rehabilitation*, 9, 17-37.
- Vaux, A. (1988) *Social Support. Theory, Research and Intervention*. New York: Praeger Publishers.
- Weiss, R.S. (1973) *Loneliness – the experience of Emotional and Social Isolation*. Cambridge: The MIT Press.
- Wellman, B. (1981) Applying Network Analysis to the Study of Support. I: Gottlieb B.H. (Red) *Social Networks and Social Support*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Wellman, B. (1996). Are personal communities local? A Dumptarian reconsideration. *Social Networks*, 18, 347-354.
- Westermarck, Å. (2003) *Informal livelihoods: Women's biographies and reflections about everyday life. A time-geographic analysis in urban Columbia*. Avhandling. Handelshögskolan, Göteborgs universitet.
- Whitaker, A. (2004) *Livets sista boning – anhörigskap, åldrande och död på sjukhem*. Avhandling. Institutionen för socialt arbete, Stockholms Universitet.
- Widerberg, K. (2002) *Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Wihlborg, E. (2001) *Mångfalden rutiniserad*. I: Ellegård, K. & Wihlborg, E. (red) *Fånga vardagen. Ett tvärvetenskapligt perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Wills, T.A. (1985) Supportive Functions of Interpersonal Relationships. I: Cohen, S. & Syme, S.L. *Social Support and Health*. Orlando: Academic Press Inc.
- Winer, D.L., Bonner, T.O., Blaney, P.H. & Murray, E.J. (1981) Depression and social attraction. *Motivation and Emotion*. 5, 2, 153-166.
- Yin, R.K. (1994) *Case Study Research. Design and Methods*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Åqvist, A. (1992) *Tidsgeografi i samspel med samhällsteori*. Avhandling. Geografiska Institutionen, Lunds Universitet.
- Öhlander, M. (1996) Det goda livet i hemligheten. I: Gaunt, D. & Lantz, G. (red) *Hemmet i vården – Vården i hemmet*. Stockholm: Liber.
- Österberg, D. (1985) Materiell och praxis. I: Andersson, S., Johansen, T., Nilson, G. & Österberg, D. *Mellan människor och ting*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.

Bilagor